

ATEISTIČNI ZBORNIK 2017-2018

KULTURE IN RELIGIJE

IN GOD WE TRUST

ATEISTIČNI ZBORNIK 2017–2018

Kulture in religije

V tistem hipu, ob tisti besedi sem se sladko zbudil iz dolge, strašne bolezni. Poleg mene, ob čaju, je sedela svetnica odrešenica; držala me je za roko in smehljala se je, kakor se mati smehljá otroku, ki je ozdravel. Ime ji je bilo: Življenje, Mladost, Ljubezen.

Ivan Cankar

Religijo štejejo navadni ljudje za resnično, pametni za zmotno, vladarji pa za koristno.

Lucius Annaeus Seneca

Izdajatelj:

V Mariboru, novembra / listopada 2018

© avtorji prispevkov

© Združenje ateistov Slovenije (ZAS)

Gmotno so pripravo in izdajo zbornika podprli:

Mestna občina Maribor (sofinanciranje projekta priprave in izdaje zbornika iz naslova občinskega javnega razpisa za sofinanciranje kulturnih projektov v letu 2018)

mag. Mileta Tripković, dr. med.

drugi donatorji (pravne in fizične osebe)

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

141.45(082)

299.2(082)

ATEISTIČNI zbornik 2017–2018 : kulture in religije / [uredniški odbor Jože Kos Grabar ml., Vojteh Urbančič in Bogdan Škofljanc]. – Maribor : Združenje ateistov Slovenije, 2018

ISBN 978–961–93922–3–2

1. Kos Grabar, Jože, 1959–
297295104

PREGLED VSEBINE

		Stran
Jože Kos Grabar ml., mag. Vojteh Urbančič, Bogdan Škofljanc	Uvodnik	7
mag. Ivan Ketiš	Kultura in religija – Pogledi tujih in naših strokovnjakov	9
mag. Vojteh Urbančič	Kulturocidnost agresivnih religij in drugih avtoritativnih organizacij	22
Marko Hren, NVVZ	Konec kulture kolonialnega plenjenja, rehabilitacija pristnega prirodovarstva/naravoverstva in poroka znanosti z duhovnostjo	39
Nejc Petrič	Rodna vera med ateizmom in versko korektnostjo	46
dr. Milan Ambrožič	Vera, naturalizem in književnost	54
Carl Sagan (prevedel Robert Lozar)	Zmaj v moji garaži	61
dr. Sara Špelec	Internet – vrhovno 'božanstvo' 21. stoletja?	63
Tonja Jelen	Vpliv literature v odnosu do religije – Med religijo in kulturo ali ko slednja počasi izginja zaradi prve	67
Alenka Debenjak	Arhitektura, urbanizem, simboli in religija	69
Marko Hren	Ob izidu zbirke »Zbrane pesmi« Jureta Detele, Beletrina, ur. Miklavž Komelj	73
več avtorjev in avtoric (zbral in uredil Jože Kos Grabar ml.)	Umetniki in umetnice o bogovih, religijah, verovanjih – Izbor citatov	76
mag. Vojteh Urbančič	Marxova metafora o kraljestvu svobode in alienaciji	80

		Stran
A. C. Grayling (prevedel Robert Lozar)	Proti vsem bogovom – Šest polemik o religiji in esej o prijaznosti	86
mag. Vojteh Urbančič	Sedem vprašanj, na katera ateisti znamo odgovoriti	100
dr. Milan Ambrožič	Velike iluzije človeštva	105
Bojan Čebulj	Priročnik za razmišljanje o treh vprašanjih neresničnosti in treh vprašanjih stvarnosti (2. del)	108
dr. Milan Ambrožič in Jože Kos Grabar ml.	Pasti argumentiranja	114
mag. Vojteh Urbančič	Korelacija med ateizmom/religioznostjo in inteligenco	130
mag. Andrej Korošak	Nedemokratska orientacija in religioznost	145
Teja Meško	Krst otrok v Rimskokatoliški cerkvi: Kritični pogledi	153
Vlado Began	Cenena predstava za javnost papeža Frančiška v zvezi z odpravo smrtne kazni v katekizmu	167
Sam Harris (prevedel Robert Lozar)	V senci boga – Odlomek iz knjige The End of Faith	173
Združenje ateistov Slovenije	Predlog za poimenovanje ulice v Ljubljani po Petru Kupljeniku	186
Združenje ateistov Slovenije	Predlog za poimenovanje ulice v Mariboru po Giordanu Brunu	187
Združenje ateistov Slovenije	Pobuda za izbor in razglasitev »Dneva žrtev verskega nasilja – Dneva kozmopolitske zavezi«	188
Združenje ateistov Slovenije	Prošnja za podporo pobudi za postavitev spominske plošče za žrtve inkvizicije v Mariboru in okolici	189
Kolofon		192

Jože Kos Grabar ml., mag. Vojteh Urbančič, Bogdan Škofljanc

Spoštovane bralke in bralci!

Pred vami je četrti Ateistični zbornik. V Združenju ateistov Slovenije (ZAS) ohranjamo 'kondicijo' izdajanja zbornika na vsaki dve leti. V tolikem času se namreč zbere dovolj volje, novih zapisov in materialnih možnosti, da lahko zainteresiranim ponudimo nov sveženj branja iz logov, ki so nazorsko v prvi vrsti ateistični, posvetni, sekularni, znanstveni, materialistični, racionalni, humanistični.

Morda misel ali dve o namenu, cilju izdajanja tovrstnih tekstov.

Dostikrat slišimo pripombe, češ, verniki so gluhi za vsak racionalen argument, nobenega ne boste spreobrnili, sprejemanje hipotez *brez dokaza* štejejo za vrlino, medtem ko je temeljna znanstvena paradigma *zavrnitev brez dokaza*.

Dejstvo, da 80 % državljanov ZDA, kot največje supersile na planetu, verjame v osebnega boga, da 60 % njenih prebivalcev verjame, da je Zemlja stara manj kot 6.000 let in da so ljudje živeli skupaj z dinosavri – je skrajno zaskrbljujoče in ne bi nobenega Zemljana smelo pustiti ravnodušnega.

Če izhajamo iz plavzibilne predpostavke, da smo inteligentna bitja, da smo obdarjeni z razumom in logiko, potem zlahka pridemo do zaključka, da je človeško življenje eno samo in zato dragoceno samo po sebi.

Ljudje nismo drugorazredni v vesolju, nismo sužnji in podaniki nekega višjega bitja, ki mu dolgujemo obstoj, moralna načela in se mu moramo celo življenje prilizovati z neskončnimi molitvami, kleče v prahu ali s čelom ob zidu. Nismo rojeni v grehu, nismo zli po definiciji in ne živimo moralno samo zaradi strahu pred srdom 'nebeškega diktatorja' in večnim pogubljenjem; smo inherentno človeški, imamo racionalni potencial, s katerim lahko naredimo ta svet bolj human.

Razvoj tega potenciala in spoznanje, da je pravi, tuzemski svet poln čudes in lepot, ki neskončno presegajo okorne opise v raznih zbirkah zgodbic iz železne dobe – to je pravi smisel in cilj naših zbornikov.

Za razliko od predhodnih treh Ateističnih zbornikov je v tokratnem poudarek na tematskem bloku »Kulture in religije«. Spričo tega so v prvem delu zbornika nanizani prispevki, ki se tako ali drugače nanašajo na povezave, odnose in součinkovanja med na eni strani kulturami in na drugi religijami oz. verstvi, teizmom, ateizmom, panteizmom, staroverstvom, humanizmom, raznimi drugimi nazori oz. ideologijami. Ti prispevki torej obravnavajo konkretne teme s presečišča kultur in religij ter drugih vrst svetovnih in družbenih nazorov.

V drugem delu pričujočega zbornika so – izhajajoč iz našega uredniškega vodila oz. zagovarjanja raznolikih idejno-interesnih zastavitev avtorjev in širokega vsebinskega spektra njihovih premislekov – objavljeni prispevki, nanašajoči se na raznovrstne druge teme, zadevajoče ateizem, teizem, religije, součinkovanja med družbeno zavestjo in družbo, vplive religij na družbo in obratno, na religiozne institucije in njihovo prakso ter načine delovanja ipd. Vsekakor pa lahko tudi za te prispevke rečemo, da se nanašajo na področje kulture, pojmovane v najširšem smislu te besede.

Pri izbiri prispevkov za objavo pripravljavci vsakokratnega Ateističnega zbornika vztrajamo na načelu, da naj prispevki temeljijo v prvi vrsti na dobro premišljenih, utemeljenih, razgledanih, tudi za druge ljudi

preverljivih in prepričljivih razlagah, ugotovitvah, stališčih – in torej ne na predpostavkah brez ali s pomanjkljivo osnovo, na neverodostojnih domnevah, premalo prepričljivih ali neprepričljivih 'dokazovanjih' ipd. Kljub navedenemu pa zbornik nikakor ni namenjen samo ateistično usmerjeni publiki, temveč ljudem vseh vrst prepričanj oz. svetovnih nazorov, predvsem pa tistim, ki so zvedavi, širokih pogledov in željni svoje vedenje in znanja zmeraj znova preverjati in dopolnjevati z novimi.

In še opomba glede kratkih povzetkov prispevkov: za razliko od predhodnih zbornikov smo jih tokrat uvrstiti takoj izza navedbe naslova in avtorja/-ice posameznega prispevka.

Želimo vam prijetno in zanimivo branje!

Uredniški odbor Ateističnega zbornika 2017–2018

KULTURA IN RELIGIJA

Pogledi tujih in naših strokovnjakov

mag. Ivan Ketiš

Kratka predstavitev prispevka

V eseju, ki ga mag. Ivan Ketiš naslavlja »Kultura in religija«, avtor prikaže pregled nekaterih svetovnih, nekdanjih jugoslovanskih in slovenskih avtorjev na to temo, iz katerega lahko zelo nazorno razberemo vso zapletenost in prepletenost religije in kulture skozi tisočletja. Najbolj se ta prepletenost in soodvisnost zrcalita v zadnjih dveh tisočletjih. In avtor zapisa ne le skozi izbiri raznoterih avtorjev na to temo, temveč tudi z lastnimi stališči zanimivo odstira zastor od nikoli enotno dorečenega odnosa religije in kulture.

Kratko predstavitev pripravil: Bogdan Škofljanc

* * * * *

UVOD

Tema je dokaj zahtevna, zato v prispevku predstavljam le nekaj pogledov znanstvenikov; tako verujočih kot ateistov na kulturo in religijo in njuno povezanost. Pričakovano so pogledi ateistov in vernikov različni. Poleg predstavitev teh pogledov se ozrem še na religijo kot sestavino kulture Slovencev.

POGLEDI NA RELIGIJO IN KULTURO

Poglejmo najprej, kako gledajo na religijo in kulturo nekateri tuji avtorji.

Prvi je na vrsti indijski krščanski pesnik in pisatelj, glasbenik in duhovnik **Domenic Marbaniang**. Zakaj prvi? Ker je razlike med kulturo in religijo prikazal zelo nazorno v tabeli.

Čeprav ni nujno, da se z vsemi zapisanimi razlikami strinjamo, pa dobimo vsaj vpogled v razlike, kot jih vidi avtor.

KULTURA	RELIGIJA/PREPRIČANJE
Znanost/Razlog	Prepričevanje/usoda
Zabava	Oboževanje
Tabu	Greh
Družba	Skupnost
Napredek/Razvoj	Odrešitev
Sram	Krivda
Estetika	Etika
Umetnosti	Morala
Odvisnosti	Brezpogojnosti
Jezik/Slovnica	Besedila/Ritualni

KULTURA	RELIGIJA/PREPRIČANJE
Komunikacija	Molitev
Življenjski stil	Življenjske vrednote
Dinamika	Pravila/Načela
Sprememba	Reformacija
Svetovljanstvo/Sekularnost	Duhovnost
Poklic/Profesija	Klicanje/Skrb
Tron/Žezlo	Tempelj/Žrtvovanje

Kultura in religija po Marbaniangu nista isto, čeprav sta si zelo blizu. Obstajajo številne teorije z modeli njunega odnosa. Nekatere poskušajo videti religijo kot dušo kulture. Tak pogled pozablja, da obstajajo tudi nereligiozne kulture. Morda lahko kdo k taki prišteva kulturo Pirah; praprebivalcev področja ob Amazonki. To seveda ne izključuje dejstva, da lahko taka kultura vključuje neko vrsto prepričanja/vere v nekaj.

Seveda pa lahko imamo kulturo in religijo popolnoma ločeni. Elemente kulture ne smemo zamenjati z religioznimi. Tako imajo lahko ljudje z različnimi prepričanji isto kulturo in se razlikujejo le glede religioznih elementov ali elementov, povezanih s prepričanji (tako heterogenost poznamo v metropolah); so pa običajno partikularni duh časa in sveta. Prav tako lahko nekatere kulturne lastnosti identificiramo kot slovnične direktive določene kulture, ki zagotavljajo funkcionalna pravila za interpretacijo pomena simbolov.

Poglejmo še mnenje še enega Indijca, gostujočega profesorja na MIT – ADT Pune dr. Nagaraja Paturija. Seveda ne gre pri okrajšavi MIT za ekspozituro slovitega Massachusetts Institute of Technology, ampak za Maharashtra Institute of Technology. Gre za univerzo v mestu Pune, drugem največjem mestu v indijski državi Maharaštra, s 3,1 milijonom prebivalcev.

Po Paturiju je kultura širša kategorija in religija njena podkategorija. Vendar imajo lahko tudi ateisti svojo kulturo. Komunistična družba morda ni imela religije, vendar pa je imela lastno kulturo. Kultura brez religije je mogoča, religija brez kulture pa ne. Religiozni aspekti kulture v družbi so samo del te kulture. Imamo pa lahko tudi mnoge druge aspekte kulture. Med religijami so lahko tudi majhne skupinske, kot jih imajo različna plemena in druge majhne etnične skupine. Takih je ogromno. Razširjenih religij, pogosto imenovanih organizirane religije, je malo. Majhne skupinske religije imajo vsaka svojo kulturo.

Globalno ali širše, razširjene religije imajo regionalne variacije svojih kultur. Tako je indijska muslimanska kultura drugačna od npr. turške muslimanske kulture, čeprav imata obe nekatere skupne značilnosti. Indijska krščanska kultura se razlikuje od krščanske kulture latinske Amerike, čeprav imata skupne lastnosti.

Včasih kulture zamenjujejo z religijami. Po Paturiju je hinduizem kultura in ne religija. Vtis, da gre za religijo, je posledica vrste 'religioznih' tradicij, ki imajo vrsto skupnih značilnosti. Ker gre za indijskega profesorja, ki živi s hinduizmom, bi mu kar verjeli. Morda prehitro? Na spletnih straneh BBC-ja (<https://www.bbc.co.uk/religion/religions/hinduism/>) namreč piše, da je hinduizem **prevladujoča religija v Indiji in Nepal.** Po istem viru hinduizem, za razliko od večine drugih religij, nima enega samega ustanovitelja, ne enih samih besedil in ne skupaj dogovorjenih načinov učenja.

Kako je razmišljal o isti zadevi Naudé Beyers, profesor na Oddelku za religiozno znanost in poslanstvo katoliške cerkve na Univerzi v Pretoriji v Južni Afriki? Beyers je bil afriški klerik, teolog in vodilni aktivist proti rasnemu razlikovanju. Po Beyersu sta religija in kultura vselej v tesnem odnosu. Skupaj z estetiko in etiko religija sestavlja kulturo.

Avtor je prepričan, da študij religij zahteva študij etičnosti in kulture. Ta izjava je podkrepljena z južnoafriškim pokolonialnim in poapartheidskim obdobjem. Na proces sprave med kulturami in religijami so vplivali tako religija, etičnost in kultura.

Spraševal se je, če je religija kulturna tradicija in ali je sploh mogoče ločiti religijo in kulturo. Ali lahko nekdo pripada zahodni kulturi in hkrati prakticira muslimansko religijo? K temu vprašanju moramo dodati še vprašanje, ali je nekdo lahko bel kristjan brez oznake, da je kolonist in tlačitelj in ali je lahko Afričan, brez oznake, da je primitivec in pristaš animizma in magije. Je religija postala znak kulturne identitete, ki ločuje meje med ljudmi? Beyersov odgovor na ta vprašanja je bil, da pomeni pripadnost določeni kulturi pripadnost določeni religiji, saj religije in kulture ni mogoče ločiti.

Kljub taki opredelitvi pa avtor navaja tudi druga mnenja. Tako prof. Ramadan trdi, da islama ni mogoče gledati kot kulturo. Bistvo islama naj bi bilo religiozno. Mnogi pripadniki različnih religij se bodo s tem strinjali v skladu s svojimi religioznimi prepričanji. Spomnimo se, da bi naj bil, po Paturiju, hinduizem kultura in ne religija.

Kljub temu ne moremo negirati, da je religija kulturno izražanje. V skladu s tem lahko na kulturo in religijo gledamo kot na sorodnika. Če religijo vidimo kot del kulture, postane njeno proučevanje antropološka in etnografska naloga.

O odnosu med kulturo in religijo so razpravljali že v Stari Grčiji. Že od Aristotela dalje so uporabljali termin etičen (etnost) za označbo skupin ljudi, ki so živeli izven grških mest, ki bi naj bili primitivni in so pripadali različnim kulturam in religijam. Označevali so jih kot odpadnike, nekulturne in neverne. Med razsvetljenstvom so Evropejci prevzeli to Aristotelovo oznako za neevropejce, ki bi naj bili necivilizirani. Taka opredelitev je pomenila, da v bistvu niso ljudje in da z njimi ni potrebno ravnati kot z ljudmi. Apartheid in suženjstvo sta dobila pravno podlago. Narode in ljudi je bilo mogoče hierarhično kategorizirati.

V svojih razmišljanjih Beyers navaja še številna druga mnenja, Tako Mulder ugotavlja, da je študij religije ambiciozen cilj. Ker je religija odraz človeške kulture, njeno razumevanje zahteva preučevanje človekove kulture. Prepoznati moramo tudi recipročno interakcijo med kulturo in religijo; religijo določa kultura, vendar pa tudi religija vpliva na kulturo. Usodi religije in kulture sta torej prepleteni.

Definicija, kaj sploh religija je, ostaja izziv. Problem definiranja religije, po Brownu, je v tem, da ima preveč pomenov in ti so preveč nedoločni, da bi bili uporabni. Figl je ugotovil, da kadar proučujemo religijo kot del kulturne znanosti, z uporabo antropološkega pristopa, v katerem se kultura nanaša na celovitost človekove eksistence v svetu, se lahko kaj hitro zgodi, da religijo absorbira koncept kulture. Hackett potrjuje težavnost zaznavanja mej med religijo in kulturo, saj sta religija in antropologija sestavni del mnogih družbenih in kulturnih teorij.

Mogoč je tudi nasproten odnos med kulturo in religijo; religija kot opozicija kulture (religija kot antikultura). Celo kadar je religija del kulture, jo lahko diferenciramo od splošnega pogleda, ki velja v kulturni skupnosti. Po Figlu lahko, ne glede na to, kakšna je medsebojna povezava, ali sta ena v drugi ali v opoziciji, ugotovimo, kaj sestavlja religijo. V njej je mnogo elementov, ki so del religije vendar povezani s kulturnimi elementi (politika, znanost, umetnost in literatura). Debata o tem, kaj sestavlja kulturo, je še vedno živa, zaradi »mnogoterosti njenih referenc / napotkov« kot tudi »zaznanih nejasnosti« (Geertz). Tu seveda ne gre za pomanjkanje definicij o tem, kaj sestavlja kulturo.

Če povzamemo doslej zapisano, nekateri tuji avtorji verjamejo, da sta religija in kultura neločljivo povezani, nekateri, da je njihova vera samo kultura (Paturij), drugi, da je njihova vera samo religija (Ramadan).

POGLEDI SKUPINE JUGOSLOVANSKIH AVTORJEV

Pogleda so strnili v knjigi »Kultura i religija«, ki jo je izdala Radnička knjiga Beograd leta 1981. Pri njihovih pogledih je morda potrebno upoštevati, da je knjiga bila izdana v socializmu, torej v uradno

ateistični državi. Po uvodnem delu, v katerem razpravljajo o odnosu med religijo in kulturo, se poglobljeno lotijo srednjega veka in njunih sobivanj v tem obdobju človekove zgodovine.

Definiranje obeh pojmov

Za povezavo kulture in religije bi morali najprej definirati eno in drugo in analizirati njune strukturne elemente. Na tej osnovi bi videli, če so med njima stične točke, obstajajo podobnosti in kakšne so razlike in morda nasprotja.

Kultura je termin, o katerem mnogo diskutiramo. Obstajajo različne definicije in različni pristopi k temu zapletenemu in večpomenskemu pojmu. V širšem smislu, bi lahko pod kulturo razumeli »celovitost človeških dejavnosti in njihovih rezultatov« ali pa, vse tiste oblike človeškega delovanja, s katerimi človek izraža svoje izkušnje, spoznanja, ideje in videnje sveta. Kultura lahko predstavlja določeno družbeno okolje, v katerega vstopa vsak posameznik ob rojstvu. Gre za svet, ki ima določen pomen in določena pravila življenja, ki se jim mora prilagoditi kot so običaji, družbene navade, norme, zakoni, sistem komunikacij in simbolov, določene izkušnje in znanja, prepričanja in razumevanja.

Torej je kultura sestavni del celovitega družbenega in individualnega življenja, seštevka vseh pomembnih človeških dosežkov, materialne in duhovne kulture, brez katerih ne bi mogla obstati človeška družba, niti v najenostavnejših oblikah svoje organizacije.

Čeprav govorimo pogosto o materialni in o duhovni kulturi, ju je včasih težko razdvojiti. Če sprejmemo še eno razlago pojma kulture kot »različne vrste človekovega obnašanja«, ne moremo soočiti niti podrobno ločiti materialnih in duhovnih elementov.

V ožjem smislu razumemo pod kulturo samo določeno število kulturnih ustanov (muzeji, gledališča, izobraževalne ustanove in dr.) in kulturo razumemo kot enega od sektorjev družbenega življenja ter kot del individualnega življenja, ki se veže, predvsem, na prosti čas.

V vsakem primeru pa je kultura družben pojav, ki nenehno nastaja, se oblikuje, razvija in spreminja. Nekaj, kar so v določenem obdobju priznavali kot element kulture, je lahko v drugačnih okoliščinah izgubilo vrednost. Kulturne vrednosti torej niso absolutne in niso enkrat za vselej definirane: ene se pojavljajo, druge se zgubljajo v pozabi. Elementi, ki jih še dalje priznavajo, lahko v drugačnih pogojih dobijo nove oblike in se bogatijo z novimi vrednostmi. To je stalni proces.

V skladu s krščanskim teološkim razumevanjem je kultura pot k odrešitvi, instrument za religiozne cilje. Človek ima, po tem razumevanju, pravico do ustvarjanja kulturnih dobrin, ampak samo tistih, ki so v skladu z načeli krščanske vere.

Religija je oblika ideologije s fantazijsko vsebino in s popačenim odsevom realnosti. Religija je, enako kot kultura, družbeni pojav in kot tak podrejen določenim zakonom nastajanja, razvoja in izginjanja. Ne nastane z voljo nekega posameznika, niti ni posameznik njen tvorec in povzročitelj. Religija nastane in se razvija kot posledica delovanja raznih dejavnikov, ki ustvarjajo religijo, ki pa so, splošno vzeto, številni in komplicirani.

Etimološko poreklo besede religija, ki jo danes uporabljamo, ni povsem jasno. V vsakem primeru je njen koren v latinskem jeziku in označuje pojav, ki je obstajal desetine tisočletij pred njeno uporabo. Po mnenju nekaterih izvira beseda religija iz latinskega glagola relegare, ki je pomenil »vezati« in v primeru religije pomeni to predvsem »vezati na pobožnost«.

Kot za kulturo, obstajajo tudi za religijo različne definicije in poudarjanje različnih elementov in aspektov tega pojava. Z druge strani, ne obstaja in nikoli ni obstajala ena sama enotna univerzalna religija, ki bi obsegala vse ljudi. Religija je sicer univerzalno razširjena v času in prostoru, povsod, kjer se je konstituirala človeška družba.

Obstajajo različne teorije o nastanku religij. Najbolj je razširjena tista, ki religijo tretira kot iznajdbo določene skupine ljudi, prvenstveno namenjene vzpostavljanju socialne integracije in socialne discipline. Nastala je v davni preteklosti, takrat ko še človek ni razumel mnogih pojavov v naravi in je

iskal odgovore pri nadnaravnih silah, ki jih je, postopoma, pretvarjal v božanstva in bogove, ki razrešijo vse. Po Karlu Marxu človek ustvarja religijo, religija ne ustvarja človeka.

Marx je v *Kapitalu* poleg družbenih korenov religije omenil tudi človekov odnos do narave. Engels je v *Anti-Dühringu* izrazil mnogo bolj decidirano, da je človekova nemoč, da obvlada naravne in družbene sile, pravi vzrok njegove proizvodnje religije kot iluzije, ki realnost odraža na neki fantasten način. Torej, na kratko, Marx in Engels sta religijo tretirala kot človekov produkt, produkt, ki se odtuja od človeka in preko katerega se tudi človek odtuja, produkt, ki, čeprav odtujeno, vseeno odraža človekov položaj/situacijo.

Religija je, poleg vsega ostalega, ustanovitev skupnosti pripadnikov istega kulta, podobnih obrednih dejanj, ki se izvajajo v vnaprej določenem času in na »svetih« mestih in ki na slišen način (s petjem, glasbo, svečanim govorom), posebnim oblačenjem in dekorom manifestirajo pripadnost določeni duhovni opredelitvi in določeni skupnosti. Po nekaterih mislecih je religija konstitutivni element človekovega duhovnega življenja.

Ali je religija eden od elementov kulture?

Posplošeno lahko trdimo, da religije, z ozirom na svoje osnovne postavke, ne moremo šteti v elemente kulture, a istočasno kulture in religije ne moremo enostavno konfrontirati eno proti drugi. Religija je del kulture, pa tudi z vsemi karakteristikami, ki so v določenih obdobjih zavirale razvoj drugih elementov kulture – nekje znanosti, nekje umetnosti, nekje gospodarskih oblik, ki bi privedle do hitrejšega družbenega razvoja. Vsaka religija je izraz in karakteristika nekega kulturnega kroga, kateremu tudi sama prispeva, da je tak, kot je. S časom se nekateri segmenti kulture, ki so se v začetku morda razvijali v krogu religije, toliko okrepijo, da zavirajo religijo ali ona odpade kot nepotrebna. Vsaka religija, ki se je dolgo obdržala, je prispevala k razvoju kulture, jo usmerjala in oplojevala, dala tudi določene doprinose kulturi in civilizaciji, v okviru katere se je razvijala.

Odnos kulture in religije ni enoznačen niti enosmeren, ampak zelo zapleten. S časom se je spreminjal v odvisnosti od družbenega in kulturnega konteksta in od karakterja, pomena in intenzivnosti vpliva delovanja različnih elementov kulture.

V zgodovini zlahka najdemo primere dolgotrajnih obdobj, v katerih je religijski pogled na svet popolnoma dominiral nad vsemi drugimi oblikami družbene zavesti pa tudi družbenega življenja, vsiljevanje določene etike in modifikacijo družbenih in političnih ustanov na osnovi verskega učenja. V takih zgodovinskih obdobjih so verske ustanove in organizacije prevzemale nase ali celo povsem prevzele pouk in širjenje pismenosti, zbiranje in varovanje rokopisov, negovanje slikarstva in kiparstva v »božji službi«, določale, kaj je moralno in kaj je nemoralno, dajale soglasje nekomu za vladanje, dodeljevanje najvišjih državnih nazivov in podobno.

Mnoge religije kot krščanstvo, konfucijanstvo, budizem, islam in druge so v svojih kanonih in s vplivom prežemale celotno družbeno življenje (politično, ekonomsko, kulturno, izobraževalno). V drugih primerih so bile razmere, v katerih je bila religija samo primerna in dobrodošla pomoč vladajočim, da so z njo lažje manipulirali s podrejenimi in da so v službi danega režima izkoristili eno od splošnih zgodovinskih funkcij religije – funkcijo usmerjanja človekovega obnašanja na osnovi določenih principov in vrednosti.

Po nekaterih avtorjih je bila, ne samo krščanska, ampak tudi vsaka velika religija, osnova za nastanek posebne kulture, s čimer se je »civilizirano človeštvo« razdelilo na pet ali šest kultur-religij, od katerih je vsaka predstavljala zaprti svet. Takšna razdelitev je obstajala vse do nastanka moderne civilizacijske in znanstvene revolucije, ki je privedla do laicizacije kulture. Res je, da so se vse religije obdržale vse do današnjih dni, vendar so izgubile svojo organsko povezavo z družbenim življenjem, ki se izraža v sintezi religije in kulture.

Stare bližnjevzhodne kulture in srednjeveška Evropa

Mnogih starih kultur oziroma civilizacij dalj časa nismo poznali ali so se ohranile fragmentarno pri kasnejših piscih in so o njihovem obstoju vedeli samo maloštevilni znanstveniki. Biblija je dolgo ostala edini izvor informacij o stari zgodovini Bližnjega vzhoda. Gre za prostor od Irana na vzhodu preko Mezopotamije, odnosno Iraka, južne Turčije, Sirije, Palestine in Arabskega polotoka, vse do Egipta na zahodu.

Razmere so se začele spreminjati, ko so se na sceni pojavili arheologi. Sistematska raziskovanja spomenikov in izkopavanja na terenu so odkrila ostanke materialne kulture starodavnih civilizacij na mnogih področjih Bližnjega vzhoda. Večina ohranjenih tekstov, tudi v hieroglifski pisavi in v klinopisu, ima religiozno vsebino. Ti dokazujejo, da so v teh starodavnih državah, nastalih na teh območjih, razvili in obstajali zapleteni religiozni sistemi. Nadnaravni svet je pogosto obsegal nekaj tisoč različnih bogov, med katerimi so vladali odnosi odvisnosti in podrejenosti. Glavni kulturni postopki so bili žrtvovanja in molitve, ki bi naj naprosile bogove za njihovo pomoč in naklonjenost.

Dosedanja raziskovanja kažejo na to, da so se v kulturi narodov starega Bližnjega vzhoda oblikovala štiri glavna področja. Ta so: religija, književnost, pravo in umetnost. Področja niso bila posamezne enote, niti jih niso razumeli kot avtonomne, niti se niso z njimi ločeno ukvarjali. Vzajemno so se globoko prežemale in tvorile kompleksno in tesno povezano celoto; nad vsemi je stala in vladala religija. Ostala področja teh starodavnih kultur so bila na nek način njene manifestacije in funkcije, ker se sakralna književnost ni razlikovala niti odvajala od svetovne; religiozno pravo je bilo globoko pomešano s svetovnim, ki je samo imelo religiozno motivacijo. V umetnosti se je izražala vera in politična oblast, ki je svoj položaj opravičevala z religijo. Religija je takrat vladala nad celotnim človekovim življenjem in prežemala vse njegove aktivnosti.

Čeprav je bila večina književnih del religioznih, so vseeno obstajala tudi taka z racionalnim prizvokom. Taka so uradni krogi zavrnila kot nespodobna in jih obsodila na uničenje. Zaradi take politike se jih je do danes ohranila le peščica. Čeprav jih je malo, so taka dela pomembna, saj nam govorijo o najstarejših poskusih človeka, da se osvobodi vseobsežnega religioznega vpliva, dominacije religije nad vsemi področji človekovega življenja. Bili so poskusi samostojnega, racionalnega razmišljanja, ki je odstopalo od ustaljenih pogledov. Ti teksti dokazujejo tudi to, da so religije, ki so se razvijale na Bližnjem vzhodu, spremljali protesti in odpori človekovega razuma okamenelim nesmisлом in predsodkom. Istočasno so ena od prvih manifestacij v oblikovanju kritike religije.

Svetovne in racionalistične sledi obstajajo tudi v Stari zavezi. V verskih krogih obravnavajo Sveto pismo kot sveto knjigo, ker bi naj izvor informacij nastal z božjim navdahnjenjem. Vendar ta ni kompaktno delo, saj je sestavljeno iz različnih spisov, ki so nastajali tekom več kot tisoč let. Je delo vrste avtorjev, ki je nastajalo v različnih okoljih in v različnem času. Kar nekaj knjig Stare zaveze nima religiozne vsebine. Najsvetlejši tak primer je Pesem nad pesmimi, lirska poezija judaizma. Pesem govori o carju Solomonu, o njegovih ženah in konkubinah, vendar tudi o zgodovinskih razmerah v njegovem času.

Pesem nad pesmimi je ljubezenska pesnitev, ena najlepših pesnitev te vrste v svetovni književnosti. Njena vsebina opisuje ljubezen dveh ljubimcev vzajemno globokih čustev. Vsebinsko je torej človeška ljubezen. Prav zaradi tega so bili mnogi rabini proti njeni vključitvi v kanon. Eden od rabinov. Akiba ben Josef (40–137. n. š.), je bil veliki zagovornik njene vključitve v kanon. Pesnitev je interpretiral v prenesenem smislu, saj je trdil alegorično, da opisuje Jahvino ljubezen, ki se pojavlja v liku zaljubljenega, oziroma kralja Solomona, do Izraila, ki se pojavlja v liku ljubljene, oziroma Sulamit. Ta interpretacija je dosegla svoj cilj in vključili so jo v kanon. Na ta način se je izognila uničenju, na katerega so bile obsojene vse nelojalne knjige. Kasneje je krščanstvo sprejelo to alegorično interpretacijo, čeprav se v pesnitvi bog in religija ne omenjata niti z eno besedo.

Krščanski srednji vek je oblikoval človeško naravo v skladu z vrsto sakralne civilizacije, ki je temeljila na prepričanju, da morajo vse zemeljske institucije z vso svojo močjo in celim svojim bistvom služiti božjemu cesarstvu na zemlji.

Tekom stoletij je bil odnos cerkve do kulture raznolik, vendar pa je bila v vsej krščanski zgodovini očitna tendenca, da se poudari lastna odtujenost od sveta. Svet so obravnavali kot sfero, pred katero je potrebno braniti krščanske vernike. S pozivanjem na evangelije, ki izražajo nasprotje med svetom in božjim carstvom, so kristjani v zgodnjem obdobju svet v glavnem tretirali kot vir skušnjav in kot satanovo carstvo. Ustvarili so antagonizem med svetom in božjim carstvom ter svet obsojali kot področje, ki mu po božjem dovoljenju vlada hudič in vodi ljudi k pogubi.

Ta zgodnjekrščanski antagonizem med božjim carstvom in svetom je kasneje resno vplival na medsebojni odnos cerkve in kulture, vendar se je s časom zmanjšal. Mnogi napredni ljudje starega krščanstva so spoznali, da so možnosti za razvoj nove religije odvisne od tega, koliko bo ta sposobna izkoristiti dosežke poganske kulture in na ta način obogatiti svojo doktrino in institucije in koliko je sposobna pritegniti ljudi, vzgojene v tej kulturi.

Tako sta v starem krščanstvu obstajali dve nasprotni struji, ki sta si med seboj konkurirali: ena, ki je obsojala svet in njegovo kulturo in druga, ki je poskušala pogansko kulturo izkoristiti v apologetske in doktrinarne namene oziroma cilje. Nekateri krščanski pisci so bili mnenja, da bi si moralo krščanstvo prisvojiti antično kulturo in jo izkoristiti za razvoj svoje doktrine, drugi so hoteli ohraniti samo tiste elemente antične kulture, ki bi jih bilo, po mnenju nekaterih krščanskih avtorjev, mogoče tretirati kot »naturalitet christiana«.

Kot opozicija tej smeri so se pojavljali mnogi pristaši, ki so izražali prezir do sveta in njegove kulture. S sklicevanjem na evangelije in apologetske spise so razširjali parolo, po kateri bi naj zavrgli vse kulturne dosežke kot nekaj, kar otežuje ali celo onemogoča odrešitev in prihod božjega carstva. Pod vplivom takih parol je prišel čas 'zmage' cerkve in uničenja velikega števila del in spomenikov poganske kulture. Čeprav je bil Konstantin Veliki razmeroma tolerant, se je v njegovem času začela velika in neusmiljena borba z vsem, kar se je imenovalo poganstvo. Uničevali niso samo svetinj in predmetov poganskega kulta, ampak tudi dela filozofov, pesnikov, kiparjev, umetnikov. Celotnemu življenju so poskušali dati v hitrem tempu novo, krščansko podobo. V času vlade carja Teodozija Velikega so skoraj v vsej državi sistematično uničevali pogansko kulturo, medtem ko je car Justinijan nekristjanom prepovedal vse učne in prosvetne dejavnosti in zaprl poganske šole.

V zgodnjem srednjem veku je hitro prišlo do sprememb v političnem in družbenem življenju. Padec zahodnorimske države, selitve narodov, postopna odprava sužnjelastniške ureditve, rojevanje fevdalizma in novih krščanskih držav v Evropi – vse to je prispevalo do okrepitve položaja cerkve v takratnem svetu. Ta je občutila odgovornost za to novo politično-družbeno realnost. Srednjeveška država je bila glede na rimsko državo, ki je vse bolj slabela, krščanska v polnem smislu. Upravljali so jo z izjemno pomočjo cerkve. Papeži so aktivno sodelovali v političnem življenju in od njihovih odločitev je bila v veliki meri odvisna usoda takratnega zahodnega sveta. Carji, kralji in knezi, zasvojeni z idejo teokratije, so pogosto po lastni iniciativi realizirali cerkvene postulate in so aktivno sodelovali v državnih sinodah in v vsecerkvenih zborovanjih. Taka kultura je prežemala vso posamično in družbeno, državno in občeevropsko življenje. Obsegala je vsa področja religioznega, moralnega, znanstvenega, profesionalnega življenja itd. Vse je moralo biti dobesedno podrejeno načelnemu principu, na katerem je ta kultura zrastle, oziroma ideji večnega odrešenja. Princip »skrb za dušo« je bil tako široko razumljen, da ni ostalo niti najmanj prostora za razvoj izvenreligijske aktivnosti.

Cerkvena in državna kontrola nad kulturno dejavnostjo je bila tako absolutna, da se praktično ni mogla razvijati kakršnokoli »nepreverjena« ustvarjalnost. Cerkev in z njo tudi vlade držav krščanske Evrope so v strahu pred »novostmi«, ki bi lahko na neki način ogrozile takratni sistem oblasti in lastnine, organizirale učinkovit aparat borbe s krivoverci in novatorji. Med nje so šteli tako ljudi, ki so razširjali poglede v nasprotju s cerkvenim učenjem, kot tudi vse tiste, ki so na nek način želeli spremeniti strukturo takratnega družbenega življenja. V srednjeveškem obdobju je krščanska religija prevzela nadzor nad celoto družbenih vezi in si na ta način prisvojila monopol na področju kulture. Srednjeveška krščanska kultura ni bila usmerjena toliko proti zemeljskemu, kolikor proti večnemu življenju. V nasprotju z moderno, ki se ukvarja izključno s človekom in zavrača sveto, je usmerila človeško naravo proti sakralnemu, z uporabo vseh institucij za uresničenje božjega carstva na zemlji.

Preko šolstva, s širjenjem cerkvenih nauk in obrednih aktivnosti kot tudi aktivnostjo državnih institucij, je cerkev oblikovala lastni kulturni model.

Družbeni razvoj pa je kljub vsemu vodil k postopni krizi cerkvene dominacije nad kulturo, krizi, ki jo je spremljalo postopno oblikovanje areligiozne, svetovne kulture. Začetek tega procesa se sklada z nastankom kapitalistične ureditve. Postopno se je meščanska kultura osvobajala religiozne dominacije. Spremembe, ki so spremljale meščanske revolucije, so poglobile ta proces in pospešile končno zmago. Formulacija kapitalistične ureditve kot družbene ureditve, ki ne temelji na teoloških temeljih, ampak na splošnih naravnih temeljih, je bila resen udarec za cerkev, ker je mobilizirala znatne družbene kroge v borbi z ureditvijo, ki je podpirala in branila cerkev.

Razpad srednjeveške kulture je potekal vzporedno s padcem vere v boga kot stvarnika sveta in varuha njegovega ureditve. Ideja boga-stvarnika je bila vse do 19. stoletja priznana za najvišjo znanost, ki je nad poznavanjem narave. V evropski zgodovini srednjega veka je vodila vse do reformacije. Ta je bila, s spremenljivo srečo, borba za prevlado med papežem in carji, cerkvijo in državo. Od sprejemanja oblasti na osnovi biblijskega učenja, da je vsaka oblast od boga, v času, ko je bila cerkev šibka in nepriznana od države, je cerkev zelo hitro prešla na usmeritev, ki jo je formuliral papež Gelazij I v 6. stoletju v svojem pismu bizantinskemu carju Anastaziju I. V njem je formuliral teorijo o dveh oblasteh, znano kot teorijo dveh mečev. *»Vedi, da svet vodita dve veliki sili«* – je pisal Gelazij – *»episkopi in kralji, vendar pa je oblast episkopov mnogo večja, saj morajo na sodni dan pred bogom polagati račun tudi za duše kraljev.«*

Iz tega so hitro zaključili, čim se je cerkev okrepila, da je cerkvena oblast primarna in pomembnejša. Na osnovi te teorije so kristjanom vsilili dvojne obveze, do države in do cerkve, in oblikovali tudi dve pravi, državno in kanonsko. V razdrobljeni Evropi se je relativno enotna in dobro organizirana cerkev, ki je bila poleg tega nosilec niza kulturnih aktivnosti, vse bolj krepila.

Sledile so menjave obdobj tesne povezave oblasti in cerkve z obdobji njune medsebojne borbe za dominacijo nad podaniki in njihovimi »dušami« ter obdobj odprtega pregona določenih ver in vernikov. Da ta odnos ni bil enosmeren in se ni razvijal linearno, kaže že to, da je v kakšnem obdobju prej preganjana vera postala državna in zagospodarila nad življenjem države in družbe.

Postopno, že z renesanso, se je začela oblikovati mehanistična slika sveta, ki je bila ena od glavnih dejavnikov oblikovanja nove kulture, zasnovane na predpostavki, da je svet edina, samostojna in končna realnost, neodvisna od boga. Skozi celotno 19. stoletje se je krepil družbeni religiozni antagonizem, ki je v temeljih soočal vero in razum, teologijo in znanost, tradicijo in sedanjost, cerkev in svet.

V različnih zgodovinskih obdobjih so veljala različna mnenja o srednjeveški krščanski kulturi. Najpogosteje so jo označevali z »barbarska«, posamezni misleci pa kot »tisočletje abstraktne špekulacije«, »tisočletje brez kopalnice« ali »luknja v zgodovini« itd. Vsi pa so soglašali v oceni, da je bilo to obdobje temno in mračno, obdobje, v katerem se je več verjelo kot razmišljalo. Krščanstvu so zamerili, da je s svojo etiko ljubezni in usmiljenosti oslabilo vojni duh rimskih legij in prispevalo k propadu Rima. Taka je bila kritika s strani rimskih poganov.

Tudi sam naziv »srednji vek«, skovan v času renesanse, je imel že od začetka negativen pomen. Renesančni misleci so kritizirali kulturo z različnih gledišč, vendar pa so skoraj vsi soglašali, da je bila zgradba neznanja spojena s tendenco ustvarjanja fiktivnih aksiomov in trditev brez pomena. Tudi med razsvetljenimi misleci je prevladovalo tako in celo strožje mnenje o srednjeveški kulturi. V splošni zgodovini je bil srednji vek najhujše obdobje, saj je v njem carstvo mraka, predsodkov in pretiranega fanatizma doseglo apoteozo. Cerkev je prevzela oblast in namesto, da bi prosvetljevala ljudi, jih je poneumljala s svojim šarlatanstvom. Zaradi tega je potrebno srednji vek razglasiti za obdobje največjega znižanja in padca kulture. Nekoliko drugačno, vendar ne manj strogo mnenje so o srednjeveški kulturi dali kasnejši misleci.

Ocena srednjega veka, tega dolgega obdobja človekove dejavnosti in ustvarjalnosti, njegove duhovne in materialne kulture, religije in dosežkov se je spremenila v 19. in še posebej v 20. stoletju v luči

številnih odkritij, do katerih je prišla znanost. Po tej novi oceni je krščanstvo brez dvoma prispevalo k razvoju nekaterih elementov evropske kulture in v njo vneslo posamezne ideje iz judovsko-krščanske in grško-rimske tradicije. Kljub temu pa je povsem napačno razumevanje, da je evropsko kulturo ustvarilo krščanstvo in da ji je to zagotovilo enotnost, brez katerega bi bila danes obsojena na upadanje in somrak. Res pa je, da je sistem krščanskih vrednot prežemal in še danes prežema evropsko kulturo.

POGLEDI NEKATERIH SLOVENSКИH AVTORJEV

Razmerje med religijo in kulturo po Stanku Gogalu

Poglejmo, kako ocenjuje razmerje med religijo in kulturo dr. Stanko Gogala, slovenski pedagog, predavatelj na pedagoški katedri Filozofske fakultete in v letih 1964–66 tudi njen dekan.

Po kulturni filozofiji bi naj bila religija del kulture, tako kot so npr. umetnost, znanost, gospodarstvo, etičnost, socialnost, politika, mogoče še vzgoja itd. Danes pač ni več kulturnega človeka, ki bi v tem smislu ne priznaval tudi religiji mesta v kulturi in bi ne pojmoval razvoja religije ter religioznega življenja kot razvoj obče-kulturnega življenja.

Seveda so med kulturnimi filozofi razlike glede tega, ali pojmujejo vsa kulturna področja na enakopraven način in jih postavljajo drugo poleg drugega, ali pa vidijo v kaki posebni kulturni panogi višek kulturnega razvoja in postavljajo potem ostala področja v obliki nekake vrednostne lestvice drugo za drugim. Po Gogali nekateri postavljajo religiozno vrednoto za najvišjo kulturno vrednoto, ker daje šele ona pravi stvarni in življenjski smisel ostalim vrednotam.

Osebnost sem prepričan, da ne gre pri takih ocenah za strokovno mnenje, ampak prej za prepričanje religioznih ocenjevalcev.

Razporejanje kulturnih področij in vrednot, po Gogali, lahko izvira tudi iz psihološkega opazovanja človeka in njegovega ocenjevanja ter pojmovanja posameznih kulturnih vrednot. Nekemu človeku je več vredna in pomembna neka določena kulturna vrednota, medtem ko se drugi najbolj navdušuje in udeležuje v nekem drugem kulturnem področju. Na ta način nastanejo različni življenjski in svetovni nazor, ki se razlikujejo po tem, da ima nekdo to kulturno vrednoto za osnovni vidik svojega življenjskega in praktičnega odločanja, medtem ko imajo drugi zopet docela drugačne kulturne vrednote za osrednje izhodišče svojega praktičnega življenja. Na tak način bi spoznali poleg drugih tudi religiozni življenjski nazor, ki si je prisvojil religiozno kulturno vrednoto za svoje življenjsko vodilo in smernico. Po Gogali je že religiozno življenje samo zelo bogato kulturno življenje in more docela izpolniti človeka. Kljub temu more najti pot do drugačnih kulturnih smeri tudi religiozni človek. Čeprav ga religija izpolnjuje s svojimi vrednotami in s svojimi vidiki, je vendar zagledal in našel notranji smisel in pomembnost tudi za delo v drugih kulturah. Zato išče odslej tudi v njih zadostitev svoji potrebi po spoznanju in po doživetju močnih, lepih in polnih doživljajev. Tako pride do prvega stika in razmerja med religiozno in ostalo kulturo v kulturno prebujenem religioznem človeku.

Avtonomnost pogleda na splošno kulturo ima, po Gogali, religiozni človek, bodisi da samo pasivno sprejema od kulture in od kulturnih vrednot, bodisi da je tudi aktiven in produktiven v kulturnem življenju. Med znanstvenimi resnicami je zanj vse, kar je resnično in utemeljeno v stvarnih dokazih, prav tako del znanosti, kakor pri kateremkoli drugem človeku.

Osebnost se z Gogalovim mnenjem, zapisanim v zadnjem stavku, ne strinjam. Verni ljudje nasprotujejo tako temeljnim teorijam o nastanku sveta in življenja na našem planetu kot tudi vsem znanstvenim dokazom, ki so v nasprotju z verskimi dogmami. Ne sprejemajo niti Darwinovega nauka, čeprav znanost o njem ne dvomi in razvoj vrst potrjujejo ne nazadnje naše vsakodnevne izkušnje. Seveda Vatikan ne more nasprotovati vedno novim in novim dokazom in teorijam. Danes verjame celo v teorijo velikega poka, vendar jo je seveda prilagodil veri. Vesolje je nastalo iz ene same točke, vendar je to točko ustvaril bog. S takim prisvajanjem novih odkritij je seveda vera nedotakljiva.

Stephen Hawking, znameniti angleški fizik, je razmišljal o nastanku sveta, vsaj za cerkev, bogokletno. Če je bog ustvaril točko, iz katere je nastalo veselje, ali je bila to njegova edina točka, ali je ustvarjanje teh točk njegova osnovna dejavnost ali morda samo hobi. Takega fizikovega razmišljanja o bogu cerkev ni sprejela z naklonjenostjo.

Spomnim se članka Iz Dela, pred morda desetimi leti, v katerem vatikanski kardinal odgovarja na vprašanja, povezana z vero. Na vprašanje, ali obstaja pekel, je na presenečenje novinarja odgovoril, da seveda ne obstaja. Gre le za prispodobo za »preproste ljudi«, ki naj pokaže, kako trpijo tisti, ki so zatajili boga. Večina vernikov je po tej razlagi preprostih, sam bi dodal »ovc«. Ker zadeve sicer ne bi razumeli, je bil potreben izum pekla. Pred bogom ni demokracije in nihče, niti angeli, ne morejo imeti drugačnega mnenja kot bog. Zelo krut način obračuna z opozicijo.

Gogalovo pisanje očitno govori le o hipotetičnem odnosu med kulturo in religijo, kot ga vidi verujoči krščanski raziskovalec. Čeprav tega nikjer ne zapiše, pa je več kot očitno, da govori le o razmerju med kulturo in krščansko vero. Ali velja zapisano tudi za muslimansko in druge religije? Druge religije ga ne zanimajo; morda jih niti ne priznava kot verodostojne.

Po Gogali se religiozni človek prav nič ne boji za svoja prepričanja in trdno ve, da ne more spoznati nič takega, kar bi popolnoma nasprotovalo njegovemu svetovnemu nazoru, prepričan pa je, da more eno ali drugo dejstvo bistveno izpopolniti njegovo religiozno gledanje na svet in življenje. Zato se religiozni človek ne zapira pred znanstvenimi spoznanji in jih sprejema z isto prostodušnostjo kot vsi drugi ter postane lahko resnično objektivno znanstveno izobražen človek v tem ali onem znanstvenem področju.

Ponovno moram ugovarjati Gogali. Izjava, da religiozni človek trdno ve, da ne more spoznati nič takega, kar bi popolnoma nasprotovalo njegovemu svetovnemu nazoru, govori o tem, da ne bi sprejel niti znanstvenega dokaza, ki bi nasprotoval njegovi veri. Kako je lahko potem resnično objektivno znanstveno izobražen?!

Gogala nadaljuje še z več trditvami, s katerimi se ne morem strinjati, saj idealizira religioznega človeka. Tako bi naj bil ta tudi iz srca narodnostno zaveden in bi naj pojmoval to vrednoto kot elementarno in absolutno kulturno vrednoto. Dogajanja iz druge svetovne vojne kažejo, da celo velik del cerkve ni bil narodnostno zaveden in je, zaradi svojih zelo posvetnih koristi, sodeloval z okupatorjem, ki je hotel iztrebiti slovenski narod.

Nadalje Gogala trdi, da prava in polna religioznost obsega tudi vso moralnost in socialnost. Tudi te trditve ne podpirajo dejstva. Mnogi nacisti v koncentracijskih taboriščih so bili globoko religiozni, pa vendar so brez slabe vesti pobijali Žide, tudi ženske in otroke. Tudi danes mnoge cerkve, med njimi tudi slovenska, ne sledijo niti papežu, ko ta poziva k pomoči beguncem in migrantom. Med svojimi prijatelji, kolegi in znanci imam večinoma ateiste, vendar pa tudi veliko vernikov. Čeprav zadeve morda ne gre posploševati, pa so po mojih izkušnjah, verniki med njimi, večinsko proti muslimanskim objektom, ateisti pa silno redki. Spomnimo se samo izjave nadškofa Rodeta na nacionalni televiziji, po kateri si ne more predstavljati, da bi prelepo slovensko pokrajino kazil minaret. Seveda bi lahko tudi pritrdili Gogali, vendar z dodatkom, da so pravi in polno religiozni le redki in da med njimi ni niti nadškofa Rodeta.

Razmerje med religijo in slovensko kulturo po Marku Kerševanu

V zaključnem delu prispevka bom predstavil še zgodovinski kontekst obeh pojmov v slovenski zgodovini, kot ga vidi Marko Kerševan v svojem članku »Religija in slovenska kultura«. Profesor predava na Oddelku za sociologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, in sicer sociologijo religije in primerjalno religijologijo. Med letoma 1991 in 1993 je bil dekan te fakultete.

Kultura vsakdanjega življenja je bila na slovenski vasi še v 19. in 20. stoletju prežeta s cerkveno-religioznimi motivi in oblikami. Življenjski, letni, tedenski, dnevni cikel so bili povezani s cerkvenim svetim časom, vsakdanja življenjska modrost ljudskih pregovorov se je dobršno napajala iz Svetega pisma.

Razvoj je bil dvosmeren, saj je cerkev sprejemala, si podrejala, preoblikovala predkrščanske predstave in miselne sestavine, običaje, način življenja. Cerkvene predstave, obredi in simboli so postajali sestavina načina življenja. V ljudske pravljice in pripovedi so vstopali svetniki s svojimi dejanji, junaki predkrščanskega ljudskega pripovedništva so postajali svetniki.

Stanje, ki ni le v Sloveniji dalo osnove za trditve: brez religije in cerkve ne bi bilo kulture, ne bi bilo knjižnega jezika in pismenstva. Poznano je, da so bile in so take trditve kot tudi njihova zanikanja najpogostejše izrekanje ob ideoloških in političnih navzkrižjih v zvezi s cerkvijo in njenim družbenim vplivom že od časov liberalno-klerikalnih nasprotij; izrekanje so bile kot v vnaprejšnje utemeljevanje ali izpodkopavanje aktualne vloge cerkve in religije. Take trditve seveda ne vzdržijo kritičnega pretresa. Razvite religije, kakršna je katoliška, se pojavljajo kot povezani sklopi predstav in idej, ravnanja in materializirane simbolike, katerih nosilci so posebne institucije, v našem primeru cerkve. Kot sistem predstav in idej so navzoče v jeziku, v jezikovni kulturi danega časa, vključujejo se v govorico in miselni svet neke kulture.

Religiozno ravnanje, pa naj si gre za posebno obredno ali za moralno etično obnašanje v medčloveških odnosih vsakdanjega življenja, je neposredno povezano s siceršnjimi razmerji med ljudmi; isto velja za materializirano religiozno simboliko. Religija torej gotovo potrebuje in zato tudi razvija različne kulturne sestavine – tako danes kot v starem ali srednjem veku. Posamezni tipi religij se pri tem razlikujejo.

Katolicizem ali pravoslavlje s svojo obrednostjo, bolj kot protestantizem, razvijata kulturne oblike, povezane z obredi, protestantizem in njegova usmeritev v katolicizmu bolj človekov notranji odnos, versko etično strogost v vsakdanjem življenju, pa tudi pismenost kot zunanji pripomoček individualizirane cerkvene religioznosti.

Kakšno težo in domet pa bo imel vpliv religije na kulturo dane družbe, ni odvisno od religije kot take in njenih imanentnih značilnosti — tudi te so rezultat zgodovinskega razvoja — ampak od tipa družbe, od družbene formacije in določenega zgodovinskega razvoja kakšne družbe.

Dominantna kulturna vloga in vpliv religije in cerkve v Evropi in tudi v Sloveniji, vloga religije in cerkve kot »edine nosilke kulture« in podobno, je nerazdružno povezana z naravo fevdalnih družb, pa tudi s konkretnim evropskim razvojem po propadu rimskega imperija in antične kulture. Fevdalne družbe seveda potrebujejo religijo za oblikovanje in ohranjanje njim lastnega tipa izkoriščanja kot onstransko sankcijo in uteho.

Ni mogoče le idealistično razcepiti enotno resnico in reči: v fevdalnih razmerah po propadu rimske civilizacije je bila cerkev edina, ki je skrbela za kulturo itd. Fevdalizem naj bi bil tako kriv za nekulturo, nepismenost ipd., fevdalna cerkev pa zaslužna za kulturo. Kot ni religija oziroma cerkev sama po sebi zaslužna za svojo dominantno vlogo, tudi ni kriva za vso nekulturo in počasen razvoj kulture v srednjem veku. Če pa trdimo, da je zaslužna, da so sploh obstajale šole in pismenost, potem jo moramo razglasiti za krivo tudi za nepismenost in nekulturo tega časa.

Antiklerikalni kritiki so delali in še delajo isto napako: očitajo cerkvi in religiji, da je sama po sebi protikulturna, protiznanstvena, protiumetniška itd., njena kulturnozgodovinska vloga pa zgolj rezultat naključnih kulturnozgodovinskih okoliščin. Vendar: čeprav ne gre nasedati idealističnim tolmačenjem, empirično zgodovinsko dejstvo je, da je precejšen del kulture v slovenskem prostoru nastal v cerkveno-religioznih okvirih kot sestavina religioznega ideološkega aparata in cerkvene dejavnosti.

Ko govorimo o religiji in cerkvi v slovenski zgodovini in kulturi, dejansko govorimo o katoliški religiji in cerkvi, čeprav v začetku ob naselitvi na sedanjem geografskem prostoru Slovenci seveda niso bili katoličani. Kljub temu, kratek protestantizem tega ne spreminja, lahko ugotovimo, da dvanaest stoletij religijske kulture in zgodovine Slovencev pripada katoliški cerkvi.

Današnje slovensko ozemlje je bilo še pred prihodom slovanskih plemen cerkveno dobro organizirano. Tako smo dobili nekatere obrazce za očenaš in apostolsko vero že konec 8. stoletja; najstarejši slovenski jezikovni spomenik in hkrati najstarejši ohranjeni latinski slovanski rokopis,

Brižinski rokopisi iz let 972—1025, vsebuje obrazce veroizpovedi in spovedi ter pridigo o grehu. Nastajajoča slovenska cerkvena terminologija je prispevala tudi k nastanku prvega slovanskega knjižnega jezika, cerkvene slovanščine Konstantina in Metoda ter njunih učencev.

V času nastajanja fevdalne oblasti jo je krščanstvo idejno in organizacijsko podprlo, knezom pa omogočilo sožitje – čeprav v podrejenosti – z mogočno frankovsko državo in njenimi vazali Bavarci. Nosilci pokristjanjevanja v Karantaniji so bili irski misijonarji iz Salzburga, ki so se v nasprotju z metodami frankovske državne cerkve skušali opreti predvsem na domače državne in plemenske poglavarje, bolj spoštovali predkrščanske običaje, uporabljali jezik ljudstva in sploh manj uporabljali zunanjo silo in prisilo.

Ljudska religioznost – verske predstave, v katere so ljudje dejansko verovali; obredje in moralne zapovedi so odvisne tudi od potreb ljudi kraja in časa. Ljudske religiozne potrebe pa so vplivale na profesionalizirano cerkveno religioznost: ta jih je morala upoštevati ali se jim postavljati po robu; ravnodušna do njih ni mogla biti, še posebej ne, kadar je bila odvisna od podrejenih družbenih slojev in kadar je ljudska religioznost iskala odgovore tudi mimo krščanstva ali katolicizma.

Slovenska katoliška verska kultura je specifična, saj je amalgam krščanskih in predkrščanskih sestavin, krščanskih interpretacij in artikulacij predkrščanskih predstav in običajev na eni strani ter nekrščanskih ali vsaj neuradnih katoliških interpretacij in artikulacij cerkvenih miselnih, obrednih, moralnih in simbolnih vsebin na drugi strani. Tak amalgam ima svoje korenine morda že v omenjeni širini »irske šole« pri pokristjanjevanju (prednikov) Slovencev, širini, ki je dala osnovo za tak nadaljnji razvoj, ki ni poznal ostrega podvajanja in upiranja stroge cerkvene religioznosti in mimo cerkvenega, »divjega«, religioznega praznoverja in magije, čeprav tudi slovenska zgodovina pozna preganjanje čarovnic, zlasti v 17. stoletju.

Tak razvoj je omogočal, da je cerkvena religioznost ostajala blizu ljudem in da se ljudska religioznost ni oblikovala proti cerkvi in mimo cerkve. Ta razvoj traja še danes, kot priča sožitje »državnega« Dneva mrtvih in Vseh svetnikov, Miklavža, Božička in dedka Mraza, socialističnega delavskega 1. maja in praznika sv. Jožefa Delavca na isti dan. Katoliška cerkev si je prizadevala, da nasproti protestantizmu in njegovemu orožju — strogi in cerkveno revni notranji vernosti postavi vsem dostopne in privlačne kolektivne oblike verskega življenja oprtega na arhitektonsko, slikarsko, kiparsko in glasbeno doživljanje.

Katoliška vera na Slovenskem ni bila sposobna, da bi lahko postala idejni in organizacijski okvir oblikovanja posebne slovenske narodne samozvesti in prek tega tudi kulture kot slovenske kulture. Meje katoliške vere se niso krile z jezikovnimi ali kulturnimi. Vera ni bila nikoli nekaj, kar bi bilo razlikovalo Slovence od drugih etničnih skupin in jih hkrati idejno, organizacijsko, simbolno povezovalo znotraj take razlike. Vsi sosedje so bili katoličani.

Ob vsem svojem kratkem življenju na Slovenskem je bil tako protestantizem in ne katoliška cerkev tisti, ki je odločilno prispeval k začetku oblikovanja slovenske kulturne in narodne zavesti. Protestantizem se je na Slovenskem uveljavil med leti 1525 in 1600 v sklopu reformacijskih gibanj takratne srednje Evrope in krize fevdalnega sistema. Izginil je v toku katoliške protireformacije, za katero se je odločila habsburška vladarska hiša v svojih dednih deželah; ostal je le v Prekmurju, ki je sodilo pod Ogrsko.

Protestantizem je podpiral večji del plemstva, prodril je v mesta, zelo malo pa na vas med kmete, prav zato, ker ga je sprejelo plemstvo. Veliki kmečki punt leta 1515, v katerem je domače plemstvo brezobzirno obračunalo z uporniki, je bil v Sloveniji pred začetkom protestantizma — ni mu pa sledil kot na Nemškem leta 1525. Prepad in sovraštvo med kmeti in plemstvom je bilo tako preveč sveže, da bi ga bil protestantizem lahko premostil in presegel, čeprav si je zlasti v Trubarjevi osebi to kar se da prizadeval. Tudi to je bil eden od razlogov za jezikovno in pisateljsko vnemo slovenskih protestantov. Osnovni razlog je bila seveda splošna protestantska verska usmerjenost k Svetemu pismu, edinemu viru božje besede, brez cerkveno-duhovniškega posredovanja. Božja beseda govori ljudem neposredno le, če jim govori v njihovem jeziku.

Še več: protestantizem je ne le ustvaril pomemben del osnov za kasnejše oblikovanje slovenske narodne zavesti; boj s protestantizmom in strah pred njim je katoliško cerkev tudi v slovenskih deželah dolgoročno napotil k ljudstvu, k verskemu in vzgojnemu delu v širokih ljudskih slojih in s tem k oblikovanju pomembnega dejavnika kasnejšega razvoja narodne zavesti.

ZAKLJUČEK

Kot vidimo iz uporabljene literature, sta religija in kultura običajno povezani. Po indijskem znanstveniku Nagaraju Paturiju je kultura brez religije mogoča, religija brez kulture pa ne. Socialistična oz. komunistično usmerjena družba morda ni imela religije, vendar pa je imela lastno kulturo. Nekateri drugi znanstveniki trdijo, da religije in kulture ni mogoče ločiti. Iz prispevkov različnih avtorjev je mogoče pričakovano, videti, da verni povezavo obeh vidijo drugače kot ateisti. Posebej Gogala slika religioznega človeka zelo idealistično. Po njem prava in polna religioznost obsega tudi vso moralnost in socialnost. Religiozni človek bi naj bil tudi iz srca narodnostno zaveden in bi naj pojmoval to vrednoto kot elementarno in absolutno kulturno vrednoto. Nekje sicer dodaja, da je takih ljudi malo. Sam bi rekel, da lahko njihovo število zanemarimo. Prej so zanemarljive izjeme kot nekaj, kar bi naj bili religiozni ljudje. Osebo me je najbolj presenetilo, da imajo ljudje tudi o veri različna mnenja. Po Paturiju, ki živi v Indiji, je hinduizem kultura in ne religija, na spletni strani BBC-ja pa piše, da je hinduizem prevladujoča vera v Indiji in Nepal. Tudi pri drugih religijah boste našli različne razlage. Tako prof. Ramadan trdi, da npr. islama ni mogoče gledati kot kulturo.

Literatura:

Dr. Domenic Marbaniang – Difference Between Culture and Religion

<https://philpapers.org/bbs/thread.pl?tId=959>

Dr. Nagaraj Paturi – Kakšna je razlika med religijo in kulturo

<https://www.quora.com/What-is-the-difference-between-religion-and-culture>

Dr. Naude Beyers – Religion and culture: Revisiting a close relative:

http://www.scielo.org.za/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0259-94222017000100010

Skupina avtorjev - Kultura i religija, Radnička štampa, Beograd, 1981.

<https://studentiflu.files.wordpress.com/2012/01/1-kultura-religija.doc>

Dr. Stanko Gogala – Religija in kultura:

<https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-AN9XR5TC/fa30743d-ffb0-4441-8f72-83e62a84fbc0/PDF>

Dr. Marko Kerševan – Religija in Slovenska kultura

<https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-U3KKINMS/8b8e6b6f-997f-4862-9907-2518c283fb5e/PDF>

mag. Vojteh Urbančič

Kratka predstavitev prispevka

Mag. Vojteh Urbančič je po analogiji z genocidom vpeljal termin »kulturocid« (uničevanje kulturnih stvaritev), kjer se najbolj posveti vprašanju bibliocida (»knjigomora«). Prepoved in uničevanje knjig z neželjeno vsebino je zgodovinska stalnica. Prispevek se začne z znanim obrednim sežiganjem knjig leta 1933 v nacistični Nemčiji pod vodstvom ministra za propagando Goebbelsa. Zgodovina je večkrat potrdila citat Heinricha Heineja: »Tam, kjer sežigajo knjige, na koncu sežigajo tudi ljudi.«

V zvezi s kulturocidom z blagoslovom verskih institucij avtor članka opiše uničenje znamenite knjižnice v Aleksandriji konec četrtega stoletja, ki je bila v napoto nestrpnim kristjanom. Množica je v besnilu brutalno ubila in sežgala Hipatijo iz Aleksandrije, strokovnjakinjo za matematiko, astronomijo in filozofijo in največjo učenjakinjo tistega časa. Uničevanje knjig pod vodstvom krščanskih institucij se je potem ponavljalo, npr. sežig maevskih zapisov, potem ko so si jih Evropejci podredili in so jih skušali versko spreobrniti. Po Gutenbergovi iznajdbi tiska je postalo nemogoče sežgati vse neželene knjige, zato je Cerkev uvedla seznam prepovedanih knjig. Avtor omenja tudi dogodke ob reformaciji in protireformaciji, tudi v Sloveniji in v zvezi s knjigami.

Opiše pa tudi zglede negativnega odnosa mnogih muslimanskih vodij do kulture in posebej do knjig. Na primer, kar je še ostalo od knjižnice v Aleksandriji po sežigu konec četrtega stoletja, se pozneje do konca uničili muslimani in tako dopolnili delo kristjanov.

Kratko predstavitev pripravil: Milan Ambrožič

* * * * *

Heinrich Heine:

Dort wo man Bücher verbrennt, verbrennt man auch am Ende Menschen.

(»Tam, kjer sežigajo knjige, na koncu sežigajo tudi ljudi.«)

(Almansor, igra, 1821)

1. UVOD¹

To Heinejevo prerošstvo je nosilo v sebi tudi veliko dozo zgodovinske ironije: 10. maja 1933 se je v Berlinu na Opernplatzu – danes Bebelplatzu – v samem mestnem središču (Stadt Mitte) zbrala večtisočglava drhal rjavosrajčnikov, zariplih mladeničev iz 'Hitlerjeve mladine' ('Hitlerjugend'), Nemškega študentskega združenja' (Deutsche Studentenschaft, DSt) in navadnih radovednežev. Udeležba pri tem 'tabornem ognju' je bila skoraj vprašanje lojalnosti nacizmu, saj je k sežiganju knjig pozival sam nemški propagandni minister, **Herr Reichsminister** Goebbels, ki je kričal, da je treba uničiti vse 'ne-nemške' knjige (s tem je seveda mislil na vse knjige, ki niso bile po godu nacistom). **»Bodoči nemški človek,«** je šepavi *Reichsminister* tulil v svojem hujskaškem govoru, **»ne bo samo človek knjige, pač pa tudi človek z osebnostjo. Prav delate ob tej polnočni uri, da izročate plamenom zlobnega duha preteklosti. Iz tega pepela se bo triumfalno dvignil nov duh.«**

Med radostnim petjem nacističnih pesmi ob spremljavi godbe so zamaknjeno opazovali, kako so

¹ Splošna opomba: ker je to poljudni zapis, ne navajam virov. So pa vsi podatki, ki navedeni v njem, preverljivi in povzeti iz splošno dostopnih virov (knjige, monografije, elektronski viri ipd.)

pripadniki SA in SS na veliko grmado metali tisoče knjig, med drugim tudi Heinejeve. Da bi se pokazali pravi rodoljubi, dostojni svojega firerja, so tudi sami pomagali uničevati najboljše od najboljšega, kar je ustvaril nemški narod v literaturi.

Tega dne je na orgiji 'bibliocida'² zgorelo kakšnih 30.000 knjig, med njimi dela avtorjev, kot so: Walter Benjamin, Bertold Brecht, Albert Einstein, Friedrich Engels, Sigmund Freud, André Gide, Ernest Hemingway, Franz Kafka, V. I. Lenin, Jack London, Heinrich, Klaus in Thomas Mann, Ludwig Marcuse, Karl Marx, John Dos Passos, Arthur Schnitzler, Leon Trocki, H. G. Wells, Émile Zola in Stefan Zweig, da naštejem samo najbolj slavne.

Orgije sežiganja knjig so ponovili v vseh večjih mestih in univerzah.³

Heinejevo prerošstvo se ni potrdilo samo v tem primeru, ampak se je izkazalo za univerzalno in brezčasno.

Sežiganje knjig še zdaleč ni bilo omejeno na Evropo in na nacistični režim. Misijonarji katoliške cerkve so to zlo razširili po vsem svetu, kjer so opravljali svojo 'evangelizacijo' nad domorodci, naivno zaverovani v svojo perniciozno prepričanje, da širijo 'pravo vero' in pomagajo ubogim 'poganom' na 'pravo pot'.

V svoji verski vnemi, da bi spreobrnil Maje v 'pravo vero', so misijonarji uničili skoraj vse majevske zapiske. V Mehiki je leta 1561 frančiškanski menih Diego de Landa ukazal sežgati vse znane majevske zapise in artefakte.

Do danes so se ohranile samo štiri (!)⁴ majevske knjige. Eno od njih hrani⁵ Državni arhiv v Dresdenu (*Staatsarchiv in Dresden*).

Španski kralj Filip II. je po nalogu papeža leta 1569 obnovil inkvizicijo in leta 1570⁶ v novo-osvojenem Peruju vpeljal Perujsko inkvizicijo kot del kolonialne politike. Tej je uspelo uničiti skoraj vse znake veličastne inkovske civilizacije. Šlo je za skoraj popoln genocid, kulturocid in bibliocid.

Tudi druga militantna monoteistična religija – islam – ni bila nič boljša, kvečjemu slabša, kar se tiče kulturocida.

Ko so džihadisti Al Kaide leta 2012 zavzeli Mali in Timbuktu, so bili med njihovimi glavnimi tarčami neprecenljivi rokopisi in knjige, ne morda plenjenje in posilstva (kar je primarni cilj vsakega 'poštenega' okupatorja). Uničenje bi bilo popolno, če ne bi ljudje, kot je bil Abdel Kader Haidara tvegali svoje življenje in pred verskimi divjaki uspeli zaščititi in pretihotapiti skoraj 350.000 rokopisov.

2. KRŠČANSTVO

2.1. Uničenje Velike knjižnice v Aleksandriji

2.1.1. Opis knjižnice in njen pomen

»Knjige so ladje misli, ki potujejo po valovih časa in nosijo dragoceni tovor od roda do roda.« (Francis Bacon)

Od Vrat Sonca do Vrat Meseca so se na obeh straneh širokih ulic Aleksandrije vrstile mogočne palače. S svojimi marmornimi kolonadami in bleščečimi skulpturami so očarale obiskovalce. Med njimi je izstopal po svoji monumentalnosti Serapijev tempelj (Serapeum), del katerega je bila tudi Velika

² Aluzija na genocid.

³ Grmade so gorele po najmanj 30 nemških mestih.

⁴ Po nekaterih virih le tri.

⁵ T.i. *Dresden Codex*.

⁶ 'Poslovala' je do 1820.

knjižnica. V 4. stoletju n. š. je bila Aleksandrija kulturno in znanstveno središče sveta. Doživela ni le romantične ljubezni med Cezarjem in Kleopatro, dala je največje matematike in predvsem največjo knjižnico tistega časa, ki ni bila presežena še stoletja potem. Ustanovitelji knjižnice so si zadali titansko nalogo, da bi imeli kopijo vsake knjige, ki je bila kadarkoli napisana! In to jim je več ali manj uspelo.

V tej zlati dobi je v Aleksandriji veljalo posnemanja vredno pravilo, da so preiskali vsako ladjo, ki je priplula v to пристanišče⁷ in če so na njej našli knjige, so jih imeli pravico skopirati za potrebe Velike aleksandrijske knjižnice!

Na njenih neskončnih policah je bilo več kot 700.000 zvitkov papirusa in ogromno knjig.⁸

Dokumenti niso bili le brezciljno nametani, kot v mnogih knjižnicah tistega časa, ampak so bili sistematični razvrščeni po vsebini.⁹ Znanstveniki, filozofi in umetniki iz vsega sveta so bili dobrodošli in so se lahko prosto gibal med policami.

Za časa vladavine Ptolemeja III. Euergetesa¹⁰ je število knjig preseglo kapaciteto knjižnice in okoli leta 235 p.n.š. so v templju Serapisa zgradili 'hčerinsko' knjižnico, ki je kmalu postala vodilna.

Izposojnina je bila odvisna od dolžine teksta in kvalitete zapisa.¹¹

Čeprav so knjižnico delno uničili že Rimljani v času Julija Cezarja, je katastrofa prišla z vladavino kristjanov.

Konec 4. stol. n.š. je bilo krščanstvo proglašeno za uradno religijo v cesarstvu.¹² Pripadniki do tedaj veljavnih religij ('pogani') so se nasilnemu uvajanju nove religije seveda upirali. Aleksandrijci so se še vedno klanjali svojim trem bogovom (Serap, Isis in Harpokrat). Velika knjižnica je bila znotraj Serapisovega templja in to je zapečatilo njeno usodo. V državljanski verski vojni, ki so jo zanetili agresivni kristjani, je Serapisov tempelj padel v njihove roke. Leta 391 je namreč rimski cesar Teodozij prepovedal vse nekrščanske religije in 'pooblastil' verskega fanatika Teofila, škofa Aleksandrije, da tempelj preuredi v cerkev. Pogani so se zatekli v Serapeum kot poslednje zatočišče. Sodrga, ki jo je vodil škof Teofil, je vdrla v tempelj in v Veliko knjižnico in ju popolnoma uničila. Ko je drhal uničila največjo knjižnico na svetu in z njo neprecenljivo ireverzibilno kulturno bogastvo, zbrano na enem mestu, je sfanatizirani škof mirne duše ukazal na njenih razvalinah zgraditi cerkev.

Tukaj je mesto, da omenim še en zločin cerkve, ki se je zgodil kot 'kolateralna škoda' pri uničenju Velike knjižnice.

Največja matematičarka, filozofinja in astronomka tistega časa in zadnja velika učenjakinja, povezana z Veliko knjižnico, Hipatija¹³ je seveda srčno branila neprecenljive zaklade Velike knjižnice. Tedanji krščanski škof v Aleksandriji Ciril jo je ukazal ubiti. Potem ko so jo ugrabili na poti iz knjižnice, so jo odvedli v cerkev imenovano 'Caesareum'. Tam jo je drhal slekla do golega in jo umorila s 'ploščicami'. Sokrat Učenjak je kasneje zapisal, da so ji strgali meso z živega telesa z *ὀστράκοις*, kar dobesedno pomeni »z ali s pomočjo ostrih školjk ostrig, zlomljenih keramičnih ploščic ali strešnikov«. Podivjana krščanska množica je nato še naprej skrunila njeno mrtvo truplo, ki so ga vlačili po ulicah, dokler tistega, kar je od njega ostalo, niso sežgali.

⁷ To je bilo največje пристanišče tedanjega sveta, nekaj podobnega, kot je danes Šanghaj ali Singapur.

⁸ Da postavim to številko v perspektivo: v drugi dekadi XXI. stoletja (2014) je imela Mariborska knjižnica 732.628 knjig!

⁹ Recimo: retorika, pravo, epika, tragedija, komedija, lirika, poezija, zgodovina, medicina, matematika, prirodoslovne znanosti in razno). Pod vsako označbo tematike (npr. matematika, medicina ipd.) so bili navedeni po abecedi avtorji, z bibliografskimi opombami in kritično oceno avtorjevega pisanja.

¹⁰ *Euergetes* pomeni Dobrotnik, (vladal od 246–222 p.n.š.); bil je tretji kralj Ptolemejske dinastije v Egiptu.

¹¹ Dva dokumenta iz tistega časa opisujeta izposojnino takole:

– »za 10.000 vrstic 28 drahem /.../ za 6.300 vrstic 13 drahem«;

– »za izposojno najboljšega teksta, vsakih 100 vrstic 20 denarjev«.

¹² To se je zgodilo z dekretom Konstantina I. leta 312 n.š.

¹³ Rekli so ji Hipatija iz Aleksandrije (370–410 n.š.)

To so bili torej začetki evangelizacije nove religije – krščanstva. Ti dogodki so simptomatični za ves nadaljnji razvoj krščanstva, predvsem njegove rimskokatoliške različice, iz več razlogov.

Prvič, pokazali so, da ima nova vera aspiracijo po globalni uveljavitvi in nadvladi in da jo bo uveljavljala z ognjem in mečem. Nobena od predhodnih religij ni bila niti približno tako militantna.

Drugič, čeprav grozni in barbarski, so bili dogodki ob uničenju Velike knjižnice in okrutnem uboju največje živeče intelektualke svojega časa Hipatije le nedolžna uvertura v dogodke, ki so sledili, ko se je uresničevala zamisel o 'edini zveličavni religiji' in o evangelizaciji vseh in vsakogar.

Tretjič, iz zaporedja dogodkov in njihove dinamike je povsem jasno, da ni šlo za osamljen primer podivjane drhali, ki se je izmuznila nadzoru in/ali za lokalno deviacijo od sicer pravilne politike centra odločanja v Rimu. To barbarsko divjanje je bilo navdihnjeno, ukazano in vodeno direktno z vrha takratne cerkve.

Četrto, v tem primeru in v vseh podobnih kasnejših se je ponovno uresničila misel znamenitega fizika, nobelovca Stevena Weinberga: **»Z ali brez vere, so dobri ljudje, ki počno dobre stvari in zlobni ljudje, ki počno zlobne. Ampak za to, da dobri ljudje počno zlobne stvari, potrebujete religijo.«**

3. SREDNJI VEK IN PROTIREFORMACIJA

V srednjem veku je Rimskokatoliška cerkev (RKC ali na kratko Cerkev) duhovno skoraj popolnoma kontrolirala vse univerze v Evropi in tudi drugje po svetu, kjer je zasejala zlohотно seme 'evangelizacije'.

S papeškim ediktom iz leta 1543 je bilo prepovedno sleherno tiskanje ali razpečevanje knjig brez dovoljenja iz Vatikana.¹⁴ Zanimivo je naključje (ki sploh ni naključje!), da se je cenzura knjig pojavila skoraj istočasno z iznajdbo tiska.¹⁵ Le dvajset let za tem je pod vplivom RKC francoski kralj Karel IX ukazal, da se v Franciji nič ne sme tiskati brez dovoljenja kralja. Kmalu so tej maniri sledili tudi ostali evropski kralji. Svobodna misel, znanstveno raziskovanje, sploh uporaba razuma je za religijo smrtna grožnja. Tega so se v RKC dobro zavedali.

Ta strah se je potisočeryl z iznajdbo tiska. Upravičeno.

Istega leta, kot je bila sprejeta v svobodomiselni Angliji znamenita Magna Charta Libertatum (1215), je lateranski koncil sprejel naslednji grozeč sklep:

»Izobčamo in preklinjamo vsako herezijo, ki se dvigne proti sveti, pravoverni in katoliški veri, ki smo jo zgoraj obrazložili; obsojamo vse heretike, pod kakršnimikoli imeni so znani ... Posvetne oblasti, kakršnekoli položaje zavzemajo, naj bodo opozorjene in prepričane, in če je potrebno, prisiljene s cerkvenimi ukori, da – kot želijo biti spoštovane in štete med verujoče – morajo za obrambo vere javno zapriseči, da se bodo trudile v dobri veri in po svojih najboljših močeh iztrebiti na ozemljih pod svojo oblastjo vse heretike, na katere bo Cerkev pokazala; in kadarkoli bo kdorkoli prevzel oblast, duhovno ali posvetno, naj bo obvezan s prisego potrditi ta odlok.«
(Kanon št. 3 IV. lateranskega koncila, 1215)

Tu lahko najdemo začetke formalne zlihanosti vsakokratne oblasti z RKC, ki traja ponekod še danes. Ta dualizem represije in cenzure (cerkveno – posvetno) je obvladoval vse pore takratne družbe, poleg tega pa je zagotavljal, da se je povsod, kjer je imela cerkev tudi posvetno oblast, uresničevalo načelo **'cuius regio eium religio'**¹⁶ tako, kot je ona hotela.

¹⁴ Že iz tega podatka si je moč predstavljati, kakšno neomejeno posvetno moč je imela Cerkev v tistem času.

¹⁵ Gutenberg je leta 1455 natisnil prvih 200 izvodov Biblije.

¹⁶ 'Čigar oblast, tega religija' v pomenu, da je religija vladarja predisponirala religijo njegovih podanikov. Se pravi, če je RKC pridobila na svojo stran vladarja neke države, je pridobila tudi vse njegove podložnike – državljane.

Do iznajdbe tiska so bile knjige privilegij zelo ozke intelektualne in finančne elite in so zato imele ideje, ki so jih nosile, omejen vpliv na široke množice. Na roko pisane knjige so bile zaradi cene nedostopne navadnim smrtnikom. Treba je vedeti, da je večč prepisovalec porabil za prepis knjige formata Biblije več kot leto dni napornega dela. Čeprav je tiskana Gutenbergova Biblija stala okoli 30 florintov¹⁷, je bila še vedno mnogo cenejša kot rokopisna.

Z Gutenbergom se je vse to korenito spremenilo. Ljudje so videli v knjigah način, da se sami spremenijo in da spremenijo svet in odkar so bile knjige precej bolj dostopne, so postale nevarno blago, ki je ogrožalo predvsem duhovno ekskluzivnost RKC.

V iskanju rešitve za to nevarno situacijo, ki je spodkopavala same temelje supremacije institucije RKC, se je njen vrh domislil 'genialne' ideje: da bi ponovno vzpostavili ravnotežje moči, ki je vladalo stoletja pred Gutenbergom in poslali jasno sporočilo vsem 'krivovercem', bomo kontrolirali samo tiskanje in promet s knjigami, tiste pa, ki so že ušle nadzoru, bomo sežgali!

Sestavili bomo seznam potencialno nevarnih knjig!

Za razumevanje te najbolj vseobsegajoče in dolgotrajne cenzure na svetu je treba poznati nekaj zgodovinskega ozadja.

Na začetku 16. stoletja je bila Cerkev že do vratu v škandalih in korupciji. K njenemu omajanemu ugledu je dodobra pripomogel še Luther s svojo reformacijo¹⁸. Treba je bilo zajezi to nevarno povodenj naprednih idej. RKC je sprožila protireformacijsko gibanje in začelo se je dolgo obdobje terorja in doslednega spoštovanja pokorščine do RKC, ki je mejila na suženjski odnos.

Zadnja kaplja čez rob nezadovoljstva s politiko RKC je bilo ravnanje papeža Leona X., ki je na veliko in brez sramu prodajal odpustke in posebne 'garancije zveličanja'. Lutrovih 95 tez na vratih cerkve v Wittenbergu je ujelo 'vrhuško' RKC in papeža nepripravljenega. Nemški knezi so se pridružili Lutrovemu manifestu proti korupciji v RKC. V navezi z Gutenbergom, ki je omogočal hitro in ceneno širjenje prekucuških idej, je bila to izredno nevarna situacija za RKC.

Rodila se je protireformacija.

Leta 1545 so se voditelji RKC zbrali v severnoitalijanskem mestu Trident (Tridentino) na – kot bi danes rekli – izredni konferenci. Na kocki ni bilo nič manj kot preživetje RKC, zato so bili vložki visoki. Po dvajsetih letih jeremijad in neskončnih debat je Tridentinski koncil leta 1563 sprejel zgodovinske sklepe, ki so se tikali vseh aspektov delovanja RKC.

Totalna cenzura v režiji RKC je uničila vsako misel na napredek v znanosti in umetnosti in dala srednjemu veku epiteton 'mračni'. Po letu 1520 je RKC cenzurirala in sežigala vse protestantske knjige. Zadala si je 'častno' nalogo uničiti vso 'heretično' literaturo. Pod to oznako niso uvrstili samo del protestantov, ampak tudi dela katoliških piscev, ki so si drznili misliti reformistično.

Verski fanatiki v RKC so se lotili celo Michelangelovih del. Njegova znamenita freska 'Zadnja sodba' v Sikstinski kapeli je bila pod stalnim baražnim ognjem protireformatorjev. Motila jih je golota na njej¹⁹, pa dejstvo, da je Michelangelo naslikal Kristusa, ki nima brade ali pa ne sedi, motila jih je poganska podoba Harona²⁰.

Prej cvetoče italijansko slikarstvo se je pod vplivom cenzure v celoti predalo 'manierizmu'²¹. Tridentinski koncil je odločil, da »**nihče ne sme kjerkoli razstaviti ali postaviti na ogled kakršnekoli**

¹⁷ To je bila več kot triletna plača kvalificiranega delavca!

¹⁸ Spovednik cesarja Karla V., frančiškan Glapion (†1522) je zapisal, da je 'Luter Božji bič, ki ga je Bog poslal nad grešne ljudi'.

¹⁹ Večkrat so 'pohujšljive' dele telesa prebarvali!

²⁰ Brodnika iz grške mitologije, ki prevaža mrtve čez reko Stiks in Aheron v onostranstvo.

²¹ It.: *maniera* – »način, osebni stil, manira«. Slog v slikarstvu, ki pretirava v eleganci, popolnosti in zato deluje slike nenaravno.

nenavadne (!!!) slike, ne v cerkvi, razen tistih, ki so bile odobrene od škofa.²² Umetnost bi naj rabila samo indoktrinaciji vernikov.

Za nas je zanimiv samo prosluli Seznam prepovedanih knjig (*Index librorum prohibitorum*), ki je najbolj obsežen poskus uveljavljanja totalne cenzure.²³ *Index* je postal institucija znotraj RKC in sinonim za nazadnjaštvo, upiranje napredku, pa tudi za poniglavost neke institucije, ki je menila, da je s sežiganjem knjig mogoče sežgati tudi ideje v njih. Odpravili so ga šele leta 1966.

V tem prvem Seznamu je bilo 583 'heretičnih' tekstov, ki so vključevali večino prevodov Biblije, dela Erazma, Calvina in seveda Lutra. Ukazali so zgraditi številne nove, prostrane cerkve za več tisoč vernikov, kjer so jim prali možgane s t.i. 'narodnimi pridigami'. Storili so vse, da bi pridobili nazaj 'izgubljene ovčice', se pravi razočarane vernike.

Po vzoru 'naprednih' španskih inkvizitorjev, ki so se pokazali kot zelo uspešni v borbi proti 'heretikom', je Tridentinski koncil uzakonil Sveto inkvizicijo,²⁴ ki je nato skozi stoletja kot uradna javna agencija RKC skrbela za preiskavo in sojenje o vsakršnih 'grehih' in herezijah.

V buli Summins Desiderantes (5. dec. 1484) papež Inocenc VIII.²⁵ eksplicitno ukazuje:

»Zatorej v želji, kot je naša dolžnost, da odstranimo vse ovire, s kakršnimi so omenjeni inkvizitorji na kakršenkoli način ovirani v izvajanju svoje službe, in da preprečimo, da bi madež krivoverstva in drugih podobnih grehov širil svoje okužbe v uničenje drugih, ki so nedolžni, z žarom vere, ki nas posebej spodbuja, in z namenom, da province, mesta, škofije in prej imenovani kraji v omenjenih delih gornje Nemčije ne bi bili prikrajšani za delovanje inkvizicije, kot jim pripada, zato s pričujočim ukazujemo, na osnovi naše apostolske oblasti, da se omenjenim inkvizitorjem omogoči, da v teh regijah izvajajo svoje inkvizicijsko poslanstvo in pričnejo z opominjanjem, aretacijami in kaznovanjem prej omenjenih oseb za njihove naznačene prekrške in zločine«

Papež Inocenc III. je izrecno zaukazal: **»Kdor skuša oblikovati osebni pogled na Boga, ki je v konfliktu s cerkveno dogmo, mora biti brez usmiljenja zažgan.«** Papež Leon X. (vladal v času 1513–1521) je leta 1521 izdal bulo *Honestis*, s katero je ukazal **»izobčenje vseh izvajalcev posvetne oblasti in ukinitev vseh verskih služb v skupnostih, ki bi se upirale izvajati, brez preverjanja ali spreminjanja, vse obsodbe inkvizitorjev«**. Papež Klemen V. (vladal 1305–1314) je angleškega kralja Edvarda II. (1312–1377), ki v svoji deželi ni dopustil mučenja, takole pisno okaral: **»Slišimo, da prepovedujete mučenje, ker naj bi bilo v nasprotju z zakoni vaše dežele. Vendar, zakon nobene dežele ne more presegati kanonskega zakona, našega zakona. Zato vam ukazujem, da tiste može takoj podredite torturi.«**

Groteskna in pomenljiva je zgodba inkvizitorja Savonarole iz Firenc in bi bila smešna, če ne bila srhljivo tragična. Bil je eden najbolj sadističnih in vplivnih inkvizitorjev, ki je ponesel 'slavo' inkvizicije po svetu. V letih 1497–98 je pripravil mnogo grmad v Firencah in na njih so zgorele knjige in slike največjih umetnikov tistega časa. Pesniki so iz protesta obmolknili, slikarji niso več slikali. Maja 1498 pa je bil izstavljen račun tudi njemu: zakurili so veliko grmado, a tokrat pod Savonarolo, ki je visel na križu. Z njim so sežgali vse njegove knjige, pridige, eseje in pamflete.

Vsa dejanja, ki so bila po mnenju RKC 'kriminalna', so bila predana v obravnavo lokalnemu inkvizitorju, ki je imel na razpolago vsa materialna in kadrovska sredstva (podobno kot današnje

²² Besedilo 25. dekreta Tridentinskega koncila.

²³ Papež Pavel IV je leta 1559 izdal t.i. *Index Pauliana*, ki ga je potrdil Tridentinski koncil, zato ga včasih imenujejo tudi *Index Tridentina*.

²⁴ 21. julija 1542. je papež Pavel III. ustanovil *Sacra congregatio Romanae et universalis inquisitionis seu Sancti officii*.

²⁵ Po Inocencu VIII. so papeži prostovoljno pooblašali inkvizicijske komisije za preganjanje čarovnic in heretikov: Aleksander VI. (1492–1503) leta 1494; Leon X. (1513–1521) leta 1521; in Hadrijan VI. (1522–1523) leta 1522.

»malenkosti«, kot je umik obtožb ali popolno pomanjkanje kakršnihkoli materialnih dokazov zoper obdolženca.

Toda nekateri katoliški pravniki pravijo, da je bilo vse *lege artis*, da je obdolženec imel možnost, da prizna svojo krivdo in navede (izmišljene, neobstoječe, jasno) komplice pri svojem strašnem »zločinu«. Zakaj komplice? Zato, ker si jih moral imeti in pika! Saj je vendar vsakomur jasno, da tako groznega zločina nisi mogel storiti sam! Nobenega priznanja niso sprejeli, dokler nisi navedel pomagačev, vpletenih v tvoj zločin. Kajti morda pa so se tvoji štirje komplici in tudi ti spremenili v volkodlake in bili v španoviji s samim hudičem!? Se ne spomniš več? Pogled na natezalnico in žareče klešče ti je hitro osvežil spomin... Ja, ja, se že spomnim! Franci, Jožek, Micka in Kunigunda so moji komplici! Kaj pa Franclova in Jožkova žena? Seveda, tudi oni dve sta čarovnici! Zdaj, ko si zločine priznal, si se soočil s kaznijo, primerno teži tvojega zločina. Izbira je bila pestra; bičanje do smrti, romanje v Sveto deželo na eni nogi, predaja vsega premoženja Sveti Cerkvi (opomba: ta kazen je prišla v poštev samo pri premožnih), dolgotrajna ječa v okovih. V RKC pravijo, da si baje imel vedno možnost zanikati absurdne obtožbe in poskušati ohraniti kanček svojega dostojanstva ter trditi, da si nedolžen. /Mimogrede to je bilo res v 99,99 %, saj so še danes redki ljudje, ki lahko povzročijo točo po svoji volji.../

Posledica takšne tvoje odločitve je bilo veselje tvojih z Markizom de Sadom zasvojenih mučiteljev v kutah, ki so te rade volje popeljali na pot do skrajnih meja človeškega trpljenja in vzdržljivosti, preden so te zvlekli na grmado. Toda prej si ležal še leta in leta (kot G. BRUNO) v temnici v popolni izolaciji. Da ne bi pozabil na svoje zločine, so te redno pretepali, te stradali in te skoraj do smrti izžejali, po potrebi pa tudi preizkusili trdnost tvojih sklepov na natezalnici. Standardni repertoar zasliševalskih tehnik je bilo puljenje nohtov, privijanje palcev v primež, vstavljanje velikih hruškastih raztegljivih naprav v tvoj anus, usta ali vagino, ki so jih nato na silo raztegovali dokler tvoje trpljenje ni doseglo **point of no return**, ko ga enostavno ni bilo mogoče več povečati. Lahko so te obesili na strop s tehniko poznano kot **strappado** (v urejenih sistemih je treba stvari poimenovati!); obesili so te za roke, zvezane za hrbtno, preko vrvi in škripca. Če si se jim zdel prelahak, so ti za noge obesili uteži), kar je v nekaj minutah povzročilo izpah obeh lopatic. Za nameček so kot sadistično poslastico dodali **squassation**. Pri tej (drugi; s tretjo varianto vam bom prizanesel, je pa seveda obstajala. Saj veste: vse dobre stvari so tri) varianti strappada so žrtvi zvezali roke spredaj, ji zvezali gležnje in nanje obesili težko utež. Poleg strašnih bolečin je ta varianta skoraj vedno povzročila ne le poškodbe rok, ampak tudi nog in kolkov.

Če ste imeli to nesrečo, da so vas prijeli v Španiji (najbolj katoliški državi!), kjer je inkvizicijska mučilna tehnika dosegla neslutene, božje, tako rekoč transcendentne višave krutosti, so vas lahko posadili na napravo, imenovano (kako drugače?) »španski stol«. To je bil železni stol, na katerega so vas trdno privezali, spodaj pa zakurili, da ste se lepo počasi pekli. Ker je splošno znano iz svetih spisov in spisov cerkvenih »učenjakov«, da herezija in »čarovništvo« leži skrito globoko v vas, so vaše ožgano meso neprestano mazali z maščobo, da ne bi prehitro zoglenelo.

Priljubljena je bila metoda s podgano. Privezali so vas na mizo s trebuhom na luknji v njej, spodaj pa pritrdili posodo z lačnimi podganami. Posodo so začeli počasi zagrevati in podgane so se v paniki dobesedno prežrle skozi vas, da bi pobegnile ognju.

Če ste slučajno priznali svojim mučiteljem vse, kar so zahtevali od vas, ste morali to svoje priznanje ponoviti pred »sodnikom« (beri: za to pooblaščenim duhovnikom). Kakršenkoli poskus preklica vašega priznanja, izsiljenega s strašno torturo, vas je popeljal nazaj v mučilnico – ali še pogostejše – naravnost na grmado.

Ko ste bili končno obsojeni (o kakršnikoli pritožbi seveda ni bilo govora; kdo pa bi se smel pritožiti na 'božjo sodbo'!?), odvezani vaših grehov, so vam ti usmiljeni in sočutni možje v kutah in z velikimi razpeli okoli vratu – katerih skrb za usodo vaše večne duše res ni poznala meja, kot smo videli – izkazali zadnjo prijaznost, in sicer, da so vas zadavili, preden so med petjem pesmi v slavo božjo prižgali grmado...

5. ISLAM

Eshatologija islama je bila nasilna in ekspanzivna od samega nastanka te vere.³¹

Mohamed kot božji prerok je bil v bistvu 'gospodar vojne' (**war lord**), vojaški voditelj, ki je zanetil verske vojne na Arabskem polotoku in z ognjem in mečem združil arabska plemena. Verske vojne v puščavi niso ostale tam, kajti priseljska Hegira³² jih je pripeljala sem in povsod. In to je vir 'trka civilizacij'³³. Priseljavanje je spravilo muslimane v tesnejši stik z različnimi kulturami in religijami, ki se jim niso pokorile ali dopustile islamu privilegiranega statusa, kot so ga njegovi privrženci bili navajeni uživati.

Islamski voditelji si nikoli niso delali utvar, da je religija duhovna stvar, vedo, da je igra števil. Bij dovolj vojn, ustrahuj dovolj narodov, poroči dovolj komaj zrelih pubertetnic in jih uporabi za stroj za izdelavo neomejene dobave otrok, ustrahuj ali prelisiči dovolj nevernikov, da se ti pridružijo, pa zmagaš. To je bilo vodilo za širjenje vere in tako je islam zavojeval tako veliko ozemlja in se razširil po svetu in tako to počne še zdaj.

Leta 642 n.š. so muslimani pod poveljstvom Amr ibn al-'As zavzeli Egipt in Aleksandrijo.

5.1. DOKONČNO UNIČENJE PREOSTANKOV VELIKE KNJIŽNICE

Vsaj nekateri muslimanski viri potrjujejo, da je Amr ibn al-'As uničil Aleksandrijsko knjižnico, oz. kar je od nje ostalo po katastrofi konec 4. in v začetku 5. stoletja. Abd'I Latif iz Bagdada (1162–1231) poroča, da je knjižnico uničil Amr po ukazu kalifa Omarja³⁴ najverjetneje leta 639 n.š.³⁵

General Amr je dosledno izpolnil ukaz. Vojaki so šest mesecev nosili knjige iz knjižnice in z njimi kurili pod kotli za ogrevanje vode v javnih kopališčih Aleksandrije ...

Medtem ko muslimani vsaj delno priznavajo svoj zločin, so kristjani skušali svoj bibliocid prikriti in obdolžiti muslimane, da so sami uničili Aleksandrijsko veliko knjižnico.

V petsto letih od dogodka³⁶ ni noben krščanski zgodovinar omenil tega sramotnega dogodka. To je stara in preizkušena metoda Cerkve, da bi iz kolektivnega spomina izbrisala sramotne dogodke iz svoje zgodovine.

5.2. DRUGI NAJPOMEMBNEJŠI KULTUROCIDI ISLAMA

Racionalen človek bi mislil, da so se religiozno motivirana barbarstva, kot je požiganje knjižnic, uničevanje kipov in drugih umetniških del ter sploh kulturne dediščine človeštva, dogajala samo v temočnem srednjem veku ali še prej, v zori naše civilizacije.

Zmotil bi se.

Islam je odgovoren za uničevanje zgradb, slikarstva, artefaktov, skulptur in predvsem knjig, ki so predstavljale kulturno dediščino človeštva.

³¹ Običajno štejejo za začetek islama leto 622 n.š.

³² Aluzija na potovanje Mohameda iz Meke v Medino leta 622 n.š.

³³ Aluzija na znano Huntingtonovo delo Trk civilizacij (*Clash of civilisations?*, 1997)

³⁴ Uničenje knjižnice v Aleksandriji ni bilo edino tovrstno bogu dopadljivo delo tega kalifa. 'Ponaša' se lahko tudi z uničenjem ogromne in bogate knjižnice v Carigradu.

³⁵ Kalif Omar v pismu svojemu generalu naroča, naj uniči vse knjige v Veliki knjižnici, ki jih najde. Njegova 'obrazložitev' tega barbarskega ukaza je bila naslednja: »Če se pisanje teh Grkov ujema z božjo knjigo (Koranom, op. U. V.), so odveč in jih ni treba ohraniti. Če pa se ne ujema, so knjige zločeste in morajo biti uničene.« 'Ugotovili' so, da nasprotujejo Koranu, zato jih je čakal ogenj. Mimogrede, obrazložitev bibliocidnega kalifa in Reichsministra Goebbelsa sta si sumljivo podobni

³⁶ Leta 933 je Evtikij (Eutychius), nadškof Aleksandrije podrobno opisal arabsko osvojitve Aleksandrije in priznal, da so kristjani že pred tem požgali knjižnico.

5.2.1. Zgradbe, reliefi, artefakti, kipi

V drugi dekadi XXI. stoletja ne moremo verjeti svojim očem, ko gledamo posnetke uničevanja najbolj dragocenih biserov naše civilizacije. Bradati vandali z vzkliki 'Alah je velik!' s težkimi kladivi, kompresorskimi sekači, buldožerji in razstrelivom spreminjajo v prah kulturne spomenike neprecenljive vrednosti, ki so jih v zakladnico človeške kulture pred tisočletji prispevale velike civilizacije Mezopotamije: asirska, babilonska, perzijska.

Umetnine, ki so preživele preseljevanja narodov, verske vojne, okupacije in osvoboditve, menjavo vladarjev in imperijev – izginjajo pred našimi nejevernimi očmi. Verski norci t.i. 'islamske države' (ISIS), samooklicane fašistoidne teokracije pod vplivom svoje svete knjige uprizarjajo srh vzbujajoči kulturocid, pred katerim zbledijo tudi požig Velike aleksandrijske knjižnice in sežiganje knjig v divjanju protireformacije.

V času začasne okupacije dela Iraka in Sirije (od 2014 do 2017) so bili uničeni kulturni spomeniki, katerih pomen za kulturno zgodovino naše vrste je neizmerljiv. Samo v obdobju od junija 2014 do februarja 2015 so pripadniki ISIS v Iraku razdejali 28 zgodovinskih sakralnih objektov. Številne umetnine iz teh zgradb-muzejev so bile ukradene in prodane na črnem trgu za financiranje sramotne dejavnosti tega samooklicanega verskega 'kalifata'.

Maja 2014 je ISIS uničil 3.000 star asirski kip iz Tel Adžaja. Ukradeno je bilo najmanj 40 % vseh dragocenosti iz tega arheološkega najdišča pod zaščito Unesca.

Velik del znamenite utrdbe Tal Afar v pokrajini Ninive na severozahodu Iraka so decembra 2014 razstrelili.

Sam ISIS se je pohvalil, da je januarja 2015 ukazal javno buldožiranje kolosalnih in po vsem svetu znanih levov na vratih iz časov antične Asirije³⁷ v mestu Raka. Med uničenimi umetninami je tudi slavni kip ženske z žaro (Mulla Uthman al-Mawsili) in kip Abu Tammana, abasidskega pesnika, slavnega zaradi njegove antologije arabske poezije Hamasah.

Februarja 2015 je bil na vrsti poznani muzej v Mosulu. Zlikovci so posneli srhljivi video, ki prikazuje uničevanje neprecenljivih umetnih iz Asirije in starodavnega mesta Hatra.³⁸ Mnogim kipom so odbili obraze, ker jih zaradi velikosti niso mogli v celoti razbiti.

Zlikovci iz ISIS-a so ustanovili posebno vojaško enoto moči bataljona, imenovano Kata'ib Taswiyya³⁹, se pravi enota za izbiro objektov namenjenih za uničenje in za ropanje ter prodajo ukradenih umetnin.

Petega marca 2015 se je začelo uničevanje Nimruda, pradavnega Asirskega mesta iz 13. stol. pr. n. š. Palačo, staro več kot 3.300 let, so zravnali z zemljo, slavne kipe ob vhodu v palačo Ašurnarsipal II.⁴⁰ pa so razbili. Video posnetek tega svojega divjaštva so objavili aprila 2015. Lahko si ga ogledate, če nimate šibkega srca.

Kurdi so svetu marca 2015 sporočili, da se je začelo uničevanje antičnega mesta Hatra in dokončali, kar so že prej začeli. Iraško ministrstvo za turizem in antiko je aprila 2015 sporočilo, da je ISIS v Mosulu uničil grad Bash Tapija iz 12. stoletja.

Leta 2015 so hudo poškodovali svetovno znanega Krilatega bika iz kraja Ninive.

Maja 2015 so se – potem, ko so jo zavzeli – spravili na svetovno znano Palmiro, ki je kot celota na seznamu Svetovne kulturne dediščine. 27. junija 2015 so uničili znamenite kipe leva iz Al-lata, avgusta so razstrelili tempelj Balšamin⁴¹ in 30. avgusta še tempelj boga Baala iz 1. stol. pr. n. š. Satelitski posnetki kažejo, da so opravili svoje delo temeljito in da od templjev ni ostalo nič, razen kupov

³⁷ Osmo stoletje p.n.š.

³⁸ Zgrajeno v 3. stol. pr. n. š., 110 km JZ od Mosula.

³⁹ Nekaj podobnega, kot je bila *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg für die Besetzten Gebiete* v nacistični Nemčiji.

⁴⁰ Kralj Asirije, vladal od 883 do 859 p.n.š.

⁴¹ Zgrajen v 2. stol. pr. n. š., posvečen kanaanskemu bogu Balšaminu.

kamenja. Septembra so uničili še Elahbelski stolp⁴². Oktobra so razstrelili svetovno znani Slavolok zmage iz 3. stol. n. š.

Po izgonu barbarov ISIS-a marca 2016 je bilo ugotovljeno, da so močno poškodovali grad v Palmiri iz 13. stol. V celoti so izropali partsko-rimsko antično mesto Dura-Europos, ki se ga je prijel vzdevek 'puščavski Pompeji' in je imelo neprecenljivo arheološko vrednost.

5.2.2. Knjižnice in knjige

Zažgali in pokradli so knjige in rokopise iz številnih knjižnic, ki so se znašle v njihovem kalifatu. Med prvimi je bila na vrsti Osrednja knjižnica v Mosulu, ki so jo – potem, ko so jo dodobra oplenili – minirali in zažgali. Nato so uničili še Univerzitetno knjižnico. Da ne gre za uničenje fonda neke nepomembne provincialne knjižnice, pove podatek, da je Unesco označil to barbarstvo za **»eno od najbolj razdiralnih dejanj uničevanja knjižničnega gradiva v človeški zgodovini«**.

Uničenje je nepopravljivo. Med drugim so zgoreli unikatni rokopisi izpred 5.000 let, vsi izvodi iraških časopisov do začetka XX. stoletja, vsi zemljevidi in knjige Otomanskega imperija in zelo obsežne knjižne zbirke, ki so jih knjižnici darovale družine premožnih Mosulčanov.⁴³

Podjetni bralec bo našel podrobnejše podatke (predvsem slikovne in video) o uničenih in požganih knjižnicah tule:

https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_destroyed_libraries

https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_book-burning_incidents#ISIS_book_burning

Seznam krajev s kulturno dediščino, ki so bili uničeni z granatami med vladavino ISIS:

https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_heritage_sites_damaged_during_the_Syrian_Civil_War

6. KAKO JE TO MOGOČE?

6.1. Motivi za kulturocid

Če gledamo to iracionalno in na videz brezsmiselno uničevanje, je prva razlaga, ki se ponuja, da gre za iracionalno skupinsko psihopatologijo. Noben razumen človek ne bo uničeval tisočletje starih spomenikov.

Toda razlaga tiči v ideološko-religioznem grmu, dodatno pa še v čisto pragmatičnih potrebah ISIS-a. Bolestna logika tega pragmatizma je takšna: kulturni Zahod se ne briga kaj dosti za dogajanje na Bližnjem vzhodu. Ne gane ga trpljenje ljudi, otrok, žensk, ne lakota in revščina. Ko pa bodo gledali razbijanje tisočletja starih asirskih in babilonskih svetišč in kipov, se bodo zganili. To je teroristični napad na kulturno zavest Zahoda. Če je motiv terorističnih napadov na nedolžne naključne civiliste na vlakih, letalih, podzemnih železnicah, na pločnikih mestnih središč – šokiranje javnosti, potem imajo ta dejanja podoben cilj, le da jih je dosti lažje izvesti, saj gre za njihovo domače dvorišče.

Islam v svoji zmerni različici je 'piš-me-v-uhovski' do svetišč in kulturnih spomenikov. Islam ne ceni kulturne dediščine, še posebej, če ni ta islamske provenience. Edina država, ki načrtno in aktivno uničuje kulturno dediščino, je Saudova Arabija,⁴⁴ ki sledi militantnemu salafizmu.

ISIS se pri opravičevanju za to izjemno barbarstvo v XXI. stoletju sklicuje na salafistično verzijo islama, ki ima za glavni cilj izkoreninjenje politeizma⁴⁵ in vzpostavitev islamskega monoteizma⁴⁶.

⁴² Znan tudi kot 'Stolp 13', v bistvu grobnica iz 1. stol. n. š. Strokovnjaki ga opisujejo kot »najbolj impozanten primer nagrobnih spomenikov v Palmiri«.

⁴³ Na spisku darovalcev je bilo preko sto družin.

⁴⁴ Npr. uničenje zgodnjeislamskih spomenikov al-Baqi in Wahhabi pri Karbali.

Tu je mesto, da skušam ovreči nevarno tezo, ki se pogosto, vztrajno in že dolgo širi na Zahodu in ki skuša na nek način opravičiti ta dejanja. Zagovorniki te teze pravijo – poenostavljeno – da ISIS ne predstavlja pravega obraza islama, da so to verski fanatiki, da gre za aberacijo, ne za pravi, miroljubni islam.

Takšna teza je zmotna iz več razlogov. Sam menim, da prav salafisti iz ISIS in Saudska Arabija predstavljajo tisti pravi, avtentični islam, ki izhaja iz dobesednega branja Korana. Sam Koran zahteva, da se ga bere dobesedno, da ga ni mogoče spreminjati in različno interpretirati, saj vendar predstavlja 'božjo besedo'.

Koran niti v eni suri ne omenja ljubezni do ne-muslimanov, na več kot 500 mestih pa se omenja sovraštvo in krutost do 'drugačnih'.

Koran vsebuje 109 verzov, ki muslimane pozivajo k sveti vojni proti »nevernikom«. V prid širitve islamske teokracije jim je zapovedano, naj poiščejo nevernike, kjerkoli se že skrivajo in jim odrežejo glave. Muslimane, ki se pokolu ne bi hoteli pridružiti, Koran označi za hinavce, katere bo Alah kaznoval z večnim peklom.

Naj navedem nekaj sur iz Korana:⁴⁷

»Tiste, ki ne verujejo, bom kaznoval s težkimi mukami v tostranstvu in onostranstvu. In ne bodo imeli nobenih podpornikov« (3-55)

»V srca tistih, ki so zanikali vero, bomo vnesli strah, ker so poleg Alaha častili tisto, za kar jim (on) ni dal moči ne dokaza. Njihovo zatočišče bo Ogenj in grozno je to prebivališče zločincev.« (3-15)

Radi bi, da bi tudi vi, tako kot oni, zanikali vero in da bi si bili tako enaki. Zato ne imejte med njimi nobenih prijateljev, vse dokler se ne izselijo iz svojih domov zaradi Alaha. Če pa se ne bodo hoteli izseliti, jih zgrabite in pobijte, kjerkoli jih najdete, ter ne imejte med njimi nobenega prijatelja niti pomočnika. (4-89)

Kazen za tiste, ki se bojujejo proti Alahu in Njegovemu poslancu in ki širijo zlo po Zemlji, je, da bodo ubiti, križani, da jim bosta navzkrižno odsekani roka in noga ali da bodo pregnani z Zemlje. To je za njih ponižanje na tem svetu, na onem svetu pa bodo deležni težkih muk. (5-33)

»Jaz sem z vami, zato utrdite tiste, ki verujejo. V srca tistih, ki ne verujejo, bom vlil grozo, zato jih udarite po vratu in po vsakem udu (telesu).« (8-12)

O, vi, ki verujete! Ko na bojišču srečate tiste, ki ne verujejo, jim ne pokažite hrbta. (8-15) In kdor jim na ta dan pokaže hrbet, razen tistega, ki se umakne z namenom izpeljati nek boj ali da bi se pridružil (drugi) skupini, si je zagotovo naprtil Alahov srd in njegovo zatočišče bo Pekel – kako grozno je to končno bivališče! (8-16)

In naj tisti, ki ne verujejo, nikakor ne mislijo, da so se rešili; zagotovo se Nam ne bodo izmaknili. (8-59) In zanje pripravite kolikor zmorete od sile in konjev, da z njimi ustrahujete Alahove sovražnike in vaše sovražnike ter druge poleg njih, za katere vi ne veste, Alah pa za njih ve. In karkoli porabite na Alahovi poti, vam bo povrnjeno in ne bo se vam zgodila krivica. (8-60)

Po Koranu se apostazija (izstop iz vere, odpadništvo) še danes kaznuje s smrtjo. Koran zahteva v tradiciji svoje etike strahu, ki ga prežema od prve do zadnje sure, med drugim barbarske in nečloveške kazni.

⁴⁵ Arabsko: shirk (شرك)

⁴⁶ Arabsko: tawhid (توحيد)

⁴⁷ Sura (arabsko) – osnovni sestavni del Korana, ki ga sestavlja niz aj. V Koranu je 114 sur, vsaka pa nosi naslov po tematski oz. prvi besedi po vrsti.

Za tatiče sekanje rok (za prvo tatvino desno roko v zapestju, za drugo levo nogo, šele za naslednjo sledi zaporna kazen (sura 5.38)

Za tiste, ki se borijo proti bogu in njegovem apostolu, križanje v kombinaciji s sekanjem rok, nog... (ista sura)

Za zločin, ki mu muslimani rečejo 'zina' in ki vključuje prešuštvo in nečistovanje žensk: živo zazidati. (sura 4.15)

Torej, navdihnjeni s takšno 'sveto knjigo' in prepričani, da izpolnjujejo božjo voljo, so se Isis-ovci lotili kulturnega genocida. Hoteli so popolnoma izbrisati vse sledove tujih kultur, zabrisati dejstvo, da so na tistih prostorih tisočletja pred islamom živele druge civilizacije, ki so za sabo pustile prečudovite spomenike in zgradbe, svojo modrost pa so zapisala v knjigah.

Da ne bo nobene pomote: mutatis mutandi velja to tudi za drugo monoteistično religijo – krščanstvo, še posebej njegovo izdajo v podobi in liku RKC.

Že slišim ugovore apologetov RKC, ki hitijo žebati, da križarske vojne in z njim povezani zločini, inkvizicija, totalna cenzura, sežiganje knjig in ljudi, upiranje razvoju znanosti ipd. – niso pravi obraz Cerkve.

Ko danes gledamo na TV ekranih dobrodušne, rdečelične in nasmejane farje predvsem ob nekaterih največjih cerkvenih praznikih (takrat so glavne zvezde udarnih informativnih oddaj in prime-time terminov na nacionalki, kar pomeni, da smo jih prisiljeni gledati vsi; a to je že druga zgodba, namreč tista o spoštovanju ustavnega načela o ločitvi cerkve od države in o deklarirani sekularnosti naše družbe), se nam zdijo benigni, spravljivi in tolerantni. A kot pravi pokojni Christopher Hitchens, pravi obraz so farji kazali v temačnem srednjem veku, ko so imeli tudi posvetno oblast. Takrat so ljudje trepetali od groze in smrtnega strahu, ko so 'božji poslanca' grmeli s prižnic proti heretikom, čarovnicam, nevernikom, poganom itd.; na njihovih obrazih ni bilo sledu dobrodušnosti in nasmeška (čeprav so bili tudi takrat rdečelični in zamaščeni).

Pri študiju virov sem opazil neko skupno groteskno in patološko dioptrijo, s katero verski kriminalci skušajo opravičiti svoje zločine: sami se počutijo in prikazujejo kot žrtve! Trdijo, da je njihovo početje le nedolžna obrambna reakcija na vsa zatiranja, ki so jih bili deležni (v primeru ISIS-a seveda od brezbožnega Zahoda). To je najmanjši skupni imenoalec tako domačih borcev za svetovni kalifat, kot tudi – in predvsem – uvoženih. Vsi so bili nekakšne žrtve: mladeniči, ki so se odšli borit za ISIS, so bili žrtve plenilskega kapitalizma, žrtve učiteljev in profesorjev, nerazumevajočih staršev, delodajalcev ipd. Domači rekruti bi temu dodali še splošno zaničevanje muslimanov s strani Zahoda, avtorske režime doma (kar je res!), revščina, brezperspektivnost v islamskih državah ipd.

Večino povedanega seveda velja – **mutatis mutandi** – tudi za krščanstvo in njihove verske 'križarske vojne' (pa tu seveda ne mislim le na tiste 'prave' križarske vojne od sredine srednjega veka vse do konca poznega srednjega veka). V mislih imam predvsem nasilno evangelizacijo, pokristjanjevanje domorodcev, prekrščevanje,⁴⁸ kamorkoli je prišla katoliška cerkev, genocid, uničevanje njihove kulture, zaslužnjevanje itd.

Vse to je bilo zapisano v njihovi sveti knjigi – Bibliji. Kakor v Koranu, je tudi ta posejana s sovraštvom, nestrpnostjo, kajti – kot je ugotovil Richard Dawkins po temeljitem študiju te zbirke zgodbic iz železne dobe – bog, ki bi naj narekoval to knjigo je »/ ... **gotovo najbolj neprijeten značaj v celotnem leposlovju: ljubosumen in ponosen na to; malenkosten, nepravilen, z nadzorom obsedeni manijak; maščevalen, krvoželjen etnični čistilec; ženomrzen, homofoben, rasističen, detomorilski, genocidni, filicidalen (tak, ki ščuva k umoru sina/hčere; nisem našel ustreznega slovenskega izraza), razširjevalec nalezljivih bolezni (pestilential), megalomanski,**

⁴⁸ To se je dogajalo pred našim pragom še sredi XX. stoletja – spomnite se ustaške NDH in pokolov soljudi, ki so verjeli v istega boga, le v malo drugačno različico ritualov.

sadomazohističen, kapriciozno zloben nasilnež.«⁴⁹

Križarji, inkvizitorji, požigalci knjižnic in drugi zločinci so samo izpolnjevali 'božjo voljo', zapisano v Bibliji in pri tem bili celo v svoji perniciozni sveti preproščini prepričani, da služijo bogu in da si kupujejo karto za nebesa.

Biblija ni samo 'Visoka pesem'⁵⁰ in zbirka misli o dobroti in usmiljenju, ampak predvsem tile napotki boga za širjenje vere:

Že prva božja zapoved⁵¹ kaže na to, kaj se pričakuje od vernikov.

»Ne mislite, da sem prišel zato, da prinesem mir na zemljo; nisem prišel, da prinesem mir, ampak meč.« (Matej 10:34)

»Te moje sovražnike, ki niso hoteli, da bi jim jaz zakraljeval, pa pripeljite sèm in jih pobijte pred menoj.« (Luka 19:27)

»Samarija se bo pokorila, kajti uprla se je svojemu Bogu. Padli bodo pod mečem, njihovi otročiči bodo raztreščeni, njihove spočetnice razparane.« (Oz, 14,1)

»Rekel je torej GOSPOD: "Izbrisal bom človeka, ki sem ga ustvaril, s površja zemlje, ljudi in živino, laznino in ptice neba, kajti žal mi je, da sem jih naredil."« (1 Mojzes 6:7)

»Sehon nam je prišel z vsem svojim ljudstvom nasproti v boj pri Jasi. In Gospod naš Bog, nam ga je izročil, in pobili smo njega, njegove sinove in vse njegovo ljudstvo. Takrat smo zavzeli vsa njegova mesta in pokončali z zakletvijo vsako mesto, može, žene in otroke; nismo pustili, da bi kdo utekel.«

»In Gospod, naš Bog, nam je dal v roke basanskega kralja Oga in vse njegovo ljudstvo; pobili smo ga tako, da mu nihče ni preostal, ki bi utekel. /.../ In pokončali smo jih z zakletvijo in na vsakem mestu može, žene in otroke.« (Dt 2,32)

"Uniči vsa ljudstva, ki ti jih izroči Gospod, tvoj Bog! Tvoje oko naj se jih ne usmili! Ne služi njihovim bogovom; kajti to bi ti bila past!" (Dt 7,16)

»In Mojzes se je postavil k vratom v taboru in rekel: 'Kdor je za Gospoda, k meni' /.../ 'Pripašite si vsak svoj meč okoli ledja, pojdite po taboru sem ter tja, od vrat do vrat, in vsak naj ubije celo svojega brata, prijatelja in sorodnika!' /.../ In padlo je tisti dan izmed ljudstva okoli tri tisoč mož.« (Ex 32,27)

Naslednji pričakovani izgovor zagovornikov dobesečnega branja svetih knjig gre takole: »To so stvari, ki so bile zapisane pred dva tisoč leti. Jasno je, da niso danes uporabne. Ohranimo tiste, ki so primerni današnjemu času«

Na takšno modrovanje se takoj postavi vprašanje: po kakšni meta-morali pa bomo odbirali dobro od slabega v svetih bukvicah? Očitno je, da to ne more biti morala, ki jo ponuja Biblija ali Koran, saj se ravno te morale hočemo znebiti. Seveda je odgovor preprost in na dlani: ljudje uporabimo

⁴⁹ Zaradi težavnosti prevoda navajam odlomek v originalu: »The God of the Old Testament is arguably the most unpleasant character in all fiction: jealous and proud of it; a petty, unjust, unforgiving control-freak; a vindictive, bloodthirsty ethnic cleanser; a misogynistic, homophobic, racist, infanticidal, genocidal, filicidal, pestilential, megalomaniacal, sadomasochistic, capriciously malevolent bully.« (Richard Dawkins, The God Delusion)

⁵⁰ Biblija, Vp 1,1–8,14

⁵¹ »Jaz sem Gospod, tvoj Bog, ki sem te izpeljal iz egiptovske dežele, iz hiše sužnosti. Ne imej drugih bogov poleg mene! Ne delaj si rezane podobe in ničesar, kar bi imelo obliko tega, kar je zgoraj na nebu, spodaj na zemlji ali v vodah pod zemljo! Ne priklanjaj se jim in jim ne služi, kajti jaz, Gospod, tvoj Bog, sem ljubosumen Bog, ki obiskujem krivdo očetov na sinovih, na tretjih in na četrlih, tistih, ki me sovražijo, toda izkazujem dobroto tisočem, tistim, ki me ljubijo in izpolnjujejo moje zapovedi.« (2 Mz 20,2–17)

občečloveško moralo, ki ni odvisna od nobene religije in zaprašenih zbirk zgodbic iz zore naše civilizacije, ampak se je razvila tekom evolucije in je pomagala preživeti naši vrsti.

Še en 'pomislek' ali pa poskus relativizacije zločinov, ki so jih zagrešile organizirane religije skozi zgodovino, boste pogosto slišali. Gre pa nekako takole: »*Dobro, priznamo, da je naša religija delala stvari, ki so obsojanja vredne, zle in napačne. A pri tem pomislimo, koliko dobrega so tudi naredile!*«

Pri takšnem tipu argumentacije mi pridejo na misel zagovorniki totalitarnih režimov, kot sta bila nacizem in stalinizem: »*Res je, da je Hitler delal napake. Ampak zgradil je avtoceste, odpravil brezposelnost, se spopadel s krivičnim versajskim mirom ipd.*«

Za stalinizem so opravičila podobna: »*Res je, da je pobil 20 milijonov svojih državljanov in jih pol toliko pozaprl v GULAG, ampak napravil je iz zaostale agrarne Rusije moderno industrijsko velesilo, izkoreninil je nepismenost in revščino, premagal je Hitlerja ipd.*«

Saj ste dojeli poanto, kajne?

Ker so inkvizitorji in protireformatorji vedeli, da lahko avtor, čigar knjige so sežgali, napiše nove, so uvedli priročno novost: s knjigami so običajno sežgali tudi avtorja. V 16. in 17. stoletju je bilo običajno, da so poleg knjig sežgali na grmadah tudi njihove avtorje kot posebno nevarne heretike.

Ta metonimična zveza⁵² med avtorjem in njegovo knjigo in pa čudaška personifikacija knjig je bila dovolj, da je avtor zgorel skupaj s svojimi knjigami, ki so mu jih nekaj privezali okoli pasu. V nekem transcendentnem pomenu sta v smrti postala eno.⁵³

Toda glede nečesa so imeli vsi ti verski fanatiki prav, ko so se divjaško lotevali sežiganja knjig. Knjige so orožje, ki ubija bolj kot krogle iz mitraljeza.

Kot je napisal slaven avtor 'Izgubljenega raja' John Milton: »***Knjige niso popolnoma mrtve stvari, ampak vsebujejo potenco življenja v tem, da so tako dejavne, kot je bila duša, ki jih je ustvarila. Kdor ubije človeka, ubije misleče bitje ... toda, tisti, ki uniči dobro knjigo, uniči misel samo.***«⁵⁴

Knjiga je kot nabita puška v sosednji hiši. Kdo ve, kdo bo tarča načitanega bralca? Kot pravi Marx, se vse revolucije začno najprej v glavah ljudi, šele nato se zgodijo na ulicah. Da pa se revolucija zgodi v glavah, mora biti okužena z novimi, revolucionarnimi idejami. Te pa so zapisane v (običajno prekucuških) knjigah.

Knjige so iznajdba, ki je najbolj usodno (poleg jezika) vplivala na našo civilizacijo. Kot so naša telesa vozila, tabernaklji za prenašanje genov, tako so knjige tabernaklji za prenašanje memov⁵⁵ in duhovne kulture nasploh.

Knjige so zapeljivke, zveste prijateljice, ki te nikoli ne zapustijo, opore v viharjih razuma in čustev, tolažnice, učiteljice, svetovalke, zabavljачke, predvsem pa nevarno orožje. Brez pisane besede bi znanje vsake generacije skoraj v celoti propadlo; ohranili bi se ostanki z ustnim izročilom.

Danes, v dobi INTERNETA je seveda misel, da lahko s sežiganjem knjig uničimo tudi ideje v njih, smešna in infantilna. INTERNET je zagotovil nesmrtnost misli, idej, besed. Kakor hitro je nekaj

⁵² Metonimija: besedna figura, za katero je značilno poimenovanje določenega pojma z izrazom za kak drug povezan pojem.

⁵³ Španski teolog Michael Servetus (1509–1553) je zgorel skupaj s svojim prevodom Ptolemejeve GEOGRAPHIA-e na grmadi kot heretik, ker je bila ena njegova opomba ocenjena kot herezija. Zadnjo kopijo knjige so mu z verigo privezali za noge. Še bolj patološki je primer M. Antonia de Dominisa (1560–1624), ko so najprej sežgali njegovo sliko in knjige, on pa je umrl v ječi. Po nalogu RKC so ga izkopali, ga vlačili po ulicah Rima in ga nato sežgali skupaj s knjigami. To bogu dopadljivo prakso je RKC prenesla tudi v Novi svet. Leta 1639 so F. Maldonada de Silva v Peruju v Limi sežgali na grmadi, skupaj z njegovimi knjigami, privezanimi okoli vratu. Za dobro mero so sežgali na isti grmadi še 12 Židov.

⁵⁴ John Milton: Areopagitica.

⁵⁵ Mem je »enota kulture« (ideja, prepričanje, vzorec obnašanja itd.), ki se, tako kot gen v biologiji, lahko sam reproducira. Določeni mem je uspešen, kadar prispevka k učinkovitosti svojega nosilca.

objavljeno na medmrežju, se ga ne da več izbrisati, zažgati, uničiti.

Toda, če unikatni rokopisi ali knjige še niso digitalizirani, predstavlja njihovo uničenje ireverzibilno izgubo za celotno našo vrsto. Podobno velja za artefakte in zgradbe. Sijajnih templjev, gradov, skulptur in fresk, ki so jih uničili sinovi Alaha v Mezopotamiji, ne bo nikoli več mogoče restavrirati v originale.⁵⁶ Vedno bodo le blede kopije mogočnih in sijajnih originalov, ki so navduševali množice kulturnih romarjev z vsega sveta. In generacije, ki jim je bil prikrajšan intelektualni užitek, da jih vidijo, se jih dotaknejo, jih doživijo – bodo duhovno revnejše.

V dobro – **sit venia verbo** – lahko štejemo Cerkev, da se je v XX. stoletju – po stoletjih zanikanj in vztrajnega molka – vsaj delno zavedla svojih zločinov. Da se je grehov skozi 2.000 let res nabralo, priča dolg seznam opravičil, ki jih je v imenu RKC izrekel papež Janez Pavel II.⁵⁷

Islam te zgodovinske moralne katarze še do danes ni bil zmožen. Mislim, da je moja generacija – verjetno pa tudi naslednja – še ne bo dočakala

Bistrica ob Dravi, november 2017

⁵⁶ Ne morem si kaj, da ne bi navedel anekdote ob barbarski porušitvi bisera arhitekture – mostu čez Neretvo v Mostarju. Hrvati so – potem, ko so doživeli enotno obsodbo vse kulturne svetovne srenje – baje dejali Muslimanom: »Zgradili vam bomo še lepšega in boljšega!«.

⁵⁷ Najdete jih tukaj: https://en.m.wikipedia.org/wiki/List_of_apologies_made_by_Pope_John_Paul_II

Marko Hren, NVVZ *

Kratka predstavitev prispevka

Pričujoče razmišljanje izraža iskreno skrb za trajnostni razvoj človeške družbe. Moderni imperializem v obliki globalnega predatorskega kapitalizma, ki priznava in moli enega samega boga – dobiček – je s svojim piš-me-v-uhovskim odnosom do okolja pripeljal človeško družbo na rob prepada. Klimatologi bijejo plat zvona zaradi nevarnega učinka tople grede, ki je posledica nebrzdanega pehanja za dobičkom, toda najvplivnejše države izstopajo iz že podpisanih obvez, strah in svarila pred posledicami globalnega segrevanja, kot posledice človekove dejavnosti, pa zaničljivo imenujejo 'nedokazane hipoteze'.

Do plemenitega cilja, ki ga avtor prispevka vehementno zagovarja ('pristnega prirodovarstva'), vodi več poti.

Zelo vprašljivo pa je, ali je vračanje k starim mitologijam, 'naravoverju', predkrščanskim kozmologijam in starim vzhodnjaškim filozofijam, res tista prava pot in ali so predstave o svetu iz zore naše civilizacije res tiste »nepogrešljive vrline za vzpostavitev trajnostnega razvoja«.

Kakorkoli, gre za zanimivo in intrigantno temo, ki je obdelana iz še bolj zanimivega zornega kota.

Kratko predstavitev pripravil: Vojteh Urbančič

** Opomba: NVVZ izza imena avtorja je kratica za »Njena vodéna in vódèna zasanjanost«, kar je naziv vloge dotičnega v upasanski organizaciji »Svetovno nazorska kozmološka skupnost UPASANA, sanjava prostost duha«.*

* * * * *

Povzetek

V prispevku vzpostavim logično vez med pristnim naravoverjem (angl. *natural faith, natural belief*) in trendnimi koncepti trajnostnega razvoja, ki so že ugnézdeni v vsakdanji žargon politične razprave v večstranskih političnih dogovorih. Pojav ponovnega vznika in obujanja tradicionalnih predkrščanskih kozmologij sovпада tudi – gledano z vidika dinamičnega razvoja civilizacije – z začetkom konca kolonialne plenilske miselnosti. Na ta način umeščam pojav rodnoverja v Sloveniji v globalni kontekst prizadevanj za trajnostni razvoj na eni strani in oživljanje predkrščanskih kozmologij na drugi. To velja tako za oživljanje kozmologij tradicionalnih prvotnih prebivalcev v koloniziranih deželah, kjer so za več stoletij prevladale kolonialne religijske institucije, kot za vračanje pozornosti k tradicionalnim verskim sistemom v regijah, kjer pokristjanjevanje ni prevladalo – kot primer za slednje bom pokazal na širokopotezno povečanje interesa za raziskovanje, vrednotenje in sodobno interpretacijo vedskih izročil v Indiji.

Ključni naslovni besedi moramo uvodoma pojasniti. Uvodoma podčrtujemo tudi potrebo po doslednem ločevanju pojmov religijskih institucij in kozmoloških sistemov (duhovnosti). V tem prispevku bomo kolonialno plenjenje in naravoverje razumeli takole.

Kolonialno plenjenje kot prakso in kolonializem kot fenomen se pogosto pripisuje pozno srednjeveškemu procesu imperialnega osvajanja teritorijev s strani evropskih narodov. V tem prispevku pa bomo pod pojmom kolonializem razumeli vse osvajalne operacije v znani zgodovini, ki so

imele za cilj prisvojitve oddaljenega teritorija v posest in upravo imperialne sile, podjarmljenje prebivalstva in plenjenje resursov. Kolonialne prakse – od feničanskih, arabskih, antičnih grških in kasneje rimskih kolonij naprej, prek otomanskih vpadov in vzpostavljanja kolonij evropskih narodov v svetu ter drugih imperialnih procesov v svetu – so postopoma vodile v oblikovanje obče plenilske miselnosti in plenilske kulture na Zemlji, saj je kolonialni pohod zajedel veliko večino površine Zemlje. Kolonialni red se začne razstapljati šele z deklaracijo OZN o pravicah koloniziranih narodov¹ iz leta 1961; v času ko so se rojevale naše generacije, pa je bil kolonialni red še povsem dopustna kategorija. V Evropi so imperialni narodi utrdili in legalizirali kolonialne operacije še koncem 19. stoletja, ko so z Berlinsko deklaracijo (1885) dogovorili standarde »učinkovite okupacije«, s katerimi so postavili pravila, po katerih naj bi si v bodoče v osvajalnih pohodih kolonialni narodi med seboj ne hodili po prstih. V tem prispevku ne bom niti poizkusil presojati, kateri izmed imperializmov v zgodovini je bil manj neciviliziran.

Za mojo razpravo je pomembno samo to, da kolonialni, plenilski miselnosti damo pravo mero uteži, ki jo ta predstavlja pri potapljanju civilizacije na planetu ob omejenih in občutljivih naravnih resursih. V ta namen bom poudaril centralno lastnost plenilske miselnosti, ki je prezir (s sopomenko ignoranca). Prezir predstavlja ključni razlog tako za neenakosti v svetu kot za okoljsko krizo. Skozi prezirljiv odnos do koloniziranih narodov in do prirode se je v evropsko kulturo vtkala celovita plenilska miselnost, v kateri smo dodobra potopljeni še danes. Ta se izraža v netrajnostnem ropanju naravnih virov ob socialni degradaciji prebivalstva in v vsesplošno prisotni **netrajnostni potrošnji**, ki danes samodejno vzdržuje plenilsko miselnost na nadvse sofisticiran način skozi vzorce neselektivne masovne potrošnje. Tovrstno izražanje kolonialne miselnosti v današnjem svetu opredeljujemo kot **post-kolonialni refleksi**.

Kozmologije naravoverja

Pri pozornem preučevanju svetovnih tradicionalnih kozmoloških sistemov, torej prvotne duhovnosti, ugotavljamo paleto skupnih lastnosti. K razumevanju povezanosti logik kozmoloških sistemov je pri nas odločilno prispevalo življenjsko delo nedavno preminulega **dr. Zmaga Šmitka**, ki mu ob tej priložnosti izrekam hvaležnost in poklon. Njegovo delo postopoma poprijemajo akademski raziskovalci, med njimi nemara najbolj temeljito ddr. Andrej Pleterski². Sodobne interdisciplinarne raziskave kažejo na skupno logiko kozmološko-etičnih sistemov v različnih kulturah, ki so vgrajeni v verske sisteme, teistične in ateistične nazore. Skupno jim je kompleksno obravnavanje prirode kot medsebojno povezanih delov celote. Odnosi roda do prirode so praviloma opredeljeni v kodeksih, ki so nastajali skozi spremljanje naravnih ciklov preporoda rastlinskih in živalskih vrst v ekosistemu, skozi opazovanje razmerij med silami vode, ognja, zemlje in zraka, te pa sledijo praviloma ritmičnim vzorcem gibanja zemljinega obzorja in nebesnih teles, sonca, lune, in drugih planetov ter ozvezdij. Arheološki izsledki prav zato odlikujejo poznavanje in vrednotenje astroloških konstelacij v določenih kulturah v določenem času in tvorijo celovite kodekse zavedanja dotične kulture o celovitosti medsebojnih razmerij v pri-rodu (vključno s svetom zgoraj, torej nebom). Iz poznavanja teh razmerij pa so izpeljani etični kodeksi oziroma pravila vzpostavljanja odnosa človeka oziroma roda do pri-rode, predvsem pravila povezana z vzdržnim (čez-generacijskim) izkoriščanjem drugih bitij prirode za živež, vodonosnikov za večnamensko rabo vode, dreves za gradnjo in kurišča ter kamenin ter jam in drugih naravnih zavetišč za bivanje. Etični kodeksi in znanje so se iz roda v rod prenašali z ustnim izročilom skozi zgodbe, ki s časom preidejo v mitske zgodbe, s selitvami pa gradniki mitskih zgodb izgubijo tako posamezne orientirje kot logično povezavo med ključnimi elementi.

Skozi stoletja kolonialnega plenjenja so bili tako nastali kompleksni tradicionalni holistični etični sistemi skorajda izkoreninjeni, s tem pa je bilo okrnjeno znanje o prirodi ter izgubljena etika do bitij in

¹ Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples – Adopted by General Assembly resolution 1514 (XV) of 14 December 1960.

² Posebej v delu Pleterski, Andrej. 2014. Kulturni genom. Ljubljana: Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, 156. in z uredniško opremo k Medvešček, Pavel. 2015. Iz nevidne strani neba : razkrite skrivnosti staroverstva. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

elementalov prirode. V tej navezi tudi vidimo bistveno dodano vrednost aktualnega trenda obujanja tradicionalnih kozmologij. Motiv za obujanje tradicijskega znanja je torej razvojen.

Kolonialni motiv za izkoreninjenje tradicionalnih kozmologij je bil razumljiv. Če so kolonialne sile želele prvotne prebivalce koloniziranih regij angažirati – najpogosteje kot suženjsko silo – pri uničevanju resursov, ki so bili avtohtonim prebivalcem praviloma sveti, so morali najprej dodobra izbrisati tradicionalne kodekse, prek katerih so avtentične kulture dolgoročno varovale svoje resurse, gaje, hrame. Zaščita je bila kodirana skozi čaščenje posameznih, pozorno izbranih – reprezentativnih elementov stvarstva (vrhovi, skale, izviri, drevesa, gaji, živalske vrste) in skozi mitske zgodbe, s katerimi so se prek generacij prenašala pravila sobivanja v prirodi skozi letne čase in cikle prenavljanja habitatov. Zato so kolonialne sile ob bistveni pomoči nosilcev pokristjanjevanja³ temeljito in celovito uničevale tako nosilce znanja (svečenike) kot temeljna orodja tradicije (jezik, sakralna mesta, obredne prakse, mitske zgodbe).

Kako je v Evropi praktično anihilirana kultura pristinega naravoverja, je v svojih pesmih nemara najbolj jedrnato popisal Jure Detela⁴ – najmočnejši med zgodnjimi znanilci nuje povratka pristinega naravoverja v slovenski prostor.

*Evropi manjka pesem o dejstvu
Da so človeške oči enako okrogle
Kakor črne oči srnjakov*

Detela je večino svojih pesmi zapisal, svojo filozofijo pa oblikoval praktično sočasno s ključnimi avtorji naravoverja – globinske ekologije. Za primer vzemimo samo pionirsko delo norveškega avtorja Arne Næss, ki ga je objavil v letih 1972/73 in je bilo po njegovih besedah navdahnjeno prav z objavami del o nedotaknjenih habitatih in biodiverziteti s strani številnih raziskovalcev in ekologov po vsem svetu. Næssovo delo lahko jemljemo kot prvi dovolj resen poskus, da bi zahodnjaško kolonialno okoljsko filozofijo približali tradicionalnim naravoverskim filozofijam iz koloniziranih habitatov. Sočasno se v Evropi pojavijo zelena gibanja in stranke in Detela svoje najmočnejše pesmi o razmerju človeka do prirode že piše v času, ko v Nemčiji na volitvah Zeleni pridejo v parlament z legendarno Petro Kelly.

V sedemdesetih letih 20. stoletja se je s paradigmo »globinske ekologije« in z neposrednim sklicevanjem na tradicionalne predkrščanske kozmologije začela uresničevati napoved Lynn Townsend Whita, ki je v 60-tih letih istega stoletja preroško najavil⁵ da »...nas več znanosti in več tehnologije ne bo potegnilo iz ekološke krize, vse dokler ne bomo ali iznašli nove religije ali pa premislili naše stare!« Kot Evropejec je verjetno dobro vedel, kaj je mislil z besedno zvezo »naše stare«.

Delo domišljanja novega kozmološkega sistema, prilagojenega sedanjosti in utemeljenega na tradicionalnih znanjih, je ostalo nedokončano predvsem zaradi vrzeli v zakladnici tradicionalnih znanj. Dokler ne bomo odstranili naplavin, s katerimi je plenilska miselnost v navezi imperialnih sil in katoliških misijonov prekrila tradicionalna znanja, ne bomo mogli obelodaniti bogastva znanj o globinski ekologiji. To znanje se je v mikrohabitatih, v posamičnih ekosistemih skozi generacije razvijalo in postalo del tradicionalnih kultur. Globinska znanja o habitatih so si med seboj različna prav toliko, kot so si med seboj različne kulture, jeziki, običaji. Brez slednjih ne moremo učinkovito prenesli etičnih nastavkov v standarde in logike sistemov upravljanja – tja skratka, kjer so standardi globinske ekologije nekoč že bili.

³ Med slovanskimi avtorji kataklizmične razsežnosti vsiljevanja »univerzalne religije«, vesoljne cerkve, najbolj natančno opiše Dostojevski v romanu Besi, kjer obenem tudi pojasni razloge za ohranjanje različnih božanstev, ki lahko pripadajo samo posameznim narodom. Takole pravi: »Kadar bogovi postanejo skupni, umirajo bogovi in vera vanje obenem z narodi samimi. Čim močnejši je narod, tem bolj samo-svoj je njegov bog.«

⁴ Letos je pri založbi Beletrina izšla monumentalna knjiga Zbrane pesmi Jureta Detele s celostno spremno študijo urednika Miklavža Komelja.

⁵ The Historical Roots of Our Ecologic Crisis Author(s): Lynn White, Jr. Source: Science, New Series, Vol. 155, No. 3767 (Mar. 10, 1967), pp. 1203–1207

Jure Detela – ta prezigodnji (raje zapišimo »še pravočasni«) pevec, je šel v svojih razmišljanjih še dlje. Izenačenje antropocentrične etike na etiko do vseh bitij prirode je postavil kot pogoj za dialog človeštva za stik z bitji v vesolju.

*Kdor ne poruši mrež v živalskih vrtovih,
Ne bo nikoli komuniciral z bitji iz tujih planetov.*

Obujanje naravoverja lahko torej razumemo kot nosilni steber v procesu končanja okoljske krize, saj antropocentrične religije in antropocentrični etični sistemi na okoljsko krizo, ki so ji odločilno pomagali pri razraščanju, ne morejo najti odgovora. Citirano Detelovo misel nadgradimo: dokler ne vzpostavimo etike v odnosu do prirode na Zemlji, bi morali prepovedati potovanje človeštva v osončju in v vesolje.

Naravoverska etika konvergira s koncepti tretje generacije etike⁶. Zaključimo lahko, da se evolucija etičnih sistemov vrača oziroma približuje tradicionalnim etičnim sistemom prvotnih skupnosti. Ni naključje, da so avtorji, ki so kodirali sisteme večstranskega upravljanja (OZN in EU)⁷, na primer Victor Hugo, tako etično konceptualizacijo razvili skozi animistični pristop k razumevanju stvarstva.

Na konceptualizacijo etike trajnostnega razvoja v svetovne politike moramo gledati dinamično, torej upoštevajoč razvoj od izhodiščne točke. Komisija OZN za trajnostni razvoj je bila vzpostavljena decembra 1992 na osnovi prizadevanj v okviru Konference o okolju in razvoju⁸. Razvoj politik trajnostnega razvoja se je nato logično približal procesu OZN za doseganje ciljev tisočletja (UN Millenium Goals) in danes sta ta dva procesa združena v enem, v ciljih za trajnostni razvoj (*Sustainable Development Agenda*). Retorika političnih razprav o trajnostnem razvoju se postopoma, počasi, a vztrajno preliva v standardizacijo in zakonodajo. Stotine raziskovalcev in oblikovalcev politik pospešeno pripravlja metode za ugotavljanje, merjenje in vrednotenje celovitih vplivov proizvodnje in uporabe posameznih izdelkov in storitev v njihovem življenjskem ciklu, tisoče podjetnikov pri tem sodeluje s pilotno implementacijo bodočih standardov, nepregledna množica aktivistov promovira uspešne zgodbe, sodeluje pri trženju in oblikovanju novih ponudb in poslovnih modelov. Kompleksnost, s katero se soočamo pri načrtovanju in vrednotenju trajnostne proizvodnje produktov in storitev, ob globalnem značaju verig vrednosti, upočasnjuje proces, a kljub temu nova generacija standardov zanesljivo vstopa v naša življenja. Proces oblikovanja trajnostnih politik in standardizacije in proces vzpostavljanja nove etike roda do prirode sta dve plati iste medalje, ki si jo bo človeštvo pripelo ob dokončni zmagi nad kolonializmom. Upamo si trditi, da je ta zmaga tudi vstopnica za nadaljevanje obstoja civilizacije na planetu.

A stanje raziskav na področju tradicionalnega naravoverja pri nas in v Evropi je še vedno v začetni, primitivni fazi. Do medalje smo še daleč. O tem sem obširneje poročal večkrat, med drugim na obeh simpozijih o poznem pokristjanjevanju, ki smo jih v letih 2017 in 2018 organizirali v Kobaridu⁹. Izbor lokacije, Kobarid, je zgovoren sam po sebi, saj Kobarid gosti svetišče naravoverja, ki je bilo uničeno ob križarskem (kolonialnem) pohodu, naročenem iz Čedadu v letu 1331. Do pred kratkim so bili tovrstni etnocidni učinki pokristjanjevanja – če sploh – izključno predmet bolj ali manj pritažene literarne obdelave in drugih umetniških zvrsti, prek katerih so avtorji skrivaje vtakali posamične elemente spomina v svoja dela. Tako je na primer kobariški dogodek vzel France Bevk za okvir svojega romana Umirajoči bog Triglav, ki je izšel leta 1930, avtor sam pa ga je temeljito posodobil v letu 1960, kar kaže na visok pomen, ki ga je avtor sam pripisoval temu delu, ki ga je več kot očitno pripravljajal za široko uporabo v obveznem šolstvu. S strokovnimi simpoziji začnemo resno delo v

⁶ Npr. dr. Tomaž Grušovnik; v Tretji korak k etiki, v Prenova Evrope, SAZU, 2017, ur., prof. dr. Tine Hribar, kjer se sklicuje na koncept radikalne gostoljubnosti Jacquesa Derridaa, ki tako vzpostavi etični limit kot regulatorno idejo, ki naj usmerja moralnost ravnanja posameznikov in družbe.

⁷ Victor Hugo je tako med drugim posadil prvo stvar z imenom »Združene države Evrope« in sicer drevo, hrast, ("Chêne des États-Unis d'Europe") v svojem vrtu v Hauteville in to natanko na obletnico padca Bastille, 14. julija 1870. Evropska Unija je bila kodirana s simbolom naravoverja, animadiverzitete.

⁸ United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), znana tudi kot »the Earth Summit«

⁹ Poročila o obeh simpozijih so objavljena na spletnih straneh Društva slovenskih starovercev (www.staroverci.si) in Upasane (www.upasana.si). Ob simpoziju 2018 je izšel Zbornik prispevkov s simpozija 2017. Simpoziji se bodo v naslednjih letih nadaljevali.

smeri postopne verodostojne, celovite rehabilitacije svetišč v naravi. Na primeru kobariškega Mrzlega studenta je postavljen primeren standard za verodostojno obravnavo naravoverskih svetišč.

Na ravni Evropske Unije v skupnem okviru raziskav do Obzorja 2020 praktično ni zaslediti ene same verodostojne raziskovalne teme na področju tradicionalnih evropskih verstev.¹⁰

Oživiljanje naravoverja je lahko v taki situaciji prepričljivo samo v trojni navezi:

1. ustreznega ustavnega in zakonodajnega okvira z neprebojno zaščito človekovih pravic na področju svobode in enakosti ver;
2. kritične mase strokovnih prispevkov in objav v znanstvenih publikacijah;
3. zadostnega števila verodostojnih duhovnih nevladnih organizacij in posameznikov, ki izvajajo tako raziskovalno delo kot prakse.

Lahko ugotovimo, da so danes v Sloveniji relativno zadovoljivo izpolnjeni vsi trije pogoji. Na več mestih smo predstavili analize testov ustreznosti ustavnega in zakonodajnega okvira¹¹ ter pri tem poudarili, da je zakonski okvir sicer zadovoljiv in ustrezno opredeljuje tudi najpomembnejše načelo nevtralnosti države do verskih skupnosti, a praksa delovanja države ostaja v veliki meri pristranska in podvržena kolonialnemu refleksu ter servilnosti do nekoč monopolne verske skupnosti. Znanstveno raziskovalnemu centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti gre vsa zasluga za sistematične objave del o slovanski mitologiji v zbirki *Studia mythologica Slavica*¹², ki so jo kronale izdaje v *Suplementi* z deli Andreja Pleterskega in Pavla Medveščka. Prav tu je prišlo do izraza tudi odlično sodelovanje založnika z nevladnimi organizacijami¹³, ki delujejo na področju naravoverja, saj so te organizirale promocijo in razprave z Medveščkovo pregledno zbirko zapisov 'Iz nevidne strani neba'. Prva izdaja je bila razprodana v pol leta po izidu leta 2016, Založba ZRC SAZU se je nemudoma odločila za ponatis, druga izdaja je pošla v sredini letošnjega leta in na voljo je že drugi ponatis. V vseh slovenskih pokrajinah so vzpostavljene formalne ali neformalne skupine, ki javno ali v zaprtih krogih gojijo stare prakse, izvajajo neodvisno raziskovanje svetih mest in etnoloških prežitkov ter izvajajo izobraževalne in promocijske aktivnosti. Nekaterne skupine delujejo primarno na področju kulture in umetnosti, spet druge na področju izobraževanja, tretje na področju turizma, četrte na področju zdravega življenjskega sloga, komplementarne medicine ipd. Jedro naravoverske mreže pa tvorijo skupine in posamezniki, ki v rednih ciklih po vsej Sloveniji izvajajo obredna dejanja in na ta način uveljavljajo novo generacijo naravoverske duhovne prakse. Razumljivo je, da se velika večina teh praks odvija zunaj oči širše javnosti.

Slovenske naravoverske organizacije so več let poizkušale vzpostaviti tudi enakopraven dialog z drugimi verskimi skupnostmi v Sloveniji in z državo, med drugim skozi platformo vladnega sveta za dialog o verski skupini. Pri tem so naletele na prezir in pristranskost in iz sveta zato izstopile oziroma odpoklicale svojega predstavnika¹⁴. V Sloveniji je medverski dialog na ničelni točki.

Na povsem drugačen odziv pa je vest o prebujenem naravoverju v Sloveniji naletela v svetu. Najprej smo v letu 2015 v Sloveniji organizirali odmevno 'Večo rodnoverskih slovanskih gibanj' in posamezne skupine so se udeležile in včlanile v *European Congress of Ethnic Religions*. Decembra 2017 pa je predstavnik UPASANE SPD v Jaipurju v Indiji o naravoverju v Sloveniji prvič poročal kongresu svetovnih verskih voditeljev, ki je bil tudi tokrat v organizaciji Jainske verske skupnosti. Na srečanjih z verskimi voditelji je predstavil tudi sinhronicitete v novo-odkritih kozmoloških kodah in skladja

¹⁰ Ob pregledu financiranih projektov iz Evropskega okvira raziskav ugotovimo, da je bilo le manjše število projektov namenjenih raziskavam o verstvih, in noben med njimi ne vsebuje resnejšega pristopa k primerjalnemu pregledu tradicionalnih predkrščanskih kozmologij evropskih narodov; vir <https://cordis.europa.eu/>.

¹¹ Glej na primer Zbornik prispevkov Pozno pokristjanjevanje slovenskega ozemlja, Društvo slovenski staroverci 2018 ali pa predavanje v Državnem svetu z naslovom Poročilo Upasane o testu razumevanja in ocena o spoštovanju 7. člena Ustave RS, posebej impliciranega načela nevtralnosti države do skupnosti registriranih po Zakonu o verski svobodi objavljeno na <https://www.youtube.com/watch?v=cH0KfImBZAA&t=9s>.

¹² <http://sms.zrc-sazu.si/>

¹³ Društvo slovenski staroverci (www.staroverci.si) in Svetovno nazorska kozmološka skupnost UPASANA (www.upasana.si).

¹⁴ O procesu odpoklica izvoljenega predstavnika osmih verskih skupnosti iz vladnega sveta za dialog o verski svobodi obstaja arhiv formalne korespondence, javnosti dostopen v spisu Ministrstva za kulturo.

slovenskih tradicionalnih in sanskrtskih kozmoloških kod ter razvoj naravoverja v Sloveniji umestil v obče razvojne trende uveljavljanja trajnostnega razvoja. Sodelovanje z akterji oživljanja in novega vrednotenja starih vedskih znanj v Indiji in naravoverja v Sloveniji se je odtistihmal intenziviralo in razvilo predvsem v smeri skupnega razmisleka o vlogi tradicionalnih znanj za Agendo OZN za razvoj in pri razmisleku o prenovi modela multilateralnega upravljanja, upoštevajoč izhodiščno nujno po temeljiti reformi etičnih sistemov in vključevanju nosilcev tradicionalnih kozmologij v centre nosilne moči razvojnih razprav tako na vsebinski kot na upravljavski ravni. Posebej smo pozdravili »*indijski model trajnostnega razvoja*«¹⁵ in ambicije »*da bi indijsko kulturo predstavili kot alternativno strategijo za trajnostni razvoj, kot 'blueprint' za globalno družbo in posebej za OZN*«¹⁶.

Kmalu po srečanju verskih voditeljev v Jaipurju je Indija organizirala Nacionalni seminar pod naslovom »*Indian Culture and Sustainable Development for Solving Human Problems*« marca 2018¹⁷. Shri Shreevats Jaipura¹⁸ je ob tej priliki naznanil, da »*tradicionalni etični sistemi varovanja narave lahko služijo kot vir navdiha in kot smernice za prihodnost*«, profesor Bhatt, predsedujoči indijskemu svetu za filozofske raziskave, pa je posvet zaključil z besedami, »*da bodo klasično indijsko filozofijo rekonstruirali in jo verodostojno preverili, tako da bo služila v soočenju s tegobami človeštva, kar je bil tudi njen prvotni namen*«¹⁹. Prof. Bhatt je pri tem izpostavil ključne postulate davnih konceptov indijske kulture, kot so yoga, kshema, asteya in aparigraha ter jih predstavil kot nepogrešljive vrline za vzpostavitev trajnostnega razvoja. Na ta način pa klasična indijska filozofija – po prepričanju prof. Bhatta – lahko predstavlja smernice za človeštvo nasploh, pri pogoju seveda, da bomo »*našli ustrezno ustvarjalno interpretacijo, ki bo predstavljala ustrezen odgovor na potrebe današnjega časa*«. Na tako vabilo prof. Bhatta smo se seveda rade volje odzvali in pridružili novemu valu trans-kulturne medverske razprave.

Indija se torej še kako zaveda, da so bile Evropi spodsekane duhovne korenine²⁰ – in prav Evropa je s kolonialnim zamahom v drugem tisočletju največ prispevala k sekanju kozmoloških korenin drugih kultur ter s tem civilizacije kot celote. Evropa mora svoj dolg začeti plačevati.

Izguba duhovnega kapitala je namreč močno pohabila vse tri stebre trajnostnega razvoja – socialnega, okoljskega in gospodarskega. Socialnega z vidika izničenja skupnostnih organizacij, vodenja in skupnostne kulture, gospodarskega skozi izgubo zavedanja o medsebojni povezanosti resursov in s tem sposobnosti dolgoročne presoje o vidikih potrošnje, in okoljskega v smislu zaslepitve uvida v svetost elementov pri-rode, s tem izgube temeljne vezi s planetarno zavestjo in animadiverziteto, kar je vodilo v vsesplošni prezir do biodiverzitete. Rezultat je pred očmi: vsesplošna kultura pohlepa, prezira in laži. To je popolno nasprotje starim vedskim in Patanjalijevim definicijam vrednot anekanta (brez pohlepa) in aparigraha (brez lastnine). Nobeno naključje ni, da sta John Lennon in Yoko Ono himno nove dobe posvetila prav tem vrednotam, a bodimo pozorni na podrobnosti – ko v besedilu himne v tretji kitici govorita o svetu brez lastništva, podvomita, da je človek tega zmožen (*I wander if you can*), medtem ko v uvodnih kiticah vizijam sveta brez mej (koncept, ki ga v vedski filozofiji zlahka enačimo z Vasudhaiva kutumbakam²¹) pripisujeta bistveno več možnosti (*it isn't hard to do*); prav tako ne dvomita o možnosti odprave linearnega razmišljanja skozi obstoja nebes na eni in pekla na drugi strani (*it's easy if you try*). A ta preroška napoved odmiranja linearnih antropocentričnih religij je odvisna od razvoja holističnih etičnih sistemov.

Tradicionalna znanja in vrednostno-etične sisteme ja torej jemati kot osnovo za vzpostavljane trdnega sistema za izvajanje Agende ZN za razvoj. OZN in njegove specializirane organizacije so v minulih desetletjih dale močan poudarek na vrednotenju tradicionalnih znanj, to pa prav posebej velja za

¹⁵ Tako na primer prof. S.R. Bhatt, 2016, v Sustainable Holistic Human Development – An Indian Perspective.

¹⁶ Prof. Ashok Bapnas. V prologue to Indian Council of Philosophical Research, 2018,

¹⁷ V organizaciji Jaipuria Institute of Management, Jaipur in Indian Council of Philosophical Research, New Delhi.

¹⁸ Vir: Indian Council of Philosophical Research, 2018,

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid. Dr. Prabhat Pankaj izpostavlja, da izgubo socialnega in duhovnega kapitala človeštvo močno plačuje, tako močno, da smo se znašli na robu prepada. Dr. Pankaj neposredno predlaga, da rešitev iščemo v »ponovni presoji in ponovni vzpostavitvi dobrih davnih praks in kulture v sodobnem kontekstu.

²¹ »Svet je ena družina« ; vir Maha Upanishad, VI, 71–73.

Komisijo za trajnostni razvoj (*Commission for sustainable development*, CSD) in za UNESCO²². Tradicionalne kulture – kot se je pokazalo – bistveno bolje razumejo soodvisnosti roda in prirode in kar je najpomembneje – bistveno bolje se zavedajo omejitev ekosistemov²³ na mikro ravni, s tem pa zmorejo razumeti deduktivni princip »*yotha ande tatha pinde*« – tako kot zgoraj, tako spodaj, tako kot v vesolju, tako tudi v telesu, tako kot v mikro, tako v makro. Na tem načelu so tradicionalne kozmologije razvile introspektivno metodo, ki tudi danes velja kot metoda, ki je močnejša od vsakršnih drugih metod duhovnega učenja in razvoja.

Procesi uveljavljanja nove generacije etike, ki so domena filozofije in duhovnosti, se bodo torej morali srečati s procesi političnega dogovarjanja o globalnih standardih proizvodnje in trgovine. Če je pri prvem največji izziv verodostojnost, potem je pri drugem največji izziv hiperkompleksnost globalnih politik, kar otežuje koherenco v odnosu med politikami. Verige vrednosti izdelkov in storitev so namreč večidel globalne narave, medsebojno odvisne in prepletene. Večina svetovne proizvodnje in potrošnje je na tak ali drugačen način pogojena z globalnimi parametri. Metode vrednotenja trajnostnosti v življenjskem ciklu posamičnih proizvodov ter iz teh metod nastali standardi bodo povzročili tektonske spremembe v svetovni trgovini. Vloga oblikovalcev javnega mnenja je pri tem ključna, da bi nova pravila etične potrošnje sprejela dovolj hitro dovolj velika večina globalnega prebivalstva.

V tej smeri nas je nagovorila tudi ena od vodilnih indijskih tehnoloških mnenjskih voditeljic, Kriti Sharma, ko je v Ljubljani na dogodku »Prihodnost dela« poudarila pomen družbene odgovornosti in etične tehnologije. Prav v navezi tradicionalnih etik in visoke tehnologije, duhovnosti in znanosti, je iskati torišče za optimizem in potencial za pravočasne rešitve globalnih težav.

²² Več na primer v podatkovnem zalogovniku na <http://www.unesco.org/new/en/natural-sciences/priority-areas/links/>.

²³ Danes se z vprašanjem planetarnih omejitev (Planetary boundaries) ukvarja uradna znanstvena doktrina. Koncept je bil postavljen v letu 2009 (Rockström) in se je nato nadgrajeval z novimi disciplinami, tako da imamo sedaj na voljo relativno celostno kompleksnost trajnostnih parametrov, kar bi človeštvu moralo omogočati usmerjanje razvojnih procesov na vzdržen način.

Nejc Petrič

V prvem delu članka je predstavljen fenomen obujanja predkrščanske vere v centralni in vzhodni Evropi z njegovimi začetki v 20. stoletju. Nadalje se članek ukvarja z današnjo moderno obliko poganstva (v nadaljevanju rodnoverje) in predstavlja kritične odzive javnosti v tujini in v Sloveniji kot tudi odnos rodnovercev do javnosti v kontekstu družbenih norm, med katerimi izpostavljam ateizem. V članku poenostavljeno uporabljam termin rodnoverje za vse, ki obujajo predkrščansko vero ne glede na to, kateri izraz uporabljajo.

Kratek zgodovinski pregled

Kdaj se je pojavilo prvo obujanje starih *poganskih* ver, je odvisno od tega, kako definiramo fenomen obujanje ali oživljanje starih ver. V evropski kulturi je bilo obujanje poganstva prisotno že v romantičnih krogih v drugi polovici 18. stoletja¹, ki se je še razširilo v 19. stoletju, ko se že bila pogosteje objavljena tudi dela o predkrščanskih verah, od koder so lahko moderni pogani dobili svoje ideje. V začetku 20. stoletja je bilo že več skupin v nemško govorečem delu Evrope in v Skandinaviji, ki so se opirala na misticizem in nacionalno poganstvo. V vzhodni Evropi je bil verjetno prvi Juris Lece, ki je med prvo svetovno vojno poskusil v Latviji ustanoviti versko skupnost, ki bi temeljila na vrednotah, zapisanih v latvijskih ljudskih pesmih (dainah). Lecus je objavil dve publikaciji², v katerih je pozival k obnovitvi stare latvijske religije in čeprav sam ni bil uspešen, je to malo kasneje uspelo Ernestu Bratinšu (Strmiska 2005b: bns; Laruelle 2012: 299). Po prvi svetovni vojni so z nastankom nacionalnih držav dobila zagon tudi ostala gibanja, ki so iskala navdih v svojih predkrščanskih verah. V dvajsetih letih so bile ustanovljene prve skupnosti na Baltiku, v Litvi Romuva, Latviji Dievturība in Estoniji Taara Usk (Rountree 2015: 14), nato pa tudi na Poljskem Krog čistilcev Svetovida (Koło Czcicieli Światowida) Władysława Kołodzieja leta 1921, ki mu je sledila ukrajinska Ridna vira Vladimira Šajana³ leta 1934 ter poljska Zadruga Jana Stachniuka leta 1935. Slednja sicer ni bila verska skupnost⁴, a jo je vredno omeniti zaradi njenega intelektualnega dometa, s katerim je razburkala takratno medvojno poljsko javnost (Potrzebowski 2016). Čeprav so vse skupnosti ostale marginalne, je bila edino Zadruga deležna večje medijske pozornosti zaradi svoje unikatne kombinacije nacionalizma, protikršćanstva in proslovanstva. V nekaj časopisnih odzivih so preko agencijskih novic prišli novopoganski odmevi tudi v slovenski tisk⁵ (Petrič 2014). Po drugi svetovni vojni je bilo v komunističnem delu Evrope več predvojnih vodij neopoganskih gibanj ubitih, zaprtih ali drugače odstranjenih, skupnosti pa so tako kot Sokole prepovedali⁶. Nekateri rodnoverci so sicer s svojimi aktivnostmi nadaljevali tudi v emigraciji in

¹ Posamezne ideje o vračanju k stari domači veri sicer lahko dobimo že pred tem, npr. v srednjeveški Grčiji, kjer je Georgij Gemist – Pleton spodbujal k vrnitvi h grškemu politeizmu (Petrič 2015).

² Ariesi-Latviesi, 1914 in Senlatviesu dievticiba un dveseles glitums sadzive, 1917.

³ Ki je tudi prvi uporabil ime rodna vera, Рідна Віра, od njega pa jo je prevzel Jan Stachniuk in jo uporabil v poljščini. V Rusiji so izraz uporabili v Sojuzu slavjanskih obščin leta 1997 in B. A. Gasanov (volh Bogumil) priznava, da jo je prevzel od Stachniuka (Shizhenskiy in Tyutina 2016: 200).

⁴ Čeprav je Stachniuk nasprotoval krščanstvu in je zagovarjal vrnitev k poganstvu Slovanov, Zadruga ni obujala poganstva v verskem smislu (Petrič 2013).

⁵ V Sloveniji ni znano, da bi bilo v tem času gibanje, ki bi obujalo predkrščansko vero, čeprav je bilo po prvi svetovni vojni več duhovnih gibanj, npr. teozofsko gibanje z mednarodnimi povezavami.

⁶ Ernesta Bratinša (1892–1942) so Sovjeti aretirali leta 1949 po okupaciji Latvije in likvidirali 1942. Jan Stachniuk (1905–1963) je bil 1947 aretiran, kljub temu, da je sodeloval v Varšavski vstaji je bil kasneje obsojen na večletno zaporno kazen, mučen, po prihodu iz zapore si ni več opomogel in je leta 1963 umrl. Władysław Kołodziej (1897–1978) je bil aretiran leta 1950, več drugih neopoganov je bilo ubitih, deportiranih v Sibirijo ali so emigrirali oziroma bili ovirani, npr. Jonas Trinkūnas (1939–2014) je bil odstranjen z Univerze (Rinne 2016: 62). Za pregled poljskega rodnoverja v dvajsetem stoletju glej: Piotr Gulak: Odradzenie się kultury słowiańskiej w Polsce (e-knjiga, 2012).

so kasneje vplivali na rodnoversko gibanje v domači državi po padcu železne zavese⁷. Litvanska Romuva se je za nekaj let ustanovila 1967⁸, a je bila kmalu spet prepovedana, sicer pa je nov preporod gibanje dobilo v osemdesetih letih⁹ dvajsetega stoletja in še posebej po padcu železne zavese ponovno najprej tam, kjer je že bila predvojna tradicija rodnoverja, to je na Baltiku, na Poljskem in v Ukrajini, počasi pa tudi v večini ostalih slovanskih držav (Strimska 2005a: 2). V zahodni Evropi in v Ameriki sodobno poganstvo pomeni široko paleto duhovnih skupnosti od Wicca, druidov, lokalno orientiranih poganstev in mnogo drugih skupnosti, ki so se pojavila od petdesetih let 20. stoletja dalje – podoben proces, kot se je v vzhodni postsocialistični Evropi odvil v devetdesetih letih¹⁰, h čemur je veliko pripomogel internet (Davidsen 2012: 185).

Danes so slovensko, slovansko in evropsko poganstvo samo lokalni odmevi širšega globalnega fenomena obujanja starih ver in poskusa vračanja k avtentičnim tradicijam. Čeprav pogosto skupine ne vedo druga za drugo in ne poznajo zgodovine obujanja starih religij, skupna ideja o vračanju stare vere v sodobni čas sega več kot stoletje v preteklost in ni zgolj »kriza identitete« ali »postsocialistični fenomen« (Vdovchenkov 2006), saj je moderno poganstvo v vzhodni Evropi starejše od spremembe sistema in je poleg tega tudi mlajše od podobnega poganstva v zahodni Evropi.

Sodobno rodnoverje

Če nadalje izhajamo iz širšega evropskega fenomena vračanja k starim religijam, si za lažje razumevanje različnih skupin sposodimo klasifikacijo Rountreeje, ki opaža dve smeri, in sicer I. skupino, po kateri je pomembna povezava med ljudmi, vero in ozemljem. V to skupino spada rodnoverje, ki bo nadalje predstavljeno, ter II. skupina, v kateri ni nujnega pogoja v prej omenjenih povezavah oziroma je dovolj povezava z ozemljem, na katerem živijo, da se skupine deklarirajo kot 'avtentične', kar je eden od osrednjih idejnih konceptov tovrstnih skupin. Podobno klasificira skupine tudi Strimska, na *rekonstruirane* in *elektične*. Prvi termin označuje skupine, ki pristopajo k raziskovanju svoje vere strokovno s študijem virov, folklore, arheologije in jezikov. Zanje je praviloma pomembno tudi identitetno vprašanje. Mnogi od teh rodnovercev so sami študirali zgodovino, arheologijo ipd. oziroma se zanimajo za raziskovanje, ki ga kombinirajo z duhovno izkušnjo. Elektične skupine na drugi strani imajo manj izraženo zanimanje za študije virov in jim po Strimski tradicija služi kot vstop do globlje duhovne izkušnje. Slednji tudi bolj svobodno izbirajo ideje, prakse in božanstva iz širše palete virov, evropskih in tujih in so tako bližje *new age* religijam. Te skupine so bolj razširjene v zahodni Evropi, za razliko od rekonstrukcijskih, ki jih Strimska vidi predvsem na Vzhodu (Rountree 2015: 6, 19; Strimska 2005a: 19-20). V vsakem primeru sta obe vrsti moderni obliki prakticiranja in meja med obema vrstama ni trdna, saj tudi pri rekonstruiranih dobimo skupnosti, ki si izposojajo imena višjih sil pri drugih tradicijah ali uporabljajo falsificirane vire¹¹.

V besedilu poenostavljeno uporabljam termin rodnoverje za vse slovanske in slovenske skupine, ki se navdihujejo iz predkrščanske vere svojih prednikov. Večina skupin zavrača izraz (neo)pogan kot pejorativno poimenovanje, v zadnjih letih pa se uporablja tudi v strokovni literaturi termin rodnoverje¹²

⁷ Npr. Volodymyr Shaian (1908–1974), filolog in sanskrtolog ter Lev Silenko (1921–2008), ki je izdal obsežno delo o novi ukrajinski veri Maha vira (RUNVira, 1979). Glej (Ivakhiv 2005: 9–11).

⁸ Na kupalo 1967 je Jonas Trinkūnas ustanovil gibanje, a je bilo po nekaj letih prepovedano s strani Sovjetske vlade. Po neodvisnosti je bil vodja registrirane verske skupnosti, izdal je več knjig, leta 1998 je bil pobudnik ustanovitve Svetovnega kongresa etničnih religij, ki se je leta 2010 preimenoval v Evropski kongres etničnih religij.

⁹ Prvi ruski časopis z rodnoversko vsebino naj bi sicer bil Desionizatsiya že leta 1979 (Aitamurto 2015: 128).

¹⁰ V tem času se je tudi razširilo raziskovanje modernega poganstva, predvsem – kot poroča Davidsen – zaradi akademske profesionalizacije »poganskih intelektualcev«, ki so dobili mesta na študijskih programih o poganskih študijah. Od 1999 izhaja strokovna revija The Pomegranate, izšlo pa je že mnogo monografij in redno so organizirane strokovne konference na temo neopoganstva in rodnoverja.

¹¹ Npr. manjši del rodnovercev, predvsem v Ukrajini, uporablja Velesovo knjigo, ki jo ima za pristen dokument. Strokovne javnost je ne dojema kot pristen dokument.

¹² Izraz prilagojen vsakemu slovanskemu jeziku, tu je uporabljen v slovenski obliki. Rodnoverje je tudi najbolj ustrezno ime za angleško Native faith, ki se uporablja za sodobno poganstvo. Obstaja tudi dodaten razlog za to ime, da se loči današnje častilce stare vere od nekdanih starovercev, kadar uporabljam termin staroverstvo za

oziroma pri vzhodnih Slovanih (neo)jazyčnik (Aitamurt 2007b: bns; (Simpson in Filip 2013: 30-37). Današnje čaščenje stare vere je tudi edini in najnižji skupni imenovalec vseh rodnovernih skupin, vse drugo je bolj kompleksno. Avtentičnost (rodna vera – to je vera našega rodu), ki je pomembna v samoidentificiranju, je bila večkrat pretresena in se največkrat razlikuje od pozicije opazovanega. Čeprav rodnoverci sebe pogosto vidijo kot legitimne nadaljevalce vere prednikov¹³, jih na drugi strani raziskovalci opišejo kot moderno vero, saj adaptirajo, modificirajo, rekonstruirajo in interpretirajo glede na sodoben način razmišljanja (Strimska 2005a: 10). Rountree ugotavlja za sodobno evropsko poganstvo in rodnoverje, da je dinamično, kompleksno in stalno spreminjajoče. Gibanje ni dogmatično in hierarhično povezano, kar je razumljivo, saj se večina opira na lastno lokalno in nacionalno dediščino, le deloma pa na skupno slovansko ali še bolj ohlapno indoevropsko dediščino¹⁴. Na desetine skupin obstaja brez vsake povezave ali strukture (nimajo skupnega znanja). Politični pogledi so izjemno različni, od ekstremnega pacifizma do militarizma, od nepolitičnosti do radikalne desnice¹⁵. Prav tako rodnoverci prihajajo iz različnih družbenih skupin in iz različnih družinskih tradicij (Rountree 2015: 10-19). Nekateri so prišli v stik z rodnoverjem preko zanimanja za zgodovino, arheologijo in folkloro ali iz zanimanja za alternativno duhovnost. Čeprav je pogosto poudarjen etnični karakter vzhodnoevropskih rodnovernih skupin in liberalna orientiranost zahodnoevropskih skupin, je ta delitev preveč poenostavljena. Obstajajo ultra nacionalistične skupine na Zahodu in liberalne skupine na Vzhodu in kot poudarja Aitamurtova, najpomembnejše je, da večina teh skupin ustvari svojo izvirno kombinacijo teh ideologij (2007a: bns; 2015: 130). Zgolj nekaj rodnovernih skupin je registriranih kot verske skupnosti, večina ostalih pa kot kulturna društva, še največ pa je neformalnih združenj brez uradnega statusa. Vsaj v nekaterih državah, npr. v Rusiji razlog za ohranjanje neformalnega statusa oziroma ne registracija verskih skupnosti tiči v zakonodaji, ki ne omogoča enakih možnosti vsem¹⁶ (Aitamurt 2015: 127). Število članov skupnosti ravno tako variira od zgolj nekaj posameznikov ali največkrat nekaj deset udeležencev na praznovanjih pa do npr. največjih skupnosti v Rusiji, kjer se je praznovanja leta 2015 udeležilo okoli 1400 ljudi¹⁷ (Shizhenskiy in Tyutina 2016: 200).

Ker gre za razmeroma mlad pojav, najstarejše skupine so se formirale po padcu komunizma, večina pa je še precej mlajših, so redke skupine, ki imajo izdelane jasne filozofsko-religiozne poglede. Zgolj nekaj slovanskih rodnovernih skupnosti, na Slovaškem, Poljskem, v Rusiji in Ukrajini ima objavljene publikacije o duhovnih aspektih rodnoverja. Predvsem gre tu za poglede žrecev, volhov oziroma tistih oseb, ki vodijo obrede in so pogosto tudi vodilne osebnosti znotraj rodnoverne skupnosti. Čeprav skupine zaradi interneta vedo drug za drugega in obstaja občasno manjše sodelovanje (obiskovanje obredov drugih skupnosti), je zaradi jezikovne bariere sodelovanje med državami majhno. Mnogo skupin obstaja že več kot 10 let, a so ves čas brez svojega »kánona«, niti nimajo želje po širjenju in s tem potrebe po kakšnem povzetju svojih razmišljanj.

Obujanje predkrščanske vere je od 2005 prisotno tudi Sloveniji.¹⁸ V primerjavi z ostalimi državami sodi rodnoverje v Sloveniji med manj razširjeno in verjetno zato ni pritegnilo večjega zanimanja

tradicionalno poganstvo. V sodobnem jeziku med pripadniki teh skupnosti ima beseda pogan širši smisel, saj vključuje tudi wicca in druge smeri, od katerih pa se rodnoverci praviloma ločijo.

¹³ Ne trdijo pa, da so neposredni nasledniki, saj večina izhaja iz krščanskih ali ateističnih družin.

¹⁴ Bolj kot gredo skupine v zgodovino, širši je raziskovalni opus in primerjava med verstvi. Manj razširjene so skupine, ki gredo globlje v preteklost in obujajo protoindoevropsko religijo, za te glej: Ceisiwr SerithDeep *Ancestors: Practicing the Religion of the Proto-Indo-Europeans*. Adf, 2009

¹⁵ O nacionalizmu, rasizmu in desnih ekstremizmi v neopoganskih skupinah je bilo objavljenih mnogo strokovnih člankov, med njimi je največ o tem pisal Victor Shnirelman za ruski in nekdanje sovjetski prostor. Glej »Ancestral Wisdom and ethnic Nationalism: A View from Eastern Europe« v »Pomgranate: The international Journal of Pagan Studies« 9 (1), 2007, kjer pa je avtor pogosto spregledal vse ostale ne-rasistične skupine (Aitamurt 2007b: bns), prav tako je nujno poudariti, da celo tam, kjer je več teh skupin, večina rodnovernih skupin nasprotuje nacizmu (Aitamurt 2015: 128).

¹⁶ Zakoni o registraciji verske skupnosti so po državah zelo različni, od zelo liberalnih (primer Slovenija) do zelo konservativnih, tako da se v nekaterih državah rodnoverne skupnosti že leta prizadevajo biti enakopravne z ostalimi registriranimi verskimi skupnostmi (primer Litva, Grčija). Nekateri rodnoverne skupnosti, a še zdaleč ne vse, so registrirane kot verske skupnosti na Poljskem in v Ukrajini.

¹⁷ V organizaciji *Содружества общин «Велесов Кпыг»* na Perunov dan, 19.–21. 7. 2015.

¹⁸ V eni teh skupin sem aktivno sodeloval tudi avtor članka do leta 2012, ko sem odšel v tujino in nato občasno do konca leta 2014, ko sem ponovno odšel v tujino. Zanimanje za staro vero mi je vzbudila ravno knjiga Pavla Medveščka *Skrivnost in svetost kamna* (Založništvo tržaškega tiska, 1992).

raziskovalcev.¹⁹ Slovenska posebnost je prav gotovo popularnost stare vere, ki se je pojavilo v javnosti potem, ko so bile objavljene knjige Pavla Medveščka²⁰, čemur je deloma sledil tudi trend obujanja in praznovanja mnogih skupin, ki pa redko prakticirajo svojo vero v javnosti in gre pogosteje za polzaprte skupine. Javno najavljata svoja praznovanja dve skupini, še nekaj drugih pa deluje v polzaprtem ali zaprtem krogu²¹.

Rodnoverje in verska korektnost

Ker je gibanje mlado in si šele utira svoje mesto v javnosti, se tako gibanje kot posamezniki pogosto soočajo z družbenim pritiskom in nerazumevanjem javnosti. Posledično lažje razumemo zadržanost rodnovercev ob nastopih v javnosti, saj menijo, da se lahko negativno mnenje obrne proti njim (Strimska 2005a: 13). Slednje sem sam večkrat opazil pri pogovorih z rodnoverci tako v Sloveniji kot v tujini.²² Zadržanost do predstavljanja v javnosti kakršnekoli pripadnosti, ki se ne sklada s prevladujočo ideologijo, je pogosta pri teh, ki menijo, da jim lahko razkritje škodi. Nazoren primer javne osebe, ki je odmeval v javnosti leta 2014, je bilo »razkritje« navdušenja ministrice Violete Bulc nad šamanizmom. Primer je pomemben, ker se je medijsko zelo reprezentiral pojem šamanizma na negativen način v okviru novih religioznih gibanj, kar si mediji praviloma ne privoščijo na primerih drugih (monoteističnih) verskih prepričanj.

Čeprav je bil nasprotnik poganstva skozi obdobje pokristjanjevanja in dvoverja krščanstvo, danes le to ni več oponent, zaradi katerega bi bili rodnoverci v javnosti zadržani. V modernih sekularnih državah in gotovo tudi v Sloveniji je prevladujoča ideologija ateizem, za katerega se zdi, da sčasoma postaja že nova religija. Thurfjell ugotavlja za švedsko družbo, da je biti kristjan pogosto sprejeto kot neprijetno in zasmehovano. Razlog je seveda, da se krščanstvo danes ne sklada več z večinskimi družbenimi normami, kjer verska identiteta ni nekaj pogostega. Isto je opazila Rinne med terenskim delom v Estoniji za tamkajšnje rodnoverce, kar pa se ne nanaša samo na njih, temveč na splošno na versko identiteto, ki ni videti »kul«, temveč je javno izražanje vere sprejeto kot neumno in iracionalno²³ (Rinne 2016: 64). Slednje v veliki meri velja tudi za Slovenijo in sam sem bil v družbi večkrat priča prilagajanju mnenj posameznikov, kadar sogovorniki niso gledali z naklonjenostjo na obujanje stare vere. Čeprav v Sloveniji pri zadnjem popisu prebivalstva (2011) ni bilo več vprašanja o verski

¹⁹ Krajše je predstavljeno rodnoverje pod imenom staroverstvo v dveh člankih Aleša Črniča »Nove religije? A mislite krščanstvo?« – Sodobno poganstvo na Slovenskem. *Etnolog* 21, 2011: 163–178 in v podobnem članku »Neopaganism in Slovenia« V: *Modern Pagan and Native Faith Movements in Central and Eastern Europe* (Studies in Contemporary and Historical Paganism. Durham: Acumen, 2013: 182–194. Glej tudi odziv: Raziskovalci o nas: Pripombe k članku Sodobno poganstvo na Slovenskem, *Etnolog* 21, 2011. (objavljeno 3. 2. 2011). Dostopna na URL naslovu: <http://staroverci.si/1032-2/>

²⁰ Glej Pavel Medvešček: *Let v lunino senco*. Taura, 2006; *Iz nevidne strani neba*. ZRC SAZU, 2015. Obstaja tudi mnenje nekaterih, da lahko gre za falsifikacijo, a do zdaj še ni bilo javno objavljeno. Do gradiva je bil zadržan predvsem etnolog Zmago Šmitek, kar je izrazil na okrogli mizi *Kako etnologi mislimo staroverstvo* (Slovenski etnografski muzej, 17. 4. 2018). O težavah gradiva o starovercih je bil tudi načrt njegovega predavanja 18. 9. 2019 v Goriškem muzeju z naslovom *Staroverska sfinga*, a je žal pred tem preminil. Popularnost staroverstva je očitna tudi v popularni kulturi, npr. Akademsko skupino France Marolt je pripravila predstavo »Nikrmana«, staroverska piščal »kabrc« je postalo protokolarno darilo Občine Kanal ob Soči itd. Jadran Sterle je o staroverstvu posnel več dokumentarnih filmov.

²¹ Praznovanja javno najavljata Staroverska župa Svetovid (Dolenjska) in župa Veles (Ljubljana). Po zakonu o verski svobodi je registrirana tudi Upasana, sanjava prostost duha, ki se v svojih temeljnih spisih prav tako sklicuje na staro vero, a bi jo sam uvrstil med elektične skupine po zgornji definiciji. Obstajajo tudi skupine, ki pripravijo praznovanje staroverskih praznikov brez duhovnega aspekta.

²² Leta 2012 mi je litvanski sogovornik povedal, da mu je tedanji vodja Romuve, danes pokojni Trinkunas, odsvetoval, da javno izpostavlja svojo vero v času študija, ker mu lahko škodi pri akademski karieri. Glede na to, da je litvansko rodnoverje daleč najbolj razvito v vzhodni Evropi, je strah še toliko bolj pomenljiv in lažje razumljiv pri drugih državah. Iste pomisleke mi je zaupalo tudi več poljskih študentov, ki so bili prisotni na tamkajšnjih rodnovernih praznovanjih.

²³ K temu je gotovo pripomogla pri nas tudi verska politika nekdanje Jugoslavije in na primeru Estonije bivše Sovjetske zveze, ki je temeljila na ateizmu in je ustvarila negativno podobo verujočih, pomanjkanje verskega izobraževanja in identificiranje religije s krščanstvom (Rinne 2016: 70). Zanimiva diskusija je bila na simpoziju *Staroverstvo, staro videnje, novi izzivi interdisciplinarnih znanosti* (2–3. 6. 2017), kjer je več predavateljev in občinstva omenjalo tudi pomen »staroverstva za danes«, »potrebno za staroverske vrednote v modernem svetu« itd., a se hkrati previdno ognilo direktnemu naslavljanju obujanja staroverstva, čeprav so bili med občinstvom in komentatorji tudi posamezniki, ki jim je stara vera blizu tudi duhovno.

pripadnosti, smemo domnevati, da se nadaljuje proces večanje števila ateistov, kot je bil viden pri prvih dveh popisih (1991, 2001), zaradi česar lahko utemeljeno zapišemo, da je Slovenija pro-ateistična država.

K družbenemu pritisku v manjši meri, a ne zanemarljivo, pripomore tudi pri nas splošni stereotip o povezavah nacionalsocializma z neopoganstvom, ki naj bi ga želeli obuditi v nacionalsocialistični Nemčiji²⁴ in je zato po *reductio ad Hitlerum* sumljiv danes vsak neopogan. Povezava modernega poganstva in rodnoverja s simpatiziranjem s totalitarizmom seveda nima nobenih osnov ne pri nas ne pri večini neopoganskih skupin v Evropi (Strimska 2009), je pa priročna za diskreditiranje, s čimer se še poveča previdnost rodnovercev pred samo identifikacijo v javnosti. Sam sem bil redko priča vprašanem o takih povezavah, a je zaradi pop kulture in medijskega poročanja tema okultizma v nemškem totalitarizmu precej razširjena. K temu verjetno deloma pripomore tudi poročanje medijev, ki površno obravnavajo teme in povezujejo kolovrat (šest ali osemkraka svastika, pogost simbol med slovanskimi rodnoverci in ostalimi rekonstrukcijskimi skupinami²⁵) samo s »fašizmom« zaradi uporabe istega simbola pri ekstremističnih skupinah, ki pogosto nimajo nobene povezave z rodnoverjem in duhovnostjo²⁶.

V iskanju ravnovesja med rodnoverjem in versko korektnostjo pri sogovornikih lahko opazimo besedne protislovnosti, s katerimi na eni strani rodnoverci zagovarjajo svoje mnenje obujanja staroverstva in se hkrati distancirajo od tega, kar opazijo kot družbeno nesprejemljivo, tj. sama duhovnost. Tako včasih posamezniki na eni strani trdijo, da rodnoverje je vera, vendar ne taka kot ostale (npr. krščanstvo), temveč je to bolj povezano z naravo in nima dogem in samega verovanja. Nekaterim je tudi problematičen zgolj izraz vera oziroma religija, ki ima negativno konotacijo in jim je po tej strani bližji izraz duhovnost. Na drugi strani so tudi taki, ki zanikajo verski aspekt, temveč menijo, da je to predvsem svetovni pogled oziroma filozofija. Ni nenavadno, da zato med rodnoverci včasih dobimo tudi ateiste (glej Shizhenskiy in Tyutina 2016: 200), kakor tudi da zunanji opazovalci pravijo, da rodnoverje ni prava religija (Aitamurt 2007a: bns). Vsaj deloma je lahko zaradi prilagajanja posameznikov in skupnosti prevladujočim družbenim normam s tem povezano tudi izumljanje novih izrazov za prakticiranje domnevne vere prednikov, ki pomenijo isto, a se zdijo tem, ki jih uporabljajo, bolj primerni za izražanje (Laruelle 2012: 294). Zadržanost pred nastopi v javnost je razširjena, saj jo za Irsko opisuje Butler (2011: 115-116), za Estonijo pa Rinne (2016: 55). Ker je eden temeljev vseh poganskih ver bila nedvomno narava, ni nenavadno, da je v Sloveniji v zgoraj opisanem kontekstu trenutno zelo popularen izraz naravoverje tako v pomenu stare vere, kakor tudi v pomenu modernega obujanja rodnoverstva. Ime naravoverje je bolj oddaljeno od samega mitološkega sistema (objektov verovanj) in že po imenu kaže, da gre za naravo. V tem primeru je ime verjetno že bližje elektičnim skupinam. Drugi izrazi, ki jih še lahko slišimo v Sloveniji in ki ne vključujejo končnice vera, so tudi staro vedenje ali staro znanje in so priročni za opis rodnoverja, kadar se želi povsem izogniti duhovnosti.

Dva nedavna dogodka potrjujeta zgodnje misli o neskladju obujanja stare vere s trenutnimi družbenimi normami. Ob prvem simpoziju Pozno pokristjanjevanje slovenskega ozemlja²⁷ je bil del večernega programa tudi poklon lipi ob Mrzlem studencu v Kobaridu, kjer so domačini uredili prostor z informativnimi tabli v spomin na pokristjanjevanje leta 1331, ko so križarji iz Čedadada prišli posekat čaščno drevo in zasut studenec. Obležitev smo napovedali s poklonom drevesu (ne obred), a je kljub temu prišlo kar nekaj kritik o izvajanju smešnih obredov, kot tudi nekaj pomislekov in strahu

²⁴ To sicer ne drži, saj nacionalni socializem, kot je pokazal Richard Steigmann-Gall v delu *The Holy Reich: Nazi Conceptions of Christianity, 1919–1945* (Cambridge University Press, 2004) nikoli ni resno poskušal restavrirati poganstva, temveč si podrediti krščanstvo, ki bo zvesto državi in ustvariti »pozitivno krščanstvo«. Prav tako so je bilo več nemških neopoganskih skupin prepovedanih v času nacionalnega socializma.

²⁵ Opazimo ga lahko npr. na Festivalu Slowian i Wikingów v Wolinu na Poljskem.

²⁶ Npr. novinar Mladine pojasni, da »moderna fašizem« uporablja simbole, med katerimi je tudi slovansko sonce, a nikogar od teh skupin ne navaja neposredno, temveč daje vse v isto skupino in s tem ustvarja negativno podobo kolovrata, kot ekstremističnega simbola (Trampuš 2018). Tudi v drugih člankih so omenjene zgolj ekstremistične skupine in da gre za »poganski simbol, ki so ga za svojega vzele številne slovanske neonacistične skupine« (Jurekovič 2018) s sklicevanjem na nogometno organizacijo in s primerom Facebook skupine oziroma je simbol »opredeljen kot eden izmed glavnih neonacističnih in rasističnih simbolov« (Petrovčič 2016).

²⁷ Kobarid, 12. 8. 2017. Simpozij je bil izveden v organizaciji Društva Slovenski staroverci in Turističnega društva Kobarid. Drugi simpozij v isti organizaciji je bil 18. 8. 2018, prav tako v Kobaridu.

udeležencev, da ne bodo sodelovali. Razlog pred nastopom je bil strah pred prisotno javnost, še posebej strokovno javnost, ki že pregovorno gleda zadržano, če že ne odkrito kritično na obujanje poganstva²⁸. Pri drugem simpoziju o pokristjanjevanju je bil za večerni program napovedan recital himne Agniju v sanskrtu skupaj s slovenskim prevodom. Ob tem je bil načrtovan manjši ogenj, ki bi predstavljal Agnija, vedsko božanstvo ognja. Čeprav je bil načrtovan kulturni dogodek pred obiskovalci kot nadaljevanje popoldanskega predavanja Igorja Kernela o Rigvedi in vedskemu izročilu in je bila napoved že več kot mesec dni objavljena na spletnem in tiskanem vabilu, so bili soorganizatorji deležni več kritik v smeri predstavljanja duhovnosti na laičnem dogodku, na kar so se odločili za odpoved tega dela kulturnega programa in je ostal samo zabavni del s koncertom²⁹.

Omenjena primera sta pokazatelja družbene klime in enostavno prikazujeta družbeno dojemanje odklonov od prevladujočega razumevanja ateizma, čeprav ni šlo niti za verski obred. Odkloni od družbenih standardov so očitnejši v številčno majhnih družbah, kot je slovenska oziroma v manjših krajih, kjer je družbeni nadzor večji za razliko od anonimnih večjih mest. Podobnih primerov je še mnogo³⁰, zato sodobni obujevalci starih religij večkrat prezentirajo svoje dogodke kot kulturne namesto duhovne. Na to kaže tudi postavev mnogih malikov po slovanskih državah v zadnjih letih, katerih obstoj opisujejo stare kronike. Čeprav je bila pogosto inciativa za postavitev na strani rodnovercev, so bili številni postavljeni v imenu kulturnih društev, saj so rodnoverci ocenili, da je to lažja pot in bodo naleteli na manj ovir, predvsem pa lahko na svojo stran dobijo tudi strokovnjake, ki bi sicer drugače imeli distanco. Na tak način je bil v sodelovanju s strokovno javnostjo postavljen v hrvaški Istri leta 2013 lesen kip Peruna na istoimenskem hribu (881 m). Kip je del spominske poti »Trebišča–Perun«, ob zavzemanju za postavitev pa je bila izpostavljena kulturna vloga kipa, duhovni aspekti oziroma njegov pomen za tamkajšnjo rodnoverno skupnost pa seveda izpuščen. Ker stoji hrib v naravnem parku, je potrebno dovoljenje za večje skupine in tudi v tem primeru so hrvaški organizatorji XI. Slovanske rodnoverne večje (julij 2014) predstavili obred uradno kot zgodovinsko rekonstrukcijo. slednje je bila lažja pot za odobritev zbiranja v narodnem parku.

Omenjeni primeri so pokazatelj trenutnega stanja na področju stare vere v javnosti, ki ga ne moremo povsem posplošiti, a vseeno predstavlja določen vpogled v odnos javnosti do obujanja ali predstavljanja stare vere in rodnoverja ter odnos sodobnih častilcev do kritične javnosti. Ta odnos se kaže kot zadržan iz razloga, da prevladujoče liberalno ateistične družbene norme niso naklonjene duhovnosti oziroma religijskemu nastopu v javnosti, še posebej ne duhovnosti, ki ima za temelj izročilo oziroma zgodovino. Primeri se deloma skladajo tudi z opažanji v drugih državah, kar kaže, da to ni samo slovenska posebnost, temveč gre za širši evropski fenomen. Posledica te zadržanosti je med drugim tudi ta, da imamo danes manjši vpogled na področje obujanja stare vere, saj vsaj del rodnoverne skupnosti svoje duhovnosti ne prakticira javno.

Zaključek

V besedilu sem prikazal raznolikost slovanskega rodnoverja in poskušal podati splošen opis tega fenomena, ker sem bil sam več let aktivno del gibanja in sem v tem času osebno spoznal mnogo drugih podobnih skupin po Evropi in njihovo delovanje. Omenil sem izjemno raznolikost skupin, ki lahko uporabljajo isto ime (rodnoverje), a so povsem različna, in hkrati skupine, ki se identificirajo z drugimi imeni, a na enak ali vsaj podoben način obujajo in živijo vero prednikov. Skupni temelj vsem skupinam je, da se želijo najbolj avtentično približati veri prednikov (Aitamurto 2007a).

²⁸ Čeprav je znano, da so tudi akademski raziskovalci, ki jim je neopoganstvo blizu, a tega ne obešajo na veliki zvon.

²⁹ Pri organizaciji dogodkov, kjer je vse delo opravljeno prostovoljno in je vloženo ogromno truda in predvsem časa organizatorjev, je potrebno sprejemati mnogo kompromisov.

³⁰ Več vprašanj povezanih s staroverstvom, ki so jih posamezniki želeli v zadnjih letih odpreti v javnosti, segajo na področja verske svobode, kar pomeni, da bi jih bilo potrebno diskutirati z Uradom za verske skupnosti in posledično biti registriran po zakonu o verski svobodi, a se v tem primeru ti isti posamezniki niso bili pripravljeni javno izpostaviti. Opazen je bil strah pred nastopom v javnosti v imenu verske skupnosti in večja pripravljenost za delovanje v društvu. V okviru zakona o verskih skupnostih med skupinami, ki se sklicujejo na staro vero, trenutno deluja zgolj Upasana, sanjava prostost duha.

Mnoge od teh skupin se le počasi odpirajo javnosti, saj prevladujoče družbene norme niso naklonjene duhovnosti, še manj povezavam starih ver z moderno duhovnostjo, kjer je v temelju tudi identitetno vprašanje. Kakorkoli, dejstvo je, da povsod po Evropi in posebej trenutno v Sloveniji mnogo ljudi privlači objavljeno gradivo o starovercih tudi po duhovni poti. Na to kažejo tako pogovori z ljubiteljskimi raziskovalci kakor tudi 'darovi', ki jih novi častilci puščajo na mestih, ki so bili sveti nekdanjim starovercem. Opazna je velika zadržanost posameznikov pred izražanjem njihovih pogledov na aktualno obujanje v javnosti, kar je tema za kak drug članek. Mnogi pogovori so mi pokazali, da so se bili sogovorniki o tem pripravljeni pogovarjati šele, ko so mi zaupali. Zadržanost do predstavljanja v javnosti je pogosto strah pred odstopanjem od družbenih norm. Slednje predstavlja tudi precejšnjo oviro pri raziskovanju sodobne duhovnosti.

Literatura

Aitamurto, Kaarina: Neoyazychestvo or Rodnoverie? Reflection, Ethics and the Ideal of Religious Tolerance in the Study of Religion. V: *Общество как со-бытие: система и жизненный мир*. Edited by V. I. Razumov. Omsk: Sibit, 2007b. 53-70

Aitamurto, Kaarina: More Russian than Orthodox Christianity: Russian Paganism as Nationalist Politics. V: *Nations under God The Geopolitics of Faith in the Twenty-First Century*. Edited by Byluke M. Herrington Alasdair Mckay & Jeffrey Haynes. Bristol, 2015. Str. 126-1:33

Butler, Jenny: Irish neo-paganism: Worldview and identity. V: *Ireland's New Religious Movements*. Edited by Olivia Cosgrove, Laurence Cox, Carmen Kuhing and Peter Mulholland. Cambridge Scholars, 2011. Str. 111-130.

Rountree, Kathryn: Introduction: Context is Everything: Plurality and Paradox in Contemporary European Paganisms. V: *Contemporary Pagan and Native Faith Movements in Europe: Colonialist and Nationalist Impulses*. Edited by Kathryn Rountree. Berghahn Books: 2015: str. 1-24

Davidson, Markus Altena: What is wrong with pagan studies. *Method and Theory in the Study of Religion* 24 (2012) 183-199

Ivakhiv, Adrian: In Search of Deeper Identities. Neopaganism and »Native Faith« in Contemporary Ukraine. *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions*, 2005: 8 (3): 7–38

Laruelle, Marlène: The Rodnoverie Movement: The Search for Pre-Christian Ancestry and the Occult. V: *The New Age of Russia. Occult and Esoteric Dimensions*. Edited by Birgit Menzel, Michael Hagemester and Bernice Glatzer Rosenthal. Verlag Otto Sagner, Berlin 2012. Str.: 293-311

Potrzebowski, Stanisław: *Słowiański ruch Zadruga*. Wrocław: Wydawnictwo Triglav, 2016.

Rinne, Jenni: *Searching for Authentic Living Through Native Faith: The Maausk movement in Estonia*. Printed by Elanders, Stockholm 2016

Simpson, Scott; Filip, Mariusz: Selected Words for Modern Pagan and Native Faith Movements in Central and Eastern Europe.' V: *Modern Pagan and Native Faith Movements in Central and Eastern Europe*. Edited by Kaarina Aitamurto in Scott Simpson. Durham: Acumen, 2013. Str. 27-43.

Shizhenskiy, Roman V., O. S. Tyutina. »Самоидентификация славянских язычников: социальный портрет, государство и образ лидера (по данным полевых исследований)«. *Новейшая история России* 1(15) 2016:199-212

Strimska, Michael: Modern Paganism in World Cultures: Comparative Perspectives. V: *Modern Paganism in World Cultures. Comparative Perspectives*. Edited by Strimska, Michael. ABC Clio, 2005a

Strmiska, Michael: The Music of the Past in Modern Baltic Paganism. *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions*, 2005b. Dostopna na URL naslovu: https://www.academia.edu/2339336/The_Music_of_the_Past_in_Modern_Baltic_Paganism

Strmiska, Michael: Pagan, Not Nazi. *Annual Conference of the Society for Scandinavian Studies*. May 1, 2009. Madison. Dostopna na URL naslovu: https://www.academia.edu/3539754/Pagan_Not_Nazi_short_conference_version_

Strmiska, Michael: Modern Latvian Paganism: Some Introductory Remarks. *The Pomegranate* 2012, 14 (1): 22–30

Vdovchenkov, Evgeny: Современное славянское неоязычество как отражение кризиса системы ценностей российского общества. V: *Cogito. Альманах истории идей*. Логос: Ростов на-Дону, 2006. Str.: 231-246

Internetni viri:

Trampuš, Jure: Kdo je neonacistom sešil srajčico? Tri skice sovraštva na Slovenskem: podgane, slovanski kolovrat in gozdni postroj. *Mladina* 36: 7. 9. 2018. URL naslov: Trampuš, Jure: Kdo je neonacistom sešil srajčico? Tri skice sovraštva na Slovenskem: podgane, slovanski kolovrat in gozdni postroj. Dostopno na URL naslovu: <https://www.mladina.si/187230/kdo-je-neonacistom-sesil-srajcico/>

Jurekovič, Jure. Svastika na televiziji. *Mladina*, 15. 6. 2018. Dostopna na URL naslovu: <https://www.mladina.si/186022/svastika-na-televiziji/>

Petrič, Nejc: Poljsko rodnoverje. *Staroverci*. Dostopno na URL naslovu: <http://staroverci.si/poljsko-rodnoverje/> (objavljeno 3. 9. 2013)

Petrič, Nejc: Predvojno poljsko rodnoverje in slovenski odmevi. *Staroverci*. Dostopno na URL naslovu: <http://staroverci.si/prevojno-poljsko-rodnoverje-in-slovenski-odmevi/> (Objavljeno 29. 3. 2014)

Petrič, Nejc: Helensko rodnoverje. *Staroverci*. Dostopno na URL naslovu: <http://staroverci.si/helensko-rodnoverje/> (Objavljeno 15. 5. 2015)

Petrovčič, Peter. »Kolovrat« Neonacistični simbol. *Mladina*, 18.3.2016. Dostopno na URL naslovu: <https://www.mladina.si/173147/kolovrat/>

dr. Milan Ambrožič

Kratka predstavitev prispevka

Avtor nam kronološko predstavi reprezentativni nabor osrednjih del piscev, ki so delovali v obdobju med začetkom 18. stol. in sredino 20. stol. ter v svojem pisanju v večji ali manjši meri gojili naturalistični pristop oz. tovrstno ali njemu podobno estetsko-nazorsko usmeritev. Pri tem se avtor osredotoča na francoske in slovenske pisce, v majhni meri tudi na hrvaške. V prispevku nam kot zelo dober poznavalec predstavi pomen posameznih literarnih del, njihovo medsebojno navezovanje in sovplivanje ter zanimiv izbor vsebinskih sklopov in osrednjih idej iz predstavljene naturalistične beletristike. V okviru tega nas opozori na tista mesta v literarnih delih, ki so bodisi versko-cerkveno bodisi družbeno-revolucionarno obeležena, obojna pogosto medsebojno konfliktno. Med predstavljenimi pisci so tudi in zlasti Voltaire, Balzac, Zola, Kersnik, Aškerc, Govekar, Šenoa, posebej pa sta izpostavljena Cankar in Bartol, slednji z romanom *Alamut*.

Kratko predstavitev pripravil: Jože Kos Grabar ml.

* * * * *

V naslovu članka sem namenoma zapisal besedo *naturalizem*. To je filozofsko dojemanje sveta, ki ga navadno označujejo z ohlapnejšim pojmom *ateizem*. V Slovarju slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) lahko preberemo: *Naturalizem je filozofska smer, ki ima naravo za edino pravo bit in za osnovo vsega dogajanja*. S to besedo pa označujemo tudi evropsko umetnostno smer ob koncu 19. stol, ki se opira na dognanja naravoslovnih ved. Po drugi strani so religije pustile v vsej starejši in novejši kulturi človeštva vsaj tolikšen pečat kot naturalizem, ateizem in znanstveni dosežki, saj spremljajo človeštvo od prvih združb dalje. V članku je opisano delo nekaterih francoskih in slovenskih pisateljev, s poudarkom na delih Ivana Cankarja.

V tem prispevku se omejimo na novejšo književnost, povezano z vero in naturalizmom (ateizmom), saj je že ta več kot dovolj pestra. Pri umetnostnem slogu omenimo realizem, naturalizem in simbolizem. Glede vere pa bo vsebinski poudarek na spopadu naprednih pisateljev s krščanskim dogmatizmom in s cerkveno manipulacijo. Najprej omenimo nekaj francoskih pisateljev, ker so ti močno vplivali tudi na slovensko književnost. Posezimo najdlje nazaj do filozofa in pisatelja Voltaira (1694–1778) s pravim imenom François-Marie Arouet [1]. Bil je deist, zagovarjal je pravico do svobode veroizpovedi in tudi do poštenega sojenja. Deizem je versko-racionalistični nazor, ki med drugim zavrača sprejemanje resnice z razodetjem, v nasprotju s krščanstvom, prav tako pa zavrača tudi povezanost med verskimi institucijami in veroizpovedjo [2]. Vendar interpretirajo pojem deizem na različne načine. V SSKJ je deizem opredeljen kot: *nazor, ki priznava boga, zanika pa njegovo vplivanje na svet*. S svojimi naprednimi idejami je Voltaire skupaj z Johnom Lockom in Thomasom Hobbesom močno vplival na idejne voditelje francoske in ameriške revolucije. Zaradi svojega drznega jezika, tudi proti aristokraciji, je bil večkrat zaprt. Razen tega, da je bil deist, je bil goreč nasprotnik klerikalizma. Med slovenskimi bralci je znana njegova satirična novela *Kandid ali optimizem*, objavljena 1759. V njej je v ospredju pojem zla, knjiga pa se norčuje iz takratnega prepričanja mnogih, da živimo v najboljšem mogočem svetu. Doktor Pangloss v noveli kar naprej, ob še takšnih nezgodah, ponavlja, da je »v najboljšem od vseh možnih svetov vse najboljše urejeno«, stališče, ki ga je zagovarjal predvsem Leibniz (1646–1716). Številni razsvetljeni filozofi pa so hoteli dojeti in razložiti problem sreče in zla izven

okvira krščanskega dogmatizma. V času razsvetljenstva so bila močna deistična gibanja predvsem v Angliji, ZDA, Franciji in Nemčiji.

Honoré de Balzac (1799–1850) velja za začetnika evropskega realizma [3]. Bil je izjemno plodovit pisatelj, saj je napisal okrog sto novel in romanov, v glavnem vključenih v zbirko *Človeška komedija*. Tema njegovih del je med drugim tudi ateizem, npr. v knjigi *Ateistova masa*. Pravijo, da je delal večji del dneva, pisal v glavnem ponoči, ob tem pa popil 60 skodelic kave. Umrl je z oslabljenim srcem in vidom.

Idejni oče naturalistične umetnostne smeri kot še doslednejšega realizma pa je bil najverjetneje filozof Hippolyte Taine (1828–1893) [4]. Že kot mladinec je postal ateist, zanimati pa so ga začele ideje Hegla in Spinoze. Bil je tudi determinist in ni verjel, da lahko človek s svojo svobodno voljo vpliva na svoje lastno življenje, temveč ga povsem determinirata narava in okolje. Pisal je članke o literaturi in o filozofiji umetnosti nasploh. Njegovo pomembno delo je knjiga *Filozofija umetnosti*, poleg umetnostne zgodovine pa se je ukvarjal tudi s politično zgodovino Francije. Bil je zastopnik pozitivizma v umetnosti in Zolajev prijatelj.

Emile Zola (1840–1902) je bil utemeljitelj eksperimentalnega romana in hkrati najpomembnejši predstavnik naturalizma [5]. Po analogiji z znanstvenim eksperimentom pisatelj postavi neko osebo z danimi genskimi dispozicijami v dano okolje. Eksperiment je v tem primeru kar življenje literarnega junaka, ki potrdi ali ovrže družbene zakone. Posebej omenimo eksperimentalni roman *Beznica*, ki je vplival tudi na Cankarjev roman *Na klancu*, omenjen v nadaljevanju. Najpomembnejša motiva romana *Beznica* sta banalna revščina in alkoholizem, beznica ali krčma pa naj bi pomenila past za zapite delavce. V tem romanu pa je tudi zgodba o ljubezenskem trikotniku. Zola je hotel prikazati, kako okolje determinira človeka, prizori v romanu pa so zelo naturalistični. Njegova zelo znana romana sta tudi *Nana* in *Germinal*, prav tako z izrazito socialno problematiko. Vendar podobno kot so v Cankarjevih simbolističnih delih elementi naturalizma, so tudi v Zolajevih naturalističnih romanih elementi simbolizma. Lahko bi rekli, da je bil Zola med drugim »otrok mednarodne revolucije« 1848, saj jo je doživel kot osemletni otrok, vendar je bil kasneje razočaran nad njo. Nanj je močno vplivala tudi Pariška komuna 1871. Ni pa jasno, ali je bil Zola ateist, čeprav je bil izrazit proti-klerikalec, kot kažejo nekateri njegovi zgodnji spisi. Vendar je bil tisti čas v Franciji spet dokaj nenaklonjen razsvetljskim idejam, saj so bili na slabem glasu celo Voltaire, Boudelaire in Flaubert. Zola je do svoje smrti ostal zvest ideji socializma, čeprav ni bil marksist, temveč so ga navdihovali utopični socialisti. Njegovega pogreba 1902 so se udeležili tudi delegati francoskih rudarjev, ki so skandirali: »Germinal! Germinal!«

Med prvimi slovenskimi realističnimi pisatelji je bil Josip Jurčič (1844–1881) z zelo priljubljenimi deli [6], za njegovega umetniškega mentorja pa lahko imamo Frana Levstika (1831–1887). Seveda se glede na čas, v katerem je živel, njegova dela prepletajo tudi z verskim življenjem junakov v njih. Janko Kersnik (1852–1897) je šel v slovenskem realizmu še dlje. To še posebno velja za *Kmetske slike*, zbirko novel o kmečkem življenju. Kot pri Jurčiču je bila tudi vera sestavni del življenja njegovih knjižnih junakov. Bil pa je tudi politik in čeprav se vere kot take ni dotikal, je bil zelo kritičen do klerikalizma. V *Postnih pismih* je napadel duhovnike in nazadnjaško slovensko politiko. Oba pisatelja povezuje tudi roman *Rokovnjači*; Jurčič ga je začel pisati, a ga je prehitela smrt zaradi jetike, zato je roman dokončal Kersnik, tako da je izšel že 1881 v *Ljubljanskem zvonu*. Dogajanje je postavljeno v čas francoske zasedbe slovenskega ozemlja po francoski revoluciji, eno od prizorišč pa je tudi mesto Kamnik s prizorom berača Tomaža na sramotnem odru [6]. V romanu je opisano tudi splošno praznoverje preprostih ljudi: na primer, verjeli so, da se lahko rokovnjač naredi nevidnega, ker da ima v svoji torbi odrezano otroško roko. Lahko si mislimo, da so rokovnjači sami radi volje spodbujali to praznoverje. Na primer, ko je nek drugi dogodek (razglasitev nagrade za ovajalce rokovnjačev) za kratek čas odvrnil pozornost ljudi, med njimi tudi Tomaževega stražarja, od Tomaža (tudi sam je spadal med rokovnjače, pa se to ni vedelo), ga je rešil nek drug rokovnjač, kobilar Obloški Tonček. Potem Tomaža kar naenkrat ni bilo več tam in ljudje so ugibali vse mogoče. Glede krščanske vere omenimo tu samo šaljivo zbadanje med kmeti v gostilni. Postopaški, nastopaški, pa tudi bistri Blaž Mozol izzove preveč versko vnetega kmeta z vprašanjem, ali ve, da moramo hudiča ljubiti. Seveda mu je bogaboječi kmet odgovoril, da je to nesmisel in da cerkev in vera poudarjata, da se moramo hudiča

bati. Pa mu Blaž odvrne nekaj takega: »*Kristus je učil, da moramo ljubiti svoje sovražnike. Hudič spada med naše sovražnike, zato moramo ljubiti tudi njega.*« Lep zgled dobrega logičnega sklepanja s sicer slabimi premisami!

Medtem ko je bilo med slovenskimi pisatelji nekaj plodovitih realistov, pa se naturalizem pri nas ni tako razvil – opaziti ga je le pri Radu Murniku in Franu Govekarju; oba sta bila zdravnika. Fran Govekar (1871–1949) je imel za vzornika Zolaja, zato je okrog leta 1895 sam razglasil novo umetnostno smer pri nas. Prvi se je v slovenskem slovstvu začel resno ukvarjati tudi z alkoholizmom, nemoralnostjo in dednostjo. Napisal je prvi slovenski naturalistični roman *V krvi*, ki med drugim opisuje prostitucijo. Bil je tudi dramatik in eden od glavnih urednikov *Slovenskega naroda*, kamor je vabil tudi mladega Cankarja. A ga je Cankar pozneje v svojih kritičnih spisih omalovaževal. Govekarjeva dramatika se ni mogla kosati s Cankarjevo. Rado Murnik (1870–1932) je bil tudi humorist. Začel je z realističnim in humorističnim pisanjem, a se je potem oddaljil od njega.

Letos je stoletnica smrti pisatelja Ivana Cankarja: umrl je v Ljubljani 11. 12. 1918. To je bilo kmalu po koncu svetovne vojne, ki jo je pisatelj imel za največjo katastrofo človeške skupnosti, hkrati pa za usodni dogodek za slovenski narod. Bal se je, da bodo Slovenci izginili v tej evropski klavnici. Po svoji materi je bil Cankar zelo veren, kritično pa je razlikoval med osebno vero kot tako ter med verskimi institucijami in obredi. Svoje idejne poglede je izrazil v svojih delih kot simbolistični in dosledno subjektivni pisatelj slovenske moderne. Njegovega odnosa do vere se dotikajo npr. romani *Hiša Marije pomočnice*, *Na klanecu* in drugi, pa tudi drame in povesti, med katerimi izstopa *Hlapec Jernej in njegova pravica*.

Zanimive, pa tudi nasprotujoče si interpretacije Cankarja kot človeka in pisatelja s pogleda njegovih sodobnikov, ki so imeli z njim osebne stike, lahko najdemo v romanu *Tujec* avtorja Antona Slodnjaka v sklopu odlične trilogije, v kateri Slodnjak predstavi življenje in delo še dveh velikih slovenskih literatov: Franceta Prešerna (roman *Neiztrohnjeno srce*) in Frana Levstika (roman *Pogine naj pes*). Kot nam razkriva roman *Tujec*, je imel Cankar, tako kot vsaka druga vplivna in karizmatična osebnost, številne idejne privržence, osebne prijatelje in celo oboževalce (posebno pri ženskem spolu), pa tudi nasprotnike in sovražnike [7]. Nekateri kritični in po lastnem mnenju nepristranski opazovalci tistega časa so menili, da si Cankarja kot pisatelja lastijo tako klerikalci na eni strani kot socialisti in komunisti na drugi; obe strani so že v tistem času napol zaničljivo označevali s »črnimi« in »rdečimi«. Vendar je dejstvo, da so si ga kljub njegovim revolucionarnim idejam na osebno-čustveni ravni skušali 'lastiti' tudi tedanji liberalci, posebno zato, ker je nasprotoval togemu klerikalizmu. Mednje je spadal tudi odvetnik, politik in priljubljeni pisatelj Ivan Tavčar, Cankarjev soimenjak, ki je bil med letoma 1911 in 1921 ljubljanski župan.

Roman *Hiša Marije pomočnice* je izšel leta 1904 pri Schwenterju. Ta ustanova je bila hiralnica za neozdravljiva dekleta, kamor je mati prinesla bolno Malči, ki je glavna junakinja zgodbe in ki le nekaj mesecev po prihodu tja umre. Obenem roman opisuje ozadje zgodbe, to je prejšnje življenje deklet. Za večino od njih ta hiša tolažbe in umiranje pomeni umik iz umazanega življenja, čeprav imajo dekleta tudi redne obiske sorodnikov. Izjema je edino Tina, ki dojema hišo kot mrtvašnico in si želi zbežati v življenje. Hkrati pa se zaveda, da zaradi pohabljenosti nikoli ne bi mogla zaživeti normalno. Skrbnici, sestre Ceciliji dekleta zaupajo, verskih obredov pa se veselijo, saj verjamejo v nebesa. Vendar je v romanu poleg simbolizma v nekaterih delih izrazit naturalizem kot najbolj grob opis razmer, vključno s spolnostjo pohabljenih in zapeljanih Brigitte. Zato je roman doživel tudi moralistične kritike, češ da izkazuje pornografijo, kar je Cankarja prizadelo.

Roman *Na klanecu* je izšel leta 1903 pri Narodni tiskarni. To je roman o življenju Francke, ki jo Cankar v marsičem identificira s svojo materjo. Tudi to delo ima izrazito simbolne poteze, ki se med drugim dotikajo tudi katoliške vere, pa tudi vere v lepše življenje na tem svetu. Oglejmo si nekaj splošnih interpretacij literarnih kritikov o raznih prizorih iz romana. Že sam klanec, kjer živijo revni ljudje (mišljen je lahko del Vrhnik, kjer je žival pisatelj kot otrok), je lahko simbol za vdanost v usodo. Večina oseb v romanu je pesimističnih, izjema pa je učitelj, ki si prizadeva za duhovno osveščanje delavcev in kmetov. Med slovenskimi bralci morda najbolj znan motiv v tem romanu je Franckin tek za vozom. Ta naj bi simboliziral nesrečno Franckino usodo. Kot številna druga Cankarjeva dela so nekateri roman

hvalili (npr. liberalci v *Ljubljanskem zvonu*), drugi pa grajali (npr. v *Domu in svetu*), odvisno od takratnega političnega prepričanja. Na roman Na klanecu je precej vplival Zolajev roman *Beznica*.

Zelo znan je tudi roman *Martin Kačur* (podnaslov *Življenje idealista*) iz leta 1904, po katerem je bil posnet film *Idealist*. Mladi in idealistični učitelj Kačur se je preselil v Zapolje. Na prejšnjem delovnem mestu v Kotlini se je namreč sprl z županom. Že na poti v nov kraj je spoznal zdravnika, ki mu je odsvetoval ukvarjanje z narodom. V Zapolju se je po takratni navadi najprej oglasil pri županu in župniku, ki sta mu podelila vsak svoje nauke. Vendar je tudi v tem kraju kmalu prišel navzkriž z njima kot predstavnikoma oblasti, pa tudi z nazadnjaškimi ljudmi, ko je hotel v gostilni ustanoviti bralno in izobraževalno ljudstvo. Zato so ga premestili v Blatni dol, ki je zapečatil njegovo usodo. Župnik, napol kmet, mu je ob prihodu v to vas svetoval, naj si ne dela preveč skrbi s šolo in vzgojo otrok, vaščane pa je imenoval razbojnike. Kačurja je presenetila tudi prva pridiga v vasi, ki ji je prisostvoval: bila je preprosta in po kmečko robata. A mu je takoj postalo jasno, da v tej vasi niti ne bi mogla biti drugačna. Kačur se je poročil in zapil, potem ko je naredil še en medel poskus izobraževanja naroda. Ko se je družina čez leta preselila v Laze, Kačur ni imel več nobene volje in idealov. Značilni junak romana je bil poleg Kačurja njegov prijatelj in stanovski tovariš Ferjan, v političnih pogledih pa njegovo pravo nasprotje. Ferjan je bil preračunljiv in koristoljuben, zato se je v politično delovanje podal šele, ko je bil čas ugoden za to in ko so prej drugi, podobni Kačurju, s svojo požrtvovalnostjo pripravili pogoje za to. Zato je bil nazadnje v Lazah Ferjan nadučitelj, Kačur pa zapit učitelj, ki je zanemarjal svoje delo in poslušal očitke nadrejenega Ferjana.

Povest *Hlapec Jernej in njegova pravica* ima izrazito socialno vsebino, nastala pa je leta 1907, po deželnozborskih volitvah. Pripoved ima v slogu tudi biblijske prvine, vendar pa vsebuje tudi močno ironijo. Gre za hlapca, ki je štirideset let delal pri Sitarjevih, ko pa je stari Sitar umrl, ga je njegov najstarejši sin in dedič zapodil, saj se mu je zdelo Jernejevo vedenje preveč objestno. Hlapec Jernej je menil, da posestvo pravzaprav zaradi vloženega dela pripada njemu, zato je šel iskat pravico najprej v svojem okolju, potem pa še naprej – celo do cesarja. Doživel je različne odzive ljudi: od posmeha, dobrih nasvetov, naj odneha, do zgražanja in surovosti. Ko je nazadnje podvomil o božji pravičnosti oziroma sploh o obstoju boga, ga je zavrnil tudi župnik in je Jernejev dvom povezal s hudičem. Jernej je nato zažgal Sitarjevo hišo, zato so ga jezni vaščani živega vrgli v ogenj. Za Cankarja je bila rdeči plamen simbol za revolucijo v družbenem sistemu in v glavah ljudi, vendar je bila ta revolucija zaradi idejne nezrelosti ljudi premaknjena v negotovo prihodnost.

Značilno Cankarjevo kritiko politike v tistem času, povezane tudi s klerikalizmom, izžareva tudi drama *Hlapci*. To je deloma satirična drama s tragičnimi primesmi v petih dejanjih, ki je izšla leta 1910, prvič pa je bila uprizorjena 1919 v Trstu. Cankar jo je napisal zaradi svojega ogorčenja nad zmago klerikalno usmerjene Slovenske ljudske stranke (SLS) na deželnozborskih volitvah 1907. To so bile prve volitve Slovencev na osnovi splošne volilne pravice. Kot navadno v takih primerih je veliko ljudi zaradi koristoljubja prevzelo ideje in načela SLS. Hkrati se je začel izvajati politični pritisk na liberalne učitelje, naj opustijo svobodomiselni nazor, češ da je nevzgojen za mladino. Cankarjeva drama je povezana s temi dogodki. Njeni glavni junaki so učitelj Jerman, župnik in kovač Kalander. Jerman je liberalni učitelj, ki se tudi po zmagi klerikalcev noče odreči svojim političnim nazorom. Zato mora prevzeti slabše delovno mesto in zato vsaj v očeh redkih posameznikov ostane nekonformistični junak. Župnik in že prej katoliško usmerjeni učitelji pa postanejo zmagovalci, medtem ko se večina drugih učiteljev podredi novim razmeram. Tako sta glavna nasprotnika v drami župnik in Jerman, temu pa stoji ob strani tudi kovač Kalander.

Po pričakovanju je drama dosegla zelo raznolike odzive. Elito so motile neprikrite revolucionarne misli v njej. Tudi pri liberalcih v *Slovenskem narodu* je bila kritika odklonilna, pozitivna pa v *Ljubljanskem zvonu*. Bolj zanimivo je, da je bil tudi odziv pri »nasprotnem taboru« neenoten: katoliška revija *Dom in svet* je proti drami nastopila izrazito sovražno in hujskaško, France Bevk pa je v katoliškem *Slovincu* podal ugodno oceno, a le za lepe misli in slog. Etbin Kristan je v *Rdečem praporu* sicer opozarjal na pomanjkljivosti drame, priznal pa je njeno politično ozadje in vizijo prihodnosti. Delo je bilo cenzurirano, zato je prišlo do premiere tako pozno in šele po Cankarjevi smrti. Morda sta bili povest *Hlapec Jernej in njegova pravica* ter drama *Hlapci* najizrazitejša primera Cankarjevega uporništva proti takratnim družbenim razmeram.

Pri Cankarju omenimo še zbirko ljubezenskih pesmi *Erotika*, ki je prvič izšla 1899, drugič pa 1902. Hkrati z Župančičevo pesniško zbirko *Čaša opojnosti* je pomenila začetek slovenske literarne smeri *moderna*. Zbirko iz leta 1899 s 700 izvodi je naročil pokupiti in sežgati ljubljanski škof Anton Jeglič. Zbirko iz 1902 kot odgovor na škofovo dejanje lahko zato razumemo tudi kot Cankarjev politični protest. Zanimivo je samokritično razmišljanje tega škofa dvajset let pozneje, ob času Cankarjeve smrti in pogreba, kot je opisano v zgoraj omenjenem Slodnjakovem romanu *Tujec*. Škof se med razmišljanjem o umrlem pisatelju sprašuje, če ni morda mlademu Cankarju takrat naredil s požigom *Erotike* krivice, saj še pobožna Cankarjeva mati v pesmih ni videla prav nič pohujšljivega, temveč samo lepoto in znamenje sinovega talenta ter hkrati napoved njegovega pisateljskega uspeha. Škof se dalje sprašuje, ali je res imel pravico igrati razsodnika o lepoti, morali in verski sprejemljivosti Cankarjevih pesmi.

Nasprotno v delu *Tujec* označuje Jeglič brez pridržkov pesnika Aškerc za bogokletnika. Med slovenskimi pesniki je bil Anton Aškerc (1856–1921), danes znan predvsem po svojih dovršenih baladah, precej kontroverzna osebnost. Bil je tudi duhovnik in nato arhivist na ljubljanskem magistratu. Že zgodaj se je zaljubil v učiteljico, a se je moral zaradi celibata odreči ljubezni. Boril se je za slovensko kulturo in tudi za politično svobodo, zato je bil napoti Nemcem (in verjetno tudi nemškutarjem). Sprl se je z mariborskim škofom in zato zaprosil za predčasno upokojitvev. Zanimala ga je sodobna znanost, posebej evolucijska teorija, kar naj bi seveda bilo vsaj za duhovnike tistega časa sporno. Rad je potoval po Vzhodu in objavljaval potopise. Kratek čas je bil urednik Ljubljanskega zvona in med drugim uredil in izdal tudi pesmi še enega pesnika moderne – Dragotina Ketteja (poleg Cankarja, Župančiča in Josipa Murna).

Zanimivo je, da se je Aškerc lotil študija teologije tudi zaradi svojih verskih dvomov. Bral je tudi knjige o islamu, budizmu in hinduizmu ter primerjal te religije s krščanstvom. Menil je, da je bog kot najinteligentnejše bitje tudi najbolj svobodomiseln. Zato naj bi v nasprotju s prepričanju mnogih ali večine cerkvenih ljudi dovoljeval tudi svobodoumje ljudi – tudi duhovnikov. V pismu omenjenemu škofu Jegliču leta 1899 je napisal tudi to, da se lahko svobodomiselni umetnik, ki ustvarja zaradi lepote, bogu samo približa in torej ne oddaljuje od njega. Čeprav se Aškerc ni podal v smer takrat v Evropi modernega realizma in celo naturalizma in je raje vztrajal pri tradicionalni epiki – baladi in romanci, literarni kritiki v njegovih pesmih vseeno vidijo elemente realizma. Naslanjal se je na Prešerna in Levstika, usmerjal pa ga je tudi urednik Levec. Njegovo balado *Mejnik* prištevamo k najboljšim slovenskim baladam.

Omenimo še dva poznejša romana slovenskih pisateljev z versko problematiko. Prvi je roman *Gorele so grmade* pisatelja Antona Ingoliča [8]. Dogajanje je postavljeno na Štajersko v 17. stoletju, ko so se še množično dogajali čarovniški procesi. Tako je zaradi hudobije sosedov, a z različnimi motivi, zadel takšen proces tudi dve literarni osebi, opisani v knjigi: suho petdesetletnico Dolgo Lizo in izjemno privlačno Evo. Lizo so po dolgem mučenju po navodilih iz knjig *Čarovniško kladivo* in *Štajerska Karolina* ter izsiljenem priznanju »čarovniškega« delovanja zadavili in sežgali na grmadi. Evo, ki jo je čakala še hujša usoda (sežig pri živem telesu, ker je vzdržala mučenje in zaničala obtožbe), pa so iz ječe rešili prijatelji njenega očeta. Ingoličev roman vsebuje še druge zanimive vzporedne zgodbe, a za naš članek je ključna prav omenjena verska zabloda. Citiram odlomek iz govora pridigarja, patra Avgušтина v knjigi še pred temi dogodki, ko je hujskal naivne ljudi k veri v čarovništvo in k medsebojnem obtoževanju: »*Ta ženska, čeprav poročena in mati dveh ali treh otrok, se je dolga leta ukvarjala s coprnijo, pred šestimi leti pa so jo s pomočjo neke druge coprnice le odkrili in postavili pred sodišče. Čeprav so v njeni skrinji našli neke čudne korenine in koreninice, v posebnih lončkih pa strašno smrdljive maže in še neke druge reči, za katere nihče ni vedel, čemu služijo, ta skoraj šestdesetletna ženska ni priznala, da je članica tiste vojske, ki jo zbira Satan, da bi zatrla sveto katoliško vero, iz Rima pregnala papeža in se s svojimi hordami znova uprla samemu Bogu. Morali so seči po mučilnih napravah. Osem noči je predsedala na coprniškem stolu, kar ni nikakršna šala, vendar ni povedala ničesar o svojih zvezah s hudičem in o tem, kdo vse še prihaja na Rogača. Žgali so ji podplate in še na druge načine so skušali stisniti iz nje priznanje, toda zaman. Morda bi bila slednjič le izpovedala resnico, pa se je deveto noč okoli nje kar gnetlo hudičev, ki so ji branili, da bi priznala svojo zločinsko dejavnost. Ker pa so se bali, da bi vendarle spregovorila, so jo sami hudiči zadavili. Iz tega*

primera vidite, dragi kristjani, kakšno oblast ima hudič nad žensko, ki se mu zapiše z dušo in telesom ...«.

Druga izjemno berljiva knjiga je znameniti roman *Alamut*, kjer gre za islam, natančneje za verske spore in nasilje med muslimanskimi sektami [9]. Prvič je knjiga izšla leta 1938 in pozneje so jo prevedli v 20 jezikov. S tem romanom se je pisatelj Vladimir Bartol proslavil, za moj okus pa je to sploh najboljši slovenski roman, zrel za Nobelovo nagrado. Branje knjige bi priporočil vsakemu Slovencu, saj je zelo poučna. Zgodba se vrši v 11. stol., povzeta pa je po znani legendi o poglavarju izmailcev Hasanu Ibn Sabi, z nazivom Seiduna, in o njegovi mogočni utrdbi Alamut ob reki Šah Rud v Iranu. Izmailci naj bi bili verska ločina, ki naj bi poleg drugih uveljavljenih imamov častila tudi Mohamedovega naslednika Alija, ki je bil umorjen. Takšne naj bi se predstavljali Izmailci navzven, v odnosu do drugih vernikov in pristašev, v resnici pa je bilo njihovo vrhovno načelo »nič ni resnično, vse je dovoljeno«. Zanj pa so vedeli samo najbolj 'posvečeni' zaupniki med elito. Roman ima poleg prikaza verjetno delno resničnih davnih dogodkov, zanimivih že samih po sebi, tudi izredno privlačno psihološko/filozofsko sestavino. Gre za starodavno vprašanje, v kaj sploh verjeti in kako močno, pa tudi za stisko človeka v stalnih dvomih, zvestega resnici. Razen tega nam roman zelo plastično oriše, zakaj so se še danes morilski in samomorilski fanatični borci za vero pripravljali ubiti. Nekateri posvečeni borci (fedaiji) so bili prevarani in so mislili, da so začasno doživeli raj, seveda tudi v nasladi z vrhunskimi lepoticami, ki so jih imeli za hurije, v resnici pa so bile kupljene sužnje. Nič čudnega, da so si močno želeli vrniti tja: Sulejman si je z olajšanjem zasadil nož v srce, Jusuf pa se je vrgel s stolpa v prepad, ko jima je Seiduna to ukazal vpričo odposlanca sovražnikov.

Kljub zelo različnim karakterjem oseb sta po mojem mnenju glavna junaka tega romana in hkrati protagonista dva: poglavar Seiduna in Avani Ibn Tahir, ki mu je Seiduna kot enemu od prve trojice fedaijev (skupaj s Sulejmanom in Jusufom) 'odklenil' pot v raj za eno noč. Seiduno ob površnem branju zlahka označimo za izjemno negativno osebo, sleparja in nevarnega manipulanta, vendar pa je v bistvu tragična osebnost. Njegova najvišja vrednota je razum kot iskalec objektivne resnice, njegovo varanje zaupljivih fedaijev z rajem pa je predvsem rezultat razočaranja nad ljudmi-verniki. Res pa je, da so v ozadju tudi politični motivi: le kdo je lahko boljši in bolj neustrašen atentator kot prevarani vernik?

Življenjsko razočaranje Seidune izhaja najprej iz tega, da je bil najprej tudi sam goreč vernik, potem je začel po sokratsko in kantovsko spoznavati, da ne more v nič verjeti stoodstotno. Ko pa je hotel osvoboditi miselnega dogmatizma tudi druge vernike, je naletel na nepričakovani odpor. Na prvi pogled je naivni in prevarani Ibn Tahir v filozofskem smislu pravo nasprotje Seidune, vendar se tudi njemu odprejo oči. Tako gresta oba po isti življenjski poti, v nasprotju z veliko večino ljudi na svetu. Čeprav je med tolikšno množico knjižnih junakov v romanu nevhvaležno in morda napačno izzeti posamezne osebe, bi vseeno tvegala in poleg omenjenih dveh izpostavil še pesnika Omarja Hajama, čeprav v sami zgodbi ne nastopi neposredno. To je bila sicer resnična oseba, kraljev matematik, astronom in eden najbolj znanih iranskih pesnikov, vendar je njegovo znanstvo s Seiduno v knjigi verjetno izmišljeno. Omar Hajam je morda nekakšna karakterna protiutež tako svojemu staremu prijatelju Seiduni kot tudi Ibn Tahirju. Kot pravi Seiduna sam, se namreč pesnik poživlja na ves svet in samo uživa to življenje. Prišel je sicer do enakih spoznanj kot Seiduna, vendar mu je vseeno, v kaj ljudje verjamejo. Še več: trdno je prepričan, in to že ves čas, da se vernikov ne da spremeniti, zato se niti ne splača truditi s tem. Morda je ironija v tem, da je prav Omar Hajam nehote dal Seiduni zamisel o prevari s ključem za odprtje raja.

Da pa ne ostanemo samo pri francoskih in slovenskih pisateljih, pogledjmo še na sosednjo Hrvaško, delno tudi v zvezi z versko tematiko. Avgust Šenoa je med drugim napisal zelo privlačen roman *Zlatarjevo zlato*. Gre za zgodbo iz 16. stol. v Zagrebu in njegovi okolici [10]. Njena glavna nit je spor med arogantnim plemičem Stjepkom Gregorijancem in meščani Zagreba glede lastništva Medvedgrada. Roman popestri tudi ljubezenska zgodba med Stjepkovim sinom Pavlom in mestnim dekletom Doro, čemur oče nasprotuje in zato spletkari proti tej zvezi. Zgodovinsko je to tudi čas turških vpadov in nasprotij med katoličani in protestanti, o čemer tudi piše knjiga. Tu pa nas najbolj zanima neumnost, fanatizem, nestrpnost in nasilnost, ki jih lahko pri ljudeh zanetita brezpogojna vera in hujskanje. V zvezi s tem si v knjigi oglejmo reakcijo Zagrebčanov po tem, ko je nekdanji katoliški

kanonik Filipović sprejel islam, ko so ga zajeli Turki. Poleg tega se je preimenoval v Mehmeda in vodil turške čete na hrvaško ozemlje. Ker je bil pri Turkih in mu niso mogli do živega, so se maščevali tako, da so uničili njegovo imetje v Zagrebu. Škof Drašković je prišel v Zagreb, da bi uprizoril prvovrstno predstavo maščevanja nad odsotnim Filipovićem. Navajam odlomek:

»Potem je krvnik ulomil Filipovičeva vrata. Pohitel je v hišo, možje pa so začeli steno mazati s črno barvo. Množica je plaho čakala, kaj bo. Okno v prvem nadstropju se je odprlo. Tam je stal krvnik in kazal svetu izdajalčevo podobo.

»Glejte Judo Iškarjota!« je zagrmel krvnik in z nožem prebodel srce na Filipovičevi podobi.

»Uniči ga, sežgi izdajalca!« je zabesnela množica in vihtela roke, kakor bi hotela doseči prekleto podobo. Krvnik jo je visoko vzdignil in jo potem spustil na grmado, ki je tlela pod oknom, da je na tisoče isker splavalo v zrak.

»Naj bo izdajalec preklet!«, je kričalo razburjeno ljudstvo. Množica se je kakor hudournik zaletela proti Filipovičevi hiši, jo psovala, preklinjala, vpila in tulila kakor hijena, ki hoče naskočiti plen. Zaman so se ji upirali cesarski mušketirji s svojimi sulicami. Trenutek nato so morali popustiti, množica jih je odplaknila kakor divja reka uvelo vejo. Množica se je usula v dvorec, razbila in uničila vse do zadnjega, kar ji je prišlo v pest. Razbila je okna in vrata ter divje pometala skoz okno na grmado vse, kar je bilo nekoč Filipovičevo.«

Nazadnje se vrnimo k še enemu francoskemu pisatelju. Jean–Paul Sartre (1905–1980) je bil levičar in ateist in je verjel, da je človek povsem svobodno bitje (*»je obsojen na svobodo in popolno odgovornost«*), ki ustvarja samega sebe [11]. Poleg proze je pisal tudi drame in scenarije, bil pa je tudi literarni kritik. Nasploh velja za enega najpomembnejših francoskih intelektualcev prejšnjega stoletja in je leta 1964 prejel Nobelovo nagrado za književnost, vendar jo je odklonil. Njegova literarna dela poudarjajo njegove filozofske zamisli; npr., bil je predstavnik eksistencialistične dramatike, polne simbolizma, ki se fokusira predvsem na človekovo zavest. Njegovo najbolj znano dramsko delo *Zaprta vrata* vsebuje citat: *»Pekel so drugi ljudje.«* Katoliška cerkev je leta 1948 njegova dela uvrstila v seznam prepovedanih knjig. Zadnjega pisatelja omenjam zaradi zanimive dileme o obstoju svobodne volje: ta obstaja tako pri vernikih kot pri ateistih, celo pri znanstvenikih, med njimi fizikih in psihologih. V 'taboru ateistov' je torej Sartre glede človekove svobode in svobodne volje nasprotnega prepričanja kot npr. Hippolyte Taine. Pa smo spet tudi pri starodavnem filozofskem vprašanju naključnosti in determinizma.

Nekaj virov:

[1] Voltaire, Wikipedia, dostopno na: <https://sl.wikipedia.org/wiki/Voltaire>

[2] Deizem, Wikipedia, dostopno na: <https://sl.wikipedia.org/wiki/Deizem>

[3] Honoré de Balzac, Wikipedia, dostopno na: https://sl.wikipedia.org/wiki/Honor%C3%A9_de_Balzac

[4] Hippolyte Taine, Wikipedia, dostopno na: https://sl.wikipedia.org/wiki/Hippolyte_Taine

[5] Emile Zola, Inštitut za delavske študije, dostopno na: <http://www.delavske-studije.si/emile-zola-2-4-1840-29-9-1902/>

[6] Josip Jurčič, Wikipedia, dostopno na: https://sl.wikipedia.org/wiki/Josip_Jur%C4%8Di%C4%8D

[7] Anton Slodnjak, *Tujec*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1976.

[8] Anton Ingolič, *Gorele so grmade*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1977.

[9] Vladimir Bartol, *Alamut*, Založba Sanje, Ljubljana 2007.

[10] Avgust Šenoa, *Zlatarjevo zlato*, Pomurska založba, Murska Sobota 1973.

[11] Jean–Paul Sartre, Wikipedia, dostopno na: https://sl.wikipedia.org/wiki/Jean-Paul_Sartre

Carl Sagan

Kratka predstavitev prispevka

Gre za intelektualni biser pokojnega znanstvenika, popularizatorja znanosti in plodnega pisca Carla Sagana.

»Zmaj v moji garaži« je poglavje iz njegove knjige »The Demon-Haunted World«, ki skuša potegniti vzporednico med obstojem boga in hipotetičnim obstojem zmaja v garaži.

*(Podobna parabola je takoimenovani »Russellov čajnik« (**Russell's Teapot**), s katero je veliki filozof in ateist Bertrand Russell osmešil trditve vernikov, da je nemogoče zanikati obstoj boga. To je storil na ingeniozen način z zgodenco o čajniku, ki kroži med Zemljo in Marsom. Pravi, da ker z nobenim teleskopom ne bi mogli odkriti tega drobnega čajnika, bi zagovorniki o obstoju čajnika trdili, da je dvom v njegov obstoj neupravičen in zato nesmiseln. Toda, če bi bil obstoj tega čajnika izpričan v starih knjigah, vtepan v glavo kot sveta resnica vsako nedeljo in vsajen v otroške glave v šolah, bi dvom v njegov obstoj kmalu postal znak ekscentričnosti in bi dvomljivca predisponiral za pregled pri psihiatru v času prosvetljenstva ali inkvizitorja v prejšnjih časih.)*

Ta »vera v vero« (Dennettov izraz) je početje vernikov, ki neupravičeno prenašajo onus probandi (breme dokaza) na nevernike in so podobni nogometnemu vratarju, ki prestavi svoj gol vsakokrat, ko nasprotniki usmerijo žogo vanj.

Poglavje je pravi tour de force logike in racionalnega razmišljanja in s slepečim žarometom ironije osvetli vse klavrne poskuse racionalizacije ideje o obstoju nevidnega, vsemogočnega, večnega, vseprisotnega nadnaravnega božanstva, ki ždi izven prostora in časa.

Kratko predstavitev pripravil: Vojteh Urbančič

* * * * *

V moji garaži živi zmaj z ognjeno sapo.

Recimo, da vam to res zagotavljam (sledim pristopu skupinske terapije psihologa Richarda Franklina). Gotovo boste hoteli preveriti, ga videti tudi sami. Skozi stoletja je bilo brez števila zgodb o zmajih, a nobenega resničnega dokaza zanje. Kakšna priložnost!

»Pokažite mi ga!«, pravite. Odvedem vas do svoje garaže. Pogledate noter in vidite lestve, prazne pločevinke za barve, star tricikel – a nobenega zmaja.

»Kje je zmaj?«, vprašate.

»Oh, tukaj je«, odgovorim in nedoločno pomaham z roko. »Nisem vam povedal, da je to neviden zmaj.«

Predlagate, da bi posuli tla garaže z moko in ujeli zmajeve odtise.

»Dobra ideja,« rečem, »toda ta zmaj lebdi v zraku.«

Potem bi uporabili infrardeči senzor, da bi zaznali nevidni ogenj.

»Dobra ideja, toda njegov nevidni ogenj tudi ni vroč.«

Potem bi po zmaju razpršili barvo in ga naredili vidnega.

»Dobra ideja, toda zmaj je breztelesen in se barva ne bo oprijela.«

In tako naprej. Vsakemu fizikalnemu preizkusu, ki ga predlagate, nasprotujem s posebno razlago, zakaj ne bo deloval.

Torej, kakšna je razlika med nevidnim, breztelesnim, lebdečim zmajem, ki bljuva mrzel ogenj, in tem, da zmaja sploh ni? Če ne obstaja način, s katerim bi ovrgli mojo trditev, noben eksperiment, ki si ga lahko zamislimo in bi štel proti njemu, kaj pomeni, če rečem, da moj zmaj obstaja? Vaša nezmožnost za razveljavitev moje hipoteze nikakor ni isto kot dokazovanje njene resničnosti. Trditve, ki jih ne moremo preveriti, izjave, ki so imune na spodbijanje, so v odnosu do resnice brez vrednosti, ne glede na to, kako jih cenimo in kako nas navdihujejo ali vzbujajo naš občutek za čudenje. Kar zahtevam od vas, se v odsotnosti dokazov zvede na to, kar sem vam rekel.

Edino, kar ste res izvedeli iz mojega vztrajanja na tem, da je zmaj v moji garaži, je to, da se v moji glavi dogaja nekaj zabavnega. Vprašali bi se, kaj me je v odsotnosti fizikalnih preverjanj prepričalo. Gotovo bi pomislili na možnost, da so bile to sanje ali halucinacije. Toda zakaj to dojemam tako resno? Mogoče potrebujem pomoč. Najmanj, kar lahko rečemo, je, da sem resno podcenil človeško zmotljivost.

Predstavljajte si, da kljub temu, da noben izmed poizkusov ni bil uspešen, hočete biti tankovestno nepristranski. Torej nočete popolnoma zavrniti stališča, da je v moji garaži zmaj z ognjeno sapo. Zgolj pustite ga ob strani. Trenutni dokazi mu močno nasprotujejo, toda če se pojavijo novi podatki, ste jih pripravljeni preveriti in videti, če vas prepričajo. Gotovo ni pošteno, če sem užaljen zaradi tega, ker mi ne verjamete ali vas kritiziram, ker naj bi bili zateženi in brez domišljije – zgolj zato, ker ste izrekli škotsko obsodbo 'nedokazano'.

Zamislite si, da bi stvari krenile drugače. Zmaj je neviden, a odtisi v moki se pojavljajo, medtem ko gledate. Infrardeči detektor ga zaznava. Razpršena barva razkriva nazobčan greben, ki binglja v zraku pred vami. Ne glede na to, kako skeptični ste bili do obstoja zmajev – da nevidnih niti ne omenjamo – zdaj morate priznati, da nekaj je pred vami in da je v osnovi konsistentno z nevidnim zmajem z ognjeno sapo.

In sedaj drug scenarij: recimo da nisem samo jaz. Predpostavimo, da vam več znancev, vključno s tistimi, ki se med sabo ne poznajo, pove, da imajo v svojih garažah nevidne zmaje – a v vseh primerih so dokazi noro izmuzljivi. Vsi priznavamo, da nas vznemirja, ker nas ima v oblasti tako čudno prepričanje, ki je tako slabo podprto s fizikalnimi dokazi. Nihče med nami ni norec. Razglabljam o tem, kaj bi pomenilo, če bi se nevidni zmaji res skrivali v garažah po vsem svetu in bi ljudje to samo sprejemali. Zagotavljam vam, da rajši ni res. A mogoče vsi tisti stari evropski in kitajski miti o zmajih sploh niso miti

Razveseljivo, sedaj poročajo o nekaj stopinjah zmajeve velikosti. A nikoli niso narejene, ko gleda skeptik. Ponuja se alternativna razlaga: po natančni preiskavi se zdi jasno, da so bile stopinje lahko ponarejene. Drugi navdušenec nad zmaji se prikaže z ožganim prstom in to pripiše redkemu fizikalnemu dokazu zmajeve ognjene sape. Toda spet obstajajo drugačne možnosti. Razumemo, da so poleg sape nevidnega zmaja tudi drugi načini za to, da si opečemo prste. Takšni 'dokazi' – ne glede na to, kako se zdijo pomembni zagovornikom zmajev – so daleč od prepričljivosti. Še enkrat, edini razsoden pristop je eksperimentalno zavračanje hipoteze o zmaju, biti odprt do prihodnjih fizikalnih podatkov in se čuditi, kaj je bil razlog, da je tako mnogo očitno razumnih in treznih ljudi delilo enako čudno zablodo.

Prevod v slovenščino: Robert Lozar

dr. Sara Špelec

Kratka predstavitev prispevka

Avtorica najprej predstavi svoj pravljичni svet v otroštvu, npr. Dedka Mraza. Otroško čarobnost/božanskost je pozneje iz osebne potrebe prenesla na leposlovje, npr. na pisatelja Dostojevskega. Znameniti pisatelj je navdih za svoja dela dobival tudi v časopisih. V zvezi s tem avtorica omenja duhovito Heglovo opazko, da je branje dnevnih časopisov množično obredje in nadomestilo za jutranjo molitev. Časopise pa v tretjem tisočletju izpodriva internet kot neke vrste novo božanstvo. Avtorica tudi v virtualnem svetu prepozna pravljичne arhetipe. Čeprav je v tem svetu vsakdo lahko junak, lahko internet katapultira uporabnika ven iz varnega časovnega kroga, kakor ga dojemajo npr. mlajši otroci pri vsakoletnih praznikih. Avtorica nazadnje primerja med seboj klasične pravljичne junake z internetnimi. Po ugotovitvah Campbella gredo vsi pravljичni junaki v nadnaravni svet, da bi poiskali moč in obdarjeni pomagali v tem svetu. Po avtoričinem mnenju internet tega ne izpolnjuje.

Kratko predstavitev pripravil: Milan Ambrožič

* * * * *

Izgon iz raja

V začetku so bila Darila
in Darila so bila pri Dedku Mrazu
in Dedek Mraz je bil Darilo
(samovoljno po Bibliji).

V otroštvu sem si boga (Dedka Mraza) predstavljala kot moža z brado in velikim košem dobrot. Kaj predstavljala, vanj sem z otroškim žarom verjela kot v nikogar prej ali kasneje. Ta belobradi mož je zame bil veliko več kot utelešenje novega leta; bil je čudodelec, ki je vedno znova vedel, kako mi pospešiti srčni utrip in mi na obraz pričarati škrbasti nasmešek. Ko mi je nekega predprazničnega večera bratranec zarotniško zaupal, da »dedka Mraza ni«, je bilo praznikov za vedno konec. Prazničnost je nadomestila praznina, ki jo tu in tam zapolnijo spomini na otroštvo: črno-belo kraljestvo pravljic in bogov.

Zelo rada se spominjam dedkovih in maminih pravljic, ki sem jim z veseljem prisluhnila še v zgodnjih najstniških letih. Nekoliko manj rada sem hodila v šolo, ki je pravljični red nadomestila z znanstvenim in nam s trdim orehom učenosti polomila preostanek mlečnih zob.

Kot otrok nereligioznih staršev sem bila oropana pravljичnih uric verouka. Nič čudnega ni torej, da sem si, navdahnjena z Darwinovim naukom, pri uri biologije drznila na glas vprašati, ali sta Adam in Eva bila neandertalca. In potem je kot božje svarilo zazvonil šolski zvonec.

Iskanje novih čudežev

*»Tretja ura bije, čarovnice še nije«
(iz otroške igre vrtenja v krogu)*

Ker mi je pri bogu več kot očitno odklenkalo, sem stik z božanskim začela iskati v literaturi in na piedestal postavila Dostojevskega. Ta je snov za svoje mojstrovine pogosto črpal iz dnevnega časopisja, v katerem kar mrgoli pravljčnih sižejev. Hegel je branje dnevnega časopisja proglasil za množično obredje in moderni nadomestek za jutranjo molitev (gl. Anderson), srbski antropolog Ivan Čolović pa v njem prepozna konglomerat mitičnih fabul in političnih mitov.

In v tem »nadomestku za jutranjo molitev« se pred bralcem resnično odpira črno-beli svet junakov in škodljivcev, ki jih je v svojih delih podrobneje opisal ruski folklorist Vladimir Propp. Svet intelektualcev in tistih, ki brez razlike preberejo »tudi vejice in pike«, je dolgo časa bil zaznamovan z izbranim dnevnim časopisjem, dokler ga ni v (pravljčnem) 3. tisočletju izrinilo ali vsaj pošteno zasenčilo novo božanstvo: internet. Predstavniki zamišljenih skupnosti poslej nismo strastni bralci »enodnevnega časopisne uspešnice«, kot je časopisje imenoval Benedict Anderson, temveč površni in vsevedni komentatorji.

V otroštvu smo z uro in koledarjem izmerljivi čas (kot obdobju po srednjem veku pravi Walter Benjamin, gl. Anderson) dojemali ciklično. Rojstni dnevi in nova leta so minevali v znamenju skrivnostnih čudežev: nova svečka na torti ni pomenila leta več, temveč trenutek, ko si je treba na tihem nekaj zaželeli, zajeti sapo in z upihom sveče priklicati najbolj skrito željo, za novo leto (in med prazniki) pa so nas obiskovala nadnaravna bitja. Ne samo to, naše ciklično dožemanje časa smo z vrtenjem v krogu – bodisi med igro bodisi na vrtiljakih – tudi pozunanjili. Nič nenavadnega ni, da je vrtenje v krogu značilno za najrazličnejša bajna bitja, ki se ves čas pogumno gibljejo na meji med tem in onim svetom. A vse to ne pomeni, da nas je virtualni svet oropal vse magije – prav nasprotno; v njegovem delovanju prepoznavam kar nekaj pravljčnih arhetipov.

Virtualno zaklonišče pred linearnim časom

*»Kaj je torej internet? Če me nihče
ne vpraša, vem; če pa ga
hočem na vprašanje razložiti,
ne vem«.*

(Avrelij Avguštin o času,
priložnostno preimenovanem v internet)

Mitske prvine so izgubile svojo sakralno funkcijo in se – prosto po Proppu in Jeleazarju Meletinskem – preobrazile v pravljčne elemente. V ospredju pravljice ni več kolektivna plemenska, temveč individualna junakova usoda, ki jo tako in drugače krojijo različne pravljčne osebe. Propp je v pravljicah (z junakom vred) prepoznal sedem različnih pravljčnih oseb z natanko določenimi pravljčnimi funkcijami; utelešenje črno-belega pravljčnega sveta so predvsem čarobni pomočniki oziroma predmeti in škodljivci, ki junaku na vsemogoče načine ponagajajo ali pa mu na pot postavljajo ovire. In glej: deveta dežela se več ne skriva za morskim horizontom, pod zemljo, vodo ali v goratih predelih – za vstop v drugo dimenzijo in virtualno pozabo zadostuje že pritisk na čarobni računalniški gumb ali virtualno tipkovnico. Čarobni pomočniki oziroma predmeti junaku med drugim pomagajo premostiti prostorsko razdaljo in nesrečo, zapolniti manko in celo doseči preobrazbo, kar, čudo prečudno, ustreza opisu interneta v naši družbi.

Če vlogo svojevrstnega božanstva v desakraliziranih pravljicah igra čarobni predmet, jo v današnji posvetni, razosebljeni in pridobitniški družbi nedvomno igra internet – kapital vseh kapitalov. Kdor ne zna gospodariti z denarjem, ne more biti bogataš, internet pa v zameno za manjši finančni vložek nudi zakladnico podatkov in brezmejno svobodo. Še več, internetni uporabniki zagospodarimo času in

prostoru: pravljичni junaki so se nekoč bojevali s strašnimi zmaji, mi pa skriti za izmišljenimi imeni neusmiljeno udrihamo po »nevarnih sovražnikih«, iščemo prince na belem konju in pravljичne fatalke, prižigamo virtualne svečke, souporabnike razsvetljujemo z neskončnimi citati in v vzporednem informacijskem vesolju okušamo neznosno lahkost všečkanja, srčkanja in večnost posthumnih Facebook profilov. Pravljice se ne končajo z junakovo smrtjo, temveč s poroko, sami pa smo za vedno obsojeni na življenje v Facebookih vicah.

Naše otroško vrtenje so nadomestile neskončne virtualne mreže, v katere se – bežé pred staranjem in neizogibnim koncem v linearnem času – iz dneva v dan bolj zapletamo. Tu je vse tako preprosto, črno-belo in všeč-nevšečno. Če ti je stvar všeč, jo povšečkaš, v nasprotnem primeru pa se namrgodiš, če se prijatelja naveličaš ali ga (več) ne prepoznaš, ga odklikaš, če nočeš prebrati novice, se odновиčiš, če ti novica ni všeč, se vzneburiš in (pod imenom lažnega junaka) izliješ ves gnev, ki ga premoreš. A ta trdna pravljичna struktura je samo navidezna. Pri vrtenju v krogu se vedno znajdeš na izhodišču, tukaj pa te iskalni niz popelje v neslutene, nepojmljive, brezmejne in včasih celo nezaželene daljave. Naše popostmodernistično iskanje zavetja je brezciljno blodenje od enega če-ja do drugega. Zakaj? Ker drugače več ne znamo, ker je »ker« v naši družbi nadomestil »če« in ker drugače sploh več ne gre. In kaj nam o internetu pove njegovo lastno oziroma občno ime?

Predmet lastnega imena je neponovljiva posameznost, ki se razlikuje od predmetov iste vrste (ime natanko določene osebe ali kraja), z občnim imenom pa nimamo v mislih natanko določenega predmeta (na svetu je ničkoliko stolov in miz). Vse lepo in prav, toda pri pravljичnih čarobnih predmetih je rečeno pogosto postavljeno na glavo: če (pa smo spet tam!) je čarobni predmet prstan, je kristalno jasno, za kateri predmet gre, in se njegovim iskalcem ni treba mučiti z dolgovезnimi opisi. In, poglej si ga no: a ni tudi s čarobnim pomočnikom internetom tako? Čeprav gre za neulovljiv, neobvladljiv, nepredstavlјiv, brezmejen in celo blodnjav prostor, ki ga je – podobno kot čas – nemogoče natančno opredeliti, vsi razumemo, kaj pomeni internetna povezava in predvsem, kaj se zgodi, če je ni. Virtualno brezno je veliko manj strašljivo od izgubljenosti v hierarhičnem linearnem času, kjer ni mogoče kar naprej igrati boga in se skrivati za najrazličnejšimi alter egi. Internet ti da krila, občutek, da zmoreš vse, in vstopnico za neskončno igro večјih in manјjih bogov oziroma čarobnih pomočnikov.

Ker so vsi soudeleženci igre svojevrstna božanstva ali vsaj junaki, je čas, da spregovorimo še o njih.

Od arhetipskih mitskih in pravljичnih do internetnih junakov

.....
(Pozor: cenzura!)

Joseph Campbell je raziskoval naše naslovne junake in ugotovil, da se iz tega sveta vsi po vrsti odpravijo v nadnaravnega, kjer se borijo z nadnaravnimi silami, izborijo zmago in se domov vrnejo obdarjeni z nadnaravno močjo in zmožni pomagati skupnosti. Poglejmo, ali ta enačba deluje tudi v 3. tisočletju.

S pritiskom na gumb oziroma zaslon se najdemo v magičnem virtualnem svetu, kjer, kot rečeno, enakovredno sodelujemo v igri junaštev, z nasveti, všečki, srčki in poglobljenimi komentarji rešujemo svet ... Kaj rešujemo, prirudariti znamo celó novo virtualno valuto, pred katero se lahko skrijejo vsi čarobni pravljичni predmeti! Samo nekaj klikov, pa smo v vzporednem vesolju, iz katerega ne želimo in ne znamo več izpreči (kaj šele odleteti). Do boja z »nadaravnimi silami« torej vse lepo in prav, ampak pred »zmago« in »obdarjenostjo z nadnaravno močjo« pa moramo biti malo bolj ponižni, ker ... ker smo, resnici na ljubo, tako rekoč in tako torej ... na celi črti pogrnil! Nebogljени in zabubljeni v svoje majhne zaslončke nismo ne pomočniki ne škodljivci, kaj šele arhetipski mitski in pravljичni junaki, ki z nadnaravno močjo premikajo gore in spreminjajo svet. Je mogoče, da Nj. Vel. Internet ni zapolnilo manka otroškega koledarja nastalega po izgubi dolgobradih darovalcev, zobnih mišk in škratov v radijskih sprejemnikih (ki smo jih z, radijskim sprejemnikom vred, zavrgli)? Je mogoče, da nam nadnaravnih moči ne morejo podariti najrazličnejši new agevski tečaji, duhovne vadbe, guruji in

kozmetični pripomočki, ki nam po četverji volumen oprsja in las in iz nas učinkovito izsesajo vse odvečne maščobe (z zadnjimi kapljicami zdrave pameti)? Da nam nič ne more nadomestiti »izgube boga« in smo obsojeni na samouničenje in samocenzuro in ... ako ... takorej ... Če ...

P. S.: z veseljem bi nadaljevala, a se mi baterija na računalniku neusmiljeno prazni, poleg tega imam še komaj kaj interneta, zato se, v upanju, da bom preživela sobotno dopoldne, bi rekla, ..., mislim ... (khm khm) ... poslavljam ...

VPLIV LITERATURE V ODNOSU DO RELIGIJE

Med religijo in kulturo ali ko slednja počasi izginja zaradi prve

Tonja Jelen

Kratka predstavitev prispevka

Avtorica krajšega zapisa o vplivu literature na religijo in obratno, pesnica, literarna kritičarka, kulturna delavka, urednica, avtorica pesniškega prvenca Pobalinka (2016, Založba Litera) Tonja Jelen se loti te zapletene tematike skozi analizo treh literarnih del: Romana Jeanette Winterson »Pomaranče niso edini sad«, mladinskega romana Roberta Swindellsa »Sramota« in romana »Deviški samomori«, dela Jeffreya Eugenidesa. Njen zapis je dovolj brez dlake na jeziku, da bralca, ki ga zanima odnos literature in religije, kar kliče k branju, ne samo treh izpostavljenih romanov, temveč k knjižnim policam, da bi si poiskal še kakšno tovrstno literarno delo.

Kratko predstavitev pripravil: Bogdan Škofljanc

* * * * *

Religija in literatura večkrat sovpadata skupaj, pri čimer je lahko ena zaradi druge ali druga zaradi prve. A religija pogosto vklopi svoj obrambni mehanizem, kadar se počuti ogroženo, predvsem s strani vdora drugih navad, običajev in pretresanjem tradicionalnih načel, ki bi omajalo zapovedano in zakoreninjeno prepričanje neke skupnosti. In s tem seveda zmanjšanje njene moči in vpliva. Pogosto je tako avtoriteta tista, ki lahko z manipuliranjem in zbujanjem občutka tesnobe podreja posameznika in si ga še bolj podredi. In sežiganje ali cenzura se začne. A tu je še vedno literatura, ki opozarja in osvetljuje problem verskega fanatizma, ki včasih uide izpod meja in tudi ogroža odnose in posameznika.

Veliko je primerov, ki pričajo o tem, kako močno in globoko lahko religija, pri nas bolj institucija, Cerkev in z njo še cela politična polobla, udriha po nemočnih ali zgolj »drugačnih«, ki pač želijo svoje dostojno življenje ali samo tisto, kar pripada vsakomur – ljubezen, spoštovanje in osnovne pravice, čeprav naj bi *Sveto pismo* govorilo in učilo drugače. Tako pa še danes, ko mislimo, da smo podrli že vse meje, še zmeraj slišimo nestrpnost zaradi istospolno usmerjenih, ki bi radi družino, migrantov, češ da z njimi prihaja val posiljevanja, še vedno pa si Cerkev zatiska oči pred posilstvi duhovnikov ali pa tudi tem, da vse več žensk trpi zaradi kakršnega koli nasilja v domačem krogu. Pri slednjem pa povečujejo vlogo očeta in matere. Sovražna retorika in članki, ki so v revijah, tako ne sledijo več sami veri, temveč zgolj podpihovanju sovraštva in strahu pred »neznanim«.

In kje je tukaj kultura govora? Kje je meja, ko nekdo s sovražnimi izbruhi po različnih medijih ali znotraj neke skupnosti, želi zakoličiti svoja pravila, ob katera se ne sme nihče obregniti? Četudi govorijo o bolečini in notranjih razdorih – ko se mnenje skupnosti dvigne nad lastne želje posameznika ali pa kar posameznik sam, kot bitje, ki čuti, ljubi in diha kot vsi drugi kloni pod zakodiranimi pravili in mu ohraniti bit individuuma ni več pomembno. In grozljivi občutki, ki jih je doživljala pisateljica Jeanette Winterson v romanu *Pomaranče niso edini sad* ali tudi v odlično adaptirani nadaljevalki, razkrivajo dušeče okolje in mati, ki si je želela, da njena posvojenka postane misijonarka in nima pravega otroštva. Lezbištvo, materin egoizem ter eksorcizem so tri točke, ki povezujejo problematiko romana. Pretresljiva pol avtobiografska pripoved, a dejstvo, kaj lahko naredi ena sama beseda – strah. Glavna junakinja se tako kot otrok znajde v primežu religije, skupnosti, ki moč najde v molitvi, veri. A ta preraste v divjo obsedenost, zapovedovanje mej, ki jim ni videti konca. V strahu, da bi dekleta imela spolni odnos in se družila s fanti, jih ne želijo izpustiti izpred oči ali pa da so same z nasprotnim spolom. Versko

zaslepljena mati je sprva pomirjena, ker se prvoosebna pripovedovalka druži z Melanie in ne Grahamom. A sledi tridnevno izganjanje hudiča po tem, ko krušna mati izve, da je njena posvojenka lezbijka. Ta divji, fanatični odnos do vere, ki ga je doživljal otrok, pa ni osamljen primer v literaturi. Mladinski roman Roberta Swindellsa, *Sramota*, ki predstavlja prav tako obsedene starše, ki so prvo hčer zaradi nezakonskega otroka, ki sta ga v kleti vtaknila v kletko in poimenovala Sramota, in deklico skorajda shirata, drugo hčer, protagonistko Martho, pa želela še vedno vzgajati po svoje. Brez najstniških želja. Brez ljubezni. Brez prijateljev, glasbe, magazinov. A v obeh primerih junakinjama uspe pobegniti. Tragičen konec se zgodi v *Deviških samomorih*. Jeffrey Eugenides prikaže družino Lisbonovih, v kateri vseh pet hčerk zaradi strogih pravil, naredi samomor. Rezanje žil, skoki na domačo ograjo in zadušitve so prizori, ki ne pustijo dihati ne v romanu ne v filmu. Melanholično vzdusje, ki se prelija v roman, apatično uboganje in sedenjem pred dokumentarnim filmom, nikoli slišani kriki tinejdžerk, ki bi rade šle na (šolski) ples, na katerem dežura učitelj-oče, se zabavale in hodile na zmenke. A kaj kmalu, po eni noči zabave, se pravi hišni pripor šele začne, kljub temu da so že prej bila pravila strogo zašiljena. In plejada samomorov konča hišni red staršev.

Tesnoba, ki seva iz te literature, ki tudi problematizira odnos do religije, je dokaz, da bi drugi še vedno naredili vse za dobrobit lastnega prepričanja, četudi ni zdravo razumsko in ogroža življenje drugih – tako na psihični kot fizični ravni. Nevednost je zlo. Fanatizem ga še poveča.

Tako ima religija močan vpliv na literaturo predvsem v izpovednem smislu, kaj vse lahko povzroči; koliko bolečine in dobesedno izgnanstva lastne družine. In je pojem človeka povsem diskriminiran in oddaljen od samega bistva. Sovražni govor, ki spodbuja še več nestrpnosti in gneva, se vedno bolj stopnjuje in postaja problematičen. Kulture v tem ni, nikakršne. In zato skorajda nihče ne odgovarja. Ker kot pravijo, to je pač tradicija. In zato ravno literatura, še posebej preko avtobiografskih prvin, razkriva temne plati, ki jim nekateri ne uidejo, a konci so tudi srečni, še bolje rečeno, svobodni in ključni za individuum.

Alenka Debenjak

Kratka predstavitev prispevka

Avtorica, široko razgledana arhitektka in urbanistka, v svojem prispevku zgoščeno, na enciklopedičen način podaja pregled religij v Evropi, Aziji in severni Afriki, pri čemer se osredotoča na tiste njihove značilnosti, ki se vidno odražajo navzven in torej vplivajo na arhitekturno, urbanistično in krajinsko podobo krajev, kjer živijo pripadniki predstavljenih religij. Avtorica poznavalsko prikazuje povezave med vsebino verskih idej in njihovimi grajenimi manifestacijami, obenem pa opozarja na medsebojna sovplivanja in prepletanja graditeljskih praks različnih religij. Pri tem s svojo razvidno humanistično in svetovljansko noto navaja zgodovinske primere mirnega in ustvarjalnega sožitja pripadnikov različnih veroizpovedi, kakor tudi primere razdiralnega, družbeno škodljivega nasilnega spopadanja med njimi.

Kratko predstavitev pripravil: Jože Kos Grabar ml.

* * * * *

Arhitektura je najbolj politična od vseh umetnosti, saj v svoji izrazni grajeni podobi kaže religijsko, gospodarsko in politično moč, veljavo in tudi propad neke družbene ureditve. Religija, ki vzgaja in usmerja razmišljanje svojih pripadnikov s sakralnimi objekti, izrazito označuje ožji in širši prostor. Za vse religije je značilno, da gradijo svoje objekte ali simbole na geografsko najvišjih legah, kar pomeni: Sveto je višje od nas, nas opazuje in varuje, se lahko razjezi in nas ogrozi, zato ga častimo in se ga istočasno tudi bojimo.

Animistične religije, ki spoštujejo naravo, živali in naravne pojave, častijo gore, reke in morja, gozdove, rastline in živali kot svoje svetinje. Japonci še vedno častijo vulkansko goro Fuji (tudi Fujiyama, izg. Fudži oz. Fudžijama) in jo imenujejo Fuji-san, kar pomeni Sveta gora. Še vedno jo umetniki opisujejo v literaturi, poeziji in slikarski umetnosti. S svojo pojavnostjo kraljuje v prostoru kot mogočna, monumentalna naravna gora, ki se lahko zbudi in z vulkanskim izbruhom opozori na nepravilnosti delovanja človeštva. Uradna religija na Japonskem je zen budizem, a še vedno kot šintoisti častijo naravo in živali ter vse naravne pojave. Ameriški Indijanci, avstralski Aboridžini in severnoevropski Lapenci častijo gozdove in divje živali, lose in jelene, morje in ledene gore, varujejo naravo in uravnoveženo sobivajo z naravnimi lepotami, saj živijo kot nomadi in so zato od narave odvisni. A to so le redke stare civilizacije, na oddaljenih ruranih območjih zemeljske oble, ki si jih še niso uspele podrediti vladajoče monoteistične religije.

Indijci, ki so povečini hindujci, častijo več božanstev, a najpomembnejši so trije: Bog Brahma, stvarnik vsega vesolja, Bog Šiva, ki je po njihovem verovanju uničevalec, in Bog Višnu, ohranjevalec ali zaščitnik. Uničenje pomeni novo rojstvo, zato Indijci verjamejo, da uničenje narave pomeni nov prostor za novo življenje in zato verjamejo v reinkarnacijo človeške duše. Vsi hindujski bogovi so poročeni in imajo svoje družice, s katerimi spijo v svojih templjih. Za hindujce je svet vsakodnevni obred, ko nesejo zvečer spat svojega Boga k njegovi ženi in ga zjutraj odnesejo nazaj na njegovo dnevno lokacijo v templju, kjer vlada svoji okolici. Ob tem obredu hindujci verjamejo, da so s svojih Božanstvom duhovno povezani in da jih varuje. Bog Šiva je pogosto upodobljen kot falični simbol, kar predstavlja življenjsko energijo in moč. Falični simbol v obliki pokončnega moškega spolnega organa je postavljen na več lokacijah v templjih posvečenih Šivi in romarji ga polivajo z mlekom ali vodo. To pomeni, da imajo prastare animistične religije še vedno velik vpliv na hinduistično religijo. Kar se

najbolj pozna po tem, da je krava v vsej Indiji še vedno sveta žival, ker daje mleko, iz katerega je možno narediti mlečne izdelke, z govedom orjejo njive in si pridelajo hrano, saj so vegetarijanci. Indijski Bogovi živijo v na visokih piramidalno oblikovanih templjih, ki so postavljeni na najvišje ležeče lokacije. Hindujski templji so z zunanje strani obdani z reliefnimi podobami in skulpturami različnih božanstev, ki so živopisno obarvane in prikazujejo različne podobe dobrih in zlih duhov. Hindujski častijo tudi podgano, saj ta žival zmaga preživeti v najtežjih življenjskih pogojih in v podganjem templju živi veliko podgan. Častijo tudi lotosov cvet, saj ta zraste v kalni vodi pod težkimi pogoji in se razvije v najlepši cvet. Najsodobnejši tempelj v New Delhiju je zgrajen v obliki lotosovega cveta. Hindujski cenijo spolnost kot pomemben vir življenja, zato je na reliefnih podobah na fasadah in v notranjosti templjev mogoče videti celo raznovrstne erotične prizore. Templji so postavljeni ob rekah ali umetno zgrajenih pravokotnih vodnih bazenih, saj za hindujce velja, da se morajo pred obredom skopati, si umiti zobe in lase ter oprati svoja oblačila. V svetišče je potrebno iti čist od zunaj in znotraj, kar pomeni imeti čisto vest. Ne samo templji, tudi oblačila romarjev označujejo, katerega boga častijo Indijci. Romarji, ki bosu v skupinah potujejo več dni od templja do templja in so oblečeni v rdeča oblačila, častijo Boga Šivo, v rumene sarije odete indijske črnolase lepotice in v rumene saronge odeti temnopolti črnolasi postavni fantje in moške pa častijo Boga Višnuja. Dekleta, ki romajo v skupinah ali s partnerjem in z družino od templja do templja, imajo v svoje bujne temne dolge lase vpletene dišeče naravno cvetje. Na dvoriščih ob svetiščih nudijo tudi hrano za romarje predvsem v prazničnih dneh.

Stare civilizacije so gradile svoja svetišča v skalah. Najbolj znani so tempelj Abu Simbel v Egiptu, kjer so pred vhodom v podzemlje upodobljeni štirje sedeči vladarji, zgodovinsko arheološko svetišče Petra v Jordaniji, tempelj kraljice Hačepsut, prve ženske faraonske vladarice, ali na otokih, kot je tempelj Karnak, zgrajen v času faraonske kraljice Nefretete na otoku sredi Nila. V vseh teh templjih so v obliki skulptur, reliefov in poslikav upodobljeni njihovi faraoni, saj so častili svoje vladarje in različna božanstva. Grški in rimski templji so grajeni na vidnih mestih ob morju ali na gorah in so posvečeni različnim bogovom, tistim, ki so jim bili namenjeni.

Zlati tempelj v Amritsarju je največje in najpomembnejše sikhovsko svetišče. Grajeno je ob velikem bazenu, kot mnoga indijska svetišča. Ima enakovredne vhode na vseh štirih straneh objekta, kar pomeni, da je dostopen vsem ljudem različnih religij z vsega sveta. V njem popotniki dobijo hrano in prenočišče.

V budističnih templjih hranijo kip svojega duhovnega vodje Bude, ki je v različni pozah: stoječi, sedeči, ležeči nasmejan in prijazen Buda. Japonski zen budistični templji so grajeni na najlepših lokacijah v naravnem okolju. Japonci jih obiskujejo v tradicionalnih oblačilih in obutvah ter pisanih kimonih, dekleta imajo lase okrašene s cvetjem. Pred vstopom na območje templja si umijejo roke s čisto vodo in priporočajo svojemu Bogu tako, da na listek zapišejo svoje želje in tega pustijo v templju. Voda kot simbol čistosti se pojavlja v vseh religijah, v krščanstvu je ostala samo še sveta voda ob vhodu v cerkev, s katero se prekrizajo kristjani. Voda je vir življenja, v njem se je življenje razvilo, brez vode ne morejo živeti rastline, živali in ljudje.

Turizem je nastal iz romanja in romarskih poti od svetišča do svetišča in v Indiji še vedno pešačijo, in sicer dalj časa. Romarji potujejo v skupinah peš, z avtobusi in letali. Muslimani z vsega sveta v času svetega meseca ramadana romajo oz. potujejo z letali v Meko, Medino ali v Casablanca. Skupinska romanja so izkazala potrebo po prenočevanju, zato so se ob pomembnih romarskih poteh in svetiščih razvili številni hoteli s spremljevalno turistično ponudbo in infrastrukturo. V Evropi je najbolj znano peš romanje po Jakobovi poti, ki vodi iz več smeri od Francije, Portugalske in južne Španije do Santiaga de Compostela v Španiji, kjer je katedrala, posvečena sv. Jakobu. Romarska pot Sv. Martina poteka od Sombotela (madž. Szombathely) na Madžarskem skozi Maribor in naprej vse do Toursa v Franciji. Ob romarskih točkah so se razvila velika turistična mesta, kot so Fatima na Portugalskem, Lourds v Franciji, Meka in Medina v Saudovi Arabiji (ti dve mesti sta dostopni samo muslimanom), Mašhad v Iranu, Casablanca v Maroku in seveda Vatikan v Rimu, kjer je najpomembnejše katoliško svetišče. Zato je romarski turizem dandanes ena od najbolj poslovno uspešnih vej gospodarstva.

Med najbolj okoljsko osveščenimi religijami je zaratuizem ali zoroastrizem, ki izvira iz starodavne Perzije, kjer so častili štiri prvinske elemente: zemljo, zrak, ogenj in vodo. Vsi ti elementi so morali

ostati čisti in neomadeževani. V preprostem templju v Yazdu na jugu Perzije (današnji Iran) je še vedno možno videti 3500 let star živ plamen ognja. Zaratustrska religija je prva monoteistična religija, njihov Bog se imenuje Ahura Mazda, njihov prerok Zaratustra je s svojo filozofijo vplival na vse kasnejše monoteistične religije: judaizem, krščanstvo in muslimansko religijo, tako v zapovedih in prepovedih kot v simbolnih oblikah. Če povežemo štiri elemente, dobimo enakokraki križ, ta simbol je prevzelo pravoslavno krščanstvo in takšen križ je tudi tlorisna zasnova pravoslavnih cerkva. Kitajci so tem štirim elementom dodali še kovino in če povežemo pet elementov, dobimo peterokrako zvezdo. Šesterokraka zvezda je judovski simbol, osmerokraka zvezda pa muslimanski simbol. Najpomembnejši krščanski simbol je oblika križa z daljšo stranico. Muslimanski sunitski simbol je polmesec, ker uporabljajo lunin koledar, muslimanski šiitski simbol je Fatimina dlan. Fatima je hči preroka Mohameda. Kristjani uporabljajo solarni koledar.

Ko so muslimanski Turki zavzeli Anatolijo in je leta 1453 padel Konstantinopel oz. Carigrad, danes imenovan Istanbul, je bilo v njem najlepše svetišče takratnega evropskega sveta Hagija Sofija, za Grke je to pomenilo Cerkev svete Božje modrosti, zgrajena za časa cesarja Justinijana leta 537. Muslimani so po tem arhitekturnem vzoru gradili mošeje po vsem osvojenem svetu, dodali so štiri okrogle visoke minarete in Hagija Sofija je takrat postala najpomembnejša mošeja Osmanskega cesarstva. Število minaretov je odvisno od hierarhičnega pomena mošeje, zato ima mošeja v Meki največ minaretov. Turške mošeje imajo okrogle, ozke in visoke minarete, medtem ko so minareti arabskih muslimanov pravokotne tlorisne oblike. Pravoslavne cerkve in muslimanske mošeje imajo vse ločene prostore za moške in ženske molitve, pred objektom pa vodnjak s čisto vodo, kjer si muslimani umijejo noge, roke do komolcev, obraz in ušesa. Turške in perzijske mošeje so v notranjosti okrašene s cveticami in kaligrafskimi napisi iz korana, arabske mošeje z arabeskami, štukaturami in mozaiki iz glazirane večbarvne keramike. V mošejah nikoli ni človeških in živalskih podob, da ne bi razvnemali domišljije vernikov pri molitvi. Alah je arabski izraz za Boga, saj arabski kristjani Boga v svojem jeziku imenujejo Alah. Le-ta v mošejah nikoli ni upodobljen v človeški podobi, ker je nedoločljiv, nahaja se v vsem in povsod okoli v svetu in veselju. Prav obratno so v pravoslavnih in katoliških cerkvah na freskah upodobljeni prizori iz stare in nove zaveze v obliki človeških likov. V pravoslavnih cerkvah so podobe prikazane v obliki ikon v pozlačenih okvirjih in Kristus ter apostoli so učitelji. V katoliških cerkvah pa so prikazane podobe iz trpljenja ljudstva in svetnikov iz stare in nove zaveze. Arhitekturni elementi se med različnimi religijami lahko celo prepletajo, saj so geografsko pogojeni. Zato je tlorisna zasnova pravoslavnega svetega hrama bolj podobna tlorisni zasnovi muslimanske mošeje kot pa katoliški cerkvi. Katoliške katedrale imajo tlorisno zasnovu katoliškega križa s podolgovato glavno ladjo. Muslimanski arabski minaret pravokotnega tlorisa je popolnoma enak tlorisni zasnovi katoliškega zvonika. Zaključki zvonikov so prav tako geografsko pogojeni, tako je pravoslavna čebulasto oblikovana kupola ruskih cerkva podobna čebulasti muslimanski perzijski kupoli, le da so barve različne. V Rusiji so najpogostejše pozlačene, perzijska šiitska kupola je obložena z turkizno glazirano keramično kritino in barva oz. material na arabskih sunitskih muslimanskih sakralnih objektih je zelena glazirana keramika. Tudi konstrukcija objektov je geografsko pogojena. Na severnem delu Evrope so tako Rusi, ki so pravoslavni kristjani, kot Skandinavci, ki so protestantski kristjani, gradili lesene cerkvice z zanimivimi lesenimi detajli, ki je najlažje dosegljiv gradbeni material v tem prostoru. V času, ko so različne religijske skupnosti živele v sožitju, na primer v nekdanji španski prestolnici Toledu, najdemo sožitje judovske sinagoge in katoliške cerkve z arabskimi detajli, ki so jih izdelovali muslimanski obrtniki. Železniška postaja v španskem Toledu, ki je izrazito katoliško mesto, ima stolp v obliki minareta, na njem je šesterokotna židovska zvezda in osmerokotna muslimanska zvezda. Podobno so v Sarajevu dolgo živeli v miru, spoštovanju in sožitju muslimani, katoličani, pravoslavni kristjani in sefardski judje. To se pozna v svetih hramih različnih religij, v okolici teh objektov in tudi po načinu oblačenja vernikov različnih veroizpovedi, ki je prav tako del kulturne podobe neke krajine. Tudi način oblačenja izhaja iz geografskih pogojev zaradi zaščite pred vremenskimi pogoji. Kadar različne religijske skupnosti živijo skupaj, kot danes še vedno v Indiji in tudi v številnih svetovnih velemestih, sodelujejo kot gospodarski subjekti, vsaka s svojimi različnimi znanji in sposobnostmi. Kadar pa politika z agresivnimi dejanji in sovražno medijsko propagando poseže v neko multikulturno deželo, se to izraža tudi v agresivni sakralni arhitekturi in posledično v sovraštvu med drugače mislečimi. V Bosni in Hercegovini, ki je danes razdeljena na več etničnih pokrajin, so najbolj vidne številne nove mošeje v muslimanskem

delu, nove katoliške cerkve v hrvaškem delu in nove pravoslavne cerkve v srbskem političnem prostoru. To se izraža tudi na pokopališčih, kjer ima vsaka od religij svoje zanj značilne simbole in spomenike. Tako kot so različni sakralni objekti, je razlika tudi v načinu oblačenja, prehranjevanju in načinu življenja. Kulturna krajina se spreminja na relativno majhnih razdaljah. Le Sarajevo ostaja multikulturno in multietnično in še vedno svetovljansko, kjer se vsakdo dobro počuti. Mešanica kultur bogati mesto, deželo in ljudi. In najvišji objekti v Sarajevu niso več sakralni objekti, temveč visoke poslovne stavbe, kajti kapital je tisti, ki danes vlada v tem prostoru in povsod po svetu.

Maribor, 8. november 2018

OB IZIDU ZBIRKE »ZBRANE PESMI« JURETA DETELE, BELETRINA, UR. MIKLAVŽ KOMELJ

Marko Hren

Kratka predstavitev prispevka

Avtor nam jedrnato predstavi monumentalno delo, ki zajema obsežen pisni opus žal prezgodaj preminulega slovenskega pesnika in misleca Jureta Detele (1951–1992). Prispevek izpostavlja tiste dele piščeve ustvarjalnosti, ki so povezani z njegovimi temeljnimi pogledi na (slovensko) družbo in zgodovino, obenem pa ustvarjalno nadgrajeni v pesnikov/mislečev pretehtan svetovni nazor. V njem se zlasti odražata občutljivost za duhovno izročilo prednikov in pazljiv, 'bratski' odnos do narave in drugih živih bitij na Zemlji. Navdihujoče, vizionarsko, za zgled!

Kratko predstavitev pripravil Jože Kos Grabar ml.

* * * * *

*Kdor ne poruši mrež v živalskih vrtovih,
Ne bo nikoli komuniciral z bitji iz tujih planetov.*

Detelovo življenjsko delo, ki ga razberemo v Beletrini izdaji Izbranih pesmi Jureta Detele, je emblematsko delo raziskovalne umetnosti, na nek način tudi zgodnjega znanilca trenda BodyArta. Pesmi Jureta Detele so sinoptične študije procesa, ki z vso strastjo in predanostjo ponazarja, kako slovanska poganska duša išče svojo identiteto in razmerja z bitji v pri-rodu. Detela je poseben, saj (si) pri tem postavi normo nenasilja kot osnovni zakon! Kot imperativ, celo kot boga, ki ga obsedeno in brez vsakršnega popuščanja preverja v sebi in na sebi. Tako je delo izjemne vrednosti in v slovenskem merilu zagotovo izstopajoč primer zapisa o naporu pesnika v iskanju etične limite.

Da gre za študijo, za eksperiment, Detela pove s svojim zapisom, ki so ga uredniki postavili na zavihek impozantnega natisa: »*Bog se uči na mojem primeru*«. Ne več ne manj – pesniška zbirka kaže na poganski-božji eksperiment, ki se mu je Jure dal scela in popolnoma na voljo, pri čemer se je dobro zavedal, da hodi po robu smrti – s katero si je praktično vse življenje zrl iz oči v oči, zavedajoč se, da je odločitev v njegovih rokah. S tega zornega kota pa je Beletrina izdaja avtorjevih pesmi ne le monumentalna, temveč civilizacijska prelomnica. Delo kot celota ni pomembno zgolj kot kompendij za domače iskalce avtohtone duhovnosti, temveč je enako relevantno za bralce zunaj meja Slovenije in upamo, da bo prevedeno. Detela se namreč sproščeno sprehaja v referencah na evropske heretike, na primer na 'nemškega Prešerna' Johann Christian Friedrich Hölderlina, na antične pisce, na indijsko vedsko tradicijo, japonsko inačico budizma, indijanske animistične prakse in prav posebej na keltsko in ilirsko druidstvo, ob tem, ko brez vsakršnega pritajevanja poskuša odkriti v sebi izvirni avtentični slovanski naravoverski etos. Detela se s krščanstvom ne ubada, on ga je prerasel in se z njim ne obremenjuje, kot se je na primer obremenjeval Taras Kermauner. Osredotoča se na novo etiko.

Urednik se je pogumno odločil, da objavi vse, torej tako dokončane in neobjavljene pesmi kot tudi osnutke zanje, in sicer sistematično vse variante, ter skice in tudi zgovorna pisma Detele uredništvom in urednikom. Miklavžu Komelju gre vsa zahvala za celovitost in temeljitost dela, saj prav piljenje osnutkov pesmi razkriva Juretovo lasersko natančnost pri rezih v »notrino«, v jedro samega sebe, kjer si riše etične limite. Šele iz celotnega gradiva lahko namreč zares razberemo, kako intimno in totalno se je Detela posvetil raziskavi in eksperimentu iskanja lege, v kateri bi lahko vzpostavil enakopraven

odnos za dialog z živalskim svetom in svetom drugih bitij. Detelovo življenjsko delo je neprecenljive vrednosti in navdih za iskanje nove etike v sobivanju človeka s pri-rodo.

Poglejmo si rdečo nit Detelovih pesmi skozi izbrane primere verzov. Iztrgani citati iz pesmi bi bili nedopustno ravnanje brez opozorila bralcu, naj pri sveti strelci vzame Zbrane pesmi v celoti v roke. Citate smo iztrgali s tresočo roko – da bi bralce opozorili na prelomni značaj Detelovega dela pri njegovem brezupnem klicu k vrnitvi naravne kozmologije in etike do vseh bitij nazaj v rod – v brezupnem klicu, da se s tako etično limito, kot je z njo eksperimentiral in z njo umrl Detela, soočimo kot skupnost.

Jure – oprosti, ker ti trgam pesmi. Tega si ne bi bil dovolil, če bi ne bila pred tvojim odhodom in po njem tako zelo v duhu povezana. Hvala ti, zdaj bom govoril s tabo, ko pišem bralcu,

V pesmi na strani 891 Beletrinine izdaje si izpovedal poslanstvo svojega pisanja takole: »*Prišli smo, da bi našli skladje s tabo / Gibljivi sanjski svet potokov, smrek in praproti / Ki skrivajo živali.*« Funkcijo in položaj pesnika neprestano dinamično presojaš. V eni od pesmi si se natančno umestil v prostoru, kot pesnik. Samorefleksija je nasploh tvoja izrazita lastnost – čeprav si bil najmanj tri desetletja pred časom, si svojo pozicijo v času znal opredeliti na las natančno. Ni ti preostalo drugega, kot da se postaviš v pozicijo pesnika.

Na strani 899 v pesmi z naslovnim verzom »*Kako poganstvo pada iz zgodovine ...*«, v kateri, kot sam praviš, »*izgradiš razdaljo med tem kar sem in tem kar si želim*«, pojasniš, da v tej razdalji stojiš kot pesnik »*namensko imenovan pojav kot pesnik, kot jaz*«. Edini vzdržan in resnični jaz v situaciji »izgubljenega poganstva« je zate v poziciji pesnika. S tem daješ poklicu pesnika revolucionarni značaj. Lahko rečem, da si po Prešernu najmočnejše zaklical verski prenovi – a ob tem Slovence tudi opravičil za zamujeno 20 stoletje – spomniva na tvojo pesem na strani 926: »*In reci Holderlinovi duši / Da v tem stoletju nismo gradili Olimpa / Preveč smo bili samotni, / Obremenjeni s smrtnimi mislimi / Ali pa z iskanjem razmerij v zlu in zatiranju / Tu smo se večkrat izgubili / V boju z zlimi bogovi nismo zmogli biti pogani / Ker smo se bali sovražnih bogov.*«

Zate pravi, poganški Bog, ni bog nadzornik, ni bog, ki kaznuje, ni bog, ki preži nad grehi, je bog vrednota, je blag, je nenasilje, je vrednota zase, je imperativ in klic k radikalni etični limiti – v skici na str. 875 – »*Sveta moč nenasilne sublimacije*« in kasneje »*Gandhi ni Bog, Bog je nenasilje*«.

V pesmi na strani 820 si svoje delo namenil čiščenju kolektivne karme naroda in pri tem pojasnil svojo zadrego pri osredotočenju na narodno avtentično kozmologijo. Priznanje lastnega nasilja je pogoj za spoznanje lastne identitete, zato bom izpisal tvojo celotno pesem: »*Zdaj pišem v želji po ohranitvi slovenske govorice / Da nekaj prispevam k izravnavi historične karme / Začel sem zelo abstraktno / Predstavno nejasno / Ampak od kod naj pride / Sijoči izraz podob v slovenskem jeziku / Ko slišim v svoji krvi / Temačne krike ilirskih druidov / Ubitih med Sočo in Kolpo.*«

Najbrž ti zvesti Komelj zato v spremni besedi na strani 1691 pripiše »*težnjo po utopičnem očiščenju govorice*«, a v resnici gre za več, za evolucijski pogoj. Če za Slovence postaviš evolucijski pogoj obračun z izgubo avtentične kozmologije (t. i. poganstva), potem za človeštvo postaviš pogoj v skici pesmi, za katero v zbirki beremo večje število variant – izbral sem tole: »*Kdor ne poruši mrež v živalskih vrtovih, / Ne bo nikoli komuniciral z bitji iz tujih planetov.*«

Da, tvojo študijo je jemati kot apel k očiščenju govorice in tudi kot prispevek k čiščenju kolektivne karme, kot praviš sam.

Pritrjujem Komelju, da pri Tebi ne sme priti do trivializacije Tvoje poezije na ekopesniško ali pacifistično. Tvoja poezija je kompleksna kozmologija, ki se lepo odrazi tule, v tvoji pesmi na strani 937: »*Vse bo prišlo iz moje notranjščine / Kalejdoskop in reke / Prijatelji, hribi, živali in zvezde / In stara drevesa*«. Ali tule, na strani 1164: »*V vsaki celici na zemlji je univerzalen spomin / vsega veselja / v vsakem človeku in v vsaki drugi živali / in v vsaki rastlini / (v njih brez ostrine smrtnega obrisa subjekta, / v živalih navzočega). / Končati je treba z mitskim načinom spominjanja, ker niso*

ponavljanja nič več kot nekaj minljivega za univerzalni spomin. Popolna minljivost je v tem Zgodovinskem trenutku dokončna izkušnja. Minljivost pojavov, v duši nesmrtnih.«

V svoji življenjski študiji si se približal hologramski podobi sveta. Vse v enem, eno v vsem. Kot zapišejo indijske vede: »yotha ande tatha pinde«. Zato je tvoje delo najmočnejši prikaz neantropocentrične poezije, kar jih je spisala slovenska roka. Kot praviš v Ionovi pesmi, ki si jo v enem od svojih pisem označil za eno najboljših tvojih pesmi: *»Le s telesom, do zadnje celice zvestim mislim / Bitja izrekajo sebe, ne mene / Zmorem za svoja dejanja vzdržati pozicijo brez nasilja.«*

Nobene trivializacije. Nisi le pesnik nenasilja ali ekologije, temveč pesnik celovite preobrazbe človeške zavesti – samo upamo lahko, da preobrazba ne bo ta tako oddaljena, kot si v svojih pismih napovedal sam.

Zahvaljujoč Komelju in Beletrini smo dobili celovito študijo o boju posameznika za obvladovanje etike, ki bi morala biti skoz stoletja del našega bivanja.

Beletrini čestitam za pogum, da je uspela objaviti vse osnutke in skice, kajti samo tak celoten pogled na tvoj opus razkriva vso tvojo ambicijo.

Neznano, človeka presežno, nedoumljivo, neskončno, zgolj sluteno ... tudi to je tisto, kar umetniki in umetnice skupaj z neobhodnim odmerkom estetskega upodablajo oz. izražajo v svojih snovnih delih. Podobne teme in občutja so povezana tudi s človekovim verskim in duhovnim po/doživljanjem. Zato ne preseneča, da je mnogo umetnikov in umetnic svoja racionalno-čustvena razmišljanja posvetilo tudi bogovom, religijam, verovanjem. To velja toliko bolj zato, ker so religije marsikje tesno prepletene z družbeno stvarnostjo, za slednjo pa so umetniki praviloma bolj občutljivi kot večina drugih ljudi. V tem prispevku je v povezavi s prej navedenim zbran šopek citatov misli, verzov, aforizmov, ki so jih zapisali raznoliki umetniki in umetnice, živeči nekoč ali danes v teh in onih deželah, na vseh celinah naše Zemlje.

Citate zbral, uredil, nekatere prevedel v slovenščino in pripravil ta uvodni zapis: Jože Kos Grabar ml.

* * * * *

Naposled sem pogledal v svoje lastno srce in Ga zagledal v njem; On ni bil nikjer drugje.

(Jalāl ad-Dīn Muhammad Rūmī o svojem iskanju Boga, perzijski pesnik, islamski derviš, sufijski mistik, 1207–1273)

Vera v radost je skorajda isto kot radost sama.

(William Shakespeare, angleški dramatik, pesnik, igralec, 1564–1616)

Tisti, ki vas lahko prepričajo v nesmisle, vas lahko poženejo v zverska dejanja.

(Voltaire, s pravim imenom François-Marie Arouet, francoski razsvetljenski pisatelj, esejist, filozof, 1694–1778)

Mladi vrabčki

na Budinem hrbtu ga

slave po svoje.

(Kobayashi Issa, japonski pesnik in budistični duhovnik, 1763–1828) (a)

Bog je edino bitje, ki mu zato, da bi vladalo, ni treba obstajati.

(Charles Baudelaire, francoski pesnik, esejist, kritik, 1821–1867)

Bog je neomejeno vse in človek je njegov omejeni del

(Lev Nikolajevič Tolstoj, ruski pisatelj, politik, publicist, 1828–1910)

V času mojega šolanja nisem imel averzije do suženjstva. Nisem se zavedal, da bi bilo kaj narobe z njim. V vsem, kar sem takrat slišal, ni bilo obtožbe proti njemu. Krajevni časopisi niso rekli nič proti njemu; s krajevnimi prižnami so nas učili, da ga je Bog potrdil, da je to sveta stvar in da naj tisti, ki dvomi v to, pogleda v Biblijo – nato so nam glasno brali besedila, da smo se o tem prepričali; če so sužnji sami gojili averzijo do suženjstva, so modro molčali.

(Mark Twain, s pravim imenom Samuel Langhorne Clemens, ZD-Ameriški pisatelj, humorist, podjetnik, 1835–1910)

*»Ti jeze bog si, nisi bog ljubezni;
gorje mu, kdor v nemilost tvojo pade,
ker pozabiti nimaš ti navade,
ti maščevanja bog, neskončno jezni!«*

(Josip Stritar, slovenski pesnik, pisatelj, dramatik, kritik, 1836–1923) (b)

»Fantazija je vendar božji dar, pa kadar jo človek porablja, pravijo pobožni ljudje, da greši, ker se laže. Dobro je le, da je greh dandanes jako relativen pojem.«

(Janko Kersnik, slovenski pisatelj, politik, 1852–1897) (b)

Laž je – religija sužnjev in gospodarjev. Resnica je – bog svobodnega človeka.

(Maksim Gorki, s pravim imenom Aleksej Maksimovič Peškov, ruski pisatelj, 1868–1936)

»Ko mi je bilo deset let, sem prvokrat dvomil, da je Bog usmiljen in da posluša človeka, kadar kliče k njemu iz ranjenega srca. Molil sem dolgo v noč; zdelo se mi je, da sem Bogu bližji nego kdaj in da gledajo naravnost name njegove očetovske oči. Naposled sem v molitvi zaspal; ko sem se vzdramil, ni bilo tolažbe iz nebes in še grenkejša je bilo življenje.«

(Ivan Cankar, slovenski pisatelj, pesnik, dramatik, 1876–1918) (b)

Vsi ljudje, ki mislijo, so ateisti.

(Ernest Miller Hemingway, ZD-Ameriški pisatelj, novinar, 1899–1961)

Lepota ljubezni je Božja senca na vesolju.

(Gabriela Mistral, čilenska pesnica, diplomatka, 1889–1957)

»...

*Bogovi
v podobi belih kitov,
zleknjeni v alabaster,
bogovi, pozlačeni kot klasje,
kačja božanstva, ki ovijajo
zločin biti rojen,
gole in elegantne bude,
ki se smehljajo v koktejl
prazne večnosti,
kot Kristus na svojem grozljivem križu,*

*vsi pripravljeni pretrpeti vse,
nam naložiti breme svojega neba,
vsi z ranami ali pištolo,
da bi kupili pobožnost ali nam zažgali kri,
.... «*

(Pablo Neruda, s pravim imenom Neftalí Ricardo Reyes Basoalto, čilenski pesnik, diplomat, 1904–1973) (c)

Hvala bogu, da sem ateist.

(Nagib Mahfouz, egiptovski romanopisec, 1911–2006)

K bogu se obračamo samo takrat, ko hočemo doseči nekaj nemogočega. Za nekaj mogočega nam zadoščajo tudi ljudje.

(Albert Camus, francoski pisatelj, novinar, filozof, 1913–1960)

Živite tako, da bi lahko ob poslednji sodbi rekli Bogu: bil sem zelo dober človek, čeprav nisem verjel vate.

(Kurt Vonnegut ml., ZD-Ameriški pisec romanov, satirik, likovni umetnik, 1922–2007)

Bodi miren. Bog te čaka pri vratih.

(Gabriel José García Márquez, kolumbijski pisatelj, novinar, publicist, 1927–2014)

»Veruj le v tistega boga, ki v banki svoj oltar ima.«

(Janez Menart, slovenski pesnik, prevajalec, 1929–2004)

Očitna agresivnost teokracij je zame stresna, ker sem odraščal, ko so kristjani, muslimani in animisti živeli mirno skupaj.

(Wole Soyinka, s pravim imenom Akinwándé Oluwólé Babátúndé Šóyinká, nigerijski dramatik, pesnik, esejist, 1934–)

Edina razlika med cerkvijo in kultom je v nepremičninah.

(Frank Vincent Zappa, ZD-Ameriški skladatelj, kitarist, filmski režiser, 1940–1993)

Ne glede na to, da propagirajo nasprotno, imajo tudi ateisti svoje bogove.

(Rasim Pršte, bosanskohercegovski aforist in pesnik, 1955–)

»Ne priznavam očetovstva – Bog si samo umišlja, da sem njegov sin!«

(Zdravko Kokanović Koki, srbski likovni umetnik in pesnik iz Slovenije, 1959–)

»Bog nam je dal vero, hudič pa cerkev.«

(Branimir Ritonja, slovenski fotograf, 1961–)

»Verjamem samo še v svoje nepoplačano delo!«

(Metka Kavčič, slovenska akad. kiparka, samozaposlena v kulturi, 1960–)

»Le kaj je služilo bogu kot ogledalo, ko nas je delal po lastni podobi?!

Prav nič božanski ne izgledamo.«

(Tomaž Trobec, slovenski kitarist, informatik, 1965–)

bog / vdih in izdih

(Jan Cvitkovič, slovenski filmski režiser, pesnik, 1966–)

»Ali mi boš pomagal, da prepričam očeta v prehod na decentralizacijo in razdelitev resorjev?«, vpraša Jezus Zeusa.

(Tamara Čapelj, zemljanka in književnica, 1969–)

»A nič se ne zgodi mimo božje volje. To je eno od pravil: Ta svet je postavljen po načelu vzajemnosti. Niti kapljica praznine ali luska sovraštva ne ostaneta nepovrnjeni. Ne boj se zarot, prevar in zvijač drugih ljudi. Če kdo nastavlja past, je to bog. On je največji spletkar. Niti list se ne premakne, ne da bi bog vedel za to. Preprosto in popolnoma verjemi v to. Kar koli bog naredi, naredi lepo.«

(Elif Shafak, turška pisateljica, 1971–) (č)

»Trenutno ni boga, ampak pride! On si tudi zasluži počitek, ko nas več ne bo. No, nekaj jih vseeno je, bogov, drugače ne bi bilo takega sranja na svetu.«

(Tomaž Plavec, slovenski slikar, grafik, kipar iz Ptuja, 1972–)

»Boga lahko izkusimo na povsem 'telesen' način s pomočjo ekstaze in transa – najsi gre za seksualni vrhunec ali vznesenost ob ustvarjanju umetniškega dela, ponavljajoče vzorce v glasbi, plesu, literaturi, bog je vedno z nami tukaj in sedaj – četudi opravljamo povsem banalna vsakdanja opravila kot je kuhanje kave in strmenje v Nietzschejevo brezno brez povratka«

(Miša Gams, mag. antropol. vsakdanjega življenja, telesna psihoterapevtka, performerka, 1975–)

»bog se mi je usedel na ramo

pa sem ga prekucnil«

(Aleš Jelenko, slovenski pisatelj, pesnik, urednik, 1986–)

Viri:

(a) Marijan Mauko (2006). Haiku, kaj je to naivku?, Mežica.

(b) Vidmar, J., et al., uredn. (1967–1977). Naša beseda (knjižna zbirka), Mladinska knjiga, Ljubljana.

(c) revija Sodobnost, 2004; <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-OV3DF11L/a05924b0-d113-4d6e-9aa4-3b694c965e7c/PDF>)

(č) Shafak, E. (2013). Štirideset pravil ljubezni, Založba Sanje, Ljubljana.

viri za ostale citate: prosto dostopne spletne strani in elektronski dopisi avtorjev

mag. Vojteh Urbančič

Kratka predstavitev prispevka

Avtor mag. Vojteh Urbančič je dober poznavalec Marxovega življenja in dela. V tem članku razlaga, zakaj je Marxa težko brati. Marx je bil v svojem času med najbolj izobraženimi ljudmi, v izgnanstvu v Angliji pa je preživel več časa v muzejski knjižnici kot doma. V anonimni BBC anketi 1999 so angleški vprašanci proglasili Marxa za misleca tisočletja, sledili pa so mu Einstein, Newton in Darwin. Avtor članka meni, da je bil Marxov težavni slog tudi posledica tega, da je študiral Hegla. Avtor opiše Marxovo kritiko navidezne svobode v kapitalistični družbeni ureditvi in njegov prikaz dejanske odtujitve delavcev od rezultatov njihovega dela in tudi od samega akta produkcije.

Marx je rad uporabljal metafore. Avtor predstavi npr. Marxovo metaforo: »Delavec je doma, kadar ne dela, in kadar dela, je zdoma.« Beseda »dom« je tu prispodoba za človekovo generično bistvo. Prav tako je treba razlikovati med ustvarjalnim delom, ki navadno izhaja z človekovega lastnega nagiba, in duhamornim delom, v katerega je delavec prisiljen, da preživi. Z delom v zgornji metafori je torej Marx mislil neustvarjalno delo za preživetje zaradi odtujitve.

V zvezi z religijo je med mnogimi drugimi metaforami zelo posrečena tudi tale: »Kritika religije je v kali kritika solzne doline, ki ji je religija svetniški sij.« Verjetno je bralcu takoj jasno, kaj je s tem mislil Marx. Preprosteje bi lahko to povedali npr. takole: Prizadevati si moramo za polno in dostojanstveno življenje v tem, realnem in otipljivem svetu, namesto da iščemo srečo v navideznih svetovih.

Kratko predstavitev pripravil: Milan Ambrožič

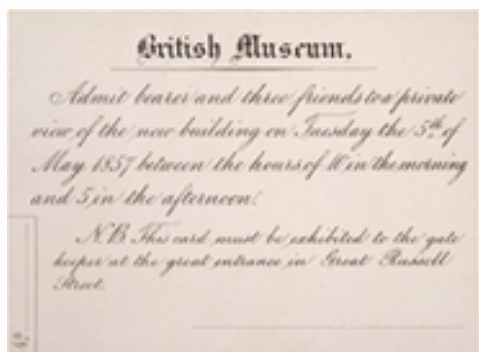
* * * * *

UVOD

Marx je po mnenju vseh, ki so ga študirali, izredno 'težak' avtor. Njegova dela so polna aluzij, metafor, metonimij, evfemizmov in zagonetnih misli, ki niso do kraja razložene.

Takšen njegov stil pisanja je posledica več dejstev.

Vedeti je treba, da je bil Marx med najbolj izobraženimi ljudmi svoje dobe. Več svojega časa med bivanjem v Londonu je preživel v British Museum Reading Room,¹ kot doma. Zjutraj je čakal pred vrati British Museum Library,

Za stalne in posebne obiskovalce, kot je bil Marx, je glavni knjižničar izdal takole posebno vstopnico.

¹ British Museum Library je bila najbogatejša knjižnica v Evropi.

da so odprli. Nato je z vrečko, v kateri so navadno bili kos kruha in nekaj jabolk, vstopil, sedel vedno na isti stol in študiral, dokler niso zaprli. To je trajalo leta in leta.

Bil je enciklopedični poznavalec strokovne literature s področja družboslovja (ekonomija, filozofija, pravo ...) in svetovne beletristike.

Ni čudno, da so poslušalci v kapitalistični in konservativni Angliji, ki skoraj ničesar niso slišali o Marxu v šoli, v anonimni anketi BBC leta 1999 izbrali Marxa za **misleca tisočletja**! Za sabo je pustil slavna imena, kot so Einstein, Newton, Darwin in drugi. Originalna lestvica BBC je takšna:

Your choices
1.Karl Marx
2.Albert Einstein
3.Sir Isaac Newton
4.Charles Darwin
5.St Thomas Aquinas
6.Stephen Hawking
7.Immanuel Kant
8.Rene Descartes
9.James Clerk Maxwell
10.Friedrich Nietzsche

Drugi razlog za njegov 'mračni'² stil je verjetno dejstvo, da je bil v nekem smislu Heglov³ učenec. Hegel in večina nemških klasičnih filozofov je pisala v težkem, obskurnem jeziku, ki je zahteval pri branju izredno koncentracijo in poznavanje konteksta.

Tretji razlog bi lahko bil, da je kar nekaj svojih najpomembnejših tekstov Marx pustil nedokončanih, ker ga je prehitela smrt. Dosti njegovih misli je ostalo nedodelanih in razmetanih po obširnih rokopisih in so jih za objavo pripravili njegovi sodelavci po njegovi smrti, največ seveda Engels.⁴ Zaradi tega je stil deloma neenoten, poleg tega pa Marx sploh še ni mislil objaviti nekaterih tekstov, zato so bile to bolj beležke⁵ kot izpiljena besedila za tisk.

Samo za okus in za ilustracijo tega, o čemer govorim, navajam naključno izbrani odlomek iz Uvoda v Očrte politične ekonomije (prvi osnutek) 1857–58)⁶:

*"Zvesti – in filozofska zvest je določena tako – ki ji je doumevajoče mišljenje dejanski človek in doumljeni svet kot tak šele dejanski, zvesti se torej zdi, da je gibanje kategorij stvarni produkcijski akt – ki žal dobi sunek od zunaj – katerega rezultat je svet; in to je – to pa je spet tautologija – toliko prav, kolikor je konkretna totalnost kot miselna totalnost, kot miselna konkretnost dejansko produkt mišljenja, razumevanja; nikakor ne produkt pojma, ki misli zunaj ali preko zrenja in predstavljanja in ki poraja sam sebe, marveč predelava zrenja in predstave v pojme. Celota, kakor se pojavi v glavi kot miselna celota, je produkt misleče glave, ki si prisvaja svet na način, ki je zanjo edino možen, na način, ki je različen od umetniškega, religioznega, praktično-duhovnega prisvajanja tega sveta. Realni subjekt ostane slej ko prej samostojen zunaj glave; prav dotlej, dokler ravna glava le spekulativno, le teoretično. Tudi pri teoretski metodi mora biti zato predstavi stalna predpostavka subjekt, družba."*⁷

² Aluzija na starogrškega filozofa Heraklita, ki so ga prav zaradi njegovih globokih misli imenovali 'Mračni'.

³ Hegel je uporabljal dosti neologizmov in pa svoj osebni slovar izrazov, ki ga je Marx prevzel brez posebnega pojasnjevanja. Ni nujno, da imajo izrazi, ki jih je uporabljal Hegel isti pomen kot pri Marxu. To dodatno otežuje branje Marxovih tekstov.

⁴ V to kategorijo spadajo Pariški rokopisi, Nemška ideologija, Očrti, druga in tretja knjiga Kapitala, Kritika Gotskega programa.

⁵ Nemci pravijo *Rohentwurf* (slov.: očrt, prvi osnutek), angl.: *'rough draft'*.

⁶ EINLEITUNG [Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (Rohentwurf) 1857–1858]. V prevodu v MEID, IV. knjiga, CZ 1968, str. 13 *et passim*.

⁷ Da boste občutili to 'mračnost' Marxovega stila, navajam odlomek še v originalu: »Für das Bewußtsein daher - und das philosophische Bewußtsein ist so bestimmt -, dem das begreifende Denken der wirkliche Mensch und daher die begriffne Welt als solche erst das wirkliche ist, erscheint daher die Bewegung der Kategorien als der

KRALJESTVO SVOBODE IN ALIENACIJA

Vsi blebetamo o svobodi. Da živimo v svobodni družbi. Da smo svobodni, ker se lahko zaposlimo, kjer se hočemo. Da uživamo vse ustavne pravice in svoboščine (svoboda izražanja, svoboda vesti, svoboda znanosti in umetnosti, pravica do zasebne lastnine in dedovanja, pravica do osebnega dostojanstva in varnosti itd.).

Marx pravi, da je to v bistvu iluzija svobode, privid.

V sistemu meznega dela delavec postaja (relativno, v razmerju do kapitalista) toliko revnejši, kolikor več bogastva proizvaja, in to v dveh smislih. Ker ga obravnavajo kot variabilni kapital, postane sam tem cenejše blago, čim več blaga izdela. Z uvrednotenjem (*Verwertung*) sveta stvari raste v premem sorazmerju razvrednotenje sveta ljudi, pravi Marx v znamenitih Pariških rokopisih. Čim večja je produkcijska dejavnost, tem brezpredmetnejši je delavec.⁸

Povnanjenje (*Entäusserung*) delavca v njegovem produktu pomeni ne le, da postane njegovo delo neki predmet, neka vnjanja eksistenca, temveč da biva izven njega, neodvisno, njemu tuje, in da postane nasproti njemu samostojna sila, da mu stopi življenje, ki ga je posodil predmetu, **sovražno in tuje nasproti**.

Kaj v tem kontekstu pomeni '**sovražno in tuje**'? Produkt, ki ga je proizvedel delavec, je kapitalistova lastnina, ki mu daje moč nad meznimi delavci. V metaforičnem smislu delavec kuje orožje, ki se obrne proti njemu kot 'samostojna sila', zato ga doživlja kot 'sovražno'.

Tuje je delavcu blago, ker – čeprav ga je sam proizvedel – ni njegova last. Delavec je odtujen rezultatom svojega dela, alieniran od njih, ker se zaveda, da bo moral to isto blago kupiti, če si ga bo hotel prisvojiti in ga použiti. Delavci, ki kopljejo v rudnikih diamantov ali proizvajajo diamantne prstane, se dobro zavedajo, da nikoli ne bodo lastniki teh predmetov, zato so zanje 'tuji'.

Delo proizvaja prečudne stvari za bogatine, toda za delavca proizvaja pomanjkanje. Proizvaja palače, toda za delavca brloge. Proizvaja lepoto, toda za delavca pohabljenost. Nadomešča delo s stroji, toda en del delavcev pahne nazaj v barbarsko delo in iz drugega dela naredi stroje. Proizvaja duha znanosti in umetnosti, toda za delavca proizvaja bebavost, kretenizem, pravi Marx.

In gre še naprej.

Alienacija se ne kaže le v produktu njegovega dela, ampak tudi v aktu same produkcije. Delo je delavcu vnjanje, t.j., ne spada k njegovemu generičnemu bistvu, pa se zato delavec v delu ne potrjuje, marveč zanikuje, se ne počuti dobro, temveč nesrečno, ne razvija svobodne fizične in duhovne energije, ampak trpinči svojo naravo in ugonablja svojega duha. Delo je namreč tisti odločilni faktor v evoluciji človeka, ki ga je ločil od živali in je zato njegovo generično bistvo.

wirkliche Produktionsakt - der leider nur einen Anstoß von außen erhält -, dessen Resultat die Welt ist; und dies ist - dies ist aber wieder eine Tautologie - soweit richtig, als die konkrete Totalität als Gedankentotalität, als ein Gedankenkonkretum, in fact ein Produkt des Denkens, des Begreifens ist; keineswegs aber des außer oder über der Anschauung und Vorstellung denkenden und sich selbst gebärenden Begriffs, sondern der Verarbeitung von Anschauung und Vorstellung in Begriffe. Das Ganze, wie es im Kopfe als Gedankenganzes erscheint, ist ein Produkt des denkenden Kopfes, der sich die Welt in der ihm einzig möglichen Weise aneignet, einer Weise, die verschieden ist von der künstlerischen, religiösen, praktisch-geistigen Aneignung dieser Welt. Das reale Subjekt bleibt nach wie vor außerhalb des Kopfes in seiner Selbständigkeit bestehen; solange sich der Kopf nämlich nur spekulativ verhält, nur theoretisch. Auch bei der theoretischen Methode daher muß das Subjekt, die Gesellschaft, als Voraussetzung stets der Vorstellung vorschweben.» Mimogrede, zdaj imate vsaj blede predstavo, s kakšnimi herkulskimi izzivi so se srečevali prevajalci tega in ostalih Marxovih tekstov. Prevod tega teksta je mojstrsko opravil Mirko Rupel. Med lingvisti vlada prepričanje, da je neki jezik dosegel svojo zrelost in mednarodno veljavo šele, ko je vanj preveden Marxov Kapital.

⁸ Podobno je v religiji: čim več človeških lastnosti človek prenese na boga, tem manj jih obdrži zase. Kar je proizvod njegovega dela, to on ni.

Zdaj pa skušajmo razvozlati tole Marxovo misel:

'Delavec se počuti šele izven dela (to je v prostem času, op. U.V.) pri sebi in v delu (to je v službi, op. U.V.) izven sebe. Doma je, kadar ne dela, in kadar dela, je zdoma (v direktnem in v prenesenem pomenu!). Njegovo delo zato ni prostovoljno, ampak prisiljeno, prisilno delo. Delo zategadelj ni zadostitev potrebi, ampak je zgolj sredstvo za zadovoljitev potreb izven njega.'

Kaj pravzaprav pomeni sintagma: 'Doma je, kadar ne dela, in kadar dela, je zdoma'?

Ta Marxova metafora je v znamenitih OEKONOMISCH-PHILOSOPHISCHE MANUSKRIPTE (»EKONOMSKO-FILOZOFSKI ROKOPISI«), ki jih je Marx sam naslovil ZUR KRITIK DER NATIONALOEKONOMIE (»KRITIKA NACIONALNE EKONOMIJE«) in ker jih je pisal (leta 1844) v Parizu, se jih je prijel tudi vzdevek »Pariški rokopisi«. Pri nas so objavljeni v MEID I, CZ, Lj. 1969, Prvi rokopis: Odtujeno delo, str. 305 *et passim*. Gre za še eno 'temno', zagonetno mesto v Marxovem opusu.

Najprej kontekst.

V čem tedaj obstaja povnanjenje dela?

Prvič v tem, da je delo delavcu **vnanje** (Marxov poudarek, op. U. V.) , t.j., da ne spada k njegovemu bistvu, da se zategadelj delavec v svojem delu ne potrjuje, marveč zanikuje, da se ne počuti dobro, marveč nesrečno, da ne razvija svobodne fizične in duhovne energije, ampak trpinči svojo naravo in ugonablja svojega duha. Delavec se zategadelj počuti šele izven dela pri sebi in v delu izven sebe. **DOMA JE, KADAR NE DELA, IN KADAR DELA JE ZDOMA.** Njegovo delo zategadelj ni prostovoljno, ampak prisiljeno, prisilno delo (Marxov poudarek, op. V.). Delo zategadelj ni zadostitev potrebi, ampak je **zgolj sredstvo** (Marxov poudarek, op. U. V.) za zadovoljitev potreb izven njega. Njegova tujost stopa v čisti obliki v ospredje v tem, da ljudje pred delom beže kot pred kugo, brž ko ni več fizičnega ali drugačnega pritiska. Vnanje delo, delo, v katerem človek povnanjuje (*Entäussert*) samega sebe, je delo žrtvovanja samega sebe, trpinčenja. Slednjič se kaže vnanjost dela delavca v tem, da delo ni njegova last, marveč last nekoga drugega, da mu ne pripada, da on v njem ne pripada samemu sebi, temveč komu drugemu. Kakor učinkuje v religiji samodejavnost človeške fantazije, človeških možganov in človeškega srca neodvisno od individua, t.j., kot tuja, božanska ali hudičevska dejavnost, na ta individuum, tako delavčeva dejavnost ni njegova samodejavnost. Pripada komu drugemu, je izguba njega samega.

Mimogrede, iz tega odlomka je jasno razvidno, kako brez osnove so podtikanja o 'krvavem in nečloveškem' Marxu. Človek, ki je napisal takšne misli, ne more biti zloben, saj bi v filozofiji ali politični ekonomiji težko našli bolj humane misli.

Torej, ključni stavek, metafora, se skriva v stavku: DOMÁ JE, KADAR NE DELA, IN KADAR DELA, JE ZDOMA.

Kaj je hotel veliki mislec povedati s temi zagonetnimi besedami?

V stavku se menjavata nepreneseni in preneseni semantični pomen besede »domá«. Ko reče »domá je«, Marx seveda ne misli pravega dôma, stanovanja, temveč dom v prenesenem pomenu, se pravi njegovo človeško generično bistvo. To pa je svobodno delo, delo brez zunanje prisile, delo kot igra, delo ki je »ustvarilo« našo vrsto. Torej delavec »razvija svobodno fizično in duhovno energijo«, se »potrjuje«, kadar dela doma na vrtu, kadar se ukvarja s hobiji, planinari, slika ali se amatersko ukvarja s športom, ali pa se celo ukvarja s hobi »proizvodnjo« v domači delavnici, kjer izumlja čudovite naprave in stroje (ki seveda povečini ne delujejo).

Toda ker nima sredstev za proizvodnjo, je prisiljen delati za denar, za preživetje pri nekom drugem. Izdelki, produkti, ki jih proizvede, mu stopijo sovražno in tuje nasproti.

Takšno delo ni zadostitev potrebi, ampak je zgolj sredstvo za zadovoljitev potreb.

To je smisel drugega dela misli: KADAR DELA, JE ZDÔMA. Torej, ko smo v službi, ko delamo zaradi (ekonomske) prisile, ne uresničujemo svojega generičnega bistva, ne delamo »za svojo dušo«, kot radi rečemo, zato nismo »doma«, smo v prenesenem pomenu »zdôma«, odtujeni, alienirani od svojega bistva.

To je imel Marx pred očmi, ko je napisal, da je zares resnična tista oblika svobode, ki je mogoča šele onkraj »kraljestva nujnosti«, namreč »razvoj človeške moči, ki je samemu sebi namen« in katerega temeljni pogoj je skrajšanje delovnega dne.

Kraljestvo nujnosti narekuje nizka stopnja razvoja proizvodnih sil. Moramo delati 8 ur na dan, da preživimo (pri nas včasih komaj; v mnogih afriških in azijskih državah pa to velja dobesedno).

»Kraljestvo svobode se začne v resnici šele tam, kjer se neha delo, ki ga narekujeta pomanjkanje in zunanja smotrnost; po naravi stvari leži torej **onkraj sfere prave materialne produkcije**.«

To je definicija meznega dela v kapitalizmu. Sicer pa je delo ciljna človekova produktivna dejavnost, usmerjena na zmanjševanje redkosti dobrin in ima v evoluciji naše vrste takšno ključno vlogo, da velja, da je delo ustvarilo človeka. Delo kot najbolj žlahtna človekova dejavnost, kot samouresničevanje in samopotrjevanje njegovega generičnega bistva, je v kapitalizmu zreducirano na tlako, na prisilno delo, ki ga morajo delavci opravljati, da preživijo. Marx je z grenko ironijo pripomnil, da je delavec v kapitalizmu (nasproti fevdalizmu!) dvakrat »osvobojen«: najprej je »osvobojen« lastnine produkcijskih sredstev, nato pa še kot delavec *vis-a-vis* tlačanu: lahko »svobodno« izbira delodajalca; toda enega mora izbrati, če hoče preživeti.

Res je svoboda v končni konsekvenci »osebno počutje«, toda ne glede na to mora imeti objektivno podstat. Svoboden človek ne more biti revni človek, brez možnosti izraziti svoje duhovne plati, človek, ki je prisiljen garati za svojo eksistenco v večnem strahu pred izgubo službe, človek, ki je vpet v mrežo represivnih pravnih norm, ki mu vlada debilna in skorumpirana partitokracija, ki proizvaja proizvode, ki niso njegovi. V nobeni družbi (razen v Indiji Koromandiji!) 😊 doslej še ni bilo obilja dobrin za vse. Hiperprodukcija (to je v bistvu situacija, ko je ponudba večja od povpraševanja!) nastane zaradi pomanjkanja učinkovitega povpraševanja velikega dela pripadnikov družbe (meznih delavcev). Tega povpraševanja pa ni, ker je delitev družbenega bogastva taka, da jim pripade manjši del, s katerim ne morejo pokupiti vseh proizvedenih dobrin, večji del pa peščici najbogatejših kapitalistov.⁹ V časih krize hiperprodukcije množica ljudi nima sredstev za zadovoljitev bioloških potreb; ko se veliko dobrin uničuje, množice stradajo.

Res je, delavec je hkrati proizvajalec in porabnik. Toda delitev novo-ustvarjene vrednosti je v kapitalizmu takšna, da mu pripada vedno manjši delež v družbenem bogastvu. Za kapitalista je pomemben le kupec, katerega povpraševanje je podprto z učinkom, z denarjem. Pek in mesar ne prodajata kruha in mesa, da bi zadovoljila biološko potrebo po hrani, ampak zato, ker imata kruh in meso lastnost, da zadovoljujeta določene potrebe in sta zato blago, ki ga je mogoče prodati na trgu. Lačen berač, ki umira od lakote pred polno pekarno/mesnico, je za peka/mesarja *non existo*, ne obstaja kot porabnik, saj njegovo povpraševanje ni podprto z denarjem. Blago ima lastnost, da ga je mogoče prodati na trgu z dobičkom, ne pa morda zato, da bi se ljudje najedli, oblekli, se ogreli. Če bi pek/mesar ugotovila, da jima več dobička prinaša prodaja alkohola, bi se nemudoma preusmerila v to dejavnost.

Zgodovinska zasluga kapitalizma je, da je strahovito razvil produktivni potencial družbe. To je bilo mogoče – med drugim – tudi z izobraženo in usposobljeno delovno silo. Znan je empirični podatek, da investicije v znanje vržejo večji dobiček kot katerekoli druge investicije. To je hladna računica delodajalcev: investirajo v izobraževanje zaposlenih. Ne zato, ker bi skrbeli za njihov duhovni razvoj, ampak ker so usposobljeni delavci bolj produktivni. Ali ste že slišali, da bi delodajalci šolali delavce za

⁹ Vzemimo primer Billa Gatesa. Ta razpolaga s približno 90 milijardami dolarjev. Skoraj ves ta kapital je odtegnjen neposredni potrošnji, zato za trg dobrin ne fungira kot učinkovito sposobno povpraševanje.

»Človek, ki je v fantastični dejanskosti nebes, kjer je iskal nadčloveka, našel le odsev samega sebe, se tam, kjer išče in mora iskati svojo pravo dejanskost, ne bo zadovoljil več s tem, da najde le videz samega sebe, le nečloveka. /.../ Ta država, ta družba proizvaja religijo, sprevrnjeno zavest sveta zato ker sta sprevrtnjen svet. /.../ Religija je fantastično udejanjenje človeškega bistva, ker človeško bistvo nima nobene prave dejanskosti. Boj proti religiji je torej posredno boj proti tistemu svetu, katerega duhovna aroma je religija. /.../ Religiozna beda je izraz dejanske bede in hkrati protest zoper dejansko bedo. Religija je vzdih ogrožene kreature, čustvo brezsrčnega sveta, kot je tudi duh brezdušnih razmer. Religija je opij ljudstva. /.../ Odprava religije kot iluzorne sreče ljudstva je zahteva njegove dejanske sreče. Zahteva, da se odrečeš iluzijam o svojem stanju, je zahteva, da se odrečeš stanju, ki potrebuje iluzije. Kritika religije je v kali kritika solzne doline, ki ji je religija svetniški sij. /.../ Kritika ni uničila imaginarnega cvetja na okovih zato, da bi človek nosil okove brez fantazije in tolažbe, marveč zato, da bi okove odvrnil in si utrgal živ cvet. Kritika religije stregne človeka zato, da bi mislil, da bi delal in da bi oblikoval svojo dejanskost kot stregnjen, urazumljen človek; zato, da bi krožil okoli samega sebe in s tem okoli svojega dejanskega sonca. Religija je iluzorno sonce, ki kroži okoli človeka toliko časa, dokler sam ne začne krožiti okoli sebe. Je torej naloga zgodovine, odkar je izginilo onstranstvo resnice. da vzpostavi resnico tostranstva.« pravi Marx.

Seveda delo samo po sebi ni vzrok odtujitve. Vzrok je sistem privatne lastnine, ki daje monopol nad družbenimi produkcijskimi sredstvi le peščici, vsi ostali pa pridejo do lastnine posredno, preko plače in trga.

V Marxovem opusu je polno takih mest, ki za pravilno razumevanje zahtevajo podrobno poznavanje celotnega mojstrovega opusa, pa tudi zgodovinskega družbenega konteksta; poznavanje evropske zgodovine in literature se seveda predpostavlja.

Upam, da sem uspel vsaj malo približati duha Marxove zapuščine in vzbuditi zanimanje za njegovo delo, ki po 150 letih ni prav nič izgubilo, kar se tiče metodologije in uporabe dialektične logike. Takole pravijo: Marxu ni uspelo napisati LOGIKE kot sistematične teorije uporabljene metode (čeprav je dolgo načrtoval takšno delo), napisal pa je LOGIKO 'Kapitala', kot je lucidno pripomnil Lenin

85

PROTI VSEM BOGOVOM

Šest polemik o religiji in esej o prijaznosti

A. C. Grayling

Kratka predstavitev prispevka

Lozar je že z izborom prevodov za prejšnji Ateistični zbornik dokazal, da je dober poznavalec tematike, ki je srčika tudi tega Graylingovega šopka kratkih esejev o religiji in ateizmu, ki pa vsebuje vse ključne argumente proti obstoju nadnaravnega kreatorja.

Če lahko uporabim udarni slogan iz zahodnih reklam, bi dejal, da je to 'must read' za vsakega, ki se na hitro želi seznani s temeljnimi postavkami ateizma. Gre za čudovito drobno zbirko iskrivo napisanih »Šestih polemik o religiji in esej o prijaznosti«, kot je šopek sam Grayling podnaslovil. V teh polemikah ne uporablja tako orokavičenega sloga kot v njegovih daljših in manj polemičnih delih (npr. v *The Refutation of Scepticism* (1985), *The Future of Moral Values* (1997), *Wittgenstein* (1992), *What Is Good?* (2000), *The Meaning of Things* (2001), *The Good Book* (2011), *The God Argument* (2013), *The Age of Genius: The Seventeenth Century and the Birth of the Modern Mind* (2016) and *Democracy and its Crises*, 2017).

Bistvo njegovega odnosa do religij je v temle Graylingovem citatu:

»Religious apologists complain bitterly that atheists and secularists are aggressive and hostile in their criticism of them. I always say: look, when you guys were in charge, you didn't argue with us, you just burnt us at the stake. Now what we're doing is, we're presenting you with some arguments and some challenging questions, and you complain.«

(»Apologeti religij se bridko pritožujejo, da so ateisti in sekularisti agresivni in sovražni v svojih kritikah do njih. Vedno pravim: pogledajte, fantje, ko ste vladali vi, niste vodili polemike z nami, kratkomalo ste nas sežgali na grmadah. Kar pa mi zdaj delamo, je, da vas soočamo z nekaj argumenti in nekaj izzivalnimi vprašanji, in vi se pritožujete.«)

Toplo priporočam vsakemu kot uvod v Graylingov opus.

Pa še tale korolar: žalostno in simptomatično za našo rovtarsko kulturno atmosfero je, da skoraj nič od Graylingovega dela ni prevedeno v slovenščino; Lozar je s temi prevodi vsaj odškrnil vrata v njegov intelektualni vrt, ki je pisan in poln navdušujoče lepote.

Kratko predstavitev pripravil: Vojteh Urbančič

* * * * *

Uvod

Ali si religija zasluži spoštovanje? Trdim, da si ne zasluži nič več spoštovanja kot katerikoli nazor, in manj od večine drugih.

Ali se religija res znova budi ali je to le iluzija, ki prikriva pravo resnico, da smo priče njeni smrtni agoniji? Trdim, da bi videzu navkljub lahko bili utemeljeno priče njenemu zatonu.

Kateri so resnični pomeni besed 'ateist', 'sekularist' in 'humanist'? Te besede označujejo bistveno

različne koncepte, a se jih uporablja, kot bi bili sinonimi. Tukaj jih poskušam pravilno razložiti.

Religiozni apologeti obtožujejo nereligiozne ljudi, če religijo napadajo pregrobo, da so 'fundamentalisti', a očitno ne opazijo ironije v uporabi te besede kot zmerljivke, ki je v principu prepogosto uporabna predvsem za njihova stališča. Ali je lahko mnenje, ki ni prepričanje, ampak zavračanje določene vere, res lahko 'fundamentalistično'? Seveda ne, a je tudi o tem treba povedati še več.

In kaj je humanistično etični nazor, razen tega, da ne izhaja iz vere v nadnaravne posrednike? V tem eseju skiciram obrise tega bogatega, toplega in humanega pogleda, alternative religioznemu pogledu, alternative, ki prihaja iz velike tradicije zahodne filozofije.

Javne razprave o trenutnih temah se odvijajo predvsem v časopisih, revijah, televiziji in radiu in narava teh medijev vsiljuje omejitve dolžine (ne prav dolgi), kako podrobni (ne preveč) in kako kompleksni (ne preveč) so lahko prispevki v polemikah. Te pogosto učinkujejo poenostavljajoče in preveč polarizirajoče, a ni nujno: ni nemogoče postaviti teze ekonomično in jasno, čeprav je neizbežno, da tisti, ki ne zmorejo razlikovati med konciznim in razumljivim izrazom stališča na eni, in zgolj preprostim ali poenostavljajočim stališčem na drugi strani, radi prve označijo za druge, če se z njimi ne strinjajo. Takšno je pač življenje.

Šest polemičnih esejev, ki sledijo in zaključni esej, ki povzema značilnosti nereligiozne etike, je – s prizadevanjem po natančnosti in jasnosti – najprej začelo svoje življenje v obliki časopisnih prispevkov k debati, ki jo ima o religiji trenutno družba sama s sabo.

Sam soglašam z nereligioznim pogledom na svet in kritiziram religije kot verske sisteme in institucionalne fenomene, ki so, kot mračni dokumenti iz zgodovine in sedanjosti skupaj pričajo, naredile in še vedno delajo veliko slabega v svetu, karkoli dobrega naj bi naredile poleg tega. Razprava je postala trpka – in še slabše: nekateri sodelujoči govorijo z bombami – a sledeča misel usmerja mojo lastno udeležbo v tem: tisti, katerih stališča imajo trdne temelje, se ne bi smeli bati robustnega kljubovanja in kritike; če so prepričani v lastna stališča, bi se morali biti zmožni posmehniti satiri in norčevanju. Bolj negotovi so ljudje, manj samozavestne se počutijo, manj premišljena stališča imajo, bolj jih jezi, kar označujejo za 'žalitev' svojih religioznih čustev – celo do te mere, da postanejo nasilni. S tem sami sebe spodkopavajo in spodbijajo.

Zagovorniki vere so izmuzljiva skupnost, ki se pred kritiko izogiba ali odvrta tako, da uide v abstrakcijo visoke teologije, z meglo ovitim območjem dolgih besed, prefinjenih razlik in megle nega umovanja, v katerem je ponekod Bog nič (ne-stvar) in niti ne obstaja ('a je še vedno pogoj možnosti eksistence' – lahko bi še nadaljevali) – skratka, sofistika, kot bi jo imenovali tisti, ki so se poskušali v študiju resničnih mojstrov in filozofije, na primer v tekstih Aristotela in Kanta. Toda tisti, ki v obrambi bežijo v oblake teologije, zgrešijo poanto, ki jo postavljajo kritiki religije. Največji del religioznih ljudi verjame v nekaj skrajno bolj temeljnega in tradicionalnega, kot v hlapljive invencije teologije in na tem počiva njihovo upanje, za katerega nekateri – marsikateri – ubijajo in umirajo (*»za vero umiram, za dogmo ubijam«*). Še več, globoko zaraščena skrivališča teologije izhajajo iz istih mest kot običajno vraževerje, tako da udarec s sekuro v prvo korenino podre tudi slednjo.

Toda religija ni teologija; je praksa in nazor običajnih ljudi, katerih večini so nadnaravna prepričanja in praznoverja vtisnili v glavo v otroštvu, ko niso bili zmožni oceniti vrednosti tistega, kar so jim prodajali kot svetovni nazor; in ravno to lažnivost in njene posledice za trpeči svet napadajo kritiki.

To velja tudi za tiste, ki poudarjajo pomen tolažbe in utehe, ki ju religije prinašajo osamljenim, starejšim, prestrašenim in bolnim, celo – kot včasih pravijo – če je lažna. Dobro: pustimo ob strani tolažbo in uteho, ki jo prinese samomorilskemu bombašu, ki misli, da je vsej svoji družini prislužil prost vstop v nebesa, sebi pa posthumno ministrantstvo dvainsedemdesetih, vedno znova devic, in pomislimo na tolažbo, ki jo daje religija, 'tudi če je lažna'. Ali bi dopuščali, če bi nam vlada pomirjujoče lagala, recimo o nesreči v jedrski elektrarni ali če bi ušel kakšen smrtonosen virus iz laboratorija? Ne? Torej imajo tolažilne laži svoje meje.

In umetnost – Rafaelove Madone, Bachove svete kantate, prefinjeno okrašeni psalmi in Koran,

stolnica v Yorku, Modra mošeja v Istanbulu – kje bi bila umetnost brez religije? Točno tam, kjer je sedaj. Umetnost je izliv človeškega srca; njena veščina je človeška, je sijaj kreativnosti, radosti, strasti in hrepenenja človeškega duha. Ko so bili naši bogovi v Egiptu psi in mačke, so ljudje izdelovali podobe psov in mačk in jih slikali v njihovi eleganci na stene grobnic. Ko so bogovi živeli v oblakih Olimpa, so ljudje gradili čudovito izklesane reliefe na timpanonih, s podobami Atene, Hermesa, Zeusa in Apolona. Od renesanse naprej, ko so tudi pokrovitelji mimo cerkve postali dovolj bogati, da so naročali akte, pokrajine, portrete, lovske prizore, dokumentirane bitke, tihožitja, so ljudje razširili nabor umetnosti in slavili vse – vse človeško, vse o svetu, ki ga naseljuje in uživa človeštvo. Ljudje v resnici nikoli niso počeli nič drugega: Handlovi oratoriji in *Misa Solemnis* so glasba, ki so jo ustvarili in peli ljudje, da bi drugi ljudje uživali v njej, vsaj toliko, če ne več, kot so tudi dekoracija vraževerja.

Polemike, ki sledijo, so kratke in brezobzirne. Za daljše in bolj podrobne razlage in argumente stališč, ki jih izražajo, vabim bralce, da jih poiščejo v mojih knjigah *What is Good?* (Weinfeld 2002) in *Hercul's Choice* (Weidenfeld 2007). Ti dve knjigi sta namenjeni za zagovor nereligioznega odnosa do sveta in z njim povezane etike humanizma, medtem ko v petih zbirkah esejev, ki se začnejo s knjigo *The Meaning of Things* (Weidenfeld 2001), poskušam prikazati, kako se takšna drža podrobno manifestira skozi področja likovne umetnosti, literature, mišljenja, znanosti, zgodovine in življenja. S temi opazkami vnaprej opominjam kritike zgoščenosti tistega, kar sledi: če mislijo, da so sledeče teze prehitre, se naj za počasnejše potovanje odpravijo k tem sedmim knjigam.

In če se zven teh polemik zdi bojevit, je to zato, ker je spor med religioznimi in nereligioznimi pogledi tako pomemben, zadeva dobesedno življenje in smrt in tu ne smemo nič zavlačevati. V zaključnem eseju prevlada zame značilnejši, sprejemljivejši ton; tako kot bi si želeli, da bi bolj umirjen in premišljen – in veliko prijaznejši – prevladal po celem svetu.

Ali moramo religije spoštovati?

Čas je, da spremenimo prevladujoče mnenje, ki glasi, da moramo religiozno prepričanje samoumevno spoštovati, da ga moramo obravnavati v rokavicah in zaščititi z običaji in v nekaterih primerih pred kritiko in posmehom zaščititi z zakoni.

Čas je, da zavrnemo hojo po prstih okrog ljudi, ki zahtevajo spoštovanje, posebno obravnavo ali katero koli obliko imunitete zgolj zato, ker so religiozni, kot bi bila vernost vrednota, ki podeljuje privilegije in naj bi bila vera v neutemeljene trditve in staroveška vraževerja plemenita. Nič od tega. Vera je zaveza verjetju v nasprotju z dokazi in razumom, kot se vsak zase po svojih močeh tako prizadevno trudi Kierkegaard in Nejeverni Tomaž; ta primera bi morala prizadevanja nekaterih (od papeža do Južnih Baptistov), ki poskušajo dokazati, da je vera nekaj drugega kot najmanj neracionalno, položiti k počitku, če za Kierkegarda njena odlika leži prav v njeni iracionalnosti.

Nasprotno: verjeti v nekaj brez dokazov in v nasprotju z razumom – verjeti v nekaj skozi vero – je nizkotno, neodgovorno in neumno in si zasluži nasprotno od spoštovanja.

Čas je, da od vernikov zahtevamo, da svoje osebne odločitve in nagnjenja v teh neracionalnih in prepogosto nevarnih zadevah odnesejo v svojo privatno sfero, tako kot svoja seksualna nagnjenja. Vsak lahko verjame kar hoče, če ne nadleguje (prisiljuje ali ubija) drugih; a nihče ni upravičen do privilegijev zgolj zaradi tega, ker je častilec te ali one izmed mnogih religij sveta.

In kot namigne zadnja poanta, je čas, da vsi ostali zahtevamo in uporabimo pravico do nevmešavanja religioznih oseb in organizacij – pravico biti svoboden pred spreobračanjem in trdom samooklicanih manjšin, ki hočejo vsiliti svoj izbor morale in prakse tistim, ki ne delijo njihovih prepričanj.

Nedvomno bodo častilci religije trdili, da jim moralne (nemoralne) izbire splošne populacije vsiljujejo v obliki sugestivnega oglaševanja, pokvarjenega jezika in eksplicitne seksualnosti na televiziji in podobno; moramo jih spomniti, da imajo televizijski aparati gumb za izklapljanje. Na voljo so številni religiozni TV programi, eden bolj odvrten od drugega, ki jim sam ne nasprotujem zato, ker obstajajo; samo ne spremljam jih.

Te opazke bodo seveda pogrele religiozne ljudi, ki nase gledajo, kot bi jih morali nedvomno spoštovati zaradi vere, ki so ji vdani, in pravice, da posredujejo, če ne celo vsiljujejo (saj trdijo, spomnimo se, da poznajo resnico) svoje poglede drugim. V luči zgodovine in sedanjosti bi zadeve morale biti nasprotno; toda če ugotovimo, da religiozno prepričanje ni samo po sebi razlog za spoštovanje, to ne pomeni, da je lahko tudi razlog za nespoštovanje. Prej to, kot je nekje zapisano – 'prepoznal jih boš po njih delih' – ravno slednje prepogosto ustvari razloge za nespoštovanje religije in njenih častilcev.

V nasprotju s pričakovanim odzivom religioznih vernikov moramo poudariti, da človeški posamezniki zaslužijo spoštovanje najprej in predvsem kot človeški posamezniki. Skupna humanost je poslednji temelj vseh odnosov med posamezniki ali skupinami in stališča, ki razlike med človeškimi bitji predpostavljajo kot temelj moralnega vrednotenja, še posebej tista, ki vključujejo trditve, da ena skupina poseduje večjo resnico, svetost ali kaj podobnega, začenjajo na absolutno napačnem mestu.

Spoštovanje, ki nam ga naklonijo drugi, lahko še povečamo, če smo prijazni, obzirni, miroljubni, resnicoljubni, lojalni prijateljem, ljubeznivi do svojih družin, če stremimo k znanju, če smo ljubitelji umetnosti in narave, iskanci dobrega v človeštvu in podobno. Ali pa lahko to spoštovanje zapravimo s tem, ko smo neprijazni, stiskaški, pohlepni, sebični, namerno nevedni ali neumni, omejeni, ozko moralistični, praznovorni, nasilni in podobno. Nobena skupina lastnosti ni esencialno povezana s prisotnostjo ali odsotnostjo določenega prepričanja oz. verskega sistema, glede na to, da obstajajo prijazni in zlobni kristjani, prijazni in zlobni muslimani in prijazni in zlobni ateisti.

Zato mora spoštovanje, ki naj bi ga posameznik izkazoval drugim ljudem, temeljiti na njihovi človečnosti, ne glede na zadeve, na katere niso imeli možnosti izbire – narodnost, starost, seksualnost, naravne darove, telesno zmožnost ali nezmožnost – in samo pogojno (se pravi ne zaradi notranjih razlogov) na zadevah, ki jih izberejo – politično članstvo, verski sistem, življenjski stil – glede na zagovor izbire in obrambo, ki jo lahko nudimo iz dejanj, ki sledijo iz nje.

Zato ker starosti, narodnosti in telesne nezmožnosti ne moremo izbrati, morajo biti ljudje zaščiteni pred diskriminacijo, ki jim potencialno grozi. In nasprotno: nič, kar ljudje izberejo skozi politiko, življenjski slog ali religijo, ne more biti imuno pred kritiko in (kot si pogosto zasluži) posmehom.

Tisti, ki trdijo, da jih 'prizadene' ali 'žali' kritika ali posmeh ljudi, ki ne delijo njihovih pogledov, a skušajo utišati druge z zakoni ali z grožnjami nasilja, se trikratno motijo: spodkopavajo osrednjo in temeljno vrednoto svobodo govora, brez katere nobena druga državljanska pravica ni možna; popolnoma neupravičeno zahtevajo poseben položaj zgolj zato, ker so se odločili za vero v niz trditev, in zahtevajo od ljudi, ki ne sprejemajo njihovih verovanj in praks, da slednje obravnavajo tako, kot da implicitno sprejemajo vrednotenja njihovih nosilcev.

Poseben primer agende spoštovanja, ki jo vodijo verniki, se dotika javnega oglaševanja njihove pripadnosti. Ko ljudje vstopajo v javno sfero in nosijo ali razkazujejo očitne vizualne znake svoje religiozne pripadnosti, je vsaj en razlog za to početje ta, da bi bili uglaseni s prevladujočo identiteto častilcev te religije, skupaj z implicitno zahtevo, da jim je zato namenjen nek poseben način obravnave, ki vključuje s spoštovanje.

Toda zakaj bi jih zato morali kar samodejno spoštovati? Obravnavanje religiozne identitete kot najpomembnejše na svetu, ko v najboljšem primeru spodbuja delitve, v najslabšem pa je provokativna, hitro postaja stališče mnogih, čeprav sta bila ekscentričnost oblačil in vera včasih malo pomembna v naši družbi, saj je bilo osebno religiozno prepričanje bolj rezervirano za privatno sfero – kamor pravilno sodi – kot pa to, kar je iz njega naredila politizacija. Iz te misli lahko potegnemo pomemben nauk za naše sedanje nezadovoljstvo.

Del rešitve tega nezadovoljstva je gotovo v tem, da rečemo tistim, ki glasno zahtevajo večjo prizanesljivost javnosti, javna sredstva in javno spoštovanje, da njihova osebna religiozna verovanja in prakse ostalim ostalim ne pomenijo veliko, čeprav včasih povzročajo prezir ali posmeh. In da smo vsi ostali enako upravičeni, da se nas ne nadleguje, kot so zagovorniki upravičeni, da jih prakticirajo. A nobena organizirana religija kot institucija ni bolj upravičena do pozornosti drugih, kot so recimo trgovinske zveze, politične stranke, prostovoljske organizacije ali katerekoli posebne interesne skupine

– kajti Cerkve in organizirana religiozna telesa so v resnici 'interesne skupine'.

Nihče ne sanja o tem, da bi zahteval spoštovanje za politične stranke samo zato, ker so politične stranke, da bi jih zaščitili pred peresi karikaturistov ali da bi spoštovali njihove člane. Nasprotno. In tako bi morale veljati za vse interesne skupine, brez izjeme.

Ali je lahko ateist fundamentalist?

Čas je, da pozabimo napake in domneve za frazo 'fundamentalistični ateist', ki jo uporabljajo nekateri religiozni ljudje, ko govorijo o tistih, ki izražajo svojo nevero v katero koli religiozno trditev. Kakšen naj bi bil pa 'ne-fundamentalistični ateist'? Ali bi bil to nekdo, ki samo deloma verjame, da ni nobenih nadnaravnih entitet v vesolju – mogoče obstaja samo del boga (recimo božansko stopalo ali zadnjica)? Ali pa bogovi obstajajo samo določen čas – recimo ob sredah ali sobotah? (To ne bi bilo tako nenavadno: za mnoge ne-razmišljajoče kvazi-teiste bog obstaja le ob nedeljah.) Morda pa je ne-fundamentalistični ateist tisti, ki se ne meni za to, da imajo drugi ljudje v temelju napačna in primitivna mnenja o univerzumu, na podlagi katerih so stoletja množično pobijali ljudi, ki niso imeli popolnoma enakih napačnih in primitivnih prepričanj kot oni sami – in to še vedno počnejo?

Kristjani s 'fundamentalističnim ateistom' med drugim mislijo na tiste, ki ljudem, posebno starejšim in osamljenim, odrekajo udobnosti vere in družbo benignega, nevidnega zaščitnika v temni noči duše – in ki (baje) ne zmorejo videti osupljive lepote v umetnosti, spodbujene z navdihom vere. Vendar je v svoji spravljeni, skromni, blažilni, moderni obliki krščanstvo nedavna in močno modificirana različica tistega, kar je bilo skozi večino svoje zgodovine pogosto nasilna in vedno zatirajoča ideologija – pomislimo na križarske vojne, mučenja, grmade, zaslužnjevanje žensk v nenehno ponavljajoča se rojevanja in neločljive poroke, izkrivljanje človeške spolnosti, izrabljanje strahu pred peklenskimi mukami kot sredstvo za nadzor, in grozljive posledice obrekovanja Judov. Danes se, nasprotno, krščanstvo osredotoča na mehko razpoloženjsko glasbo; njegove grožnje s peklom, zahteva za uboštvo in čistostjo, njegova doktrina o maloštevilnih poklicanih in večini pogubljenih, so se prelevile: nadomestile so jih brenkajoče kitare in osladni nasmehi. Da bi ohranilo svoj vpliv na lahkoverno ljudstvo, se je tako pogosto prenovilo, s tako diham jemajočo hipokrizijo, da bi srednjeveški menih, kot Woody Allen v *Spečnežu*, ne zmoget prepoznati vere, ki nosi isto ime kot njegova.

En primer: številčnim nigerijskim kongregacijam govorijo, da vera prinaša visoke prihodke – prečastiti X jim res govori, da bodo srečnejši in bogatejši, če se pridružijo njegovi fari, kot če bi se pridružili fari prečastitega Y. Kaj se je zgodilo z ušesom šivanke? Ah – tisto drobno ušesce se je zaprlo že zdavnaj. Kaj pa 'moje kraljestvo ni iz tega sveta'? Kaj pa blagoslovljenost revščine in ponižnosti? Angleška cerkev je z aktom Sinode v 1920-ih uradno opustila pekel in ostra pravila obnašanja žensk v cerkvi (da s pokritimi glavami tiho sedijo v ozadju), ki jih je zapovedal Sv. Pavel, ignorirajo tako temeljito, da imamo danes vikarke, kmalu bodo tudi škofinje.

Ni nam treba iti tako daleč, v Nigerijo, da bi videli na delu dvoličnost iznajdljivosti. Zadostuje Rim, kjer bodo opustili naslednjo večno resnico, doktrino vic – kraj za duše nekrščenih otrok – in kjer nekaj kardinalov razpravlja o ideji, da so v deželah z visoko pogostostjo okužbe z virusom HIV kondomi sprejemljivi, v poročenih razmerjih seveda. To zadnje, ki je za vsakogar, razen za vzornega katolika, ne le preprost primer zdravega razuma, ampak humanitarni imperativ, je v tem kontekstu osupljiv napredek. Pametni katoliki so generacije ignorirali stališča nazadnjaških starih mož iz Vatikana o kontracepciji, a ker je naloga vseh religioznih doktrin obdržati svoje častilce v strahu intelektualne infantilnosti (kako drugače še lahko ohranijo absurdnosti navidez verjetne?), je žal nezadostno število katolikov lahko postalo razsodnih. Za primer bede, ki jo katolicizem prizadene, ko jo lahko, pogledajte v donedavno Irsko.

'Intelektualna infantilnost': fraza nas spomni, da religije preživijo predvsem zato, ker perejo možgane mladim. Tri četrtine angleških osnovnih šol je cerkvenih : vse vere, ki se trenutno prerivajo za naš davkoplačevalski denar, s pomočjo katerega lahko vodijo svoje 'verske' šole, vedo, da če ne spreobrnejo intelektualno neobogljene tri in štiriletnikov, bo njihov prijem popustil. Majhnim otrokom

vbijati v glavo različne tekmujoče – pazite, tekmujoče – laži večjih verstev, je način zlorabe otrok in škandal. Postavimo religijo pred izziv, da pusti otroke na miru vse do odraslosti, nakar jih lahko seznani z osnovami religije, v zrelo presojo. Na primer: recite povprečno inteligentnemu odraslemu, ki še ni bil potrjen pranju možganov, da je nekje nevidno bitje podobno nam, z željami, interesi, cilji, spomini, in emocijami jeze, ljubezni, maščevalnosti in ljubosumja, a z negacijo naših takšnih slabosti, kot so umrljivost, slabotnost, telesnost, vidnost, omejeno znanje in razumevanje; in da bog čudežno oplodi umrljivo žensko, ki potem rodi posebno bitje, ki uprizori različne nenavadne spretnosti, preden odide v nebesa. Izberite, katero različico te zgodbe želite povedati: naj Kralj nebes oplodi – pogledajmo – Danajo, Io, Ledo ali devico Marijo (itd., itd.) in naj bo posledično nebeško-določen potomec (Herakles, Kastor in Poluks, Jezus, itd., itd.) – ali katerokoli izmed drugih oblik natančno takšnih zgodb v babilonski, egiptovski in drugih mitologijah – potem jo vprašajte, v katero želi verjeti. Lahko ste prepričani, da bo takšna oseba rekla: v nobeno.

Torej, da ateist ne bi bil 'fundamentalističen', kateri izmed prej omenjenih absurdnosti naj bi se prilagodil? Naj bo 'zmeren ateist' tisti, ki se ne meni za to, koliko stotin milijonov ljudi je religija globoko oškodovala skozi zgodovino? Naj bosta on ali ona tista, ki se prizanesljivo hihitata ob antipatiji sunita do šiita, kristjana do Juda, muslimana do hindujca, in vseh teh do vsakogar, ki ne misli, da vesolje upravljajo nevidne sile? Ali je za verujoče sprejemljiv ateist, ki misli, da je za ljudi smiselno verjeti, da bogovi, kot odgovor na osebne molitve, občasno razveljavijo zakone narave, ali da je za rešitev posameznikove duše pred nadaljnjim grehom (posebno grehom herezije) v njegovem interesu, da ga umorijo?

V tem primeru se naj nihče ne okliče za ateista. Ta izraz je že prepustnica za teiste, ker vabi debato na njihov teritorij. Prikladnejši izraz je 'naturalist', ki označuje tistega, ki sprejema, da je vesolje naravno polje, s katerim upravljajo naravni zakoni. Iz tega pravilno sledi, da ni v vesolju ničesar nadnaravnega – nobenih vil ali škratov, angelov, demonov, bogov ali boginj. Takšni se lahko imenujejo tako 'a-vilisti' ali 'a-škratisti' kot 'ateisti'; to bi bilo hkrati povsem smiselno in nesmiselno. (Čeprav večina ljudi pozablja, da je bila vera v vile razširjena do začetka dvajsetega stoletja; Cerkev je bojevala dolgo, težko bitko proti temu konkurenčnemu vraževerju in je zmagala predvsem – uganili ste – zaradi cerkvenih vrtcev in šol, ki so jih ustanavljali v drugi polovici devetnajstega stoletja.)

Iz istega razloga bi morali zato ljudi s teističnimi prepričanji imenovati nadnaturaliste in jim lahko pustimo, da poskusijo ovreči odkritja v fiziki, kemiji in bioloških znanostih, da bi trudoma upravičili svojo alternativno trditev, da je bilo vesolje ustvarjeno in z njim upravljajo nadnaravna bitja. Nadnaturalisti radi trdijo, da nekateri nereligiozni ljudje v smrtni nevarnosti začnejo moliti, toda naturalisti lahko odgovorijo, da nadnaturalisti tipično stavijo svoje upe v znanost, ko se znajdejo, recimo, v bolnici ali na letalu – in to veliko pogosteje. A seveda kot privrženci stališča, da se vse sklada z njihovimi prepričanji – celo njihova očitna ovržba – nadnaturalisti lahko trdijo, da je znanost sama darilo boga, in tako upravičijo, kar počnejo. Ampak potem se morajo spomniti na Popperja: 'Teorija, ki razloži vse, ne razloži ničesar.'

Za zaključek je smiselno izpostaviti soroden in značilen del jezuitstva, ki ga uporabljajo ljudje vere. Naturalizem oz. ateizem poskušajo označiti za 'religijo'. Toda religija je po definiciji nekaj, kar je osredotočeno na vero v obstoj nadnaravnih posrednikov ali bitij v vesolju, in ne le v njihov obstoj, ampak v njihov podrobni interes za to, kaj so ljudje oblečeni, kaj jedo, kdaj jedo, kaj berejo ali vidijo, kaj imajo za čisto ali nečisto, s kom spijo in kako in kdaj, in tako za številne druge stvari, kot so narediti ženske nevidne pod zavitimi oblekami ali privezovanje majhnih škatel na njihova čela, ali rutinirano ponavljanje obrazcev petkrat na dan, neskončno naprej, z grožnjami kaznovanja za vsakršno napako.

A naturalizem (ateizem) po definiciji ne predpostavlja takšne vere. Vsak pogled na svet, ki ne predpostavlja obstoja nečesa nadnaravnega, je filozofija, teorija ali v najslabši različici ideologija. Če je katera izmed prvih dveh v najboljšem primeru uravnava po dokazih vse, kar sprejema; ve, kaj bi ga ovrglo, in se je pripravljena spremeniti v luči novih dokazov. To je bistvo znanosti. Nobeno presenečenje ni, da ni bilo nobenih vojn, nobenih pogromov, požigov na grmadah zaradi rivalskih teorij v biologiji ali astrofiziki.

Navsezadnje lahko dopustimo uporabo besede 'fundamentalen' za to: v frazi 'fundamentalno razumen.'

Razčiščevanje pojmov: sekularist, humanist, ateist

V predgovoru dokumenta, ki ga je izdal 'think-tank' *Theos* sta cantenburijski in vestminsterski nadškof v skupni izjavi, katere obstoj je slednjemu v čast, glede na dejstvo, da je uradno mnenja, da je prvi izgubljena duša (tradicionalna Rimokatoliška doktrina pravi, da ni zveličanja zunaj cerkve),

ponavljata tezo, da je 'ateizem sam po sebi vera' – utrujena stara novinarska rasa, ki jo moramo uvrstiti ob napore vernih, ki skušajo opisati tiste, ki trdno izražajo svoje stališče do religioznih prepričanj za 'fundamentalistične ateiste'. V logiki je to klasificirano kot 'neformalna zmota', znana kot argument 'tu quoque'. Razumemo, da verni živijo v zgoščenem mraku kadila in omame, skozi vrtinčenje katere je težko karkoli videti jasno, zato bi jim preprosta lekcija iz semantike lahko pomagala očistiti zrak, da bi razumeli pomen besed 'sekularno', 'humanističen' in 'ateist'. Ko bodo uspeli razumeti te termine, bodo dojeli, da noben ne implicira 'vero' v karkoli in da ni možno biti 'fundamentalist' v odnosu do kateregakoli izmed njih. Opravičujem se vsem, ki to že zdavnaj vedo, a očitno moramo potrpežljivo ponavljati te osnove, če naša nadškofa glede tega še vedno ostajata v temi.

Sekularizem je stališče, da morata Cerkev in Država (religija in nacionalna vlada) biti ločena. Prvi sekularisti so bili srednjeveški duhovniki, ki niso hoteli, da bi se posvetna oblast vtkala v cerkvene zadeve. Posvetno upravljanje religioznih zadev ustvarja mehkužna in šibka svobodomiselnost religiozna telesa kot je Angleška Cerkev (kar je, če že mora obstajati katerokoli religiozno telo, dobro), medtem ko ima vmešavanje religije, ali še slabše, nadzor nad vladanjem, tendenco degenerirati v tisto, kar lahko odkrito imenujemo talibanizem, kot nam tragično pričajo zgodovina in trenutne razmere.

Če bi bile religiozne organizacije pametne, bi sprejele sekularizem za svojo najboljšo možnost za preživetje, kajti sekularna razdelitev področje javnega ohrani nevtralnemu pred vsemi interesnimi skupnostmi, ki ga sestavljajo, vključno z različnimi religijami in njihovimi notranjimi, med seboj tekmujočimi sektami, in jim vsem omogoča preživetje – kar jim ne bi uspelo, če bi ena postala prevladujoča in imela nadzor ali vzvode posvetne oblasti. Kot kaže, je možno (in celo modro), da so tudi religiozni ljudje sekularisti.

Humanizem v današnjem smislu besede je stališče, da vsak etični sistem izhaja iz našega najbolj dobronamernega razumevanja človeške narave in njegovega položaja v realnem svetu. To pomeni, da svojih razmišljanj o dobrem in o naši odgovornosti do nas samih in do drugih ne utemeljujemo na domnevnih podatkih iz astrologije, pravljic, nadnaravnih prepričanj, animizma, politeizma ali katerekoli dediščine iz oddaljene in bolj nevedne človeške preteklosti.

Tudi religiozni ljudje so lahko humanisti, čeprav ne brez protislovij ali vsaj čudaštva, kajti v njihovi humanistični etiki njihovo (definitivno religiozno) prepričanje v obstoj nadnaravnih posrednikov ne igra nobene vloge.

Mogoče morajo v takšne posrednike verjeti zato, ker ne morejo drugače razumeti obstoja naravnega sveta – kot bi klicanje 'kaosa in starodavne noči' (v mitologijah srednjega vzhoda prednika vseh stvari) razložilo karkoli, kaj šele obstoj univerzuma. To početje lahko zadovolji patološko metafizično potrebo po tistem, kar Paul Davies imenuje 'samo-lebdeča super želva', a to očitno ni vredno diskusije.

'Ateizem' je beseda, ki jo religiozni ljudje uporabljajo za tiste, ki ne delijo njihove vere v obstoj nadnaravnih bitij ali posrednikov. Kot sam neutrudno ponavljam, bi tisti, ki verjamejo v škrate, verjetno druge ljudi, ki ne delijo njihove vere, označili za 'a-škratiste' in tako poskušali zadržati debato na trati škratov, kot bi to imelo kaj smiselne vsebine; kot bi bil njihov obstoj predmet vreden diskusije. Ljudje, ki ne verjamejo v nadnaravne entitete, ne 'verjamejo' v 'ne-obstoj X' (z X so mišljene 'vile', 'škrati' ali 'bogovi'); zanašajo se na razum in opazovanje in na spremljajočo pripravljenost sprejeti sodbe tudi v načelih in teorijah, ki predpostavljajo njihova dejanja. Stališča, ki jih sprejemajo o stvareh, so sorazmerna z dokazi, ki jih podpirajo in so vedno podvržena spremembam v luči novih ali boljših

dokazov. 'Vera' – podrobno in natančno: zaveza verjetju v odsotnosti dokazov, ki bi jo podpirale ali celo (kar je še večja odlika vernika) v zobeh dokazov, ki ji nasprotujejo – je skrajno različna stvar, zato je fraza 'religiozni think tank' deloma komična, kajti vera je v svojem hitro dosegljivem višku negacija misli.

Torej kljub največjim naporom religioznih ljudi, da bi diskusijo zadržali na svojem travniku, morajo tisti, ki ne delijo njihovih pogledov, zavračati vzdevek 'ateist', razen če so tisti, ki ga želijo uporabljati, pripravljeni reči 'ateist, a-vilist, a-škratist in a-duhist' in tako naprej v znatne širjave, da bi označili racionalno zavračanje katerih koli nadnaravnih entitet. Kot je poudaril Richard Dawkins, ker kristjani in muslimani ne verjamejo v Thora in Wotana ali Zeusa, Aresa in Hermesa, ali Šivo in Višnuja ali japonskega Cesarja in tako brezkončno naprej, so tudi oni 'ateisti' do skoraj vseh bogov, ki so si jih ljudje kadarkoli zamislili. Brez vsakdanjih puhlosti in potlačenih dejstev zgodovine, ki kažejo, da so religiozne organizacije v resnici politične, vojaške in ekonomske in obstajajo zavoljo njihovih vse preveč človeških koristi, ne bi bilo lahko videti zakaj npr. kristjani verjamejo v judovskega boga vulkana (steber dima podnevi, goreče grmovje na vrhu gore) in zakaj izbirajo zgodbo o Jezusu izmed številnih, v katerih bog (Zeus in Jahve sta težko osamljena v tem) oplodi umrljivo žensko, ki rodi sina, ki si naloži herojska prizadevanja, ki pogosto vključujejo trpljenje (pomislite na Herkula in njegove muke), in gre potem v nebesa. Kajti ta zgodba je bila pogosta pri starih bližnjevzhodnih religijah in je arbitrarno izbrati raje to kot tisto, za katero bi umrli ali ubijali. in o tej témi: trpljenje, ki ga pripisujejo Jezusu in vključuje mučenje in neprijetno smrt, vse v manj od štiriindvajsetih urah (tako pravijo domnevni zapisi), je dovolj grozljivo za razmislek, toda milijoni žensk vsak dan v tednu trpi več in dlje, ko rojevajo otroke. Daljše in hujše trpljenje doživljajo tudi žrtve mučenj v ječah tiranskih režimov – žal tudi v ječah nekaterih demokratičnih. Zakaj se torej ustanovitelj krščanstva na to izrecno sklicuje? Bičanje, ki mu je sledilo križanje, je bila posebna oblika kaznovanja, ki so jo Rimljani v svojem cesarstvu namenjali teroristom in upornikom in tisoči so umrli na ta način: po Spartakovem uporju je bila ena izmed dostopnih cest v Rim kilometre daleč obrobljena s križanimi uporniki. Ali bi morali 'častiti' Spartaka? Navsezadnje si je prizadeval osvoboditi rimljanske sužnje, kar je bil visok in plemenit cilj, za katerega je zastavil svoje življenje.

G.K. Chesterton, eden izmed zvestih katolikov, je poskušal vznejevoljiti nereligiozne ljudi z izjavo, da 'obstajata samo dve vrsti ljudi: tisti, ki sprejemajo dogme in jih poznajo in tisti, ki sprejemajo dogme in jih ne poznajo.' Moti se: tri vrste ljudi so; ti dve in tisti, ki poznajo dogmo, ko zalaja, ko ugrizne in vedo, kdaj jo moramo podreti.

Celo nekateri na moji strani debate tukaj delajo napako, ko mislijo, da razprava o veri v nadnaravno zadeva njeno resničnost ali lažnost. Epistemologija nas uči, da je ključni moment v racionalnosti. Če je nekdo vsakič moker, ko v dežju nima dežnika, a vztraja v upanju, da bo naslednjič, ko bo brez dežnika v dežju, ostal suh, je resno iracionalen. Verjeti v obstoj (recimo) benevolentnega in vsemogočnega božanstva v luči otroškega raka in množičnih umiranj v cunamijih in potresih, je popolnoma enaka vrsta iracionalnosti. Največ kar bi lahko kdo pomislil, da božanstvo (ki je samo zaradi milijon drugih razlogov silno iracionalna zadeva) ni benevolentno. To je grozljiva misel in kot se dogaja, bi hiter pogled po svetu in zgodovini na vprašanje, 'če je bog, ali dokazi napeljujejo da je dobronameren ali zlonameren' vsakogar spodbudil, da odgovori 'drugo'. Nekateri teologi – ti mojstri vijuganja, ko ji prebada logika – se poskušajo izogniti problemu rekoč, da božanstvo ni vsemogočno; to je poskušal Keith Ward, ko je razpravljal o 'bogu in cunamiju' v reviji *Prospect*. Ne-vsemogočni bog, a? Torej: če bodo teologi še naprej sledili zanikanju tradicionalnih božanskih atributov, bodo na koncu prispeli tja, kamor je nas ostale že privedla zdrava pamet: k preprostemu racionalnemu spoznanju, da pojmi božanstev, vil in škratov spadajo v isti koš. Upajmo, da bodo zaradi pomena omejevanja konfliktov, ki jih po svetu navdihuje religija, pohiteli na tem potovanju.

Potem bomo mogoče imeli pravo razpravo o etičnih principih vzajemnih zadev, domišljeno simpatijo in junaško toleranco, na katerih počiva individualni in družbeni razcvet. Drug z drugim se moramo srečevati kot človeški posamezniki, kot oseba z osebo v javnem prostoru, ki je gostoljuben do vseh nas, ne glede na Babilon razločujočih označb, ki jih ljudje vsiljujejo drugim ali si jih prisvajajo sami. Poglejte otroke v vrtcih: resnično se moramo potruditi, da jih kasneje naučimo postavljanja pregrad med njimi in njihovimi sošolci na temelju spola, narodnosti in vraževerja, ki so si ga izbrali njihovi

starši. Tako se naša tragedija kot vrste odvija naprej: v sistematičnem sprevračanju naše izvirne nedolžnosti z lažmi in razdornišvom.

Razjeda razuma

Anketa med univerzitetnimi študenti v Združenem kraljestvu je leta 2006 pokazala, da jih 30 odstotkov verjame v kreacionizem in inteligentni načrt. Ta surova podrobnost jemlje dih že sama po sebi, kot pokazatelj učinka pravljic, ki so včasih človeštvu v njegovi intelektualni infantilnosti služile kot primitivna znanost in še naprej uveljavljajo svojo oblast nad premnogimi. A celo bolj je vznemirljiva kot simptom širšega razjedanja, širjenja bolj nalezljivega raka nerazumnosti, ki ne vpliva le na mentalno kulturo naše lastne države, ampak na usodo samega sveta. Če zadnja fraza zveni pretirano, berite naprej.

Poglejte najprej lokalni nivo in se vprašajte, v čem je spornih statističnih 30 odstotkov. Od dneva, ko je vlada Johna Majorja dovolila politehnikam preimenovati se v univerze in so si njegova in naslednje vlade prizadevale spraviti 50 odstotkov šolarjev do višje izobrazbe, toda brez velikega vlaganja sredstev na vseh nivojih, kar bi vse to omogočilo, je bilo neizbežno, da bodo standardi sprejemnih izpitov na univerze padli. In to se je dramatično uresničilo. Hkrati so padli tudi standardi javnih preverjanj na nivoju srednjih šol, po nekaterih merilih znatno. V uradnih odzivih, seveda, trdijo, da to zadnje ne drži: a tako je to z uradnimi odzivi.

Skupni rezultat je, da je pomemben del univerzitetnih začetnikov danes opazno različnih od svojih povprečnih predhodnikov generacijo nazaj: izmerljivo manj pismeni, manj spretni s številkami, slabše splošno izobraženi in včasih manj razmišljujoči. Hkrati je bilo izobraževanje okuženo s postmodernim relativizmom in z manj zaželenimi učinki 'politične korektnosti', ki skupno spodbujata učitelje, da sprejemajo in celo podpirajo razna vraževerja in davna verska prepričanja, ki določajo mnogoterost različnih in v splošnem tekmujočih religij, ki se predstavljajo v naši multikulturni družbi. To je prišlo tako daleč, da si naše davke lastijo za podporo 'versko utemeljenega šolstva', ki pomeni getoizacijo intelektualno neobglenih otrok v raznolika tekmujoča vraževerja, kljub močnim dokazom, od Severne Irske do medres Pakistana, kaj to naredi blaginji človeštva.

Ključni razlog popuščanja intelektualne ostrine, kar vse to predstavlja, je v tem, da poizvedovanje ne temelji več na zahtevi, da mora prepričanje biti v sorazmerju s skrbno izbranimi in ovrednotenimi dokazi. Dejstvo, da je 'prepričanje' dovolj za upravičenje česarkoli, od vraževerja do množičnih umorov, niti malo ne skrbi samih 'ljudi vere', katerih večina se ne strinja z vero večine drugih 'ljudi vere' (tako kristjan ne sprejema Islama in obratno; tako zanesljivost kristjanovih trditev o veri musliman zavrača po zaradi svoje vere in tako naprej, do točke vzajemnega umora), kar kaže, da je neracionalni ustroj mišljenja, ki podpira religiozno prepričanje, v bistvu infantilna drža, ki sprejema pravljice in nanj ni vplivalo najboljše, kar izobrazba lahko nudi v smislu izzivanja in zorenja duha za samostojno razmišljanje.

Na primer: vprašajte kristjana, zakaj je starodavna zgodba o božanstvu, ki oplodi umrljivo žensko, ta pa potem rodi herojsko figuro, ki si s svojimi dejanji prisluži mesto v nebesih, napačna, če jo uporabimo za Zeusa in njegove številne ljubice (matere takšnih, kot so Herkul, Nebeška dvojčka itd.), in pravilna, če jo uporabimo za Boga, Marijo in Jezusa. Res ga vprašajte, kaj pomeni dejstvo, da je ta zgodba celo starejša od grške mitologije in splošno zelo pogosta v mitologijah Bližnjega vzhoda. Zakaj so to miti, medtem ko tisto, kar je navedeno v Novi zavezi (vrsta tekstov, pazljivo izbranih izmed številnih, konkurenčnih verzij, nekaj stoletij po navedenih dogodkih) ni? Ne pričakujte racionalnega odgovora; zgolj sklicevanje na vero bo dovolj, zakaj z vero je vse možno.

'Z vero je vse možno': tukaj vidimo, zakaj je ponovna oživitev neracionalnih vraževernih prepričanj nevarnost za svet. Fundamentalizem vseh važnejših religij (in nekatere so fundamentalistične po svoji naravi) je lahko in prepogosto tudi je politični infantilizem in v svojih tipičnih, radikaliziranih oblikah določa skrajno gotovost imeti prav, krepi odpornost proti toleranci in pluralizmu, upravičuje najbolj zlobno obnašanje do odpadnikov ali nevernikov, je slepo za zakonite pritožbe, kaj šele usmiljenje ali

razumevanje in je pravzaprav fašističen in monoliten. Ni treba pogledati daleč, da bi videli sijoče primere te ljubke podobe današnjega sveta, Bližnji vzhod ali Biblični pas v Združenih državah. Ostali svet je ujet med ta dva grozljiva primera v temelju enakega pojava, tako da verjetno ni presenečenje, čeprav nič manj obžalovanja vredno, da se naj bi okužba širila iz obeh smeri.

Še bolj obžalovanja vredno je dejstvo, da civilizirana področja sveta ne jemljejo resno povezave med trenutnimi problemi sveta in neuspehom vzdrževanja intelektualne ostrine v izobraževanju, in ne zahtevajo, da religiozna prepričanja postanejo zasebna in osebna zadeva, ki jo lahko uživamo samo doma in jo v javnem prostoru sprejemamo samo na enaki osnovi skupaj z ostalimi interesnimi skupinami, kot so sindikati in prostovoljske organizacije kot Rotary klub. To je največ, kar lahko za svoje zasluge prejme religija, kar dokazuje naslednje: če jaz in še nekateri drugi trdimo, da smo religiozna skupina, ki temelji na veri v božanskost vrtnih palčkov, ali smo upravičeni do javnega denarja za šolo, v kateri bodo otroci vzgajani v tej veri, mogoče tudi škofovskim sedežem v parlamentu? Zakaj bi se temu posmehovali, ko so v bistvu veri enake intelektualne vrednosti, recimo krščanstvu, podeljene enake udobnosti in še več.

Tiste, ki skušajo ugovarjati s staro, utrujeno raco, da sta stalinizem in nacizem dokaza, da so sekularne ureditve slabše kot religiozne, spominjam, da je fundamentalistična religija svojem delovanju in učinkih enaka stalinizmu in nacizmu, ker sta slednja v temelju isti stvari kot religije, namreč monolitne ideologije. Religija je človeška iznajdba najmanj za zatiranje in nadzor (skriti policaj, ki vidi celo v tvojo temno notranjost), katere tehnike in strukture, boljšega učitelja si ne bi mogla želeti, sta posvojila stalinizem in nacizem, monolitni odrešenijski veri modernosti. Ko je katerakoli izmed teh zaslužujočih ideologij nemočna in/ali v manjšini, se predstavlja s sladkimi nasmehi tistim, ki jih hoče zapeljati: poljub prijateljstva v farni cerkvi, poletno taborjenje za mlade komuniste v 1930-ih. Toda dajte jim vzvode moči in postali bodo Talibani, Inkvizicija, Stasi.

Dajte jim brzostrelke in eksploziv in nekaj fanatikov med njimi bo postalo bombašev v letalih, množičnih morilcev običajnih moških, žensk in otrok in to zaradi najbolj zaničljivih razlogov.

Kako daleč je trideset odstotkov študentov, ki verjame v kreacionizem ali njegovega namestnika, inteligentni načrt, od letalskih bombašev? Zelo daleč, seveda, kajti slednji so samo psihopatska manjšina. Toda poudarek, ki ga moramo zaznati in vzeti resno je, da je med njima vseeno povezava, vera v starodavna vraževerja in neracionalni temelj domnevnih vrednot, ki jih predstavljata, vrednot, ki v ekstremnem primeru privedejo do množičnih umorov, kot nas spominja mrazljiv napev: 'za vero umiram, za dogmo ubijam'.

Kot del strategije nasprotovanja pogubnim učinkom, ki jih lahko ustvarita vera in dogma, moramo religiozna prepričanja vrniti v zasebno sfero, ustaviti neumnost podpiranja vraževerij in religiozne segregacije v izobraževanju, zahtevati vzdrževanje standardov intelektualne ostrine na vseh nivojih izobraževanja in najti pomembne načine, da bi preobrnilo trenutne trende upadanja vpisa na znanstvene programe. Alternativa je vrnitev v srednji vek, katerega konice senc hladno padajo na nas celo sedaj.

Samo povezati

Moto E. M. Forsterja je bil 'samo povezati'. Odgovoriti na to zapoved tako, da postavimo skupaj tri zadeve iz novic enega tedna – v katerem sem napisal te besede – je poučna vaja.

Prva je opis procesa v reviji *Science*, v katerem evolucija s priraščajočo adaptacijo obstoječih struktur ustvarja nove molekularne ustroje v bioloških sistemih za nove namene.

Druga je poročilo v znanstveni reviji *Nature* o več dobro ohranjenih, 375 milijonov let starih fosilih prehodnih vrst med vodnimi in kopenskimi bitji.

Tretja je objava o najdbi pergamenta, ki so ga našli v egiptovski puščavi in vsebuje del gnostičnih dokumentov iz drugega stoletja po Kristusu, opisanega kot Judov evangelij, v katerem je legendarni

izdajalec oproščen in resnično postavljen na teološko privilegiran položaj, kajti (tako pravi dokument), Jezus je zahteval, da ga preda oblastem, da bi izpolnil svoje poslanstvo.

Katera izmed treh novic je nenavadna? Če mislite, da je to samoumevno, se spomnite odgovora udeleženca kviza, ki je rekel, da je sinonim za 'blagoslovljen', ki se v Gospodovi molitvi nahaja pred 'tvoje ime', 'Howard'. Mogoče bi tudi to lahko štelo za novico vsem tistim, ki si želijo spoznati ime Boga.

Michael J. Behe, profesor biokemije Na Univerzi Lehigh v Združenih državah in ljubljeneц kreacionistov, pravi, da so biološke strukture 'ireduktibilno kompleksne' in lahko njihovo eksistenco razložimo samo s sklicevanjem na božanskega načrtovalca. Ta absurdni argument, ki navaja skrivnost (obstoj kompleksnih bioloških struktur) in trdi, da jo rešuje z uvajanjem arbitrarne in celo večje skrivnosti (obstojem božanstva), ima povsem isto logično moč kot izjava, da je oblike oblakov načrtoval Francelj. (Kdo ali kaj je Francelj? Izberi kakšno legendo za razlago.)

Kot je poudaril Karl Popper, teorija, ki razlaga vse, ne razloži ničesar – in vse religije, drugače druga z drugo v ostrem tekmovanju za Resnico, razlagajo vse. Če teorija ne navede podrobno, kateri nasprotni dokazi bi jo lahko ovrgli, je brez vrednosti. Kvalitetna znanost vabi rigorozno izpraševanje in poskuse; skoraj vse religije so vsaj v nekaterih obdobjih lastne zgodovine ubijale tiste, ki so podvomili vanje. Nobena vojna se ni bojevala zaradi botaničnih ali meteoroloških teorij; za večino vojn in konfliktov v svetovni zgodovini je neposredno ali posredno odgovorna religija. Spoznali jih boste, tako nam pravijo, po njih sadovih.

Preprost preizkus primerjalnih prednosti med znanostjo in religijo je primerjava njunih zmožnosti nočne osvetljave hiše z elektriko ali z molitvijo.

Raziskava molekularne evolucije se osredotoča na hormonske receptorje. Hormoni in njihovi receptorji so molekule beljakovin, ki se ena v drugo prilegajo kot ključi in ključavnice. S primerjavo specifičnih hormonskih receptorjev pri piškurih in ribah zajedavkah, primitivni vrsti rib brez čeljusti, z razvitejšimi pri raži, je profesor Joseph Thornton s svojimi sodelavci v laboratoriju Univerze Oregon uspel rekonstruirati genetsko evolucijo do gena skupnega prednika, 456 milijonov let nazaj. Našli so molekulo receptorja, ki je obstajala pred hormonom (aldosteron), ki mu sedaj služi. To dokazuje, kako spremembe v sistemu izrabljajo obstoječe strukture za nove namene in tako večja biološka kompleksnost seštevalno izvira iz manjše kompleksnosti.

Profesor Behe, vernik v nadnaravne posrednike (razred, ki vključuje vile, demone, samoroge, htonične bogove, angele in duhove), katerih domnevni obstoj je nerazločljiv in nepreverljiv, in v katere vera počiva na starodavnih pisanjih, ki utelešajo vraževerja zgodnje nevednosti človeštva, je delo profesorja Thorntona označil kot 'neznatno'. Tega izraza verjetno ne bi uporabil za opis odkritja – ki naj bi zatreslo Zemljo? – Judovega evangelija v peščinah egiptovske puščave.

Smrtna agonija religije

Komentatorji različnih prepričanj, med njimi Eric Kaufmann, ki piše za revijo *Prospect*, John Gray, pisec pri *New Statesman*, in Damon Linker, avtor knjige *The Theocons: Secular America Under Siege*, Doubleday 2006, so na podlagi dozdevno neoporečnih dokazov prepričani, da smo priče kipenju religioznega obnašanja in vpliva.

Kaufmann izhaja iz šibkega argumenta, ki pravi, da bodo demografski trendi spremenili Evropo v prostor prevladujoče religioznosti, za Johna Graya se zdi, da upa, da bo to tako in Damon Linker je prepričan, da je zarota 'theoconov' (religioznih konservativcev) tako uspešno zavzela Washington, da so ZDA postale *de facto* teokracija – kot bi lahko rekli: sedež na religiji utemeljene politike, na religiji temelječe znanosti (kreacionizem), na religiji utemeljene medicine ('za življenje'), z zunanjo politiko, ki ima podlago v veri (izvajanje džihada za ameriško/baptistične vrednote) in sedež iz religije izhajajočih napadov na civilne svoboščine. Dodajte to k vse preveč očitnemu dejstvu političnega islama – islamizma – in se bo zdelo vse izrečeno upravičeno.

Toda sam vidim enako močne dokaze, ki dopuščajo druge zaključke. Čemur smo priče, ni oživiljanje religije ampak njena smrtna agonija. Dva razmisleka podpirata to trditev. Prvi je, da so skoraj enaki in poučni zgodovinski predhodniki tega, kar se dogaja danes. Drugi izhaja iz analize narave sodobne religiozne politike.

Če določena interesna skupina povzdigne svoj glas, je to običajno reakcija na provokacijo. Viktorijansko dobo gledamo kot svetohlinsko obdobje gibanj, ki so težila k izboljševanju, recimo gibanjem za samo-pomoč, vzdržnost in univerzitetne misije v mestne slume. Toda navidezna krepkost in dobrodelnost sta obstajala točno zaradi endemičnosti njunih nasprotij – revščine, pijančevanja, brezbožnosti in nespodobnosti. Na nekaterih ulicah viktorijanskega Londona so bili roji otroških prostitutk in so bile preveč nevarne, da bi po njih hodili ponoči. Enako je tudi današnje 'religiozno oživiljanje' odziv na prevlado njegovega nasprotja. V bistvu je to reakcija na poraz v vojni, ki je religija ne more dobiti, četudi na svoji poti navzdol uspe v nekaj bitkah.

Dogaja se torej tole. V zadnjega pol stoletja so bili deli muslimanskega sveta postopno vse bolj soočeni z globalizacijo zahodne in še posebej ameriške kulture in vrednot, za katere se jim zdi, da arogantno zaničujejo njihove tradicije. V zadnjem času so nekatere dele Islama ohrabile zmage vojakov vere nad supersilami (afganistanski Mudžahedini nad sovjetsko Rusijo); ta kombinacija jih opogumlja, da uveljavljajo svoje nasprotovanje pogoltnemu poseganju zahodne modernosti, celo z orožjem.

Ko takšno ozračje stopnjevanje napetosti spodbudi aktiviste ene religiozne skupine, da postanejo bolj zaščitniški, da silijo v ospredje javnega prostora in zahtevajo več pozornosti in spoštovanja, več javnega denarja (na religiji utemeljene šole so en primer), tudi druge religiozne skupine, ki si ne želijo ostati zadaj, sledijo njihovem zgledu. V Britaniji so muslimanskemu aktivizmu hitro sledili drugi – Sikhi, ki so protestirali proti gledališki igri, krščanski evangeličani, ki so demonstrirali proti operi, vsi skupaj pa so skakali na voz verske in medverske iniciative. Da bi jih politiki pomirili, so prislonili uho, mediji poročajo in takoj imajo te manjšine ojačevalec svoje prisotnosti. To učinkuje tako, da se nenadoma zdi, da so častilci religije povsod in ponarejeno povečanje njihove pomembnosti še bolj podpira njihovo samozavest. Posledično nekaj pridobijo, kar kaže primer šolstva.

A dejstvo je, da manj kot deset odstotkov britanske populacije redno, vsak teden zahaja v cerkve, sinagoge ali svetišča in to število upada povsod, razen v priseljenjskih skupnostih. To je le težka snov oživiljanja religije. Da, več kot polovica populacije trdi, da verjamejo v Nekaj, kar vključuje Feng shui in kristale in je lahko 'B' od 'V' v smislu 'Božiča in Velike noči', a funkcionalno so sekularisti in bi bili zgroženi, če bi od njih zahtevali, da živijo po črkah (recimo) krščanske morale: dati vse svoje premoženje revnim, ne ozirati se na naslednji dan in tako nepraktično naprej. Celotni krščanski kleriki ne sledijo tem zapovedim. Ta podoba se ponavlja povsod po Zahodu razen v ZDA in tudi tam se religiozni temelj razjeda.

Primer protireformacije, zgodovinskega predhodnika, je poučen. Evropa je bila več kot stoletje potem, ko je Luther pribil svoje teze na vrata Wittenberške stolnice, pahnjena v divje religiozne spore, ker je Cerkev izgubljala dotlej hegemonsko oblast in ni nameravala tega storiti brez borbe. Milijoni so umrli in katolicizem je dobil nekaj bitk, čeprav je izgubil vojno. Danes smo priče ponovitvi, tokrat z islamizmom, ki se upira ogrožajočemu poseganju v njihov način življenja in v tem se jim druge religiozne skupine pridružujejo (strogo začasno, glede na ekskluzivnost vere) v zavezništvu za splošno zadevo religije.

Kot nekoč, bodo tudi sedaj trenja historičnih tektonskih plošč boleča in dolgotrajna. Toda v izid ne dvomimo. Religija bo kot zasebna šega seveda preživela, med drugimi manjšinami; kot dejavnik v javnih in mednarodnih odnosih pa zadnjič – značilno krvavo – suva.

Alternativa: humanizem

Sedanji spor med religioznimi in nereligioznimi stališči je naslednje poglavje v zgodbi, katere prejšnja pomembna prijetljaja lahko najdemo v sredini devetnajstega in v zgodnjem sedemnajstem stoletju, prvi v povezavi z Darwinovimi odkritji v biologiji in drugi z vzponom naravoslovnih znanosti. Oba sta

momenta počasnega, a krvavega umikanja religije; to se dogaja tudi sedaj. Kajti kljub videzu, nismo priče renesansi ampak zatonu religije.

Tukaj bi rad opomnil na nekaj, kar je bilo v trenutnem ozračju v glavnem spregledano: dejstvo, da imajo tisti, ki niso religiozni, možnost sprejeti bogate etične poglede, vsekakor bogatejše, ker so, kot nasprotje konvencij, rezultat refleksije, in izvirajo iz klasične antike, v kateri se je začela velika tradicija etične misli v Zahodni filozofiji.

Zaradi njegove prikladnosti termin 'humanističen' uporabljam za označitev tistih, katerih etični pogled je osnovan v ne-religioznem – ki je, z drugimi besedami, utemeljen na najboljših naporih človeštva, da bi bi razumeli lastno čud in okoliščine.

Premislite, k čemu si za etično gibalno prizadevajo humanisti. Želijo si, da bi vedno spoštovali druga človeška bitja, da bi jih imeli radi, da bi častili njihova prizadevanja in z njimi sočustvovali. Vsako srečanje, vsako razmerje si želijo začeti s to držo, kajti v mislih imajo Emersonovo pripombo, da moramo drugim dati, kar dajemo slikam: dobro osvetlitev. Nekateri jo zapravijo s tem, kar namerno počnejo. Toda humanistični pristop v vseh primerih počiva na ideji, da je tisto, kar oblikuje ljudi, skupek dejstev o interakciji med človeško biološko podstatjo in socialnimi in historičnimi okoliščinami vsakega posameznika.

Razumeti te stvari – skozi likovno umetnost in literaturo, skozi zgodovino in filozofijo, skozi sijajno prizadevanje znanosti, skozi pozorno osebno izkušnjo in refleksijo, skozi bližino odnosov, skozi pogovor človeštva, ki vse to pripelje do zaključka, je pomembno bistvo za humaniste v njihovem prizadevanju, da bi živeli dobra in dovršena življenja, da bi drugim v teku časa delali dobro in se z njimi združili v izgradnji pravičnih in prijetnih družb, v katerih imamo vsi možnost uspeti – in kjer je prijaznost in vzajemnost prevladujoč ton etičnega sodelovanja.

In to je za to življenje, v tem svetu, kjer trpimo in najdemo radost, kjer lahko pomagamo drug drugemu in kjer potrebujemo pomoč drugega: pomoč človeške roke in srca. Velik del te pomoči mora biti namenjen v drugo stran človeškega srca – neprijazno, jezo, sovražno, sebično, kruto stran; vraževerno, pristransko, intelektualno omejeno, nevedno stran – da bi jo premagali ali ublažili, izboljšali posledice njenega prišepetavanja, da bi jo naučili biti drugačna; in nikoli z lažmi in podkupninami.

Humanisti razlikujejo med posamezniki in širokim naborom sistemov verovanja, ki so jim zvesti. Nekateri sistemi verovanja (astrologijo, feng shui, zdravljenje s kristali, animizem ... spisek je dolg) ostro napadajo, kajti njihove predpostavke so zlagane – mnoge so resnično nesmiselne – celo bolj, kajti prepogosto vera v nekatere izmed laži služi kot spodbuda za umor. Humanisti jih spodbijajo, tako kot vsako laž. Toda z izjemo posameznikov, ki podpirajo te sisteme, ko bi morali bolje vedeti, humanizem ne nasprotuje večini, ki z njimi soglaša, kajti prepozna, da so jim bili privzgojeni že kot otrokom, se nanje obračajo iz potrebe ali pa se jih oklepajo v upanju (včasih, nemara prepogosto, brez razmisleka).

To so naša bližnja človeška bitja, in humanisti jim nadvse želijo dobro; kar pomeni tudi, da želijo, da bi bili tudi oni svobodni, da bi lahko sami razmišljali, da bi videli svet skozi jasne oči. Če bi vsaj, reče humanist, vedeli več o zgodovini! Če bi vsaj razumeli, kaj si njihovi lastni voditelji mislijo o preprosti različici religije, ki so ji vdani, da bi nadomestili to izkrivljanje dejstev! Kajti medtem ko običajni vernik nekako megleno pojmuje očeta-kot policaja–kot Božička–čarovnika– kot osebno božanstvo, njihovi teologi razvijajo tako večzložne, zamotane, težavne, izumetničene, zapletene pristope, da gredo nekateri celo tako daleč, da trdijo (kot to počne en trenutno slaven klerik), da Bog sploh ne rabi obstajati, da bi verjeli vanj. Že standardni temelj religiozne vere – subjektivno gotovost – je težko spodbijati, ker je izvorno iracionalna, toda to je onstran dosega. Težko je vedeti, kateri so slabši: teologi, ki so s tega stališča resni ali tisti, ki to počnejo zaradi igre.

V nasprotju s skrajnimi gotovostmi vere ima humanist skromnejše predstave o naravi in trenutnemu obsegu vednosti. Vsa poizvedovanja, ki jih človeška inteligenca izvaja v smeri povečevanja vednosti, vedno napredujejo za ceno porajanja novih vprašanj. Biti intelektualno pogumen za življenje s to

odprtostjo in negotovostjo, zaupati, da bomo z razumom in eksperimentom povečali razumevanje, imeti popolno integriteto v utemeljevanju svojih teorij na strogih in preverljivih osnovah, in se obvezati, da spremenimo svoje mnenje, če nam pokažejo, da smo v zmoti, so značilnosti odkritosrčnega duha. V preteklosti se je človeštvo željno oprijemalo legend, praznoverij in skokov lahkovernosti, da bi hitro in preprosto zaključili z vsem, kar niso vedeli ali razumeli, da bi se jim zdelo, da vedo in razumejo. Humanizem prepozna to historično dejstvo starih mitov in sočustvuje s potrebami, ki ženejo ljudi v tej smeri. Izpostavlja, da je tisto, kar hrani njihova srca – ljubezen, lepota, glasba, radost na morju, zvoki dežja na listih, družba prijateljev, zadovoljstvo, ki prihaja iz uspešnega napora – več, kot jim lahko imaginarno kadarkoli da, in da bi se morali naučiti na novo opisovati te stvari – resnične stvari tega sveta – kot kar daje življenju poezijo njegovega pomena.

Kajti to je humanizem: da ponavlja in poudarja vrednote človeških zadev. Njegova želja je naučiti se iz preteklosti, njegovo spodbujanje poguma tukaj in zdaj in njegovo zavzemanje za upanje v prihodnosti, se dotika realnih stvari, realnih ljudi, realnih človeških potreb, zmožnosti in usode krhkega sveta, ki si ga delimo. Ukvarja se s človeškim življenjem; ne zahteva nobene vere v posmrtno življenje. Ukvarja se s tem svetom; ne zahteva nobene vere v drugi svet. Ne zahteva nobenih ukazov božanstev, nobenih obljub poplačila ali groženj kaznovanja, nobenih mitov in ritualov, bodisi za osmišljanje stvari bodisi da bi služili spodbujanju etičnega življenja. Zahteva zgolj odprte oči, sočutje in prijaznost, ki ga spodbuja, in razum.

Prevod v slovenščino: Robert Lozar, v Butoraju, 2016

mag. Vojteh Urbančič

Kratka predstavitev prispevka

Mag. Vojteh Urbančič se v članku odziva na spletno stran muslimanov, kjer trdijo, da verniki znajo odgovoriti na nekatera ključna vprašanja, za katera ateisti naj ne bi imeli pravih odgovorov. Na kratko so ta vprašanja: kako je lahko nekaj nastalo iz nič, kako je nastalo življenje, kako lahko ateisti zanikamo sodni dan in podobno. Avtor pokaže na značilne napake v rabi argumentov pri razlagah na tej spletni strani. Večina teh odgovorov ali »dokazov« vernikov vsebuje temeljno napako argumentiranja iz nevednosti. To pomeni: če nimamo (ne poznamo) dokazov, da je neka trditev napačna, potem je po argumentu iz nevednosti ta trditev avtomatično pravilna. Na primer, omenjena spletna stran omenja, da če je vesolje nastalo iz »nič«, potem je moral to zagotovo narediti bog (češ da boljše razlage ni). Ob tem pozabljajo vsaj nekaj stvari: 1) da lahko enako kot bog (duh, »kozmična« zavest, ideja) učinkujejo povsem nezavedni naravni (fizikalni) mehanizmi, 2) da pravega, doslednega »nič« nikoli ni bilo in ni moglo biti, saj iz golega nič nikoli ne more nastati kaj drugega kot nič (v zvezi s tem je tudi čudenje že starogrških filozofov, zakaj je sploh nekaj in zakaj ni vse en sam nič), 3) da ne moremo biti gotovi, ali prav razumemo koncept časa in z njim koncept »trenutnega stvarjenja«, 4) koncept delovanja boga pravzaprav prav ničesar ne razloži, ampak samo dodaja nove neznanke.

Kratko predstavitev pripravil: Milan Ambrožič

* * * * *

Pred časom sem na YOUTUBE naletel na propagandni clip v produkciji neke 'INCOGNITO ISLAMIC PRODUCTIONS':

(<https://newmuslimtube.com/questions-that-no-atheist-can-answer/>),

kjer zatrjujejo, da so v potu svojega obraza in verjetno z božjo pomočjo 'pogrunтали' nekaj tako težkih vprašanj, na katera noben ateist ne bo znal odgovoriti. Naslov clipa je provokativen (WHAT ARE THE QUESTIONS THAT NO ATHEIST WILL BE ABLE TO ANSWER), zato me je stvar izzvala in ogledal sem si ves propagandni spot.

Kmalu sem ugotovil, da je stvar relativno preprosta in je le profana variacija na temo, ki jo krščanstvo prežvekuje že stoletja.

Predvsem imajo fantje, ki so si zastavili kolosalno nalogo spraviti ateiste intelektualno na kolena, težave z dvovalentno logiko pri sklepanju, zato njihova 'vprašanja' bolehajo za kronično boleznijo, ki se imenuje 'zmote pri argumentiranju' in ki je zelo pogosta pri zagovornikih nadnaravnega in božjega (kreacionisti in drugi zagovorniki inteligentnega načrta ali ID (*intelligent design*), ko skušajo 'dokazati' svoje fantazmagorije. Še posebej je ta bolezen endemična na področjih, kjer prevladuje ena od treh monoteističnih religij – islam.

No, pa pogledajmo, teh nekaj vprašanj, za katera avtorji – častilci Alaha – trdijo, da nanje noben ateist ne bo znal odgovoriti!

- 1) Kako je lahko nekaj nastalo iz nič? Tu gre za temeljno ontološko vprašanje, s katerim so se ukvarjali mnogi slavni filozofi, predvsem zahodne, krščanske provenience. Takole**

modrujejo: »Kako lahko ateist upa, da je njegov ateizem veljaven, če pa je sam trenutek nastanka vesolja silen dokaz ustvarjalnosti Stvarnika in njegove sposobnosti ustvariti Bivanje iz Nič?«

Komentar

- a) Zlahka se da dokazati, da gre pri tej trditvi za uporabo argumenta iz nevednosti (*ad ignorantiam*). Kot izhaja iz semantike sintagme ('argument iz nevednosti'), gre za temeljno napako pri sklepanju, ki je v tem, da iz nevednosti neupravičeno sklepamo na vednost.

Shematično sklepajo takole: Ni dokazov, da je trditev X neresnična, *ergo*, X je resnična. Zagovorniki raznih oblik psevdoznanosti (kot so npr. ESP, kiropraktika, zdravilstvo, astrologija, jasnovidnost, homeopatija, hiromantika, kinestezija, trditve o obiskih Nezemljanov na Zemlji in prepričanja raznih drugih voo-doo mojstrov) sklepajo po temle vzorcu: ker še marsičesa ne vemo o delovanju naših možganov, je možno, da imamo izven-čutne zaznave; da z mislimi lahko premikamo in krivimo predmete; da lahko beremo misli drugih; da vidimo v prihodnost; da se lahko pogovarjamo z rajniki v 'onostranstvu'; da z nedolžnimi čaji ali drugimi zvarci lahko pozdravimo najtežje bolezni; da lahko konstelacije planetov vplivajo na naše življenje; da nas 'nosi luna'; da so nas obiskali Nezemljani in kot dokaz navajajo kroge v žitu ali pojav NLP.... Seznam napak iz nevednosti je neskončen, kot je verjetno neskončna človeška neumnost in lahkovernost¹.

- b) Aplicirano na trditev islamistov o nastanku vesolja iz nič, je to videti takole: »Ker še ne vemo, kako je nastalo Vesolje, ga je gotovo ustvaril Alah.«

Temeljno ontološko vprašanje je gotovo težko in globoko, toda s tem, da razlago prenesemo na neko nadnaravno fantazmagorično entiteto, nismo rešili problema. Pretenciozno trobentati, da nekaj vemo in s tem paradirati okoli, čeprav je jasno, da tega ne vemo, ne spada k vrlinam

Sploh lahko ugotovimo nek vzorec obnašanja religij skozi njihovo zgodovino, ki je podoben temu z Velikim pokom. Ko ljudje še niso znali pojasniti vremenskih pojavov, je suše, povodnji, zmrzali ipd. po njihovem mnenju povzročalo božanstvo. Ker niso poznali povzročiteljev bolezni, so sklepali, da so božja kazen. Pred Newtonom niso poznali nebesne mehanike, zato so zvezde in planete poganjali angeli; pred Darwinom niso poznali izvora vrst, zato so jih pripisovali Stvarniku; ipd., itd.

2. Kako je nastalo živo iz neživega? Z vso znanostjo in tehnologijo še danes nismo sposobni pojasniti, kako je nastalo življenje. Če je biokemija res tako vsemogočna in gre pri živih stvareh le za biokemične procese, bi bili do sedaj že zmožni izdelati živo celico iz nekaj organskih makromolekul!

Komentar

- a) Ponovno gre za argument nevednosti. Torej: ker še ne vemo natančno, kako je nastala prva živa celica, je življenje ustvaril nekakšen bog.
- b) Tu so uvedli v argumentacijo novo napako v sklepanju: argument črno-belo (tudi 'zmota alternativ'). Gre za zmoto, ki je v tem, da arbitrarno skrajšamo nabor alternativ na dve: ali je črno (možnost pojava živega iz neživega), ali belo (to ni mogoče, zato torej stvarjenje, kreacija po bogu). Logiki pravijo, da gre za argument, ki ima disjunktivno premiso – se pravi takšno, ki omogoča alternative – ko je ena (ali več) alternativa neupravičeno izpuščena. Napaka te sili v odločitev med belim ali črnim, sive pa ni (*tertium non datur*).
- c) Podoben zgled: Evolucija ne deluje (saj se opice ne spreminjajo v ljudi, hoja po zadnjih okončinah ni eden od vzrokov za nastanek inteligence, saj bi ptice že zdavnaj postale

¹ Aluzija na znano Einsteinovo opazko: "Samo dve stvari sta neskončni: vesolje in človeška neumnost, ampak za vesolje nisem povsem prepričan."

inteligentne) – zato so vrste na Zemlji rezultat božjega načrta in 'stvarjenja' sveta v šestih dneh. Dejstvo je, da evolucija deluje, le da niti približno na način, prikazan zgoraj. Drug primer: ali kapitalizem, ali komunizem (stalinizem). Dilema je lažna, saj obstoje še številne druge alternative.

- d) Uvedena je še tretja napaka v logičnem sklepanju, ki se imenuje '*non sequitur*'. Izraz *non sequitur* pomeni »ne sledi« (lat.) in pove, da zaključek (*conclusio*) ne sledi logično iz premise. Argument vsiljuje logično povezavo tam, kjer je ni. Primeri te napake so: Slišal sem, da imigranti napadajo naše ženske. V sosedstvu stanuje eden, torej je moja žena v nevarnosti. Vzel sem dežnik, torej bo deževalo. Žena rada gleda nadaljevanke, torej mora sovražiti opero.
- e) Aplicirano na trditev islamistov o nujnosti kreacionizma: ker še ne vemo natančno, kako je nastalo življenje, sledi, da ga je ustvaril bog.

Res še ne vemo vsega o prehodu iz nežive v živo materijo, a vemo ogromno in bliža se dan, ko bomo rešili tudi to uganko.

In končno: dejstvo je, da tudi kreacionisti nimajo pojma, kako je nastalo življenje, čeprav trdijo nasprotno. Ateisti skromno priznavamo, da še ne vemo vseh detajlov, kreacionisti pa to naše priznanje zmotno razlagajo kot slabost. V resnici velja ravno obratno: trditi, da nekaj veš, kar nihče drug ne ve, je domišljavost *par excellence*.

3. Kako lahko ateisti argumentirano zanikajo tezo iz Korana (ali pa iz Biblije in Talmuda) o uničenju človeštva (Armagedon, 'sodni dan'). Kaj lahko ponudijo kot dokaz, da je sodni dan zmota? Materializem ne pozna razlike med dobrim in zlim, zato je iz njegove perspektive vseeno, ali bo človeštvo izbrisano.

Komentar

- a) Prvič, to je predvsem moralno vprašanje, ki nima niti posredne zveze z ateizmom, zato je takšno vprašanje ateistom brezpredmetno. Poleg tega je nesmiselno in je podobno vprašanju »Kakšen znanstveni dokaz lahko ljubitelj piva ponudi za svojo trditev, da je vino slabše od piva?«
- b) Drugič, gre spet za napako v sklepanju *non sequitur*: ker vsa morala izvira iz Vsevišnjega, ateisti nimajo morale. Iz dejstva, da bo (verjetno) nekoč človeška vrsta izginila (kot jih je 98 % pred njo), nikakor ne izhaja, da se bo to zgodilo prav s 'sodnim dnem'.

4. Ateizem verjame, da so ljudje le visoko razvite živali, ki je plod dolge evolucije. Toda, kaj če bi se nenadoma pojavilo 'višje bitje', ki je dosti bolj razvito od Homo sapiensa? Ali bi lahko ravnalo z nami, kot mi ravnamo z živalmi (jih uporabljamo za težaška opravila, poskuse, hrano ipd.)? Darwinizem odgovarja: Da! Kakšen je torej namen in smisel človekovih pravic in svoboščin v očeh ateizma? Ateizem v tem kontekstu ne more pojasniti človeške narave, kot jo lahko islam, saj je človek ustvarjen po božji podobi in ima posebno mesto v vesolju.

Komentar

- a. Da, ljudje smo del živalskega sveta in si z našimi bratranci (velikimi opicami, primati) delimo skoraj 98 % genoma.
- b. Ne, ne bi bilo moralno, če bi nas ta 'višja bitja' uporabljala za namene, opisane v vprašanju/trditvi. Človeška morala je plod tisočletnega razvoja civilizacije in v končni konsekvenci temelji na kategoričnem imperativu: ravnaj tako, da bi vsako tvoje ravnanje lahko postalo obči zakon v družbi. Povedano drugače: ne stori drugemu tega, kar ne želiš, da bi drugi storili tebi.
- c. Izvor morale je – tako kot skoraj vsega drugega – povezan z evolucijo. Evolucijski pritisk je deloval v smeri, da je favoriziral osebkke, ki so se v človeški skupnosti obnašali moralno.

- d. Vprašanje/trditev pa že sama po sebi trpi za napako non sequitur: nobenih dokazov ni za obstoj takšnega višjega bitja' in so zato vsi nadaljnji zaključki brez podlage.

5. Kaj če bi v skladu z evolucijskim naukom dokazali obstoj 'višje/večvredne rase'? Ali bi lahko te višje rase² spremenile ostale v svoje orodje (belci – črnci v suženjstvu), kot to delamo z živalmi? Darvinizem odgovarja z 'da', zato lahko ateizem izločimo iz zdravorazumskih družbenih teorij. Samo bog lahko določi kriterije, po katerih razvrstimo vse človeške rase na višje in nižje na podlagi božjih kriterijev, ne pa človeških, kot je npr. barva kože ali gospodarska/vojaška moč.

Komentar

- a. Tudi ta tip vprašanj/razglabljanj vsebuje podobne napake pri sklepanju kot prejšnja.
- b. V živalskem svetu in človeški družbi ni nobenega 'višjega' bitja ali vrste, so samo vrste, ki imajo bolj ali manj razvito določene sposobnosti (npr. moč, velikost, dihanje v vodi, letenje v zraku, inteligenco ipd.). Sklicevanje na 'socialni darvinizem'³ (za kar tu v bistvu gre!) boleha za logično napako 'sklicevanja na naravo', v tem primeru uporabe socialnega darvinizma za opis človeške družbe. Sklicevanje na naravo je napaka, ki ima naslednjo logično shemo: X je naravno, zato je X dobro/prav. Primer: v naših cigarah je samo naravni tobak iz listov najboljšega tobakovca. Neškropljen. Popolnoma naraven. Drug primer: Homoseksualnost ni naravna, zato je nemoralna.
- c. Pri socialnem darvinizmu gre za to, da je Darwinov zakon preživetja najbolj sposobnih z naravno selekcijo skozi evolucijo pokazal najboljše rezultate, zato ga je treba uporabiti tudi na našo vrsto. Ker v naravi ne opažamo pomoči, usmiljenja, sočutnosti, ni prav, da pomagamo socialno šibkim, revnim, ali drugače 'nesposobnim'.
- d. Jasno je na prvi pogled, da avtorji tega vprašanja trkajo na odprta vrata: noben razumen človek, še najmanj pa ateist, danes ne zagovarja socialnega darvinizma.

6. Od kod fizikalne konstante⁴? Te so tako 'fino uglasene', da če bi se spremenile le za drobec, nas ne bi bilo tukaj. Nemogoče je, da bi bile te konstante naključne, zato mora obstajati kreator, stvarnik, ki je te konstante nastavil točno tako, da so primerne za življenje.

Komentar

- a. To vprašanje se navezuje na problem t.i. »fine tuning« (fina uglasitev) fizikalnih konstant, ki določajo vse karakteristike našega vesolja in ga je mogoče interpretirati tudi s t.i. **antropičnim načelom**⁵. Poenostavljeno povedano, to načelo trdi, da živimo v fino uglasenem vesolju, ki omogoča obstoj nas in življenja, kot ga poznamo.

² Nacizem je za to uporabljal termin *Uebermensch*.

³ Socialni darvinizem je sklop idej, ki skušajo delovanje Darwinovega zakona o preživetju najspodobnejših mehanično prenesti na družbo. Ideja o *laissez-faire* v kapitalizmu v bistvu temelji na tej podmeni. Kreacionisti zatrjujejo, da je družbeno-ekonomski sistem, ki nagraduje najbolj tekmovalne, logična posledica darvinizma. Gre seveda zopet za *non sequitur*.

⁴ Recimo Newtonova gravitacijska konstanta G , osnovni naboj e_0 , hitrost svetlobe v vakuumu c , konstanta fine strukture α itd.

⁵ Poznamo tri glavne različice načela, ki sta jih leta 1986 navedla fizika John D. Barrow in Frank J. Tipler, in to so: – **šibko antropično načelo**: »Opazovane vrednosti vseh fizikalnih konstant in kozmoloških količin niso enako verjetne, vendar zavzemajo vrednosti, ki jih omejuje zahteva, da obstajajo področja, v katerih se lahko razvije življenje na osnovi ogljika in zahteva, da je Vesolje dovolj staro za ta pogoj.«

– **močno antropično načelo**: »Vesolje mora imeti takšne lastnosti, ki dovoljujejo razvoj življenja na njegovi določeni stopnji.«

– **končno antropično načelo**: »V Vesolju se slej ko prej razvije inteligentna oblika življenja, sposobna obdelave informacij, in ko se enkrat razvije, nikoli ne zamre.«

Šibko različico načela so grajali kot argument brez domišljije, ker predpostavlja, da druge oblike življenja niso možne. Obseg konstant, ki dovoljujejo razvoj življenja na osnovi ogljika, je lahko še bolj omejen, kot pa so predložili. Grajali so tudi močno različico. Ni je moč preskusiti ali ovreči in naj bi bila

- b. Znanstveniki se zatekajo k antropičnemu načelu, ko nimajo dovolj dobre teorije, ki bi pojasnila opazovanja.
- c. Lahko mu končno očitamo še napako v črno-belem dokazovanju (pomanjkanje alternativ): fino uglasenost konstant je mogoče razložiti tudi z npr. obstojem multiversa. Če je namreč naše vesolje samo eno od neskončnega števila vesolj, je nujno, da se vsaj v enem od njih pojavi nabor konstant, kot ga poznamo (kot se pojavijo vse možne kombinacije kart, če jih dovolj dolgo mešamo).

Zaradi zgoraj naštetih pomanjkljivosti mnogi znanstveniki štejejo debato o tem, ali je možno z antropičnim načelom razložiti fino uglasenost fizikalnih konstant, za truizem⁶, to je, besedno igro ali puhlico. Paleofizičarka Caroline Miller je rekla:

»Antropično načelo temelji na podmeni, da je bilo vesolje ustvarjeno za nas. Na nesrečo vseh zagovornikov tega načela vsi objektivni dokazi, s katerimi razpolagamo, nasprotujejo temu načelu. V neantropocentričnem vesolju ni potrebe po mnogoterih vesoljih ali nadnaravnih bitjih, da bi pojasnili življenje, kot ga poznamo.« (Miller, Caroline »The Confusion of Cause and Effect in Bad Science«. (Predavanje na Piffard University, 2006).

Še ena ilustracija neadekvatnosti tega načela. Predstavljate si, da nenadoma oživi led v vaškem ribniku. Vem, da je to nemogoče, led je mrtva stvar, a predpostavimo to zaradi argumentacije. Lepega zimskega jutra se ozre okoli sebe, se čudi in modruje: »Glej, glej, zelo zanimiv svet okoli mene. Pa kako se prilegam vanj! Nisem ne prevelik, ne premajhen za tale ribnik! Poleg tega plavam na vodi zaradi anomalije vode⁷! To je čudovito, sicer bi bil ves čas na dnu ribnika in nikoli ne bi videl kopnega in neba. Več kot očitno je, da je bil ta svet ustvarjen z mislijo name!« Takšna bi bila 'ledocentrična' razlaga fine uglasenosti konstant.

7. Kako je nastal genom v živi celici? Jezik DNK predpostavlja 'programerja' kode kot ni računalniške kode brez programerja. Mora torej obstajati absolutni Programer.

Komentar

- a. Prvi del jasno sloni na argumentu iz neznanja, vsebuje pa tudi implicitno napako črno-belega sklepanja.
Primer: Ker mi (verniki, kreacionisti) ne vemo, kako je nastal genom, ki kodira celoten organizem, mora obstajati nadnaravna entiteta, Vrhovni programer (Alah), ki je zakodiral vse informacije v DNK.
- b. Prvič, DNK ni jezik v običajnem pomenu, ampak je informacija, spisana v jeziku evolucije. Govoriti, da je DNK navodilo, ki jo je zakodiralo neko božanstvo, je – milo rečeno – huda ignoranca, pomanjkanje temeljnih znanj o biologiji ali pa – kar je bolj verjetno – ponavljanje in širjenje plehkosti.

nepotrebna. Znanstveniki menijo, da gre pri tem sklepanju za znano napako 'dokazovanja v krogu' (*circulus in probando*), kjer začneš z argumentom, ki bi ga šele moral dokazati. To je podobno trditvi, da bi stvari bile drugačne, če bi bile drugačne.

⁶ Trditev, ki je prazen označevalec. Npr.: Če si živ, nisi mrtev.

⁷ Anomalija vode je fizikalni pojav, ki nasprotuje občutku za zdrav razum. Vse snovi se z ohlajanjem krčijo, tudi voda, a le do + 4 °C, nato se zopet razteza do 0 °C. Posledica te anomalije je, da je voda najgostejša pri temperaturi + 4 °C, zato led plava na vodi.

dr. Milan Ambrožič

Kratka predstavitev prispevka

Po obsegu kratek mini esej »Velike iluzije človeštva« dr. Milana Ambrožiča odpira skoraj vsa temeljna ontološka in druga vprašanja naravoslovja in filozofije. Sam izbor tem kaže na temeljito poznavanje materije, nedvoumno opredeljevanje za posamezne hipoteze, o katerih med znanstveniki še teče velika debata, pa na njegovo osebno načelnost in intelektualni pogum.

Zagovarjanje determinizma (tudi v kvantni mehaniki) je plavanje proti main-stream fiziki, saj je nesporno, da je indeterminizem vgrajen v same temelje današnje fizike. Zanikanje svobodne volje, ki seveda izhaja iz prepričanosti v determiniranost naših ravnanj, je prav tako daleč od splošnega soglasja in odpira Pandorino skrinjico predvsem na polju morale in etike.

Debata o vlogi Časa v fiziki je danes 'hot' tema. Vse več fizikov se nagiba k mnenju, da čas ni okvir, v katerem se vse dogaja (Newtonov in celo Einsteinov čas), ampak emergentna entiteta, ki je posledica nečesa še bolj fundamentalnega.

Provokativno in inspirativno branje!

Kratko predstavitev pripravil: Vojteh Urbančič

* * * * *

Že kot otroku mi radovednost glede bivanjskih vprašanj ni dala miru in sem razmišljal o razsežnostih prostora in časa. Izhajam iz neverne družine in v življenju niti za trenutek nisem verjel, da bi lahko verska prepričanja, npr. o bogu, nebesih in peklu, o katerih sem poslušal in veliko bral, vsebovala kaj resnice. Že v osnovni šoli me je močno privlačilo naravoslovje, saj sta me poleg matematike najprej zanimali predvsem astronomija in biologija. Zato ni čudno, da me je življenje popeljalo k poklicu fizika. Ne bi me zadovoljevalo samo ozko strokovno delo v fiziki, temveč veliko prebiram članke in knjige o fiziki nasploh, pa tudi o psihologiji, biologiji in celo filozofiji. Nenehno se sprašujem, kaj je absolutna resnica, to je, kaj je v ozadju naravnih pojavov, kakor jih razumemo danes, kaj je bistvo zavesti, in podobno.

Med stvarmi, o katerih sem trdno prepričan, pa je to, da boga ni. Ateist sem celo z ontološkega vidika. Spadam k fizikom deterministom in zato tudi v svobodno voljo v najglobljem filozofskem smislu ne verjamem. Ne glede na to, kakšna je narava v svojem najglobljem bistvu, je ne morem razumeti drugače kot holistično, to je vseobsegajočo, brez izjeme absolutno logično in takšno, da je vse v njej povezano med seboj. Narava sama kot neskončen pojav (v prostoru in času, kot si jo ljudje, filozofi in znanstveniki s svojo omejeno zavestjo sploh lahko predstavljamo) ne more imeti svobodne volje, saj ni oseba, temveč le večni, matematično konsistenten splet naravnih zakonitosti. Tudi kvantna nedoločenost nas ne bi smela zavesti k prehitrim in napačnim filozofskim sklepom. Prvič, kvantna mehanika v današnji obliki je precej verjetno samo rezultat našega nepopolnega razumevanja stvarnosti, drugič pa, kvantna nedoločenost je lahko le sinonim za hkratni pojav neskončnega števila vesolj, v katerih so uresničene vse naravne možnosti. Mislim, da je Einstein le imel prav, ko je do konca svojega življenja zavračal idejo o naključnosti narave, pa čeprav ga zaradi razlage fotoefekta

prištevamo med tvorce kvantne fizike. V osnovnem bistvu narave torej ni ne dobrega ne zla, ampak samo popolnost.

Zato tudi ne more obstajati resnična svobodna volja posameznikov, ker bi pomenila, da narava ne deluje holistično in da smo ljudje nekaj izven nje. Misel ali prepričanje o svobodni volji je za veliko večino ljudi nujno potrebno slepilo, da se ne bi počutili kot roboti in da bi verjeli v nek smisel svojega obstoja. Mislim pa, da je vse naše delovanje, mišljenje in čustvovanje na nek način vnaprej določeno. Psihološke in nevrološke raziskave kažejo, da se za naše delovanje najprej »odloči« podzavest, ki zavesti v bistvu samo sporoči svojo odločitev. Ne morem si predstavljati, kako bi lahko le bilo drugače, če zavest pri človeku res izhaja iz delovanja nevronov. Sploh ni toliko pomembno, kaj je tisto, kar nas najbolj žene k delovanju: geni, okolje, vzgoja, potrebe itd. Vse to je ena in ista stvar – žene nas narava s svojimi naravnimi zakoni.

Seveda bo takoj kdo protestiral, da je takšno razmišljanje nevarno, da kot že tolikokrat podobne ideje, teorije in napisane knjige v temelju prevrača vse naše pojmovanje morale, krivde, odgovornosti in kazni. Spomnimo se samo negativnih odzivov ob knjigah *Sebični gen*, *Bog kot iluzija*, *Moralna žival* itd. Vendar mene na prvem mestu zanima resnica. Prav nič ne bomo spremenili, če jo bomo iskali ali pa si bomo zakrivali oči pred njo – tudi ta »svobodna« izbira nam je vnaprej usojena. Spoznanje nam nikakor ne bo vzelo morale, saj je tudi morala po tej logiki naravni pojav in ne nek nenaravni človeški ali celo božji izum. Mene v mojem delovanju prav nič ne ovira prepričanost o determinizmu; ali morda to daje človeku celo več strpnosti do drugih?

Ker pa naj bi bila ključna lastnost boga svobodna volja, potem tudi bog ne more obstajati. Tudi narava sama nikakor ne more biti bog, kot ju mnogi napačno istovetijo. Verjetno so se vse verske zablode, odkar je človeštvo začelo razmišljati o svetu okrog sebe, začele s poosebljanjem naravnih sil. Če si mnogi ne morejo predstavljati tega, da se lahko materija giblje sama od sebe, brez zavesti, naj se raje vprašajo tole: Kako pa se lahko giblje zavest sama po sebi? Zakaj naj bi bila dinamika zavesti nekaj samo po sebi umevnega, dinamika materije in energije pa ne?

Zanimiva je tudi dilema o pojmu časa. Na prvi pogled s to razpravo nima nobene zveze, vendar pa je čas pomemben (morda najpomembnejši) dejavnik razumevanja sveta. Za večino laikov čas kot pojem v nasprotju z religijo in moralo ni preprečen s tabuji, moraliziranjem in nestrpnostjo, tudi zato, ker ljudje o njem v filozofskem pogledu najmanj razmišljajo. Pa vendar je ravno čas za večino filozofov in mnogih znanstvenikov, predvsem teoretičnih fizikov, eden ključnih in najzanimivejših konceptov. Že stari budisti so se spraševali, ali ima čas sploh kak fizični pomen ali pa je le človeška konstrukcija in iluzija. Nobenega dvoma ni, da je v znanosti, tehniki in v vsakdanjem življenju čas izjemno praktično matematično orodje za naše delovanje in dožemanje okolice in sveta. Čas je vgrajen v našo duševnost. Pri tem pa ne smemo pozabiti, da je linearno dožemanje časa najverjetneje le posledica spremljanja zaporedja dogodkov in čas nikakor ni kot večna reka z enakomernim tokom, kot so si ga npr. zamišljali nekateri starogrški filozofi. Dovolj je le pomisliti na Einsteinovo relativnostno teorijo in »nenavadno« vedenje snovi na mikroskopskem nivoju. Človekov »psihološki« čas je verjetno le človeška miselna konstrukcija pri potovanju človeškega življenja skozi realnost naravnih pojavov. Nekaj drugega je fizikalni čas: če ne drugega, bi ga lahko dojemali kot vzrok za potek dogodkov. V zvezi s potekajočim časom se pojavljajo tudi najosnovnejša vprašanja o informacijah (dogodkih): ali so »nekje« zapisani ali pa se informacija o njih prej ali slej izgubi. Mnogi fiziki, med njimi jaz sam, se nagibajo k mnenju, da je v nekem, nam nedojemljivem smislu v naravi vsak dogodek večno zapisan, s tem tudi človekovo življenje, z vsemi njegovimi dejanji in mislimi, dobrimi ali slabimi. To pa ne pomeni, da je človek še po smrti kak duh, ki bi lahko živel večno življenje, z novimi mislimi in občutji, brez telesne osnove (delovanja možganov). Za kaj pa nam sicer rabijo možgani?

Psihološko dožemanje časa se torej močno razlikuje od njegovega pojmovanja v fiziki. Čas in naša zavest sta med seboj neločljivo povezana in kaže, da je prav dožemanje časa nujno za to, da se zavedamo sami sebe. Zagotovo pa je zavest prek psihološkega časa povezana s fizikalnim ozadjem časovnih pojavov. To pa pomeni, da nas o bistvu zavesti ne bodo ničesar naučili ne duhovniki ne razni mistiki, temveč le interdisciplinarne ekipe strokovnjakov, med njimi tudi fiziki. Če ne razumemo celotne narave, potem tudi zavesti ne moremo.

Narava je večna in prav tako njeni osnovni zakoni. Še natančnejši izraz bi bil, da so narava in njeni zakoni brezčasni. Nikoli ni bilo nobenega »prvotnega« kaosa ali pa Niča. Osnovni zakoni so neodvisni od časa, duha, nekakšne kozmične zavesti in ne vem česa še in jih tudi noben bog ne more kršiti ali spreminjati. Seveda pa se moramo zavedati, da naše lokalno vesolje, ki obstaja le za končen čas, najverjetneje niti zdaleč ni vsa narava. Da si bralec lažje predstavlja pojem brezčasnosti, naj omenim geometrijske zakone, vezane na ta ali drug prostor, ki s časom nimajo nič opraviti.

Da se iz popolnega kaosa ne more razviti nič urejenega, poskušajmo ponazoriti s spinskim modelom v fiziki. Med sosednjimi spini v kvadratni mreži delujejo takšne sile, da se spini poskušajo poravnati v isto smer. Če začnemo s popolnoma neurejenimi smermi vseh spinov, se v določenih pogojih res vzpostavi popoln red, to je, vsi spini se poravnajo v isto smer. Vendar pa je treba poudariti, da tu tudi na začetku simulacije ni bilo pravega kaosa. Urejevalne sile med sosednjimi spini so delovale že od začetka. Če ne bi bilo teh sil, se spini nikoli ne bi poravnali v isto smer! Podobno delujejo vsi naravni sistemi. Zato je napačno razmišljanje, da v začetnem kaosu tudi ni bilo nobenih naravnih zakonov in da je v nekem trenutku hkrati izginil kaos in so se pojavili naravni zakoni. Tudi misel, da bi lahko neka v osnovi kaotična božja volja iz kaosa vzpostavila red, je zgrešena. Tudi zavest potrebuje nek že obstoječi red v ozadju, da sploh lahko deluje. Red pa je vedno nekaj vsiljenega, determinističnega. Lahko ta red enačite z že obstoječo Naravo in njenimi zakoni, če hočete.

Nekaj virov za nadaljnje branje:

- [1] Richard Dawkins: Bog kot zabloda, Modrijan, Ljubljana 2007.
- [2] Richard Dawkins: Sebični gen, Ljubljana 2006.
- [3] Robert Wright: Moralna žival, Mladinska knjiga, Ljubljana 2008.
- [4] Bryan Magee: Poti filozofije, Mladinska knjiga, Ljubljana 2002.
- [5] David Eagleman: Prikrito (Neznano življenje človeških možganov), UMco, Ljubljana 2014.

PRIROČNIK ZA RAZMIŠLJANJE O TREH VPRAŠANJIH NERESNIČNOSTI IN TREH VPRAŠANJIH STVARNOSTI (2. del)

Bojan Čebulj

Kratek povzetek prispevka

Besedilo v nadaljevanju je druga tretjina daljšega priročnika oz. eseja, ki obsega skupno 30 strani in ga je v novembru 2006 dokončal Jan Bolj, kar je psevdonim Bojana Čebulja (1928–2013). Bojan je bil skupaj z Brankom Delcottom starosta civilnodružbenega organiziranja slovenskih ateistov, pobudnik in soustanovitelj ter predsednik nekdanjega Posvetnega združenja SVIT (Svobodoumnost, Vednost, Izkušnje, Tuzemskost). Objavo tega prispevka Združenje ateistov Slovenije posveča spominu na svojega nekdanjega sodelavca. »Priročnik za razmišljanje o treh vprašanih neresničnosti in treh vprašanih stvarnosti« je Čebuljevo sintezno družbeno in svetovno nazorsko delo, v katerem si zastavlja temeljna vprašanja o človeku in njegovih smotrih, zmožnostih ter verovanjih. Prva tretjina tega dela je objavljena v Ateističnem zborniku 2013–2014, v njej pa Čebulj razglablja o naslednjih treh vprašanih:

ALI OBSTAJA POSMRTNOST?

ALI IMA ČLOVEK DUŠO?

ALI BOG JE, ALI BOGA NI?

V tu objavljenem nadaljevanju njegovega priročnika so podani avtorjevi pronicljivi odgovori na vprašanja:

KAJ JE ČLOVEK?

KAJ BO ČLOVEK?

KAKŠEN NAJ BI BIL ČLOVEK?

Kratek povzetek pripravil: Jože Kos Grabar ml.

* * * * *

Odgovori na prva tri vprašanja v tem zapisu so samo bežen povzetek nekaterih temeljnih misli dosedanjih razmišljevalcev in še bolj bežno navajanje sodobnih in najnovejših spoznanj, ki zanikajo ne le obstoj, ampak sploh možnost obstoja posmrtnosti, duše in bogov. V večjih knjižnicah je na voljo nič koliko knjig za dopolnitev in pritrditev, a zakaj ne, tudi za zavrnitev in zanikanje ugotovitev in prepričanj, navedenih v tem priročniku. Vsakomur dana svoboden um in svobodna volja imata dovolj možnosti preveriti svoja mišljenja in se odločiti za prepričanje brez umišljanja, utvar in laži. Versko prepričanje ni in ne more biti prepričanje, saj verovanje verjame v stvari, ki niso stvari, ampak le domišljija, ki torej niso prepričljivo resnične, niti dokazane. Verovanje samo po sebi ni nikakršen dokaz za obstojanje nečesa, kar je iznašla domišljija in je samo v domišljiji možno. Je pa samo verovanje, lebdeče v nestvarnosti utvar in laži, zadosten dokaz za utemeljeno prepričanje, da v stvarnosti ni bogov in ničesar božjega. Seveda obstajajo razlage, zakaj se človek tako nerazumsko oklepa verovanja in ver ter ne uvidi vseh nasprotij in nesmislov tega oklepanja. Ena od razlag je, da človekov um še ne more in morda nikoli ne bo zmožni razuma, mišljeno seveda v povprečju, ki se bo odrekel, moram uporabiti tujko, fantaziranju v prazno in slepo. Naša domišljija, kot beseda, ne zaobsega

presejanja v pomen, da je pretirana, prebujna domišljija bolezenski pojav uma, ki hitro preraste v neprisebnost in blaznost. In zaradi tega in takega verskega fantaziranja se človeštvo že vso svojo zgodovino prepira, preganja in pobija. Vsaka vera se razglaša za edino veljavno, pravilno in kar resnično, in bog vsake vere je edino priznani in kar dejanski. In verniki vsake vere se imajo za boljše, pametnejše in sposobnejše od vernikov drugih ver, kar skušajo dokazati z vsemi sredstvi in na vsak način, brez predsodkov, če se jim zazdi, tudi z vojno. Nobena vera ne zmore dogovarjanja in sporazumevanja, že zato ne, ker je verovanje več kot vsaka pamet in je vera nad slehernim razumom. Poenostavljeno to pomeni, da je verovanje možno samo brez razuma, torej brez možganov, ki so delež uma. Dano naj bi bilo duši, ki naj bi bila božji dih in zato naj bi bila nesmrtna. Toda božji dih in z njim boga ter dušo in njeno nesmrtnost si je izmislila domišljija, ki je proizvod možganov v glavi, kakršne naj bi ustvaril sicer vsemogočni bog. Nerazrešljivo zapletenost navedenega je katoliško bogoslovje koncem 4. stoletja razložilo ob bogu Očetu in bogu Sinu z bogom Duhom, kot posrednikom in voditeljem. Troedinost božje osebe je za večino vernikov težko ali kar nerazumljiva, kar je primer tudi v drugih verah, ko so in še nedokazljive, a za njih neizpodbitne verske resnice zmerom znova dopolnjujejo in razlagajo. Kako enostavno bi bilo, če bi svoboda verskega prepričanja bila razumljena tako, da za tistega človeka, ki veruje v boga ali bogove, ta je oz. so, in za tistega, ki ne verjame vanje, teh ni, a sta si zato takšna človeka v vseh človeških pogledih enakovredna, tako kot tudi vernika, ki verujeta vsak v drugačnega, a svojega boga.

Kaj je to naključno bitje, ki se povečuje, da je stvaritev vsemogočnega boga in si domišlja, da je ustvarjeno po njegovi podobi in čeprav nima pojma, kakšna naj bi bila ta podoba, se ima za najpopolnejšo stvaritev na zemlji, ki si nenehno zastavlja tudi vprašanja, na katera ne zna in ne more odgovoriti, si pa z domišljijo odgovore samo sebi laže. Torej KAJ JE ČLOVEK?

Ali si na vprašanje sami sebi lahko iskreno, pošteno in prepričljivo sploh odgovorimo? Za človeka v ednini se lahko sprašuje iz nič koliko različnih vidikov, kot o določenem osebk, ali pa za človeka v nekakšnem obče človeškem povprečju, seveda s povprečnimi in zasilnimi odgovori. Spraševanje v množini, kaj smo ljudje, pa ponuja le posplošene in ne natančne odgovore. Poslužimo se enega. Človek je skupek kemično in fizično prepletenih snovi, od tega dve tretjini vode, v smiselni ustroj za zagotavljanje bivanja v postopkih dolgega razvoja, ki je temu ustroju zagotovil možgane, središče urejanja usklajenega delovanja celovitosti snovnega, tvarnega obstoja. Približno tako je mnenje materialistov (materija-snov) in realistov (realnost-stvarnost) ob prepričanju na osnovi znanstvenih dognanj, da je temelj vsega in vsemu najmanjši delček snovi, ki ni več atom in so mu že na sledi. Knjig z razpravami o tem je dovolj. Živost, ki jo zagotavljajo možgani, je tudi pogojena v teh delčkih in znanstvena domišljija si obeta v njih odkriti nekaj, kar se ne ve, kaj naj bi bilo ali je, a poganja vse v nenehno gibanje, ki se nenehno končuje, a vedno znova vzpostavlja. Presenetljiva je ob tem biblijska misel, ki naj bi jo bog izrekel človeku: prah si in v prah se povrneš.

Drugačnega mišljenja od materialistov pa so metafiziki (metafizika-za, nad obstoječim), ki seveda ne morejo zanikati snovi, a so prepričani, da je stvaritev nadnaravne sile, to je boga. In zato snov sicer premine, božji dih v njej pa je večni v posmrtnosti. V razmišljanju pred tem je že razjasnjeno, kaj sta božji dih in posmrtnost. In z metafiziko in njeno umišljeno nestvarnostjo znanost nima kaj početi. Je pa predmet bogoslovja, ki se v vseh verah izkazuje za neutrudnega razlagalca verskih resnic, ki so preplet domišljije, izmišljanja in nehotenih ali zelo premišljenih laži. Metafizika temelji na z ničemer dokazljivi nadnaravnosti, ki jo je človek poosebil v bogu, v nečem vzvišenem nad njim, čemur se je treba podrediti in brez pomisleka in zadržka častiti.

S preimenovanjem nadnaravnosti v izven naravnost ali nenaravnost, če se poslužimo umišljanja, nadrejenost božjega odpade, z njo pa odpade tudi smiselnost verovanja v boga in bogove in že samo domnevanje o njih.

Človeka se označuje tudi kot družbeno in spolno bitje. Oznakama socialno in seksualno bogoslovje rado in hitro pritika še oznako religiozno, torej človek naj bi bil tudi verno, versko, verujoče bitje. Toda družbenost in spolnost pogojujeta nagona samoohranitve in nadaljevanja vrste, sama po sebi in pred zavestjo delujoča vzgiba vzpodbujanja vsega našega premisleka in početja. Nagona sta nam dana s prvim dihom, položena v zibko, verovanje in vera, pristajanje na obstoj nedokazljivo nadnaravnega, pa

je bolj ali manj vsiljena vzgoja staršev, šole, družbenega okolja in še posebej verskih in cerkvenih ustanov, torej pridobljena šele na določeni stopnji zavedanja. Nagona samoohranitve in spolnosti neposredno učinkujeta na verovanje v boga oziroma ga kar določata, saj je vsem veram lastno, da naj bi molitve, darovanja in priprošnje bogu in bogovom z njihovo milostjo omogočale ugodnejše preživetje in ohranitev živosti sploh. Z nesmrtnostjo izmišljene človekove duše pa naj bi se človeška vrsta nadaljevala v večnost. Oba nagona, kadar si podredita razum, sta tudi vir neobvladljivega pohlepa po blagu in po mesu, rečeno v prispodobi. Ni namen tega priročnika razpravljati o vseh oblikah izkoriščanja človeka po človeku od suženjstva, hlapčevstva, prostitucije, izkoriščanja množic delavcev na vseh področjih industrije, žensk na podlagi verskih nauk, do nečloveškega izkoriščanja otrok za težaška dela in spolne zlorabe. Verske in cerkvene ustanove pa so zaznamovane s pohlepom po dušah, ki naj bi bile v ljudeh, torej dejansko s pohlepom po verujočih v enega ali drugega ponujenega boga. Krvava obračunavanja med verami so najbolj žalostno poglavje preteklosti in sedanjosti človeštva. Vsili se ne le dvom v vsemogočnost in božanskost slehernega boga, ampak kar prepričanje o nesmiselnosti in nepotrebnosti bogov in vsega božjega. Vsak bog zase in vsi skupaj s človekom, svojim največjim stvariteljskim dosežkom, dokazujejo svojo nepopolnost, nesmotrnost in neprepričljivo vzvišenost. Drugačni ali boljši ne morejo biti, ko pa so izmišljeni iz človeka, z domišljijo, ki si ni mogla in se ne more zgledovati po ničemur drugem, kot pa samo po človeku samem. Stvariteljsko nezanesljivost bogov skuša domišljija zabrisati z božjo milostjo, ki naj bi človeka obdarila s prosto voljo in svobodnim razumom. A kar nekaj verskih zgodb ve povedati, da bog ni bil zadovoljen s svojim izdelkom človeka, zato ga je ugonobil z vsem živim v vesoljnem potopu. Izbranci, ki jim je bog s svojo zmotno presojo prizanesel s potopom, ni pa se spomnil, da bi ustvaril novega boljšega človeka, niso bili nič boljši od svojih ugonobljenih prednikov in njihovi potomci so grešili naprej in grešijo še danes bolj. Zato kar nekaj ver oznanja ponovno in skorajšnjo pogubljenje človeštva. Bogoslovje bogovom ne sme očitati stvariteljske nesposobnosti ali celo zmote, zato si je izmislilo zavržene angele, zle duhove, Satana, hudiča, zlodeja in vruga, ki napeljujejo človeka v grešnost. Saj je nesmiselno, a vendar premislimo, če so vsemogočni bogovi nemočni proti zlim duhovom in Satanu, torej niso zares in do kraja vsemogočni in taki so, tudi zato, ker niso zmogli ustvariti človeka, ki bi bil nedovzet za vsa napeljevanja in zavajanja zlih duhov in Satana. Po Bibliji naj bi se celo v raju Eva, drugi iz Adama ustvarjeni človek, ne mogla upreti Satanovi skušnjavi in je z Adamom jedla prepovedana jabolka z drevesa spoznanja. Bistvo njunega greha naj bi bilo spoznanje, da sta gola, da sta človeka dveh različnih spolov. Satan jima je razkril samo to, kar je ustvaril bog in, če ne bi razkril, kakšen namen naj bi imel bog z različnima spoloma prvega moškega in prve ženske v svoji stvariteljski zamisli, pa seveda domišljija nima odgovora. V našem jeziku ima Satan precej imen: hudič, vrag, zlodej, peklenšček in še kaj. Hudič, povzročitelj vsega hudega, umišljen v zastrašujoče in pošastne podobe živali, pravzaprav naj bi bil nič manj vsemogočen od boga in dejansko vzajemno in soglasno sodelujeta pri določanju poteka vsega človekovega početja. Domišljija vere, umišljena, zlagana moč prepričljivosti verovanja, naj bi bila edino zanesljivo sredstvo proti nakanam hudiča. A verski nauki in oznanjevanja se vse manj sklicujejo na hudiča, kot temne sile zla, vse manj grozijo s kaznijo pekla, saj je zla, hudega in krivic na svetu toliko, da se kar vsiljuje misel o Satanovem vladanju svetu in popolni nemoči slehernega boga in vseh bogov skupaj.

Razvoj znanosti, njeni dosežki in neslutena odkritja so človekovo umevanje sebe, sveta in veselja v dokajšni meri odrešila predsodkov, umišljanja, okvarjene domišljije in zlaganosti, ki jih je vanj v dolgi preteklosti nakopičila nevednost. A še zmerom je dobršnemu delu človeštva to umevanje neznano, nedostopno in po zaslugi nasilnega vsiljevanja ver, verovanj in praznoverja dejansko prepovedano. Nepismenost, polpismenost in neseznanjenost z dejstvi človekovih spoznanj o stvarnosti sveta so prisotne predvsem na prostoru, ki ga obvladujeta v oblastno nasilje povezana država in Cerkev. A tudi v tako zvanem demokratičnem in tržno svobodnem evro-ameriškem svetu je družbenega nazadnjaštva in miselne zaostalosti še zmerom toliko, da Cerkve lahko zaslepijo in zavajajo s svojimi verskimi izmišljotinami ljudske množice, ki jih pohlepne oblasti s hinavskimi človekoljubnimi gesli na vse možne načine brezčutno izkoriščajo. Človek je žival ali, še bolje, zver prilagajanja. Narava je v svojem dogajanju brez namena in smotra zagnana v obstajanje živosti in samoohranitve, a tudi brez uvidevnosti, obzirnosti, usmiljenja in sočutja. Samouničevanje je lastnost narave, s katero je zaznamovala tudi svoj proizvod – človeka. Živalskosti ga ni odrešila, a dala mu je možnost razvoja v samozavednost, da je, da naj bi bilo, da vse bolj postaja v vse zaobseženi edinosti predvsem

razmišljajoče bitje. Razmišljanje je sposobnost uma, da v razpetosti med razumom, osmišljevalcem zaznav in spoznanj, in med pametjo, ki presoja o koristnosti in uporabnosti odločitev razuma, najde odgovore na vprašanja, ki mu jih vsak hip in nenehno zastavlja stvarnost, ter poišče rešitve za uganke in skrivnosti, ki jih bujno proizvaja domišljija, če vprašanja nimajo odgovorov. Domišljija je nepogrešljiv vzgib povoljne, smotrne ustvarjalnosti, dokler je v službi radožive radovednosti po razkrivanju vzrokov in pogojev dejanskosti in stvarnosti. Če se in ko se domišljija zaplete in zasvoji z nedejanskostjo in nestvarnostjo v prenapetosti uma, ko si umišlja preseči razum in pamet z utvarami in lažmi, pa se izrodi v lastno nasprotje in samozanikanje. Take utvare in laži so verska verovanja in praznoverja, ki vse prerada razrastejo v omračitev uma, nerazsodnost in norost. Človek je vzpostavljen v nenehno presojanje in odločanje, v neubranljivo nihanje med dobrim in slabim, povoljnim in nepovoljnim, sprejemljivim in nesprejemljivim, milim in zlim, med odgovornim in neodgovornim, odločanjem za plus ali za minus. To neustavljivo, zmerom znova začetno, čeprav zmerom sproti izničeno mrgolenje človeka, kot je delno in približno nakazano v zgoraj zapisanem, naj bo nezadosten, a vendar odgovor na vprašanje, kaj je človek. Tudi ta kot vsak odgovor, kar vsiljuje nova vprašanja: je človek lahko drugačen in boljši, ima na svoji poti razvoja tudi to možnost, kaj bi bilo nujno in potrebno, da to doseže vsaj v zadovoljivi meri in še bi lahko spraševali. A naj bo to spraševanje strnjeno v kratko vprašanje: KAJ BO ČLOVEK?

Vprašanje, ki namesto odgovorov nudi ugibanja, domneve, želje, napovedovanja in seveda neizogibno izmišljanje. Še tako znanstveno utemeljeno predvidevanje bodočnosti se je doslej izkazalo za zelo nezanesljivo in ne malokdaj prav nasprotno od pričakovanega. Romsko vedeževanje je po verjetnostnem računu bliže vsaj približnemu zadetku. Dognano je, da se človek v zadnjih desetletjih ni v ničemer bistveno spremenil, ne v telesnih in ne v umskih danostih. V povprečju zaznavna višja rast in večja telesnost ne izkazuje nobenega povečanja obsega lobanje in teže možganov. Nemara prav zato človek tako zadrto vztraja tisočletja pri verovanju v nadnaravnost, v vse božje in nedoumljivo, navkljub vse bolj dognanemu razpoznavanju stvarnosti. In navkljub neovrgljivemu dejstvu, da verski nauki nekdanjih, že pozabljenih, tisočletja starih in sedanjih zmerom na novo izumljenih verovanj niso doprinesli ničesar k izboljšanju odnosov med ljudmi in odpravljanju krivic in zločinov. Obljube o večni blaženosti in grožnje z večnim pogubljenjem, oboje šele po smrti, ne morejo preglasiti tihega dvoma v njihovo resničnost in zatreti komaj zavedne potlačene slutnje o njihovi zlaganosti. Ta dvom in te slutnje sicer podžigajo k vse bolj zavzeti verski gorečnosti, a obenem so nehoten vzrok neprepičljivosti in neučinkovitosti vseh verskih verovanj, ki doslej človeštvo niso niti za las vsaj premaknila k več dobremu in manj zlemu. Povoljnosti in koristnosti, ki jih vsekakor izpričujejo verski nauki Cerkev, so komaj upoštevanja vredne, ne le zaradi prilaščanja ljudske biti in zavajanja v slepo verovanje izmišljenega božjega, ampak zaradi omejevanja in nadziranja svobodnosti uma, zaradi omalovaževanja žlahtnosti enkrat samkrat danega življenja z lažmi o večni sreči po smrti in zaradi nasilnega zapovedovanja protinaravnih pravil in načinov bivanja. Biblijska zapoved »*Ljubi svojega bližnjega, kakor samega sebe!*«, se lepo sliši, a skriva v sebi pritajena sporočila. Bližnji ni slehernik, vsak sočlovek, ampak le tisti, ki je poznan in priznan v krogu določene skupnosti, v družini, rodu, plemenu, narodu ali še kakšne dogovorjene. Za vse izven teh krogov zapoved ljubezni ni obvezna, jo pa s tem, ko je ne prepoveduje, vendar dopušča. Ko nas prevzema ljubezen do samega sebe, zapovedi ni treba pojasnjevati, saj jasno opozarja na neljubezen, brezčutnost in brezbržnost do bližnjega. Samoohranitveni nagon obvladuje našo zavest do take mere, da ljubezen do samega sebe s sebičnostjo in zagledanostjo le vase ne seže do drugih. Izjeme so starševske, prijateljske in še kakšne ljubezni, pogojene z izjemnimi razmerami. Spolna ljubezen pa je le dvoje sebičnosti, gnanih z nagonom ohranitve vrste predvsem v mladosti in praviloma mimo razuma. Kjer nagon zakrni v slo po užitku, pa je sebičnost pretirana na in čez rob zdravega razuma. Ker spolna ljubezen ni ljubezen, se jo mora vsak obkladati s tem pojmom in posajati v nesmiselnost srca in izmišljenost duše, čeprav je njen delež v možganski žlezi. Poglavje zase pa je izkoriščanje pojma ljubezni pri vsiljevanju verskih resnic, nedokazljivih in zato nedotakljivih. V krščanstvu je ljubezen do boga obveza in dolžnost, še posebej do njegovega sina in sinove matere, kot pogoj za njihovo ljubezen do človeka. Ta z umišljeno vero umišljena ljubezen človeka do umišljenega božjega obeh spolov korenini iz možganov vse telo obvladajočega spolnega nagona, ki ga domišljija omajanega ali prizadetega razuma nadomešča z umišljenim čustvom ljubezni ali ga celo izkrivlja zavedno ali nezavedno v spolno predanost božjemu. Dokazovanje odvisnosti sleherne ljubezni od spolnega nagona bi bilo preobsežno za ta priročnik, a

spomnimo se na čustva sočutja, usmiljenja in na vse možnosti žrtvovanja, pa bo dejanskost vseh opevanih in povzdigovanih ljubezni hitro vprašljiva. Razmislek o zapovedi ljubezni do bližnjega pa zaključimo s preoblikovanjem v predlog: »*Ljubi samega sebe, a nič manj ljubi soljudi!*«, ali še bolje: »*Imej se rad in rad imej soljudi.*«

Človek je razmišljajoče bitje, v kar ga je v sto tisoč in milijon letih izoblikoval naravni razvoj. Ob ugotovitvah, kakšen je človek danes in ob dovolj razberljivih spoznanjih, kakšen je bil zadnjih sto let, so pričakovanja, da se bo v doglednem času razvil v povoljnejše, smotrnejše in v svoje sposobnosti koristneje izrabljajoče bitje, nikakršna. Človekovo razmišljanje še ni na stopnji uvidevanja, kako naj do zadnjega delčka snovi odvisen od dejanskosti in stvarnosti narave, ki ga je izoblikovala. Razmišljanje se mu jalovo troši v zablodi in obsedenosti z nedejanskim, nestvarnim, le v njegovi sprevrženi domišljiji obstoječim svetom bogov, posmrtni nesmrtnosti nedokazljivih nadnaravnosti. Človekovo razmišljanje je šele in toliko razvito, da ne more odvreči miselne in na zgrešenih, netočnih spoznanjih naložene navlake, ki mu jo je nalagalo omejeno iz ničelne točke razvijajoče se razmišljanje. Uganka brez odgovora ostaja, kdaj in če sploh bo dano človeku svoje bogastvo in dragocenost razmišljanja zastaviti v za vse ljudi sprejemljiv svet in odvreči bremena s stvarnostjo skregane preteklosti, a njene krute in grozljive izkušnje imeti za nenehno opominjajočo šolo. Napredek tehnike na videz prehiteva samega sebe, človekovo razmišljanje pa ne uspe tega napredka izmakniti iz kolesnic samouničevanja in grožnje samomora. Koliko tisoč, sto tisoč let je naravni razvoj namenil človeštvu za streznitev od opajanja z neplodno, le v ubijalsko zločinstvo zavajajočo samoprevaro o odvisnosti od volje, nepredvidljivosti in usmiljenja izmišljenih in zlaganih bogov? Namesto ugibanja vprašajmo KAKŠEN NAJ BI BIL ČLOVEK?

Ne, kakšen bi moral biti, saj tako zastavljeno vprašanje predpostavlja zahtevo in prisilo, ki ju v nemajhni meri uveljavljajo nauki in delovanje Cerkev, kot tudi vse veje sleherne oblasti. Vprašajmo torej, kakšen naj bi bil človek, da bi bilo prav v vseh pogledih in ozirih njemu samemu? Teh pogledov in ozirov je nič koliko in preveč, da jih je sploh možno naštet. Njihova številnost in prepletenost je tudi vzrok, da človek ob vsej zavzetosti razmišljanja za večino njih ne najde smeri in poti za njihovo razreševanje, kar še posebej pričata običajno le izbrancem razumljivo in za vsakdan odvečno modroslovje, ter izmišljenih skrivnosti se oklepajoče bogoslovje. Vso to množico pogledov in ozirov na človeka opredeljujejo na eni strani skupnostno presojanje in odzivanje na družbeno stanje in dogajanje, ki je vzrokovano s preobiljem nikoli usklajenih pogledov in ozirov, na drugi strani pa z različnostjo posameznikov, ki je vir nepomirljivih nasprotovanj in brezobzirnih obračunov. Skupek vseh lastnosti in sposobnosti ter iz njih izvirajoči razmisleki, ponašanje in delovanje imenujemo značaj, nprav in človekova narava. Beseda nprav in iz nje izpeljana npravnost ne zvenita dopovedljivo, zato se nprav pojavlja le v križankah, za npravnost pa uporabljamo tujko morala. Morala je zbir pojmov, ki naj bi označevali človekov značaj: poštenost, sporazumnost, odgovornost, miroljubnost, strpnost, dobrotljivost in še veliko takega, pojmov torej, ki naj bi prežemali človekovo zavest v odnosu do sebe in slehernega sočloveka, če je seveda vreden tega naziva. Z značaji in moralo se na veliko in široko ukvarja psihologija, prevedeno dušeslovje. Ker duše ni, preimenujmo dušeslovje v umoslovje, saj iz uma s sedežem v možganih izvira naša zavest, s katero uveljavljamo razumnost v odnosu do stvarnega sveta okoli nas, pogojeno z razpoznavanjem samega sebe, s širokim upoštevanjem dane resničnosti in globokim zavedanjem odgovornosti za vsa svoja početja in ravnanja. Poleg razumnosti nas pri tem vodijo čustva, izmikajoča se razumu in, kot radi rečemo, skregana s pametjo, zamotana in lahko le hipna razpoloženja možganov. Preveč bi bilo, čeprav potrebno in zanimivo razmišljati, v kolikšni meri so vsa verovanja, vse vere pogojene z nerazvozljivo prepletenostjo čustev, odmikajočih se od razuma in zanikajočih potrebo po pameti. Če se čustva zato zatekajo v domišljijo, za katero vemo, kako in kam se lahko razbohoti in razpase, potem ni težko ugotoviti, da so verovanja v čez-, izven- in nadnaravno nesmiselni izkupiček zmede in nepreverljivosti čustev, zaenkrat še ne do kraja razjasnjenega delovanja možganov. Stvarno srce in izmišljena duša nimata s čustvi prav ničesar. Protirazumsko, nespametno posiljevanje srca in duše s čustvi, še posebej ljubezni, je žalosten dokaz, kako globoko še tičimo v nepoznavanju in zgrešenih presojah človeka naših nevednih prednikov. Za moralo in značaj človeka naj bi odgovarjala kar dejansko srce in duša in še nekakšen neopredelljiv duh zraven, po vseh verskih in cerkvenih naukih, ker iz svobodnega uma izvirajoča prosta volja, kakršno naj bi jo človeku podelil bog, prerada zapade skušnjavam Satana. Pridobitništvu oblasti nad dušami in

zaradi njih nasilju nad posvetnostjo vernikov služi cerkveno vztrajanje pri človeka zapostavljajoči, z zavajanjem in lažjo obsedeni in v brezumno brezmejnost uklenjeni domišljiji verskih verovanj in cerkvenih nauk.

Vsakodnevne izkušnje s soljudmi in s samimi seboj nam neprizanesljivo ponujajo spoznanja, kako zamotana in če sploh kdaj razvozlana uganka je človekov značaj ob vseh odvisnostih od še ne razkritih prepletenih dednostih zasnov staršev, nosečnostih in porodnih okoliščin matere do vzgoje in vplivov doma, šole ter bivanjskega in družbenega okolja. Prepustimo to družboslovju in umoslovju, uporabimo in izkoristimo pa domišljijo za premislek o tem, kakšen naj bi bil, naj bi bilo prav, da bi bil in nazadnje, naj bi moral biti človek. Iz vse številne množice želja, pričakovanj, predlogov in zahtev, kakšen bodi človek, naj bodo izbrana tri področja, ki neposredno zadevajo ali so soodvisna od prvih treh vprašanj, zastavljenih v tem priročniku in ponujena v razmislek. Prvo področje naj bo verovanje in vera, ki smo ju na kratko že osvetlili iz preteklosti do sedanjosti, zdaj pa še pogledimo, kaj bo z njima jutri in v bodočnosti. Drugo področje bo vprašanje miru in vojne. Koliko se je že premolilo, koliko se moli in se še bo molilo za mir na svetu, ni možno oceniti, zaključiti pa se lahko hitro, ob že približnem poznavanju človeške zgodovine, ki je eno samo krvavo vojskovanje, da so bogovi že od nekdaj in do danes popolnoma gluhi za vse molitve in prošnje za mir. Lakote, kuge in vojne obvaruj nas Gospod, je stara molitev, ki pove, da je prav vojna kriva za lakoto in bolezni. Verska obsedenost s človekovo odvisnostjo od božjih odločitev in predanost zaupanju v dobro božjo voljo gresta z roko v roki, sta vzajemni z izkrivljenostjo človekove narave v ubijanje in moritev sočloveka, saj so se in se še zmeraj vojne začenjajo in vodijo tudi v imenu enega ali drugega boga. Tretje za razmislek izbrano področje pa bo pravičnost, pojem, s katerim verovanja dičijo svoje bogove in utemeljujejo z njim neprizivnost in vdanost v božje odločitve. Narava, rastlinstvo itak in živalstvo, kljub različnim stopnjam razvitosti možganov, ne posedujejo nikakršnega občutja pravičnosti. Nagoni pri višje razvitih živalih sicer pogojujejo določena stanja in oblike urejenosti odnosov v posameznem rodu, toda samoohranitveni nagon med rodovi in vrstami ne dovoljuje nikakršne uvidevnosti in obzirnosti. Iz narave razviti in njen vse bolj množični in vplivnejši del, torej človek, se skuša izmakniti živalski neuvidevnosti in brezobzirnosti, a razvitost možganov še ni in, če sploh kdaj bo, dosegla tako stopnjo, da se bo človek znal in mogel upreti vsemu živalskemu in ga odločno obvladati. Obvladanje kar nekaj nagonov, s katerimi narava človeku ni prizanesla, bo doprineslo tudi k obvladanju neprisebne domišljije, k nepotrebnosti fantaziranja o izven naravnosti, božjem in bogovih. To fantaziranje goji in podpira nič koliko določb, zapovedi, uredb in zakonov ne samo verskih in cerkvenih ustanov, ampak tudi družbenih in državnih oblasti v imenu pravičnosti do vseh in za vsakega, ki so se in se je opredelil in izrekel za pristaša določene vere in/ali oblasti. Neopredelitev do njih se razume kot zanikanje pravičnosti, ki jo imata v zakupu cerkvena in posvetna oblast, če je treba pa tudi kot upor in sovražnost proti njima. Le zakaj neki je bog dal človeku svoboden um in prosto voljo? Da je svoboda razpuščena, volja pa samopašna?

dr. Milan Ambrožič in Jože Kos Grabar ml.

Kratka predstavitev prispevka

V precej obsežnem prispevku avtorja bralcu predstavita nabor osnovnih izhodišč, vsebin in problematike, ki je povezan s tematiko argumentiranja. V začetnem delu so v zvezi s tem predstavljene osnove iz matematične oz. filozofske logike (pravilnost in nepravilnost izjav in na različne načine povezanih izjav) ter osnove argumentiranja, tj. njegov namen, dobro in slabo argumentiranje, tipi trditve, dokazi, domneve in povezave argumentiranja s kritičnim mišljenjem. Na zavest kot nosilko argumentacijskih zmožnosti človeka v pomembni meri vplivata spomin in podzavest, čemur je v prispevku dan ustrezeni poudarek. O tem, kako dobro argumentirati oz. biti uspešen pri prepričevanju, so v prispevku podani tako operativni napotki (retorične veščine, priprava argumentov ...) kot tudi več konkretnih primerov dobrih in slabih argumentov. V zaključnem delu prispevka je govor o vrednotah in etiki kot imanentni sestavini argumentacij in medčloveške komunikacije nasploh ter prikaz zlorabe argumentacije in uporabe manipulacij na primeru inkvizicijskega preganjanja t. i. čarovnic.

Kratko predstavitev pripravil: Jože Kos Grabar ml.

* * * * *

1 Matematično-logični temelji argumentov

Argumentiranje v vsakdanjem pogovoru ali v knjigah in člankih lahko interpretiramo kot neformalno logiko, ki pa mora biti združljiva s formalno. To velja ne glede na temo argumentiranja, od politike, vsakdanjih dilem pri delu in v družini, vprašanj v zvezi z javnim prometom in prometnimi predpisi do moralnih in osnovnih filozofskih nazorov. Formalno logiko lahko smatramo kot del matematike ali kot del filozofije. Medtem ko formalno logiko bolj zanima pravilnost zaporedja sklepov, se neformalna logika fokusira največ na praktična življenjska vprašanja, omenjena tudi zgoraj. Obvladanje načel neformalne logike lahko zato jemljemo kot del kritičnega mišljenja. Neformalno logiko nekateri imenujejo logiko dejanskih argumentov (Šuster, 2015).

Logika se ukvarja z načeli pravilnega mišljenja (Škulj, 2011), kjer gre za prehajanje od znanih dejstev k novim spoznanjem. Naštejmo osnovna logična pravila ali aksiome formalne logike, pri katerih marsikomu spodleti, ko jih skuša uporabiti v praksi. Matematično-logična pravila se nanašajo na določene trditve (izjave), ki jih bomo na kratko označili z velikimi črkami, npr. A , B , C itd. Vsaka od izjav je lahko pravilna (p) ali pa napačna (n). Če je izjava A pravilna, označimo $A = p$, če je napačna, pa $A = n$, saj nas v formalni logiki ne zanima toliko vsebina izjave, temveč to, ali je pravilna ali ne. To pomeni, da smatramo v logiki izjave za logične spremenljivke s samo dvema mogočima vrednostma: p ali n . Na takšen način delujejo tudi logične spremenljivke v računalniških programih. Z izjavami lahko delamo operacije, npr. jih združujemo. Operacija **negacije** $NE(A)$ pomeni zanikanje izjave A . To pomeni: če je $A = p$, potem je $NE(A) = n$, ter nasprotno, če je $A = n$, velja $NE(A) = p$. Konkretno, izjava A naj pomeni: število 3 je sodo. Zato $NE(A)$ pomeni: število 3 ni sodo. Pri teh dveh trditvah očitno velja $A = n$ in $NE(A) = p$. Takšno logično matematiko radi prikažemo s preprostimi tabelicami, ki vključujejo vse logične možnosti.

Tabela 1: Negacija (zanikanje) izjave

A	$NE(A)$
p	n
n	p

Seveda lahko negacijo zapletamo naprej: $NE(NE(A)) = A$, $NE(NE(NE(A))) = NE(A)$ itd. Tu se zdi takšno kombiniranje logičnih operacij samo akademskega pomena, vendar v resnem programiranju tehničnih in znanstvenih problemov ni nekaj izjemnega.

Medtem ko negacija deluje na eno izjavo, operaciji **konjunkcije** in **disjunkcije** povezujeta dve ali več izjav. Ti dve operaciji označimo z besedicama »IN« ter »ALI« (pisali ju bomo z velikimi črkami, da v besedilu ne bo dvomnosti). Naj bo npr. izjava C konjunkcija izjav A in B , kar zapišemo kot $C = A \text{ IN } B$. To pomeni: izjava C je pravilna natančno takrat, ko sta pravilni obe izjavi, A in B (glej tabelo 2). V formalni logiki in pri argumentiranju nasploh je zelo pomembna tudi disjunkcija: $D = A \text{ ALI } B$. To pomeni: izjava D je pravilna takrat, ko je pravilna vsaj ena od izjav A in B (tabela 2). Povedano drugače: izjava D ni pravilna le v primeru, ko nobena od izjav A in B ni pravilna.

Tabela 2: Konjunkcija in disjunkcija dveh izjav

A	B	$A \text{ IN } B$	$A \text{ ALI } B$
p	p	p	p
p	n	n	p
n	p	n	p
n	n	n	n

Za zgled vzemimo pravilno izjavo A : »4 je sodo število«, ter nepravilno izjavo B : »kit je ptič«. Tedaj velja: $A \text{ IN } B = n$ ter $A \text{ ALI } B = p$. Lahko pa gnezdimo izjave v kompleksnejše kombinacije (logične izraze). Na primer, zanesljivo velja $A \text{ IN } NE(A) = n$ ter $A \text{ ALI } NE(A) = p$. Kaj pa dobimo z bolj zapleteno sestavljeno izjavo, kot je $C = (A \text{ IN } NE(A)) \text{ ALI } NE(B)$? Takšne logične izraze lahko razrešimo ali poenostavimo z neposrednim premislekom, z logičnimi pravili (kot pri poenostavljanju bolj običajnih matematičnih izrazov v šoli) ali pa si pomagamo kar s tabelicami. V glavnem, takšne kompleksne izjave, ki so osnova razumskega argumentiranja (pustimo za zdaj ob strani predsodke), nam lahko v vsakdanjem prerekanju, kdo ima prav in kdo ne, povzročajo že kar precejšnje težave. Poglejmo za vzorec nekaj bolj kompleksnega (tabela 3).

Tabela 3: Tri enostavne izjave in iz njih sestavljena izjava

A	B	C	$(A \text{ ALI } B) \text{ IN } NE(C)$
p	p	p	n
p	p	n	p
p	n	p	n
p	n	n	p
n	p	p	n
n	p	n	p
n	n	p	n
n	n	n	n

Bodimo pozorni ne nesimetrijo v tabeli 3. Za kombinacije enostavnih izjav A , B in C smo predvideli vseh 8 možnosti, pri sestavljeni izjavi v zadnjem stolpcu pa je več napačnih izjav (5) kot pravih (3). Tudi takšne stvari so pomembne, ko ocenjujemo verjetnost za pravilnost argumentov, če se nam zdijo npr. enostavne izjave napol verjetne. Tu navsezadnje pride v poštev tudi verjetnostni račun: npr., verjetnost za pravilnost izjave A je 60 %. S tabelicami, kot je tabela 3, lahko potem izračunamo verjetnost za razne sestavljene izjave. Vendar tu ni dovolj prostora za podrobnejšo obravnavo verjetnostnega računa. Nekatere stvari pa so nedvoumne. Vzemimo spet zgoraj omenjeni trditvi: $A \text{ IN } B$

$NE(A) = n$, $A \text{ ALI } NE(A) = p$. Z vidika verjetnosti je nemogoče (verjetnost 0 %), da bi bila neka izjava pravilna in hkrati ne. Verjetnost, da bo izjava pravilna ali pa ne, pa je seveda 100 %.

Težave pa nam povzročajo še precej bolj trivialne logične zmote, kot bomo prikazali v nadaljevanju. Pri logiki je pomemben tudi odnos med različnimi izjavami. Izjavi A in B sta ekvivalentni (logično enakovredni), če B logično izhaja iz A in če hkrati A logično izhaja iz B , ne glede na to, da imata izjavi različni vsebini. To označimo npr. kot $A \sim B$. Zgled: A pomeni »danes je sredo«, B pa »danes je tretji dan v tednu«. S takšnimi ekvivalentnimi izjavami navadno nimamo težav pri sklepanju: če velja $A = p$, velja tudi $B = p$, če pa velja $A = n$, velja tudi $B = n$. Sklepamo pa tudi v nasprotno smer: če velja $B = p$, velja tudi $A = p$, če pa velja $B = n$, velja tudi $A = n$.

Resnične težave pri sklepanju se začnejo, ko izjave niso ekvivalentne, to je, ko ena izjava izhaja (je posledica) iz druge samo v eno smer. To pa je v vsakdanjih logičnih zvezah prej pravilo kot izjema. Pri logičnih enačbah označimo besedo »izhaja« navadno s simbolom $\Rightarrow$ ali pa $\rightarrow$. Uporabili bomo drugega. Če iz izjave A avtomatično izhaja izjava B , označimo to logično zakonitost takole: $A \rightarrow B$. To zvezo med spremenljivkama imenujemo **implikacija**. Na primer: A pomeni »pri metu kocke vržemo šestico«, B pa »pri metu kocke vržemo sodo število pik«. Recimo, da je A pravilna (oziroma se je napoved uresničila). Tedaj bi izjavo lahko povedali z besedami takole: »vrgel sem šestico, torej vrgel sem sodo število pik«. Ker ne velja implikacija v obratno smer (ne velja $B \rightarrow A$), bi bilo napačno reči: »Če bom vrgel sodo število pik, bom vrgel šestico.«

Z znakom za implikacijo lahko zapišemo nekaj izjemno pomembnih relacij in kombinacij pri izjavah. Prvi zgled je: če iz A izhaja B in če iz B izhaja C , potem zagotovo iz A izhaja C . V matematičnem jedrnatem zapisu je to: $(A \rightarrow B \text{ IN } B \rightarrow C) \rightarrow (A \rightarrow C)$. Ta logična zakonitost se ljudem zdi intuitivna in razumljiva sama po sebi. Navadno se logična past skriva pri negaciji izjav. Če velja implikacija $A \rightarrow B$, potem iz nje logično pravilno izhaja implikacija negacij v nasprotni smeri: $NE(B) \rightarrow NE(A)$. Morda naredijo ljudje pri dokazovanju trditev ravno tu največ napak (nehote ali pa namenoma) – sklepajo namreč, da iz veljavnosti $A \rightarrow B$ izhaja $NE(A) \rightarrow NE(B)$. Vrnimo se k primeru meta kocke. Izjava $A \rightarrow B$ npr. pomeni za sklepanje vnaprej: »če bom vrgel 6, bo to sodo število pik«. Pravilna posledica te izjave je $NE(B) \rightarrow NE(A)$: »Če ne bom vrgel sodega števila pik, to zagotovo ne bo šestica.« Napačni sklep pa je $NE(A) \rightarrow NE(B)$: »Če ne bom vrgel šestice, število pik ne bo sodo.« Saj je menda jasno: če ne bom vrgel 6, bom še vedno lahko vrgel 2 ali 4.

Prevedimo takšno napačno sklepanje na primer filozofije in religije: »Če je človek veren, potem je moralen.« (izjava je seveda sporna, natančneje napačna; a delajmo se, kot da je pravilna). Napačen sklep je: »Če človek ni veren, potem ni moralen.« Vendar smo ateisti pogosto tarča prav takšnih izjav in napadov.

Z vidika formalne logike, matematičnega in znanstvenega dokazovanja, pa tudi napačnega vsakdanjega argumentiranja je zanimivo tudi **ciklično** dokazovanje (ciklična implikacija), npr. $A \rightarrow B \rightarrow C \rightarrow A$. Ni nujno, da je ta cikel napačen. Kaj pravzaprav pomeni? Če začnemo npr. z izjavo B , pridemo od nje prek C spet k izjavi A . To pomeni, da ne velja samo $A \rightarrow B$, temveč tudi $B \rightarrow A$. Izjavi A in B sta očitno ekvivalentni! Podobno sklepamo za vse tri pare: vse tri izjave so ekvivalentne: $A \sim B \sim C$. Včasih je takšno ciklično dokazovanje koristno pri matematiki, zato da ni treba dokazovati implikacij v vseh šestih smereh. Pri fiziki imamo lep zgled pri termodinamiki: drugi zakon termodinamike se da formulirati na tri načine, za katere lahko pokažemo, da so ekvivalentni (Cubo, 1968). Najbolj znana je trditev: toplota ne more sama od sebe (brez nekega dodatnega dela ali drugih sprememb) prehajati iz hladnejšega na toplejše telo. Drugi dve trditvi sta bolj abstraktni. Pogosta napaka pri vsakdanjem argumentiranju pa je, da začnemo s trditvijo A , potem ciklično prek zgoraj omenjenih implikacij pridemo spet do A , zato trdimo, da je trditev zanesljivo pravilna. S cikličnim dokazovanjem pa nismo pokazali nič drugega kot do, da so vse tri izjave ekvivalentne: lahko so samo vse tri hkrati pravilne ali pa vse tri hkrati napačne! Zavedati pa se moramo tudi, da naredimo največkrat napako že pri neutemeljeni implikaciji, npr. da $B \rightarrow C$ sploh ne drži. To sicer ni stvar napačnega logičnega sklepanja, temveč napačnega postavljanja začetnih trditev.

Poučen zgled cikličnega verskega argumentiranja bi lahko bil: hudič obstaja → na svetu je veliko zla → zlo se kaznuje → pekel obstaja → hudič obstaja. Sploh ni treba analizirati 'neoporečnosti' vseh prikazanih implikacij, npr.: zlo se kaznuje → pekel obstaja. Narobe je že to, da nekdo postavi domnevo, da hudič obstaja, potem ciklično pride nazaj do iste domneve, nato pa trdi, da je to dokaz za obstoj hudiča.

2 Osnove argumentiranja

Kaj pomeni argument? V njem je določena trditev na razumen način podprta z razlogi, ki vodijo do njenega sprejetja (Šuster, 2015). Z argumenti prepričujemo poslušalce in tudi poskušamo reševati spore. Bolj formalna, ožja definicija argumenta izhaja iz teorije logike:

Argument je končno zaporedje stavkov (propozicij), ki so lahko resnični ali neresnični. Eden je določen kot sklep, ostali so premise, ki sklep podpirajo. Argument je dober, kadar ima resnične premise, sklep pa logično sledi iz premis.

Argumentiramo z namenom, da:

- spremenimo svoja stara prepričanja;
- še okrepimo neko prepričanje;
- sploh pridemo do nekega stališča;
- sintetiziramo sklepe raziskave itd.

Pri dobrem argumentiranju moramo upoštevati osnovna pravila pri logiki, omenjena zgoraj, pa tudi nekaj drugih splošnejših smernic:

- zahteva po konsistenci stališč (stališča ne smejo biti med seboj v protislovju);
- upoštevanje dokazil in razumnega sklepanja;
- zavedanje alternativ;
- pripravljenost spreminjati lastna prepričanja na osnovi dokazil.

Argumentiramo predvsem **trditve** dveh tipov, ki ju Šuster (Šuster, 2015) označuje kot:

- **dejstva** (bolj objektivna): ali je nekaj res ali ne, npr. znanstvena trditev;
- **najstva** (bolj subjektivna): kaj bi moralo veljati (kaj bi moralo biti res), npr. moralne norme, potrebnost določenih predpisov, politična vprašanja itd.

Čeprav so v splošnem najstva bolj vprašljiva in dostikrat manj otipljiva kot dejstva, pa veljajo za njihovo utemeljitev podobni postopki argumentiranja. Na primer: v političnem ali filozofskem dialogu argument velikokrat ni osamljena trditev, temveč del večjega sklopa trditev ali razprave – argumentacije.

Argument vsebuje tri logične enote: 1) **sklep** (v kar želimo prepričati druge), 2) **premise** (razloge za sklep) in 3) **odnose** med sklepom in premisami. Navadno so (dobre) premise bolj očitne kot sam sklep, sicer ga ne bi zares podpirale. Sklep mora biti vsaj malo dvomljiv, drugače argumentiranja zanj ne bi bilo treba. Za dober (odličen, prepričevalen) argument morata biti izpolnjena dva pogoja:

- 1) Premise morajo biti gotove ali pa zelo verjetne.
- 2) Sklep mora iz premis izhajati gotovo ali pa zelo verjetno.

Na primer, če so premise trhle in neprepričljive, je argument slab, čeprav sklep neizogibno izhaja iz premis. In nasprotno, tudi če so premise dobre, je argument slab, če je logična povezava med premisami in sklepom napačna ali močno dvomljiva.

Šuster svetuje nekaj izhodišč pri preučevanju argumentov in ocenjevanju njihove prepričljivosti:

- Pred analizo se vprašamo, kaj natanko je tema argumenta.
- Zamislimo si konkretno vodilno vprašanje, najraje v obliki »Ali...«.
- Pomagamo si tudi s preoblikovanjem besedila v bolj logično zaporedje premis.

Razlikovati pa moramo med **argumentom** in **razlago**. Pri razlagi iščemo vzroke za očitno dejstvo, pri argumentu pa trditev ni vsem očitna, zato iščemo premise, ki bi poslušalce prepričale. Torej je glede očitnosti pri argumentu in razlagi navadno prav nasprotno:

- Pri razlagi je dejstvo očitno, vzroki, ki jih iščemo, pa morda ne.
- Pri argumentu so vzroki (premise) bolj očitni kot trditve, ki naj bi izhajala iz njih.

Z namenskega vidika moramo razlikovati tudi med **argumentom** in **dokazom**. Čeprav nekateri definirajo dokaz kot stoddostno veljavni argument, pa je v njunem namenu bistvena razlika: medtem ko pomeni dokazovanje tradicionalno, abstraktno in univerzalno utemeljevanje resnice, brez čustvenih in vrednostnih komponent, je argument namenjen prepričevanju **nekoga** in ima psihološki in socialni kontekst. Zavedati pa se moramo, da je dokaz idealizacija, ki v filozofskem smislu zatrdno velja samo v matematiki (in še tu bi lahko dvomili, če bi se namerili filozofsko dlakocepsko analizirati značilne dokaze matematičnih izrekov). Celó v najosnovnejših vedah, npr. v naravoslovju, so dokazi samo posredno potrjevanje objektivne stvarnosti.

Pri interpretaciji in analizi argumenta moramo upoštevati tudi **domneve**. Šuster jih definira kot premise, ki niso eksplicitno navedene, pogosto zato ne, ker so samoumevne. Na primer, da voznik, ki predolgo vozi ponoči, lahko za volanom zaspi. Samoumevna je premisa, da človek, ki ponoči bedi, postane zaspan. Argument, ki naj prepriča ljudi, mora biti jedrnat. Po eni strani mu ne smejo manjkati bistvene premise, ki podpirajo sklep, po drugi strani pa se vanj ne sme trpati premis, ki vanje vsi verjamejo in ki naredijo argument dolgozezen. Avtor v svoji knjigi (Šuster, 2015) predlaga naslednja navodila za dodajanje domnev (citiramo):

- 1) *Domneva naj premosti razkorak med premisami in sklepom.*
- 2) *Domneva naj bo informativna.*
- 3) *Domneva naj bo samo tako močna, kot je potrebno, zato dodajaj najšibkejšo, kar še dopušča, da dobiš dober argument.*

Najzanesljivejše v logičnem smislu so tiste domneve, ki ustrezajo naslednjemu logičnemu pravilu, opisanemu v prvem razdelku: če iz A izhaja B in če iz B izhaja C, potem iz A izhaja C. V tem primeru lahko med premiso A in sklepom C vrinemo domnevo B.

Za lažje sledenje razlagi uporabimo še oznake, kot jih uporablja Šuster: premise označimo s števkami v navadnih oklepajih, sklep pa s številko v oglatem oklepaju; dodane domneve označimo z velikimi črkami abecede. Analizirajmo slab argument, podan v knjigi: »*Ženske so danes emancipirane. Zato so slabše gospodinje in matere.*« Prvi stavek je premisa, drugi pa sklep. Če vrinemo vmes še domnevo A, lahko argument razčlenimo takole:

- (1) *Ženske so danes emancipirane.*
A *Emancipirane ženske so slabše gospodinje in matere.*

Torej:

- [2] *Ženske so danes slabše gospodinje in matere.*

S takšno razčlenitvijo takoj uvidimo, kje je slabost argumenta: v domnevi A.

Analizirajmo še en precej slab argument. Ko so razmišljali o predlogu, da bi povečali rodnost v Sloveniji z obdavčitvijo parov brez otrok, so v rubriki Diareja v Mladini 7. 3. 2005 upravičeno odgovorili takole: »*Obdavčili bomo poročene pare brez otrok. Tako bodo mladi več rojevali. Ali pa se manj poročali.*« (Šuster, 2015). Šuster takole razčlenjuje, kaj je imel avtor predloga v mislih:

- (1) *Obdavčili bomo poročene pare brez otrok.*
A *Mladi ne bodo želeli plačevati davkov.*

Torej:

- [2] *Mladi bodo imeli več otrok.*

Verjetno pa bi moral argument dopolniti še z eno domnevo:

(1) *Obdavčili bomo poročene pare brez otrok.*

A *Mladi ne bodo želeli plačevati davkov.*

B *Mladi se bodo poročali kot do sedaj.*

Torej:

[2] *Mladi bodo imeli več otrok.*

Članek v Mladini pa podaja možnost eksplicitne zavrnitve skrite domneve B, zato je tudi sklep drugačen:

(1) *Obdavčili bomo poročene pare brez otrok.*

A *Mladi ne bodo želeli plačevati davkov.*

Torej:

[3] *Mladi se bodo manj poročali.*

Pogosto se premise sestavljajo z logičnima operacijama IN ter ALI, opisanimi zgoraj. Na primer, zapis (1) IN (2) $\rightarrow$ [3] pomeni, da morata veljati obe premisi, (1) in (2), hkrati, da lahko sklepamo na [3]. Zapis (1) ALI (2) $\rightarrow$ [3] pa pomeni, da zadostuje samo ena od premis (1) in (2), da lahko sklepamo na [3]. V drugem primeru (ali) lahko rečemo, da je sklep močnejši, ker ga neodvisno podpirata obe premisi. Argumenti, kjer več premis neodvisno podpira končni sklep, so zato bolj prepričevalni.

Argumentiranje lahko pojmuje kot del kritičnega mišljenja, ni pa to njegov edini del (Kompere, 2018). Na primer, sem spada tudi dobro postavljanje vprašanj. Pri definiciji se različni avtorji strinjajo z eno bistvenih postavk, da je kritično mišljenje »samokorigirajoče«. Na primer, Paul in Edler poudarjata, da je kritično mišljenje »samousmerjeno, disciplinirano, samorefleksivno in samokorigirajoče mišljenje«. Številni avtorji člankov o kritičnem mišljenju menijo, da za kritično mišljenje niso pomembne samo ustrezne kognitivne spretnosti, temveč tudi osebnostno–motivacijska komponenta. Ta komponenta je kritična naravnost, to je pripravljenost, želja in zavezanost k takšnemu mišljenju. Dispozicije takšne kritične naravnosti so npr. intelektualna vztrajnost, primerna skromnost, poštenost, nepristranskost glede različnih stališč, pa naj so v skladu z željami kritičnega misleca ali ne itd. Intelektualna skromnost pomeni zmožnost priznati lastno zmoto in samoljubje.

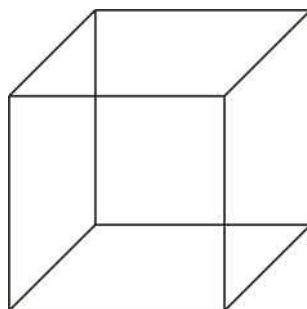
Poleg matematike gre od vseh ved najdlje in najgloblje v iskanje temeljev razumevanja sveta s čim bolj dosledno rabo argumentov filozofija. Filozofija skuša dognati, kako daleč nas lahko pripelje razum (Magee, 2002). Filozofija se je razvijala tako, da sta bili ves čas v njenem središču naslednji vprašanji: »Kakšna je narava vsega, kar obstaja?« ter »Kako lahko spoznavamo, če sploh lahko?« S prvim vprašanjem se ukvarja **ontologija**, z drugim pa **epistemologija**. Seveda so se glede na praktična vprašanja razvile tudi specialne veje filozofije, kot sta npr. filozofija znanosti in filozofija religije, a vse so povezane z ontologijo in epistemologijo. Immanuel Kant je izjavil, da naloga filozofije ni določanje pravil, temveč analiza sodb zdravega razuma. Slikar Salvador Dali, navdušen tudi nad filozofijo in sodobno fiziko, pa je dejal: »Ne le da človek zmora raziskovati prostor zunaj sebe, temveč lahko ta odkritja poveže s svojim notranjim prostorom misli in čustev. Tukaj se srečujejo znanost, filozofija in umetnost in se medsebojno oplajajo.«

3 Vpliv spomina in podzvesti na zavest

Ker človeški spomin ni nepopisan list, pretekle izkušnje, pridobljena prepričanja in vrednote nujno vplivajo na vsako informacijo, ki jo sprejememo. To potrjuje psihologija kot veda na splošno, še posebno pa nevrološke raziskave, na katerih temeljijo tudi modeli nevronske mreže (Russel, 1993; Peruš, 1995). Zato se nikoli ne moremo povsem izogniti pristranskosti pri ocenjevanju trditev in prepričanj drugih, tudi glede lastne in nasprotnikove argumentacije ne. Še več, raziskave kažejo tudi na to, da um pogosto popači celo čutne informacije, ki jih sprejemamo iz okolja (Russel, 1993). Zelo

znane so optične prevare, katerih nazorne primere najdemo tudi na spletnih straneh (Uršič, 2013). Značilna optična prevara je na primer, da se nam ravna črta zdi ukrivljena, če jo sekajo druge črte v določenih legah in kombinacijah. Glavni vzrok za takšne popačitve pri zdravem človeku v normalnem stanju je, da možgani iz okolice nikoli ne morejo dobiti popolne informacije. Če se omejimo na vid: možgani morajo dobiti vtis o tridimenzionalnem svetu okrog nas na osnovi dvodimenzionalne slike na mrežnicah obeh oči. Zato so prisiljeni ugibati in dopolnjevati nepopolne informacije – na osnovi prejšnjih izkušenj (Pinker). Pravimo, da možgani modelirajo svet okrog nas.

Na sliki 1 v nadaljevanju je prikazan znani tridimenzionalni (3D) model kocke, ki ga morajo možgani interpretirati na osnovi nepopolnih informacij. Za oba kvadrata z vodoravnima in navpičnima stranicama ni jasno, kateri ob njiju ponazarja sprednjo in kateri zadnjo ploskev. Ko gledamo sliko dlje časa sproščeno, ne da bi se aktivno trudili za interpretacijo slike, naš um samodejno preklaplja med eno in drugo perspektivo.

Slika 1: 3D model kocke

Znameniti psihološki eksperiment, ki so ga izvajali na ulici v slogu skrite kamere, je bil naslednji. Vodja poskusa je ustavljal mimoidoče pešce in jih spraševal za pot (Eagleman, 2014). Medtem ko je poskusna oseba razlagala pot, sta se vmes vrinila delavca (sodelavca poskusa), ki sta nosila vrata. Za vrati je bila skrita druga oseba, ki je spretno zamenjala prvega izpraševalca. Poskusne osebe te zamenjave oseb sploh niso opazile. To je bil eden od številnih poskusov, ki dokazujejo pomemben vpliv pozornosti na dojemanje stvarnosti. Citirajmo odlomek iz Eaglemanove knjige »Prikrito:«

»Za prvo lekcijo o naših čutilih torej velja naslednje: ne zaupajmo jim. Le zato, ker verjamete, da je nekaj res, ali le zato, ker veste, da je nekaj res, še ne pomeni, da je dejansko res. Najpomembnejše vodilo pilotov vojaških letal je: "Zaupaj instrumentom." Tega se držijo zato, ker jim lahko čuti pripovedujejo najrazličnejše laži. Če jim bodo verjeli, namesto da bi zaupali instrumentom na nadzorni plošči, bodo strmoglavili. Ko vas naslednjič nekdo izzove: "Komu boste verjeli, meni ali svojim varljivim očem?", dobro premislite, kako boste odgovorili.

Navsezadnje poznamo le malo od vsega, kar je "tam zunaj". Možgani si pomagajo s predpostavkami, da varčujejo s časom in razpoložljivimi viri, in poskušajo videti zunanji svet ravno toliko dobro, kot je treba. Ko spoznamo, da se ne zavedamo večine stvari, dokler si o njih ne zastavimo vprašanja, smo naredili prvi korak na poti "odkopavanja samega sebe". Zdaj vemo, da so naše zaznave tvorjene v tistih delih možganov, ki nam niso dostopni.«

Verjetno je ena največjih težav pri izkrivljenem mišljenju množic ta, da smo ljudje v splošnem prehitro pripravljeni sklepati na osnovi nekaj primerov in verjeti večinskim sodbam (Kompere, 2018). Med številnimi splošno sprejetimi napačnimi prepričanji je npr. tudi to, da uporabljamo le 10 % možganov. Takšen slab izkoristek bi bil z vidika evolucije nedopusten, saj so možgani energijsko potraten organ.

O miselni naravnosti in prepričanju piše tudi Russel (Russel, 1993). Na primer, če kupite nov plašč, kar nenadoma začnete opazati, da ima veliko ljudi enake ali podobne plašče. Tudi obraz znane osebe prepoznamo veliko prej, če jo vidimo v njeni običajni vlogi. Več časa potrebujemo za prepoznavo, če nekoga srečamo npr. na morju. V splošnem gre za boljše zaznavanje tistih vtisov in informacij, ki jih lahko na nek način povežemo med seboj. To v šaljivem smislu potrjuje rek, da je pes podoben svojemu gospodarju (Russel, 1993). Psihologi so vpliv naravnosti na spominski priklic merili tako,

da so testiranci morali prepoznavati za kratek čas osvetljene besede. Pred tem so jim dajali različne namige. Ena od besed je bila »konj«. Eni skupini so prej napovedali ime živali, drugi ime cvetice, tretji pa niso dali namiga. Po pričakovanju so besedo najhitreje prepoznali in naredili najmanj napak tisti iz prve skupine, največ težav pa so imeli tisti, ki so jim napovedali ime cvetice. Miselno naravnost znajo zelo spretno izkoristiti razni 'čarovniki' pri svojih trikih. Miselna naravnost pomeni tudi to, da če se v nekem trenutku ne moremo spomniti imena znanca, se ga bomo verjetno spontano spomnili pozneje. Miselna naravnost je seveda izjemnega pomena za učenje in pomnjenje učne snovi, pomaga pa tudi pri doseganju dobrih športnih in drugih rezultatov. Z njo lahko dokazano pomembno vplivamo ne samo na zdravje, temveč statistično tudi na dolžino življenja. Tu ni nič presenetljivega, saj npr. pozitivna miselna naravnost navadno pomeni, da bolj skrbimo za svoje zdravje (McGonigal, 2017).

Če naš um popači ali dopolnjuje preproste in neposredne čutne dražljaje, to še toliko bolj velja za zgodbe in dogodke, katerih vsega ozadja nikoli ne moremo poznati v celoti. Človek še sam sebe in svojih nezavednih psiholoških mehanizmov ne pozna dovolj dobro. Nekateri psihologi menijo, da se v vsakem človeku skriva več relativno celovitih osebnosti. Navsezadnje to niti ni videti tako nesmiseln sklep, saj tudi naše misli ves čas tekmujejo med seboj, katera bo prišla v naš zavestni fokus (in katera ne). Carl Jung je izjavil: »V vsakem od nas se nahaja nekdo drug, ki ga ne poznamo.« V pesmi skupine Pink Floyd pa najdemo tole misel: »Nekdo tiči v moji glavi, vendar tisto nisem jaz.«

Navsezadnje je mehanizem delovanja nevronov (živčnih celic) pri spominjanju (podoživljanju) npr. nekega vidnega vtisa enak kot pri neposrednem sprejemanju vidnega signala iz okolice. Naš um ne more nikoli stoodstotno vedeti, kaj je resnični zunanji dražljaj in kaj samo spomin ali v glavi sestavljena iluzija (halucinacija). Samo pomislimo na sanjanje. Eden od kriterijev, da razlikujemo med zunanjim dražljajem in spominjanjem, je najverjetneje jasnost in intenziteta dražljaja, pa še ta kriterij nas v določenih stanjih zavesti lahko prevara (opitost, droge, halucinacije zaradi strahu itd.). Še danes je modno, da razne verske skupine jemljejo halucinogene droge, da bi njihovi verniki imeli privide. Takšni verniki potem razglašajo, da so imeli vizije in da so npr. videli boga v takšni ali drugačni podobi (Sagan, 2011). Dokaj pristni prividi in tudi prisluhi so mogoči tudi v določeni fazi spanja ali tik po prebujanju, in sicer pri umsko povsem zdravih ljudeh. Tudi Richard Dawkins in Eagleman opozarjata na nevarnost takšnih 'verskih videnj', ki jih potem verniki preveč radi razglašajo za resnične (Dawkins, 2007; Eagleman, 2014). Da niti ne govorimo o otrocih. Tako otroci kot odrasli imajo lahko bogato fantazijo. Očitno pa so za dovolj kritičen um, ki razlikuje med domišljijo in realnostjo, potrebne izkušnje, pridobljene s starostjo, verjetno pa tudi dovolj razvit čelni režanj možganov. Prav otroci dostikrat zamenjajo svoje fantazije z resničnostjo. Potem ni čudno, zakaj doživljajo »Marijine čudeže« ravno otroci, verski gorečnejši pa takoj zagrabijo njihove pripovedi.

Pozorni moramo biti tudi na psihološki fenomen **lažnih spominov**, ki pomenijo nekaj drugega kot halucinacije. Razlaga je preprosta: če si človek pogosto predstavlja, da je nekaj naredil ali nekje bil, se čez čas s pozabljanjem lahko zabriše kontrolna informacija, da je bila to samo predstava. Tedaj postane ta oseba prepričana, da je stvari zares doživela. Fenomen lažnih spominov je lahko nevaren tudi za zlorabo, saj jih lahko strokovnjak s sugestijo ali hipnozo vcepi v možgane, morda nehote. Eagleman omenja, da lahko psihiater (psihoanalitik) pacientu vcepi lažno travmo iz otroštva, na primer, spolno zlorabo (Eagleman, 2014).

Niso pa problematične samo čutne prevare, halucinacije in lažni spomini. Psihološke raziskave na različnih kognitivnih nivojih samo potrjujejo vsem znano dejstvo, da je zelo težko spreminjati človekova prepričanja. Zgoraj omenjena miselna naravnost pove, da človek navadno hote ali nehote zbira ali pa je pozoren samo na informacije, ki potrjujejo neko njegovo prepričanje (Kompere, 2018). Ne gre samo za namerno branje ozko usmerjene literature ali pa gledanje samo določenih tem na Facebooku. Tudi pri branju ali poslušanju kritičnih vsebin na določeno temo je težnja človeškega uma, da informacije, ki niso v skladu s prepričanjem, preprosto prezre – nehote. Miselna naravnost je očitno človeku biološko potrebna, pelje pa v nevarnost dogem, predsodkov, pristranskosti in celo nestrpnosti in sovraštva. V šolstvu je zelo dobro znan in tudi psihološko preučevan Pigmalionov učinek: učitelj (nehote) slabše ocenjuje nekoga, od katerega vnaprej pričakuje slabše znanje. Pigmalionov efekt ne velja samo v šolah, temveč tudi v službah, v psihiatriji in medicini ter v politiki in v

družbenih odnosih (Russel, 1993). Po Piagetu nastajajo naše miselne sheme, ki nam olajšujejo življenje in nadaljnje učenje, na dva kvalitativno različna načina: z asimilacijo in akomodacijo. Asimilacija je vključevanje novih informacij v stare miselne sheme, akomodacija pa je spreminjanje starih miselnih shem zaradi novih, morda nasprotujočih informacij. Akomodacija je veliko napornejša od asimilacije, zato smo ljudje nagnjeni k asimilacijski pristranosti. Tudi optične iluzije so povezane s tem. Zato se je treba za odprti in hkrati kritičen um truditi zavestno.

Steven Pinker poudarja, da je delovanje možganov izračunavanje, vendar človeškega uma vseeno ne smemo enačiti z računalnikom, ker deluje drugače. Poudarja tudi njegove pomanjkljivosti, pri tem pa se sklicuje na darvinizem. Zavedati se moramo, da je bila v evoluciji glavna naloga uma razumevanje delovanja neposredne okolice, da bi človek (ali drugo živo bitje) lažje preživel in se razmnoževal. Spraševanje o delovanju veselja in smislu življenja ter ukvarjanje z umetnostjo je stranski produkt tega biološkega razvoja. Pripravljeni moramo biti na to, da človeštvo na nekatera osnovna vprašanja ne bo nikoli znalo odgovoriti. Pinker je postavil zanimivo hipotezo, zakaj uživamo ob glasbi (natančneje, ob harmoničnih tonih): določene tonske kombinacije nas pomirjajo, saj nam glede na podobne dogodke tudi v naravi pravijo, da nismo v nevarnosti. Pinker je sicer specialist za jezik in nevrolingvistiko, postavil pa je tudi vzporednice med jezikom in glasbo. Zastavil si je tudi vprašanje o psihologiji vere in razmišlja podobno kot Dawkins. Citira npr. Blaisa Pascala: *»Človek nikdar ne povzroča zla tako popolnoma in radostno kot takrat, ko to počne iz verskega prepričanja.«* Pinker meni, da imajo v primerjavi z zapletenimi idejami moderne znanosti verska prepričanja pomanjkanje domišljije. Omenja, da je antropologoma Pascalu Boyerju in Danu Sperberju verjetno dobro uspelo razložiti, da animistične religije izhajajo iz tega, da razum deluje s sistemom specializiranih modulov, da skupaj ugotavljajo delovanje sveta. Na primer, osnova za duhove so bili vedno konkretni objekti, katerim kake lastnosti dodajo ali izbrišejo, da pridobijo nenavadnost. Kot smo že omenili, ljudje se izogibajo razmišljanja o verskih zadevah v tistih smereh, ki bi jih pripeljale do logičnega protislovja. Ne vprašajo se npr. o tem, zakaj mora bog poslušati naše molitve, če pa pozna naše namene. Pri vsem tem pa ima največjo korist verska elita.

Sagan je glede še enega zelo znanega psihološkega mehanizma, tj. projiciranja, zapisal naslednje (Sagan, 2011):

»V naravni svet projiciramo tudi ideje iz psihološke oziroma družbene sfere, predvsem koncept privilegija. Vse od izuma civilizacije imamo v družbah privilegirane sloje. Nekatere skupine zatirajo druge in se trudijo ohraniti hierarhijo moči. Otroci privilegiranih odrasejo s pričakovanjem, da bodo brez posebnega truda ohranili svoj položaj. Ob rojstvu si vsi predstavljamo, da smo vesolje, in ne dojemamo meja med sabo in okolico. Pri dojenčkih so strokovnjaki to že potrdili. Ko odrasčamo, odkrijemo, da so drugi ljudje avtonomni in da smo samo ena oseba med mnogimi. V nekaterih socialnih situacijah pa imamo občutek, da smo v središču, da smo pomembni. Druge socialne skupine seveda nimajo takšnega pogleda. A na splošno so prav ljudje s privilegiji in statusom, zlasti v starih časih, postali znanstveniki in takšno naravnost nato projicirali v vesolje.

Aristotel je na primer ponujal močne, na prvi pogled neovrgljive argumente, da se giblje nebo, ne pa Zemlja. Zemlja miruje, Sonce, Luna, planeti in zvezde pa vzhajajo in zahajajo, ker se fizično vsak dan pomikajo okoli Zemlje. Mimo tega gibanja je nebo veljalo za nespremenljivo. Zemlja, čeravno mirujoča, je bila odložišče vseh nepopolnosti vesolja, tam zgoraj pa je bila popolna, nespremenljiva, posebna vrsta zvezdne snovi, ki je, mimogrede, izvor besede "kvintesenca". Tu spodaj smo imeli štiri esence – elemente zemlje, vode, ognja in zraka –, iz petega elementa, pete esence, pa je bila narejena snov nebes.«

4 S pravo komunikacijo do prepričevanja

Glede komunikacije se tu omejimo na ustno komunikacijo. Način komunikacije bistveno vpliva na pripravljenost človeka sprejeti nek argument ali vsaj razmisliti o njem. Nikogar ne bomo v ničesar prepričali, če mu bomo samo enostavno rekli, da se moti, ali pa ga celo imenovali za tepca. Ne samo, da to ni lepo in vljudno, omalovaževalen odnos do sogovornika ali bralca je pri prepričevanju povsem

neučinkovit (Carnegie, 2012). Če podajamo argumente za neko pomembno stvar ustno, na primer pri predavanju, je lahko umetnost retorike za prepričevanje poslušalcev izjemno pomembna. Retorika je nekoč spadala med pomembne veščine, danes pa kaže, da je ob množici drugih ved preveč zanemarjena. To velja predvsem za poklicne predavatelje, na primer učitelje, ki imajo pri svojih predavanjih preveč motečih mašil ali pa ne govorijo ognjevitokrat, ko je treba. Retorike se lahko bolj ali manj nauči vsakdo, vendar je za to treba dovolj vaje. Zato ne drži trditev, da se dober govornik rodi (Newton Casson, 1995). Obstaja nekaj preprostih pravil, kaj pri govoru moramo in kaj ne smemo početi. Vsekakor ne smemo samega sebe opravičevati in omalovaževati v slogu: »Upam, da boste imeli potrpljenje z menoj.« in podobno. Poslušalci so navadno manj kritični, kot se boji predavatelj. Govoriti je treba z dovolj poudarki na pravih mestih. Pomembna je razločnost in primerna glasnost, še najbolj pa gladkost govora. Za to pa je nujno potrebna vsebinska priprava ali pa popolna podkovanost glede dane teme. S tem se lažje izognemo tudi mašilom – pogostim zlogom ali besedam, kot so »eee«, »no«, »recimo«, »v bistvu«, »pač« itd., ki se jih večinoma govornik niti ne zaveda, so pa zelo moteča za poslušalce in zbijajo pozornost. Govora ne smemo brati, z izjemo krajših citatov. Govorjenje ne sme biti niti prehitro niti prepočasno. Pomembna je nazornost ter izogibanje izumetničenosti in puhlosti, včasih pa je zelo koristna tudi zmerna šala. Obstajajo tudi številne vaje, kako izboljšati svoj glas. A za ta prispevek je najpomembnejša lekcija retorike ta, kako prepričati (morda tudi nasprotnike) s svojimi argumenti in kako končati govor. Dober nasvet pred ustnim argumentiranjem in propagiranjem naših idej je, da si jih najprej zapišemo. Zapisovanje nas namreč prisili v kritično presojo svojih zamisli in njihovo natančnejšo formulacijo. Ko začnemo razlagati svoje ideje, moramo poslušalce najprej pridobiti zase. Za to zadostuje prijaznost, pozornost in predvsem zmeren začetek. Šele potem lahko pridemo na dan z osnovno idejo in z argumenti, ki so za druge lahko sporni. Pri govoru moramo svojo misel stopnjevati kot pri kakšni drami. Najboljše in najbolj prepričljivo je, če nemo, ko smo ravno dosegli največje odobravanje. Del retorike je tudi govorica telesa, saj je znano, da nebesedna informacija, predvsem poteze na obrazu med govorom, pogosto pove več kot same besede. Navadno iz obrazne mimike zaznamo tudi, kdaj sogovornik laže, čeprav se signalov, ki nam to povedo, največkrat ne zavedamo.

Zavedati se moramo tudi, da način podajanja izjave (npr. v trdilni ali nikalni obliki, v pozitivni ali negativni obliki) vpliva celo na izvedence, pa čeprav v vsakem primeru pomeni izjava logično isto stvar. Značilen zgled: celo zdravniki in ne samo pacienti dojemajo operacijo kot bolj nevarno ob trditvi, da je verjetnost smrtnega izida 10–odstotna, v primerjavi z izjavo, da je verjetnost preživetja 90–odstotna (Kompore, 2018).

5 Dodatni zgledi dobrih in slabih argumentov

Podajmo še nekaj zgledov dobrih in slabih ali vsaj zanimivih argumentov iz Šusterjeve knjige.

- »Prav tako neumno je tarnati, da nas čez sto let več ne bo, kot je nespametno objokovati, da nas pred sto leti še ni bilo.« (Montaigne; Perelman, 1993)
- Če ima, kot trdi determinizem, vsak dogodek nek predhodni vzrok, potem je vsak dogodek neogibna posledica vzročnih zakonov in stanj sveta v preteklosti. Tudi človeška dejanja so dogodki. Kako smo lahko potem svobodni?
- Ali lahko zaradi lastne biološke zgradbe sklepamo, da nam bodo tudi druga bitja biološko podobna? Bilo bi res neumno trditi, da je ogljik edini gradnik življenja v vesolju. Vesolje je zelo raznoliko, toda ogljik je med 92 elementi skoraj edini, ki lahko oblikuje kompleksne molekule. Ljudje govorijo o življenju na podlagi silicija, a pogledjmo na Zemljo – imamo veliko peska, pa iz vsega tega silicija ni nastalo življenje (Delo, 18. 3. 1998, str. 12).
- Vsaka umetnost in vsako raziskovanje, kakor tudi vsako dejanje in odločanje teži – po splošnem naziranju – k nekemu dobremu; od tod tudi lepa oznaka, po kateri je »dobro« smoter, h kateremu vse teži. (Aristotel: Nikomahova etika, Slovenska matica, 1994)

- Kako lahko dvomite, da ima tudi zrak neko težo, ko pa imamo jasno pričevanje Aristotela, ki pravi, da imajo vsi elementi, razen ognja, neko težo? (Galileo)

O veljavnosti/prepričljivosti zgoraj zapisanih argumentov naj razmisli bralec sam. Podajmo mnenje samo o zadnjem argumentu. To je izrazito slab argument, saj se sklicuje na avtoriteto namesto na dejstva. Takšnih argumentov je v različnih svetovnih nazorih vse polno. Zanimivo je, da je Galileo v marsičem izpodbijal Aristotelove trditve, npr. pri zakonih gibanja; kjer pa je Aristotel nekaj izjavil v prid Galilejevemu razmišljanju, ga je povsem nekritično citiral.

Odličen zgled resnično slabih argumentov so trditve Švicarja Ericha von Dänikena, ki je zagovarjal hipotezo o starodavnih obiskovalcih iz vesolja. Njegove knjige so bile v 60-tih in 70-tih letih dvajsetega stoletja velike uspešnice, saj je prodal več deset milijonov izvodov. Za egiptovske piramide je npr. trdil, da jih ljudje pri takratni tehnologiji niso bili zmožni zgraditi, saj naj bi bili bloki, iz katerih so bile sestavljene, pretežki. Torej naj bi jim pomagali Nezemljani. Sagan navaja naslednje (Sagan, 2011):

»Seveda takoj opazimo, da je ta argument spregledal nekatera dejstva. Tudi če ne bi ničesar vedeli o egiptovski arheologiji, bi se vseeno lahko domislili kake metode, po kateri bi veliko število ljudi ustvarilo masivno zgradbo. (Sveto pismo navsezadnje govori o ambicioznih gradbenih projektih, na primer o ogromnem babilonskem stolpu.) In ko si ogledamo tedanje dokaze ali beremo Herodota, ki je omenjal gradbene tehnike egiptovskih piramid, najdemo povsem skladno in popolnoma naravno pojasnilo. Pravzaprav jih najdemo več, na primer splavarjenje po Nilu, uporabo valjev za premikanje blokov ter odkopavanje tal.«

Sagan dalje razlaga, kako je mogoče, da takšni slabi argumenti zavedejo toliko ljudi:

»Odgovor je povsem jasen. Čustvena privlačnost Dänikenovih zgodb je razumljiva: zbujal je upanje, da bodo prišli Nezemljani in nas rešili pred nami samimi – upanje, da bodo, če so posredovali že tolikokrat v človeški zgodovini, gotovo prišli tudi danes, v času velike krize šestdesetih, sedemdesetih let ter današnje dobe s 55.000 kosi jedrskega orožja, in nam preprečili, da bi si storili najhujše. A to je izjemno nevarna doktrina, kajti če čakamo, da bo rešitev prišla od zunaj, je manj verjetno, da bomo probleme rešili sami.«

Podobno so ljudje nasedali zgodbam o neznanih letečih predmetih (NLP), kjer je šlo največkrat za optične prevare, tudi v poslabšani vidljivosti, verjetno pa še večkrat za potegavščine.

Že veliko prej je Thomas Paine glede pričevanj o čudežih povedal:

»Še nikoli v našem času se ni zgodilo, da bi narava skrenila s poti. Upravičeno pa lahko domnevamo, da je bilo v istem času izrečenih na milijone laži. Torej so možnosti, da poročevalec o čudežu laže, več milijonov proti ena.«

Z vidika logike argumenta: čeprav je sicer ta izjava všečna, pa je sklep o verjetnosti slab, saj ne upošteva matematično pravilno postavk verjetnostnega računa.

Kako porazno delujejo čustva na ljudi, da imajo raje izmišljotine od resnice, pa dobro opiše naslednji odstavek iz Saganove knjige (Sagan, 2011):

»Stockton, Kalifornija. Jezni verniki so označili komisijo duhovnikov za "navadne hudiče", potem ko so odločili, da je jokajoča Marija v podeželski rimskokatoliški cerkvi verjetno potegavščina, ne pa čudež. Gospa Lavergne Pita je planila v jok, ko je stocktonska škofija oznanila svoje ugotovitve. Manuel Pita je nasprotoval, češ da "to niso nobeni preiskovalci. So kup hudičev. Kako lahko kaj takega naredijo?" Poročila o 30-kilogramskem kipu, ki toči prave solze in se lahko premakne vse do 10 metrov iz svoje niše v cerkvi v Thorntonu, so začela krožiti pred dvema letoma. Od takrat se je obisk cerkve potrojil.«

Kozmološki argument za božji obstoj, ki temelji na vzročnosti, je po Aristotelu podal še Tomaž Akvinski. Vse okrog nas so stvari, ki jih je povzročilo nekaj drugega in tako nazaj v preteklost. Ker pa po Akvinskem ne moremo iti v neskončno časovno oddaljenost, da bi bila mogoča neskončna veriga vzrokov, moramo priti do prvobitnega vzroka, ki sam ni bil povzročen in je vedno obstajal. To naj bi bil

bog. Sagan poudarja, da gre za dve alternativni hipotezi: ali je bog vedno obstajal ali pa je vesolje vedno obstajalo. Ni razloga, da bi bila ena verjetnejša od druge. Potem pa dostavi, da skoraj vsak otrok vernih staršev postavi vprašanje: »In kdo je ustvaril boga?«. Reakcijo staršev je menda lahko uganiti – naj otrok ne sprašuje takšnih stvari.

Navajamo še en zgrešen argument, ki ga je podal Anselm Canterbury: »Bog je popoln. Obstoj je ključni atribut popolnosti. Bog torej obstaja.« Koliko napak je v enem samem kratkem argumentu, lahko za vajo analizira bralec sam. Dawkins pa v svoji knjigi *Bog kot zabloda* poda značilne nesmiselne argumente za obstoj boga, ki jih imajo verniki na posebni spletni strani. Navedimo tri od več kot 300 'argumentov':

»Večina svetovne populacije ne verjame v krščanstvo. Prav to je nameraval hudič. Zato bog obstaja.

Verjamem v boga. Verjamem v boga. Res verjamem vanj. Zato bog obstaja.

Bog te ima rad. Kako si lahko tako brezsrčen, da ne verjameš vanj? Zato bog obstaja.«

6 Vrednote in etika kot del argumentacijske komunikacije

Razumsko-logični 'instrumentarij', s katerim razpolagamo ljudje kot misleča bitja in z njim vstopamo oz. operiramo v argumentacijskih dialogih s somišljeniki ali z ljudmi drugačnih stališč od naših, je le del psihofizične angažiranosti, ki jo aktiviramo v teh dialogih. Poleg omenjenega instrumentarija igrajo pomembno vlogo pri izbiranju in uporabi argumentov ter pri celostnem načinu nekogaršnjega ravnanja v argumentacijski komunikaciji še posameznikovi interesi, nameni, motivi in pa njegovo konceptualno, splošno samotematiziranje ter tematiziranje sogovornikov oz. drugih pripadnikov družbe. Omenjeno se zgoščeno izraža v posameznikovem vrednostnem sistemu, tj. v njegovi osebni etiki, s katero deluje kot družbeno bitje.

V posameznikovem idejno-vrednostnem jedru so z vidika obravnavane tematike pomembne naslednje prvine:

- (a) ne/širina znanja oz. ne/razgledanost in stopnja odprtosti/zaprтости za nove informacije, podatke, dejstva, argumente, (utemeljena) stališča (s tem v zvezi lahko razločimo ljudi z enim, dvema ali več 'zornimi koti' razmišljanja);
- (b) stopnja izhodiščnega ne/enakostnega vrednotenja drugega človeškega bitja (s tem v zvezi lahko ločimo dve temeljni matrici medčloveških odnosov: hierarhično-odrejevalno in enakostno-dogovorno);
- (c) razmerje med razumsko in čustveno sestavino posameznikovega ravnanja oz. odzivanja v medčloveški komunikaciji (poznamo ljudi s 'trezno glavo', vročekrvneže, nedovzetneže ...).

Vsak človek v argumentacijski komunikaciji nastopa kot relativno enovit, vsebinsko zaokrožen in koherenten subjekt, tj. v njegovem delovanju in besedovanju na smiselno povezan način nastopajo in (so)učinkujejo domala vse njegove osebnostne lastnosti in družbene značilnosti. Obenem lahko v njegovem argumentacijsko-socialnem ravnanju oz. tovrstnem osebnem 'odtisu' odčitamo vrednostne sestavine slednjega. Te sestavine neredko tvorijo tipičen 'argumentacijsko-komunikacijski vzorec', sestavljen iz značilne kombinacije posameznih vrednostnih sestavin. Oglejmo ti dva primera tovrstnih vzorcev.

Nekateri ljudje nastopajo v dialogih, v katerih se krešejo mnenja, zelo (samo)prepričano, idejno neomajno, trdo samoobrambno. Takšna drža je lahko posledica širokega predhodnega razmisleka in dobro utemeljenih stališč dotičnega. Lahko pa je povezana tudi s takšno njemu lastno samotematizacijo, v kateri so drugi ljudje po mnenju taistega bodisi manj razgledani bodisi zaradi posebnih družbenih ali duševnih značilnosti nevredni primerne upoštevanja. Če se ob tem dotični 'vsevednež' v svojem občevarju s sogovorniki poslužuje 'nizkih prijemov' (posmeh, zbadljivke, žalitve ...), smo o prej omenjenem lahko v precejšnji meri prepričani – kakor smo lahko v dokajšnji meri prepričani tudi o tem, da dotični 'vsevednež' v svoja miselna izvajanja pogosto zavestno ali nezavedno

vključuje čustvene plasti svoje osebnosti. Pri praktičnem udejanjanju tovrstnega 'argumentacijsko-komunikacijskega vzorca' zato hitro pride do 'nekultiviranega' dialoga, katerega elementi so lahko izrazi vzvišenosti in prezira, užaljenost, zasoljeni komentarji, vpadanje v besedo sogovornika, vroči geste ipd. V tovrstni 'argumentacijski' debati se sogovorniki praviloma ne morejo dokopati do presežnih védenj glede na védenje, s katerim so vstopili v 'vročo' debato. Nekultiviran 'argumentacijski' dialog je posledično malo- ali povsem ne-produktiven, poleg tega pa lahko vodi do trajnejšega poslabšanja medosebnih odnosov vpletenih.

Spet drugi ljudje vstopajo v argumentacijski dialog z zavedanjem, da je vsak človek lahko nosilec zgolj dela znanja in zavedanja, ki ga premore človeštvo kot celota. Zato je za tovrstne posameznike vsaka komunikacija z drugimi ljudmi priložnost, da svoje znanje oz. vednost ne/posredno povečajo in izboljšajo. Posledično so takšni ljudje bolj odprti za informacije in argumente drugih, do drugačnih stališč so bolj strpni in v občevarju praviloma delujejo bolj racionalno ter razsodno kot pa čustveno. Svoja stališča sproti preverjajo in jih stalno dograjujejo, sogovornice pojmujejo kot svoje pomočnike pri tem, če ne celo kot 'učitelje'. Dialog s tovrstnimi ljudmi je zato praviloma (vsaj navzven, gestikulacijsko) manj konflikten ali celo nekonflikten, nasprotna stališča so dopuščena in presojana ne enoznačno oz. 'črno-belo', pač pa kompleksno, razčlenjeno. Podlaga za opisano držo tekom komunikacije je vrednota medčloveške enakovrednosti (ne torej stremenje k hierarhičnemu nadvladovanju človeka po človeku), medsebojnega spoštovanja, zavzetega upoštevanja in soustvarjalne obzirnosti. Opisani vzorec argumentacijskega komuniciranja, tj. vzorec 'miroljubne argumentacijske koeksistence in ustvarjalnega sodelovanja', je v praksi mogoč v primerih, ko ga uresničujejo vsi ali vsaj večina od tistih, ki so vključeni v argumentacijsko debato.

Zgornje navedbe se povečini nanašajo na bolj ali manj razvidno manifestirane vidike nekogaršnjih vrednot oz. osebnih etike kot dela argumentacijske komunikacije, v katero je dotični vključen. Opozoriti pa je treba še na manj razviden ali celo (za druge) nerazviden/prikrit vidik prakticiranja vrednostnega sistema posameznika, vključenega v argumentacijsko komunikacijo. Pri tem imamo v mislih povečini zavestno hotena govorna in druga dejanja posameznika, ki tendenciozno vodijo k prav določenemu, že vnaprej zainteresirano izbranemu cilju oz. zaželenemu rezultatu argumentacijske komunikacije. Govorimo torej o takšni komunikaciji, ki jo nekdo zavestno ciljno usmerja skladno s svojimi partikularnimi interesi. Za ljudi, ki to počno, torej dilema 'interes ali resnica' ne obstaja. Ker so se nedvoumno odločili za (svoj) 'interes', je treba v skrbi za kakovost argumentacijske komunikacije opozoriti na vrste prijemov, ki jih prej opisani ljudje v njej uporabljajo. V nadaljevanju bomo zadevne prijeme imenovali 'argumentacijske zvijače'.

Spekter argumentacijskih zvijač je širok in notranje raznolik. Zvijače se razlikujejo tudi po stopnji svoje kompleksnosti oz. ne/enostavnosti. Nekatero so neposredne ('samoučinkujoče'), druge posredne (namigujoče, napeljujoče). Vsem pa je skupna motivacijska podlaga, ki je argumentacijskega sogovornika napeljati k takšnim sklepom in 'ugotovitvam', ki ne/posredno služijo interesu izvajalca zvijač/-e. Osebna etika slednjega pri tovrstnem početju seveda ne vključuje upoštevanja 'celostne pravdnosti', tj. doseganja takšnih ciljev medčloveške komunikacije in skupnega delovanja, ki bi upoštevali interese vseh vpletenih. Nasprotno: izvajalec argumentacijskih zvijač daje prednost svojim interesom, često na račun interesov drugih ali celo v nasprotju z njimi. V nadaljevanju si oglejmo nekaj značilnih vrst argumentacijskih zvijač.

Med najbolj preproste in pogosto uporabljene argumentacijske zvijače sodi laž, tj. navajanje nečesa, za kar izjavljalec ve, da ni resnično, a to vendarle počne z namenom, da v dobro svojim interesom nekoga spravi v zmotno informiranost oz. prepričanje. V uporabi so tudi taktično bolj prefinjene, t. i. bele laži. Pri slednjih gre za to, da izjavljalec neko zadevo, dogodek, človeka komu prikaže sicer z verodostojnimi informacijami, vendar pri tem zavestno izpusti takšne pomembne informacije, ki bi dotično zadevo, dogodek, človeka naslovljencu predstavili v precej drugačni 'luči'. Beli laži je blizu enostransko, 'črno-belo' predstavljanje nečesa. Pri tem izjavljalec opisovani objekt ali subjekt prikaže tako, da navede bodisi samo pozitivne bodisi samo negativne lastnosti opisanega, čeprav razpolaga z informacijami o obojih lastnostih.

Težje spregledljive argumentacijske zvijače glede na prej navedene so tiste, ki se nanašajo na (ne/namerno) izbiro besed in pojmov, k jih nekdo v komunikaciji uporablja. Ni namreč vseeno, kako in s katerimi besedami so formulirane teme in problemi, okoli katerih se argumentacija vrti. Nekatere besede so namreč zainteresirano pomensko zgrajene tako, da uokvirjajo oz. napotujejo poslušalce/bralce na prav določeno pot razmišljanja in k prav določenim zaključkom. Pravzaprav lahko med takšne besede uvrstimo skorajda vse tiste, ki evocirajo bolj ali manj intenzivne čustvene odzive nagovorjenih. Če npr. za nekoga rečemo, da je »bedak« in kot tak nevreden upoštevanja v argumentacijski debati, to pomensko ni enako, kot če zanj rečemo, da »*ima žal premalo znanja in logičnih sposobnosti*«. Na slednji način opisanega človeka verjetno ne bomo že spočetka 'diskvalificirali' iz debate (kot to običajno doleti 'bedaka'), pač pa se bomo bolj potrudili z argumentacijo, mu dotično tematiko oz. problem predstavili na bolj enostaven in razumljiv način ipd. Pri izbiri besed v okviru debate je pomemben vidik tudi širša kulturna pogojenost pomenov (nekaterih) besed oz. pojmov. Če obtožujoče rečemo »*Udaril ga je s pestjo!*«, to v vseh (jezikovnih, nacionalnih, etničnih) kulturah pomeni bolj ali manj isto. Če pa obtožujoče rečemo »*Udaril ga je s svojo proletarsko pestjo!*«, bo ta izjava naletela na različne odzive (zavračanje, odobravanje ...) tudi zaradi vrednostnega pojmovanja besede »proletarsko«, ki je od ene do druge kulture, naroda, etnične skupine različno – pač odvisno od tega, s katerimi pretežnimi sopomeni ali podpomeni je bila ta beseda v dotični kulturi skozi dalj časa uporabljana. Tisti, ki se zaveda medkulturnih razlik glede pomena posameznih besed, pomembnih v neki debati, lahko s premeteno izbiro teh besed vpliva na argumentacijski tok debate.

Argumentacijske zvijače se lahko nanašajo ne le na informacije o samem 'predmetu' oz. vsebinski temi debatiranega, pač pa tudi na subjekte, ki so v argumentacijski komunikaciji udeleženi. Najbolj pogosta zvijača v zvezi s tem je, da nekogaršnje argumente nekdo 'izpodbija' tako, da zmanjša ali odvzame relevanco oz. negativizira osebo, ki je zagovornik/-ca teh argumentov. Običajno je pri tem v uporabi osramotitev ali blatenje, kjer gre za zmanjšanje ugleda dotičnega s tem, da se mu pripiše neko moralno neprimerno obnašanje ali tovrstna (bojda doslej prikrita) osebna značilnost. Na posreden način je moč podobno izvesti tako, da se dotičnemu pripiše tesna povezanost z nekom, ki se moralno ali pravno neprimerno obnaša. Prav slednji prijem se v argumentaciji in nasploh v družbeni komunikaciji pogosto uporablja: torej to, da se nekoga posredno (namigujoče) ali neposredno poveže z nečim ali nekom negativnim ter se mu s tem odvzame veljava, s tem pa tudi veljava njegovih dejanj in ravnanj, tudi argumentacijskih.

Področje argumentacijskih zvijač je zelo široko, ustrezno temu tudi dobro preučeno. Strokovne literature v zvezi s tem je kar nekaj na voljo tudi v slovenščini (glej vire in priporočeno literaturo, naštetu na koncu prispevka).

7 Zloraba argumentacije in manipulacija na primeru inkvizicijskega preganjanja »čarovnic«

Kako lahko premišljena manipulacija ljudi pripelje do divjaških pogromov, tudi z uporabo sicer logičnih argumentov, ki pa slonijo na napačnih in izmišljenih predpostavkah, dokazuje več kot tri stoletja dolgo preganjanje »čarovnic« in tudi »čarovnikov« (Heinsohn, Steiger, 1993). Višek teh preganjanj je bil v letih od 1450 do 1750, torej že v novem veku, čeprav so se začela že v štirinajstem stoletju. Preganjanja so se začela pod okriljem katoliške cerkve, ob podpori civilnih oblasti, nadaljevala pa so se tudi pri protestantih. Po stoletjih izjemno milega podnebja v Evropi se je namreč v štirinajstem stoletju začela mala ledena doba, zaradi katere se je količina kmetijskih pridelkov drastično zmanjšala in to je povzročilo lakoto. Razen tega je bila usodna tudi kuga. Zato se je evropska populacija začela zmanjševati. Cerkvenim in posvetnim fevdalcem je začelo primanjkovati kmečke delovne sile. Da bi dvignila rodnost tlačanov, je elita začela izvajati nasilne ukrepe, vse skupaj pa je zamaskirala v novo krščansko moralo. Prepovedani so bili zaščitna sredstva proti zanositvi, splav, homoseksualnost, samozadovoljevanje, spolnost izven zakonske zveze itd. Za te prestopke je grozila smrtna kazen z grozovitim mučenjem. Pojavila se je mantra o »svetosti življenja«. Preganjanja, mučenja in usmrtilve predvsem »čarovnic« so bila del tega načrta. Tarče čarovniških procesov so bile največ ženske, ki so se ukvarjale z zdravilstvom, pomagati pa so znale tudi pri porodih in seveda pri preprečevanju zanositve in splavu. Drugih zdravnikov ni bilo in ljudje so zaupali zdravstveni pomoči teh žensk, hkrati

pa so se jih bali, ker so že prej verjeli v njihove nadnaravne moči. Zdravilke so namreč poleg običajnih zdravljenj, npr. uporabe zelišč, uporabljale tudi razna zaklinjanja in podobno. Zato se bile za cerkveno in posvetno elito modre ženske idealna tarča: z njihovim iztrebljanjem (ob pomoči versko indoktriniranih množic) so se elite lahko znebile znanja o načrtovanju rodnosti. To je čez stoletja pripeljalo do evropske demografske eksplozije, ki je dalje vodila v nasilno kolonizacijo drugih delov sveta in končno v svetovno demografsko eksplozijo. Citiramo iz omenjene knjige:

»Če si pogledamo samo Evropo, kjer se eksplozija prebivalstva začne s tem, ko (med l. 1820–1920) skoraj 35 milijonov ljudi iz Evrope kot osvajalci in naseljenci po vsem svetu ne razširjajo samo svoje morale razmnoževanja, temveč postopke nadzorovanja rojstev, na katere naletijo, prav tako radikalno izkoreninijo, kot se je to dogajalo s postopki njihovih srednjeveških prednikov, potem ugotovimo, da pride do odločilnega preboja rasti, ki se začne okrog l. 1450, v drugi polovici 18. st. Prav tako kot srednji vek so tudi neevropske družbe do prihoda Evropejcev s pomočjo zaščite, prekinitve nosečnosti, infanticida itd. vzdrževale stabilnost svojega prebivalstva.«

Viri

Carnegie Dale (2012). S komunikacijo do uspeha. Žepna knjiga, Učila International.

Cubo Ryogo (1968). Thermodynamics. North Holland.

Dawkins Richard (2007). Bog kot zabloda. Modrijan, Ljubljana.

Eagleman David (2014). Prikrito (Nezavedno življenje človeških možganov). UMco, Ljubljana.

Heinsohn Gunnar, Steiger Otto (1993). Uničenje modrih žensk. NUK, Ljubljana.

Kompare Alenka (2018). Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo, 229/230, str. 103. Ljubljana. Povzeto junija 2018; dostopno dne 22. 5. 2018 na:

<https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-DYITJAXF/ab8d58a9-ca1b-4068-9f57-ae9cd22b56cf/PDF>

Magee Bryan (2002). Poti filozofije. Mladinska knjiga Založba, d. d., Ljubljana.

McGonigal Kelly (2017). Druga stran stresa. UMco, Ljubljana.

Newton Casson Herbert (1995). Umetnost govora. Pravljično gledališče, Ljubljana.

Peruš Mitja (1995). Vse v enem, eno v vsem. Državna založba Slovenije, d. d., Ljubljana.

Pinker Steven (1997). Kako deluje um. Žepna knjiga.

Russel Peter (1993). Knjiga o možganih. Državna založba Slovenije, d. d., Ljubljana.

Sagan Carl (2011). Bogastvo znanstvenega izkustva. Modrijan založba, d. o. o., Ljubljana.

Škulj Damjan (2011). Zapiski iz matematike. Fakultete za družbene vede UL, Ljubljana; dostopno dne 22. 5. 2018 na: http://studentski.net/gradivo/ulj_fdv_di2_ma1_sno_zapiski_01?r=1

Šuster Danilo (2015). Moč argumenta (Neformalna logika v teoriji in praksi). Založba Aristej in Filozofska fakulteta UM, Maribor.

Uršič Blaž (2013). Optične iluzije (e-skripta). Pedagoška fakulteta UL, Ljubljana;

dostopno dne 22. 5. 2018 na: <https://sites.google.com/site/tp4fotografija/e-skripta/opticne-iluzije>

Priporočena literatura

Krušič, M. (uredn.), et al (1970). Komunikacije in jezik : preplet misli in dejanja. Mladinska knjiga, Ljubljana.

Škiljan, D. (1999). Javni jezik : k lingvistiki javne komunikacije. APES, Studia humanitatis, Ljubljana.

Thouless, R. H. (1979). Prava in kriva pota razmišljanja. Dopisna delavska univerza, Ljubljana.

Austin, J. L. (1990). Kako napravimo kaj z besedami. ŠKUC in Filozofska fakulteta, Studia humanitatis, Ljubljana.

Bregant, J., Vezjak, B. (2007). Zmote in napake v argumentaciji : vodič po slabi argumentaciji v družbenem vsakdanu. Subkulturni azil, Maribor.

Šinkovec, M., Novak, B. (1990). Kako zmagati na volitvah. Časopis za kritiko znanosti, Ljubljana.

Opomba: Vsa poglavja (z izjemo šestega) in navedbo virov je pripravil dr. Milan Ambrožič. Šesto poglavje in seznam priporočene literature je pripravil Jože Kos Grabar ml.

V Mariboru, april–oktober 2018

mag. Vojteh Urbančič

Kratka predstavitev prispevka

To se mi zdi izjemno pomemben članek, zato podajam daljši komentar. Avtor mag. Vojteh Urbančič omenja statistične raziskave, ki potrjujejo dejstvo, da obstaja pozitivna korelacija med ateizmom in večjim inteligenčnim količnikom (IQ). To velja tako za posameznike v določeni družbi kot tudi za povprečja celotnih držav glede na to, kolikšen delež državljanov je ateistov. Inteligenca v grobem pomeni dvojce: sposobnost znati se v novih razmerah in racionalni način reševanja problemov. V nekem smislu je zato protiutež nagonskemu vedenju. Raziskovalci menijo, da je religioznost evolucijsko izoblikovani instinkt, v veliki meri socialnega značaja. Prvotne religije so gotovo pomagale povezovati praskupnosti. Najverjetneje pa je vedno bil ključni element pri nastajanju religij strah, še najbolj strah pred smrtjo, boleznimi in nesrečami.

Avtor predstavi tri modele za razumevanje korelacij med religijami oziroma stopnjo verovanja in inteligenco. Študije so pokazale, da bolj intuitivno razmišljanje povečuje religioznost, nasprotno pa analitično mišljenje povečuje dvome v verske trditve. Postavi se dokaj zanimivo in verjetno kar pomembno vprašanje, ali večji IQ daje večjo verjetnost za ateizem zato, ker omogoča bolj celostno ustvarjanje podobe sveta, ali pa morda zato, ker so takšni ljudje manj konformistični in bolj odporni proti družbenim pritiskom. Avtor meni, da sta pomembna oba mehanizma. Nedvomno ima konformizem (katerega pomembni vidik je golo posnemanje) določene evolucijske prednosti, npr. hitrejše in bolj učinkovito učenje. Konformizem pa skriva tudi nevarne pasti, kamor spadajo naivnost, nesamostojnost in togost družbenih vzorcev (fanatična vera, slepa poslušnost, idoli in kult osebnosti, togo politično mišljenje vključno s politično paranojo, papagajska moda, zdravju škodljive razvade itd.).

Nazadnje avtor postavi znanost proti religiji, podobno kot v svojem prejšnjem odličnem članku »Zakaj smo ateisti tako arogantni in verniki tako ponižni« v prvem ateističnem zborniku, ki ga verske vsiljivosti naveličani bralec prebere z užitkom. Na (ne)združljivost znanosti z religijami obstajajo različni pogledi, tudi med znanstveniki samimi, celo med znanstveniki ateisti. Avtor meni, da znanost in religija govorita predvsem ena mimo druge, bolj kot druga proti drugi, ker delujeta na različnih ravneh in uporabljata komplementarne metode. Tu ne morem mimo daljše osebne pripombe glede razumevanja odnosa med znanostjo in religijo. Po mojem mnenju obstaja med religijo in znanostjo vsaj eno temeljno in nepremostljivo protislovje, če nobena od njiju ni polovičarska: naravni zakoni. Temeljna znanost je tudi (ali predvsem) iskanje neprelomljivih najosnovnejših naravnih zakonov, ideja o vseomogočem bogu, ki jih je ustvaril in jih lahko po mili volji krši, pa temu nasprotuje. Pregovor iz vsakdanjega življenja »izjeme potrjujejo pravilo« je za znanost nesprejemljiv. Če torej obstaja vseomogočni bog, so vsi naravni zakoni iluzija, ki lahko izhlapi v vsakem trenutku. Zato bi lahko med naravne zakone šteli tudi vse, kar omejuje voljo in delovanje (namišljenega) boga. Naravni zakon je že to, da se ne da narediti tega in onega. V tem pogledu sta si religija in znanost nedvomno izključujoči in ne gre samo za njuno delovanje na različnih ravneh.

Kratko predstavitev pripravil: Milan Ambrožič

* * * * *

1. UVOD

Že več kot tisoč let znanstveniki ugotavljajo¹ zanimivo korelacijo: ateisti/agnostiki² so v poprečju bolj inteligentni od vernikov.

Dolgo časa je bilo nejasno, zakaj je tako, zakaj ta trend obstaja, vsaj skozi novejšo zgodovino civilizacije.

Večna nasprotja med religioznimi institucijami in znanostjo, še posebej naravoslovno (fizika, biologija, astronomija, kemija), kaže na to, da je nekaj hudo narobe z religioznim pristopom k razlagi objektivne realnosti.

Znanstveniki so nedvoumno potrdili že dolgo znano dejstvo, da religija poneumlja ljudi, se pravi, da ima negativen učinek na njihovo inteligenco in dosežke v izobrazbi.

Če pobrskamo po življenjepisih nobelovcev za naravoslovne znanosti, ugotovimo zelo simptomatično dejstvo: med njimi skoraj ni vernikov!

Višja kot je akademska izobrazba ljudi, manj je med njimi vernikov. Otroci zelo religioznih staršev se soočajo s signifikantno nižjim inteligenčnim količnikom (IQ), ki je v povprečju za 7 do 10 točk nižji od njihovih vrstnikov v podobnih socio-ekonomskih sekularnih skupinah.

39 od 43 študij od leta 1927 je pokazalo, da obstaja pozitivna korelacija med izobrazbo in inteligenco in močno negativna med inteligenco in religioznim prepričanjem: »*religioznost se zmanjšuje v sorazmerju z izobrazbo in osebnim dohodkom posameznika*«. ³

Ta negativni učinek ni omejen le na posameznike ali na posamezne države.

Države z višjo stopnjo religioznosti imajo nižji povprečni IQ populacije. **Vse** države z višjim IQ izkazujejo **nizek** nivo religioznosti. Za države, kjer je verovanje v nadnaravno več kot 80 %, je nacionalni povprečni IQ 83.

Samo kot ilustracija: povprečni IQ v ZDA je 97, medtem ko je IQ v državah z nizko religioznostjo takle:

Država in povprečni IQ	% verujočih:
1. Hong Kong (108)	26 %
2. Nova Zelandija (108)	33 %
3. Južna Koreja (106)	43 %
4. Kitajska (105)	7 %
5. Japonska (105)	13 %
6. Izrael (101)	30 %
7. Švica (101)	37 %
8. Velika Britanija (100)	30 %
9. Norveška (100)	21 %

¹ Opazili so jo že v antični Grčiji (npr. Polibius (200–118 pr. n. št.); citirano v Drachmann, Anders Björn: *Atheism in Pagan Antiquity*, 1922)

² Razlika med ateizmom in agnosticizmom je v bistvu razlika med **verovanjem** in **znanjem** (v smislu védenje). Gnostik trdi, da je s človeškim razumom možno spoznati vse stvari, agnostik to zanika. Teist verjame v vsaj eno nadnaravno bitje, ateist verjame, da ne obstoji nadnaravno božanstvo.

Če moje celotno življenjsko izkustvo vodi v prepričanje, da ni boga, sem ateist. To pa še ne pomeni, da imam dokaz, spo-znanje o tem, da ni boga. Agnostik pravi, da ni možen dokaz o obstoju boga, zato ga ne moremo zanikati. Teisti pa so nasprotno prepričani, da bog obstaja, čeprav tega ne morejo dokazati. Zanašajo se na osebno 'razodetje' in podobne subjektivne izkušnje in iz tega potegnejo zaključek, da bog je.

³ IHEU. International Humanist and Ethical Union. (2012) Freedom of Thought. iheu.org/...Freedom of Thought 2012.pdf.

10. Nizozemska (100)	26 %
11. Avstrija (100)	39 %
12. Luksemburg (100)	39 % ⁴

Zdaj pa pogledjmo rezultate za najbolj verne države!

Država in povprečni IQ	% verujočih:
1. Malavi (60)	99 %
2. Zambija (71)	95 %
3. Etiopija (69)	99 %
4. Niger (69)	99 %
5. Šri Lanka (79)	99 %
6. Jemen (85)	99 %
7. Somalija (68)	98 %
8. Afganistan (84)	97 %
9. Gvineja (67)	97 %
10. Laos (89)	97 %
11. Mjanmar (87)	97 %
12. Kambodža (91)	96 %
13. Jordanija (84)	96 %
14. Gana (73)	95 % ⁵

V državah, kjer je ateistov več kot 20 %, je nacionalni povprečni IQ 98. Ne samo, da sta inteligenca in izobrazba obratno sorazmerni z religijo, ugotovljeno je bilo tudi, da več kot ljudje vedo o religiji, manj verjetno je, da bodo religiozni.⁶

⁴ <https://iq-research.info/en/average-iq-by-country>

⁵ <https://www.telegraph.co.uk/travel/maps-and-graphics/most-religious-countries-in-the-world/>

⁶ <http://www.pewforum.org/2010/09/28/u-s-religious-knowledge-survey/>

Atheists and Agnostics, Mormons and Jews Score Best on Religious Knowledge Survey

Average # of questions answered correctly out of 32

Total	16.0
Atheist/Agnostic	20.9
Jewish	20.5
Mormon	20.3
White evangelical Protestant	17.6
White Catholic	16.0
White mainline Protestant	15.8
Nothing in particular	15.2
Black Protestant	13.4
Hispanic Catholic	11.6

PEW RESEARCH CENTER'S
FORUM ON RELIGION & PUBLIC LIFE May 19-June 6, 2010

Zdaj menijo, da so našli ključ do odgovora za to izrazito negativno korelacijo: religija je evolucijsko izoblikovan instinkt in ljudje, ki se lahko uprejo nagonom, so bolj inteligentni kot tisti, ki se zanašajo nanje, pravijo raziskovalci.

Lastnosti prvih religij v paleolitiku (čaščenje prednikov, šamanizem, verjetje v duhove ipd.) pravzaprav predstavljajo razširitev strukture človeške družbe v nadnaravno. Na ta način se krepí sodelovanje znotraj skupine (rodu, plemena) s pomočjo vedno budnih nadnaravnih nadzornikov. Če ljudje verjamejo, da nad njihovimi dejanji vedno bdi nekdo, to pomaga znižati število članov skupnosti, ki ne sodelujejo (asocialnost), krepíjo pa družbeno zaželeno in koristne norme obnašanja znotraj skupnosti. Takšno vedenje krepí kooperativnost ali pa jo sproži.

»Inteligenco – kot sposobnost najdenja v novih situacijah in racionalno reševanje problemov – lahko razumemo tudi kot prevladovanje instinktov, kar podrazumeva intelektualno radovednost v smislu odprtosti za ne-nagonske možnosti rešitve problemov,« pravijo.

Religioznost so definirali kot *»stopnjo vključenosti v nekatere ali vse vidike religije.«* To vključuje verovanje v nadnaravne dejavnike in *»stroškovne zaveze do teh dejavnikov«*, kot je podarjanje premoženja v obliki žrtvovanja. Drugi 'vidik' je sodelovanje v skupinskih ritualih, kot je npr. obiskovanje cerkve in *»nižja eksistencialna anksioznost, kot je strah pred smrtjo, zaradi verovanja v nadnaravne dejavnike«* (to je manjši strah pred smrtjo, ker verjameš, da boš šel v nebesa).

»Če je religija res razvojno pogojena – instinkt – se bo njen vpliv povečal v času stresa, ko so ljudje nagnjeni k instinktivnemu reagiranju in za to obstaja jasen dokaz«, nadaljuje Dutton. »To tudi pomeni, da nam inteligenca omogoča, da postanemo za trenutek, premislimo situacijo in možne posledice naših dejanj.«

Racionalno reševanje novih, nepričakovanih problemov je bila ključna evolucijska prednost Homo sapiensa vsaj v zadnjih 10.000 letih. V tem času se je okolje, v katerem so bivali naši predniki, drastično spremenilo, še posebej z nastankom prvih civilizacij in pojavom tehnologij. Nagonsko obnašanje, ki je bilo evolucijsko zelo koristno pred tem, je lahko postalo kontraproduktivno.

Raziskovalci v zvezi s tem govorijo o evolucijski neusklajenosti (evolutionary mismatch): kar je bilo prednost za nabiralce, lovce pred 20.000 leti, je lahko slabo za nas.⁷

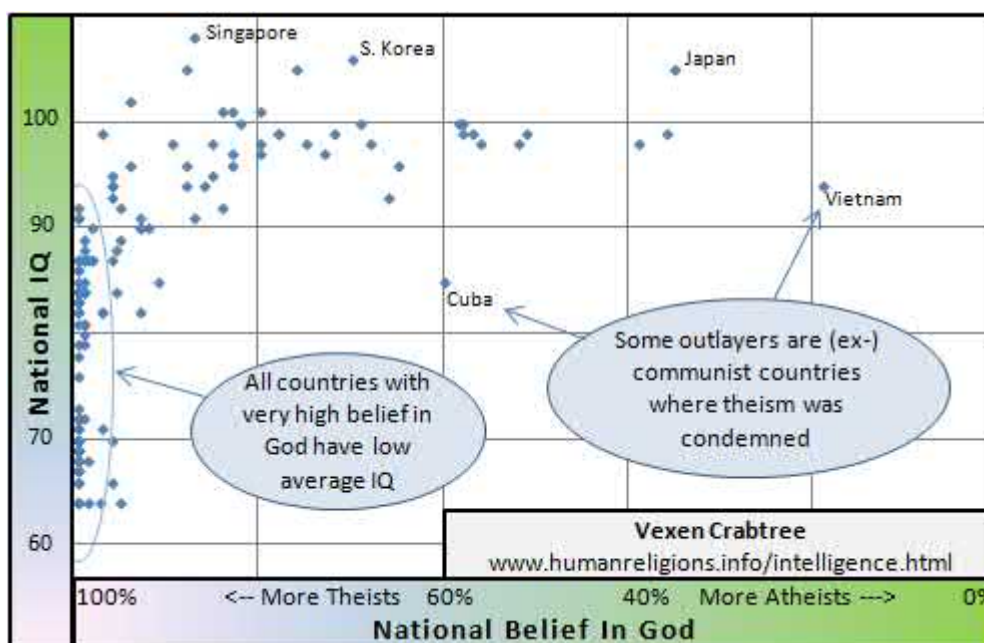
Že v klasični antični Grčiji in Rimu je veljalo splošno prepričanje, da so 'bebčki' (fools) bolj nagnjeni k religioznosti, kot 'pametni' (wise), ki so bili pogosto skeptični do religioznih dogem, pravi Edward Dutton, raziskovalec na Ulster Institute for Social Research in soavtor obsežne študije⁸ Dimitri Van der Linden, izredni profesor psihologije na Erasmus University Rotterdam, Nizozemska.

Svoje ugotovitve sta predstavila skozi **tri modele**, s katerimi sta skušala pojasniti trdno negativno korelacijo med religijo in inteligenco:

- 1) iracionalnosti religioznega modela⁹
- 2) hipoteza kulturne mediacije¹⁰ in
- 3) Savana-IQ interakcijska hipoteza.

Znanstveniki so opravili meta-analizo 63 študij o relaciji med inteligenco in religioznostjo in so nedvoumno ugotovili, da so **religiozni ljudje v poprečju manj inteligentni od nereligioznih**.¹¹

Graf prikazuje korelacijo med IQ in religioznostjo (Lynn, Harvey & Nyborg, že citirano). Vidimo, da obstaja zelo pozitivna korelacija med ateističnim pogledom na svet in IQ.

Za svoje ugotovitve so navedli tri možne vzroke:

1. Intelligentni ljudje so manj sugestibilni, zato je večja verjetnost, da se bodo uprli religioznim dogmam.
2. Intelligentni ljudje so nagnjeni k uporabi analitičnega vzorca razmišljanja (kot nasprotje intuitivnemu), za katerega se je izkazalo, da je poguben za religiozna verovanja.

⁷ Why is Intelligence Negatively Associated with Religiousness?, Evolutionary Psychological Science, December 2017, Volume 3, Issue 4, str. 392–403

⁸ Evolutionary Psychological Science, December 2017, Volume 3, Issue 4, str. 392–403 »Why is Intelligence Negatively Associated with Religiousness?«

⁹ Iracionalnost osnovnih premis religij in njihova dogmatičnost sta v ostrem nasprotju z analitičnim in skeptičnim kognitivnim vzorcem, ki se kaže pri inteligentnejših ljudeh.

¹⁰ Cultural Mediation Hypothesis (CMH) pravi – poenostavljeno – da je odprtost do novih izkušenj in odgovornost, priljudnost (Agreeableness), zaupanje, moralnost, altruizem, sodelovanje, skromnost in empatija lahko prej vzrok za pozitivno korelacijo med političnim levičarstvom in IQ, kot pa stroga kontrola in kulturna mediacija.

¹¹ Miron Zuckerman, Jordan Silberman, Judith A. Hall: The Relation Between Intelligence and Religiosity: A Meta-Analysis and Some Proposed Explanations, Personality and Social Psychology Review 17(4) str.325–354

3. Nekatere funkcije religioznosti, vključno s kompenzacijsko kontrolo¹², samoregulacijo¹³, samopoudarjanjem (self-enhancement)¹⁴ in varno navezanostjo (secure attachment)¹⁵, so povezane z inteligenco. Intelligentni ljudje bodo zato verjetno imeli manj potrebe po verskih prepričanjih in dejavnostih.

Psihologi Univerze v Rochestru, ZDA so v obsežni študiji iz leta 2013 ugotovili:

»Najbolj očitnim razlagam (negativne korelacije) je skupna ena osrednja tema – premisa, da so religiozna verovanja iracionalna, niso utemeljena na znanosti, niso preverljiva in zato niso privlačna za inteligentne ljudi, ki 'vedo bolje'«. ¹⁶

Ta hipoteza (Savanna-IQ interaction hypothesis), ki jo je predlagal japonski evolucijski psiholog Satoshi Kanazawa v odmevnem članku »Why Liberals and Atheists Are More Intelligent«, objavljenem leta 2010¹⁷, je izpeljanka t.i. 'savanskega načela'¹⁸ in predpostavlja, da so bolj inteligentni osebk pogostejše vključeni v evolucijsko nove in nepreizkušene oblike obnašanja in verjamejo v vrednote, ki promovirajo intelektualno žejo za novostmi, kot je recimo politični liberalizem.

Dokazujeta, da je religija stranski produkt razvoja instinktov, ki spodbujajo stereotipne vzorce obnašanja. Nasprotno pa se inteligenca skuša dvigniti nadnje. Sledi, da je nagnjenost k nenagonskemu vzorcu obnašanja vidik večje inteligence, ker nam pomaga reševati nove, neznane probleme. Inteligenca tako sproži privlačnost k evolucijsko nenavadnim, neskladnim situacijam, h katerim nagonsko ne bi bili pritegnjeni. To je v ozadju negativne korelacije religija-inteligenca.

2. REZULTATI ŠTUDIJE

V obsežni raziskavi¹⁹ so »online« testirali 63.235 oseb, ki so morale pred testom povedati, ali so ateisti/agnostiki ali religiozni. 30-minutni test je obsegal 12 kognitivnih nalog, s katerimi so merili načrtovanje, sklepanje, pozornost in spomin.

Na splošno so se ateisti odrezali bolje, njim so sledili agnostiki in zadnji so bili verniki. Največje razlike so bile pri sklepanju, najmanjše pri pomnjenju.

Znanstveniki so to zanimivo dejstvo pojasnili s tem, da so nižji IQ dosegali udeleženci pri nalogah, kjer sta bila v nasprotju nagon in logika.

Najslabše so se – po pričakovanjih – religiozni odrezali pri *Stroop efektu*²⁰. To potrjuje tezo, ki sem jo navedel spredaj.

¹² Teorija kompenzacijske kontrole pravi, da a) imajo ljudje osnovno potrebo po dojetju sveta, ki je urejen in strukturiran in b) endogeni in eksogeni vzrodi kontrole so zmožni zadovoljiti tej potrebi, ker oboji služijo pomirjujočemu verovanju, da svet deluje na urejen način. V tem kontekstu je eksogeni vzvod seveda religija.

¹³ Samoregulacija: moduliranje misli, čustev, vedenja ali pozornosti.

¹⁴ Vsi ne moremo biti boljši od drugih, v povprečju smo seveda lahko samo enaki, kot so drugi; gre torej za iluzijo samopristranosti. V psihologiji je dobila več imen, pogosto jo označujemo kot samopoudarjanje (self-enhancement), pozitivno samoiluzijo (iluzijo samopodobe) in samoslužnost (samoslužna pristranost, self-serving bias) (Po J. Museku).

¹⁵ Otroci z varno navezanostjo (secure attachment) aktivno raziskujejo okolje in so v interakciji s tujci, kadar je mati prisotna. Ko mati odide in se nato ponovno vrne, jo otrok navdušeno pozdravi in išče z njo stik. Če je otrok med njeno odsotnostjo v stiski, ga njena vrnitev pomiri in otrok zopet lahko začne raziskovati okolje.

¹⁶ <https://www.dailymail.co.uk/news/article-2395972/Atheists-higher-IQs-Their-intelligence-makes-likely-dismiss-religion-irrational-unscientific.html>

¹⁷ Social Psychology Quarterly. 73 (1): 33–57.

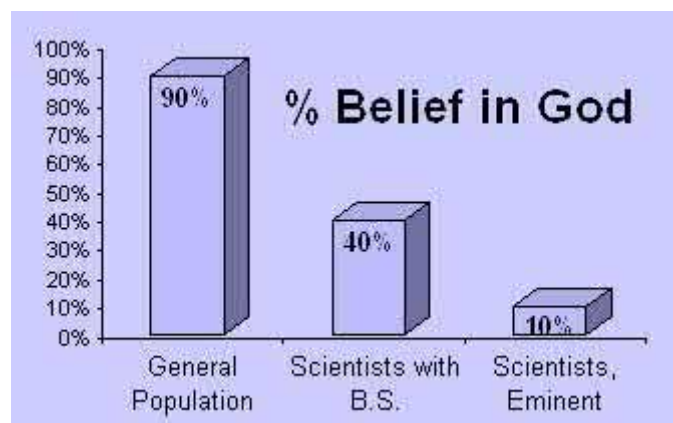
¹⁸ »Savanna principle« predpostavlja, da moderni ljudje v sebi še vedno nosimo adaptacije na okolje prednikov v savanah Vzhodne Afrike. To pa je lahko vzrok za številne probleme ljudi v (post)industrijski družbi. Naši predniki so obupno iskali sladkor/maščobe (kajti v evolucijskem smislu sladkor--> energija--> daljše in bolj zdravo življenje--> več potomcev) in maščobe, kajti ti dve živili sta bili zelo redki. Danes seveda obilje teh skušnjav na policah supermarketov vodi v debelost in kardiovaskularne bolezni.

¹⁹ <https://www.independent.co.uk/life-style/atheists-religious-people-intelligence-smarter-study-imperial-college-london-a8183131.html>

Ekstenzivna in zelo odmevna raziskava v skupno 137 državah iz leta 2009 je pokazala, da je negativna korelacija med IQ in verovanjem v boga 0,60!²¹

V starejši študiji izpred 60 let²² je bilo ugotovljeno, da so bolj inteligentni študenti manj nagnjeni k religioznosti.

Novejše študije²³ so pokazale, da je versko prepričanje med znanstveniki izredno redko, še posebej med elito Nacionalne akademije znanosti ZDA (National Academy of Sciences)²⁴ in slavne Kraljevske družbe (Royal Society)²⁵. Med člani Nacionalne akademije znanosti ZDA je le 7 % (v populaciji ZDA preko 70 %) in med člani Kraljevske družbe le 3,3 % (v populaciji VB 68 %) znanstvenikov, ki verujejo v osebnega boga, kot je npr. krščanski.

Psihometrične raziskave med prebivalstvom so z gotovostjo pokazale, da religioznost negativno vpliva na kognitivne procese²⁶, predvsem na njihov stil, in da sta religioznost in inteligenca močno negativno povezani^{27,28,29,30,31,32,33,34}.

²⁰ V psihologiji s tem učinkom prikažemo motnje pri reakcijskem času. Če je npr. ime barve (recimo 'modra') natisnjeno z rdečo (se pravi beseda 'modro' je natisnjena z rdečim črnilom), traja poimenovanje barv dlje in je bolj podvrženo napakam, kot če se barva črnila ujema z imenom barve.

²¹ Lynn, R., Harvey, J., and Nyborg, H. (2009). Average intelligence predicts atheism rates across 137 nations. *Intelligence* 37, 11–15. doi: 10.1016/j.intell.2008.03.004

²² Argyle, M. (1958). *Religious Behaviour*. London: Routledge.

²³ Ecklund, E. H., Johnson, D. R., Scheitle, C. P., Matthews, K. R. W., and Lewis, S. W. (2016). Religion among scientists in international context: a new study of scientists in eight regions. *Socius* 2, 1–9.

²⁴ Larson, E. J., and Witham, L. (1998). Leading Scientists still reject God. *Nature* 394:313.

²⁵ Stirrat, M., and Cornwell, R. E. (2013). Eminent scientists reject the supernatural: a survey of the Fellows of the Royal Society. *Evolution* 6:33.

²⁶ Shenhav, A., Rand, D. G., and Greene, J. D. (2012). Divine intuition: cognitive style influences belief in God. *J. Exp. Psychol. Gen.* 141, 423–428.

²⁷ Verhage, F. (1964). Intelligence and religious persuasion. *Nederlands tijdschrift voor de Psychologie en haar Grensgebieden* 19, 247–254.

²⁸ Pargament, K. L., Smith, B. W., Koenig, H. G., and Perez, L. (1998). Patterns of positive and negative religious coping with major life stressors. *J. Sci. Study f Relig.* 37, 710–724.

²⁹ Nyborg, H. (2009). The intelligence–religiosity nexus: a representative study of white adolescent Americans. *Intelligence* 37, 81–93.

³⁰ Gervais, W. M., and Norenzayan, A. (2012). Analytic thinking promotes religious disbelief. *Science* 336, 493–496.

³¹ Pennycook, G., Cheyne, J. A., Barr, N., Koehler, D. J., and Fugelsang, J. A. (2014). Cognitive style and religiosity: the role of conflict detection. *Mem. Cognit.* 42, 1–10.

³² Pennycook, G., Cheyne, J. A., Koehler, D. J., and Fugelsang, J. A. (2013). Belief bias during reasoning among religious believers and skeptics. *Psychon. Bull. Rev.* 20, 806–811.

³³ Razmyar, S., and Reeve, C. L. (2013). Individual differences in religiosity as a function of cognitive ability and cognitive style. *Intelligence* 41, 667–673.

³⁴ Zuckerman, M., Silberman, J., and Hall, J. A. (2013). The relation between intelligence and religiosity: a meta-analysis and some proposed explanations. *Pers. Soc. Psychol. Rev.* 17, 325–354.

Našli so celo endogene psihosomatske povezave za razumevanja učinka religioznosti. Študija³⁵ iz leta 2008 je pokazala, da religiozno ozadje oblikuje vizualno pozornost v negativnem smislu. Študija lezij iz leta 2012³⁶ odkriva, da so pacienti z lezijami ventro-medialnega prefrontalnega korteksa bolj nagnjeni k verskemu fundamentalizmu, neka druga eksperimentalna študija iz leta 2009³⁷, ugotavlja, da je povečan verski fundamentalizem povezan s točnostjo priklica spomina in več napakami pri nalogah, povezanih s spominom. Verski fundamentalizem je pokazal negativno korelacijo s kognitivno gibkostjo³⁸ in intelektualno odprtostjo za drugačnost^{39,40}.

Iz vseh teh in drugih raziskav lahko razvijemo hipotezo, ki nakazuje, da je religiozni učinek podkrepljen s kognitivno – vedenjskimi predsodki, ki povzročajo slabšo zaznavo situacij, v katerih sta intuicija in logika v opreki⁴¹.

Poenostavljeno povedano: religiozni ljudje se bodo redkeje posluževali logičnih procesov in bodo manj uspešni pri zaznavi napak pri sklepanju, zato bodo verjetno dajali intuitivne *prima facie*⁴² odgovore, to pa daje slabše rezultate pri inteligenčnih testih.

Ker je religiozno obnašanje (predvsem v stresnih, ogrožajočih situacijah) iracionalno, instinktivno – višji IQ med ateisti kaže na to, da lažje z racionalnim razmišljanjem premagajo ta religiozni instinkt.

3. VLOGA ANALITIČNEGA MIŠLJENJA

Raziskovalci na univerzi v Harvardu so našli dokaze, da vsa religiozna prepričanja postanejo še bolj trdna, če anketiranci razmišljajo intuitivno (se pravi ateisti in teisti postanejo še bolj prepričani). Nasprotno pa uporaba 'refleksivnega razmišljanja'⁴³ v splošnem vodi k bolj kvalificiranemu, na dvomu temelječem prepričanju. Študija⁴⁴ je odkrila, da je pri anketirancih, ki razmišljajo bolj refleksivno, vera v boga dosti manj verjetna. Nadalje je bilo ugotovljeno, da je refleksivno razmišljanje povezano z večjimi spremembami v verovanju od otroštva: spremembe so vedno vodile k ateizmu pri večini refleksivnih anketirancev in k večjemu verovanju v boga pri bolj intuitivnih mislecih.

Raziskava, ki sta jo izvedla Gervais in Norenzayan⁴⁵, je dala podobne zaključke. Intuitivno razmišljanje je vodilo v povečanje intrinzične⁴⁶ religioznosti, intuitivnega religioznega prepričanja in verovanja v nadnaravne sile. Dodali so tudi psihološki sprožilec in ugotovili, da lahko tudi neznatna uporaba analitičnega mišljenja poveča religiozni dvom. Zaključili so: »Vzete skupaj te študije kažejo na to, da je analitično procesiranje eden od faktorjev (verjetno med drugimi), ki širijo religiozni dvom.«

³⁵ Colzato, L. S., Van Den Wildenberg, W. P., and Hommel, B. (2008). Losing the big picture: how religion can control visual attention. *PLoS ONE* 3:e3679.

³⁶ Asp, E., Ramchandran, K., and Tranel, D. (2012). Authoritarianism, religious fundamentalism, and the human prefrontal cortex. *Neuropsychology* 26, 414–421.

³⁷ Galen, L. W., Wolfe, M. B., Deleeuw, J., and Wyngarden, N. (2009). Religious fundamentalism as schema: influences on memory for religious information. *J. Appl. Soc. Psychol.* 39, 1163–1190.

³⁸ Zhong, W., Cristofori, I., Bulbulia, J., Krueger, F., and Grafman, J. (2017). Biological and cognitive underpinnings of religious fundamentalism. *Neuropsychology* 100, 18–25.

³⁹ Saroglou, V. (2002). Religion and the five factors of personality: a meta-analytic review. *Pers. Individ. Dif.* 32, 15–25.

⁴⁰ Carlucci, L., Tommasi, M., Balsamo, M., Furnham, A., and Saggino, A. (2015). Religious fundamentalism and psychological well-being: an Italian study. *J. Psychol. Theol.* 43, 22–33.

⁴¹ Pennycook, G., Cheyne, J. A., Barr, N., Koehler, D. J., and Fugelsang, J. A. (2014). Cognitive style and religiosity: the role of conflict detection. *Mem. Cognit.* 42, 1–10.

⁴² Na prvi pogled, sklepanje na osnovi tega, kar je videti resnično na prvi pogled, brez poglobljene logične analize.

⁴³ Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ 1985) definira refleksijo kot preiščevanje, razglabljanje ali (v filozofskem pomenu) usmerjanje zavesti mislečega osebk na lastne misli in sebe. Iz te besede je izpeljan pridevnik refleksiven (nanašajoč se na refleksijo).

⁴⁴ Shenhav, Amitai; Rand, David G.; Greene, Joshua D. (2011). »Divine Intuition: Cognitive Style Influences Belief in God«, Harvard University

⁴⁵ Citirana v opombi 30.

⁴⁶ notranji, ponotranjen, bistven, svojstven.

Eden od zanimivejših zaključkov obsežne študije⁴⁷ je, da so ateisti presegli IQ najbolj dogmatske verske skupine v povprečju za 6,45 točk, kar je (statistično gledano) ogromno.

Drugi zanimiv zaključek je, da je temelj za učinek religioznosti treba gledati bolj v luči kognitivno-vedenjske pristranosti, kot pa splošnega deficita inteligence.

Končni zaključek je, da je religioznost povezana s slabšimi dosežki sklepanja pri nalogah, ki vsebujejo kognitivne konflikte. Ti učinki lahko odražajo kognitivno-vedenjske deficite v smeri intuitivnega sklepanja, prej kot sposobnosti razumevanja kompleksnih logičnih pravil ali vzdrževanja informacij v kratkoročnem pomenu.

Avtorja ugotavljata, da bolj ko se družba izvija iz prijema religij, se pravi manj kot je v poprečju religiozna in bolj inteligentna, bolj se izgubljajo koristi, ki jih religija prinaša v smislu kohezijske sile družbe.

4. VZROKI ZA VEČJI IQ MED ATEISTI

Ena od možnih razlag, zakaj so ateisti bolj inteligentni od vernih, je, da so rasli v socialnih razmerah in pogojih, ki so bili povezani s povečano sekularnostjo oz. izginjanjem religioznih prepričanj.⁴⁸

*»Danes obstaja tendenca, da so ateisti na levem polu politično/ideološke skale ... zaradi nekega 'čudnega razloga' ... morda iz istega razloga, zaradi katerega je vsak avto, ki pride iz tovarne BUICK videti kot buick. Večina ateistov je danes 'proizvedena' v šolskem sistemu, ki močno poudarja materialistične doktrine v zvezi z ne-verovanjem«, pravi avtor študije.*⁴⁹

Na splošno velja: bolj ko so verske sekte fundamentalistične, bolj trapaste (angl. stupid) vernike imajo, tako da spodnja štiri mesta zasedajo pentekostalisti, baptisti, Holiness churches in »Osebna filozofija« (»Personal Philosophy«), katera verjetno pomeni 'new-age' sinkretizem⁵⁰, zgornja štiri mesta pa v padajočem vrstnem redu agnostiki, ateisti, Židje in anglikanci.⁵¹

V zvezi s povedanim se postavlja ključno vprašanje: ali ljudje postanejo ateisti, ker imajo visok IQ in uporabljajo pri svojem dojemanju sveta logiko, ali pa mnogi postanejo ateisti, ker ljudje z visokim IQ plavajo proti toku, niso konformisti, se pravi, da so manj dovzetni za socialne pritiske?

Iz izkušenj vemo, da se ljudje z visokim IQ ukvarjajo pogosto z netradicionalnimi aktivnostmi, izbirajo redke hobije in nasploh izstopajo v družbi. Obratno velja za ljudi z nizkim IQ.

Uganka je torej, ali je to zato, ker imajo eksotične interese, gledajo na stvari bolj holistično, ali pa zato, ker so manj dovzetni za socialne pritiske v smeri mediokritete? Menim, da gre za kombinacijo obojega.

Najbolj se ta delitev vidi na najvišjih stopnjah izobraževanja – na univerzah. Na terciarni ravni izobraževanja so mladi ljudje, ki pogosto prihajajo iz neurbanih, patriarhalnih in nerazsvetljenih okolij, izpostavljeni novim idejam, svetovnim nazorom in sploh libertinizmu. To pogosto kasneje sami opisujejo kot ločitev (predvsem duhovno, ne toliko prostorsko) od doma in izpostavljenost duhovni

⁴⁷ Richard E. Daws and Adam Hampshire: The Negative Relationship between Reasoning and Religiosity Is Underpinned by a Bias for Intuitive Responses Specifically When Intuition and Logic Are in Conflict, *Frontiers in Psychology*, 19 December 2017, <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.02191>

⁴⁸ The Real Reason Atheists Have Higher Iqs, Nigel Barber Ph.D., *Psychology Today*, 4.5. 2010

⁴⁹ Barber, N. (2012). Why atheism will replace religion: The triumph of earthly pleasures over pie in the sky. *Psychology Today*, 2010

⁵⁰ združevanje, spajanje različnih, nasprotujočih si nazorov, religij ali njihovih elementov v skladno celoto: hinduizem predstavlja sinkretizem bramanskih in budističnih elementov (SSKJ)

⁵¹ <https://www.theguardian.com/commentisfree/andrewbrown/2008/dec/19/religion-iq-atheism>

sredini, ki spodbuja kritičnost do vsega, kar ne temelji na dokazih, ampak na verovanju v dogme. Takšen duhovni milje sprosti inteligenco, da se lahko zoperstavi praznoverju, dogmatičnosti in predvsem verskim prepričanjem. Nasprotno pa mnogi verni starši doživljajo vključevanje svojih otrok v univerzitetni študij kot nevarno zadevo. In imajo še kako prav.

Vse dosedanje raziskave so pokazale, da več kot je intelektualnega vpliva izven tradicionalnega kulturnega balončka, v katerem so bili zaščiteni pred 'nevarnimi idejami', bolj verjetno bodo postavili pod vprašaj dotedanja družinska prepričanja in vrednote. To se multiplicirano odraža predvsem do njihovega odnosa do religije.

Ni treba biti nevropsiholog, da ugotoviš, da bodo ljudje z nizkim IQ pogosto odgovarjali na določena ontološka vprašanja z nesmiselnimi, preprostimi, pogosto magičnimi odgovori (bog je ustvaril vesolje in nas), medtem ko se bodo bolj inteligentni ljudje analitično lotili trditev o nastanku sveta in njegovem delovanju in seveda zahtevali za vsako trditev dokaz – po načelu: zelo močne trditve zahtevajo še močnejše dokaze.

Še en aspekt je: verovanje zahteva nič (nought, nil, nada, nothing, zero, zilch) inteligence ali znanja. Gre za čustveno pogojen vzorec obnašanja. Več kot razmišljaš, več kot znaš – manj je možnosti, da verjameš v pravljice.

Tak miselni vzorec vodi naravnost v ateizem.

5. PROBLEM CELOVITOSTI RELIGIOZNIH PREPRIČANJ

Po Marku Chavesu so desetletja antropoloških, socioloških in psiholoških raziskav pokazala, da je »religiozna kongruenca«⁵² (v tem kontekstu predpostavka, da so religiozna verovanja in vrednote tesno integrirana v miselni sklop vernika; ali da religiozni obredi in obnašanje sledijo direktno iz teh verovanj; ali da so religiozna verovanja kronološko linearna in stabilna ne glede na kontekst) pravzaprav redka. Religiozne ideje vernikov so razdrobljene, šibko povezane in odvisne od konteksta – kot to velja za vsa druga področja kulture in življenja nasploh. Kot primer te verske inkongruence Chaves navaja: »*Pravoverni Žid morda ne verjame tega, kar sliši v sobotnih molitvah (Sabbath prayers). Krščanski misijonarji morda ne verjamejo v boga. In ljudje, ki redno sodelujejo v 'plesu za dež*⁵³, *ne počno tega v sušnih obdobjih.*«⁵⁴

6. ZNANOST IN RELIGIJA

Že dolgo je znano, da sta znanost in religija dve sferi človekovega udejstvovanja, ki ne samo, da govorita druga proti drugi, ampak – kar je še bolj simptomatično in važno – druga mimo druge. Religija in znanost sta v stalnem konfliktu tako zaradi metod, ki jih uporabljata, kot zaradi dejstev in tudi politično. Interpretirati svet okoli sebe v znanstvenem smislu pomeni razlagati ga na podlagi univerzalnih naravnih zakonov, brez intervencije nekakšnih »višjih sil«, božanstev, skratka izmišljenih agensov izven Prostora in Časa.

Verske dogme, »sveti spisi«, sploh vsa verovanja, imajo vsa bistveno in usodno pomanjkljivost: so nedokazljiva, oz. neovrgljiva z eksperimenti. Prav zato spadajo v posebno kategorijo fantazmagoričnih izmišljij, ki nimajo z znanostjo nobene skupne točke. Tudi zato je vsako govorjenje in prizadevanje za »sožitje« znanosti z religijami vseh vrst in njuno komplementarnost jalovo početje in je depasirano. Znanost in religija ne moreta imeti presečne množice, saj bivata na različnih pojmovnih ravneh, ne govorita druga proti drugi, temveč – kot že rečeno – druga mimo druge.

⁵² skladnost, ujemanje.

⁵³ Pri nas bi rekli 'v procesiji za dež'.

⁵⁴ Chaves, Mark (March 2010). »SSSR Presidential Address Rain Dances in the Dry Season: Overcoming the Religious Congruence Fallacy«. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 49 (1): 1–14.

»Nauki verskega razodetja so lahko zelo prepričljivi za posameznika, kar pa nikakor ne velja za abstraktni brezosebni pogled na svet, ki je posledica znanstvenih raziskav. (...–...) Prav zato se zdi, da je moč nauke verskih izkustev neizbrisno označiti kot samoprevaro,« je zapisal S. Weinberg, nobelovec in eden največjih umov našega časa.⁵⁵

Temeljne značilnosti znanosti so, da je:

1. preverljiva
2. ponovljiva
3. razlagalna in
4. napovedovalna, toda vedno
5. skeptična.

Znanstveni izsledki so splošnoveljavni, univerzalni. Znanje, pridobljeno s proučevanjem enega dela vesolja, je uporabljivo tudi na druge njegove dele. Za religije velja nasprotno: vsaka ima svoj nabor 'resnic'.

Znanstvene ideje in zaključki so podvrženi spremembam, veljajo pogojno. Samo religija lahko prisega na nekaj tako absurdnega, kot so večne, nespremenljive resnice in dogme.

Znanost nikoli ne pomišlja na kaj tako pretencioznega, (to pa zatrjujejo vse religije), namreč, da so njene ideje in zaključki nespremenljivi in večni. Religijske »resnice« slonijo na osebnem verovanju, ne na poskusih, zato institucionalizirane religije preganjajo in kaznujejo vsak poskus revizije (ki jih sami imenujejo herezije in so zaradi nestrinjanja s kakšno dogmo v »svetih« spisih pobili, zažgali na grmadah ali vrgli v okove na sto tisoče »heretikov«).

Dogme v »svetih« spisih niso podvržene testiranju, preverjanju ali ponovitvam. Vsaka znanstvena teorija je lahko ovržena (to je pravzaprav definicija znanstvene teorije: teorija, ki je ni mogoče ovreči s poskusi, *per definitionem* ni znanstvena teorija)⁵⁶. Znanost tako korigira samo sebe, je živ organizem in ta dojemljivost za nove teorije, podprte z neovrgljivimi dokazi, je esenca znanosti; pri religijah so zadeve prav nasprotno.

Znanost dobrohotno sprejema spremembe svojih spoznanj (naravnih zakonov, teorij, principov, standardov ipd.) tako, da jih nenehno preizkuša in ocenjuje. V načelu je možno ovreči vsako teorijo, če pade na neprizivnem izpitu eksperimenta. Tako ima znanost vgrajen homeostatski mehanizem za samopopravke. Nedogmatičnost, plastičnost misli in idej je srž znanstvenega procesa. Znanost je antidogmatska. Religija je sovražna do poskusov sprememb svojih dogem, ne dovoljuje njihove racionalne analize in ožigosa vsak tak poskus kot herezijo. Prepoveduje raziskovanja in predpisuje, kaj lahko ljudje berejo.

Moderna znanost ima svoja pravila, pa ne o tem, kaj lahko beremo, ampak o tem, **kje naj objavljamo** svoje izsledke, da lahko pretendirajo na epiteton »znanstveni«. Nihče vas ne bo jemal resno v znanstveni srenji, če jih boste objavljali v STRAŽNEM STOLPU, DRUŽINI, v založbi DISCOVERY INSTITUTA ali drugih obskurnih publikacijah, katerih pretežni cilj je boj proti znanosti in poneumljanje ljudi. To je zelo koristen profilaktičen ukrep proti vdoru kvaziznanosti in psevdoznanstvenemu šundu, ki se ob obilni materialni podpori nekaterih religioznih krogov širi kot plevel.

Pravkar rečeno pa ne pomeni, da je znanstveno spoznanje časovno omejeno in nezanesljivo. Znanstvena dognanja so zanesljiva, saj pri poskusu spremembe uveljavljene teorije velja paradigma: izredne trditve zahtevajo izredne dokaze (npr. trditev, da darvinizem ni dokazan, da je bil Jezus

⁵⁵ Steven Weinberg: Sanje o končni teoriji, Flamingo, 1996

⁵⁶ Osnovna teza Karla Popperja, enega največjih filozofov znanosti 20. stoletja je 'princip ovrgljivosti', kar je v nasprotju s predhodnim 'principom dokazljivosti'. Princip ovrgljivosti pravi, da katerakoli teorija znotraj empiričnih ved ne bo nikoli potrjena, ampak bo lahko samo zavrnjena. Znanstveno je torej lahko verjetno samo tisto, kar lahko ovržemo.

zgodovinska osebnost, da je delal čudeže, da okoli nas pristajajo NLP, da so krogi v žitu delo Nezemljanov, da splošna teorija relativnosti ne velja ipd.), zato znanstvenih teorij ni lahko ovreči.

Znanost nima odgovorov na vsa vprašanja, posebej ne na vprašanja tipa: Kaj je ljubezen? Kaj je smisel življenja? Od kod sočutje/sovrastvo? Za razliko od znanosti se religije kar prerivajo s ponujanjem svojih odgovorov. Vsa zgodovina človeštva pa je pokazala, da so ti odgovori lažni, zavajajoči, prazni, da sploh niso pravi odgovori. Toda neznosna lahkotnost dajanja teh odgovorov je morda razlog, da je pot do verovanja lahka in ravna, pot do znanstvenega spoznanja pa trnova in vijugava.

Ali, kot je zaključil S.WEINBERG svojo knjigo PRVE TRI MINUTE,⁵⁷ »Ljudje nis(m)o zadovoljni s tem, da bi se tolažili s pravljicami o bogovih in velikanih ali da bi omejili svoje misli na vsakdanje življenjske probleme. Poleg vsega tega delajo teleskope in pospeševalnike in satelite in ure in ure presedijo za pisalno mizo, iščejo smisel v podatkih, ki so jih nabrali. Prizadevanje, da bi razumeli veselje, je ena zelo redkih reči, ki povzdiguje človeško življenje nekoliko nad raven burke in mu daje kanec tragične vzvišenosti.«

Torej, Vesolje je takšno kot je. Ni ga nihče ustvaril, še posebej ne za »nas«. Ni posebej »uglašeno« za nastanek življenja in še manj inteligence. Vesolje je popolnoma indiferentno do našega (ne)obstoja.

Znanost zahteva trdne dokaze. Sloni na preverljivih, merljivih, točnih podatkih v vsaki fazi znanstvenega procesa, ki jih lahko zbiramo le z meritvami preko naših čutil. Znanost ne priznava »izven čutnih zaznav« (extrasensory perceptions, ESP) tipa telekineze, radiostezije, telepatije, vidovitosti, bakanja, prikazovanja ipd. Vse to pa je srčika in temelj vsake religije, ali kot je dejal Gary Zukav: »Sprejemanje brez dokaza je temeljna značilnost Zahodne religije, zavrnitev brez dokaza je temeljna značilnost zahodne znanosti.«

Ali drugače: »Pri religiji gre za sprevrčanje nedokazanega verovanja v neizpodbitno resnico skozi moč institucij in minevanja časa.« (Richard Dawkins)

In še o metodah obeh: »Ne samo, da je znanost razdiralna do religije; religija je razdiralna do znanosti. Uči ljudi, da naj se zadovoljijo s trivialnimi, nadnaravnimi ne-razlagami in jih zaslepljuje za čudovite resnične razlage, ki so nam na doseg. Uči jih, naj sprejmejo avtoriteto, razodetje in verovanje, namesto da bi vedno vztrajali pri dokazih.« (Richard Dawkins⁵⁸)

Znanstvena vrednotenja in sklepi niso podvrženi človeškim emocijam, prejšnjim izkušnjam ali prepričanjem, predsodkom, željam, osebnim verovanjem, preferencam, narodnosti, spolu, starosti, političnim prepričanjem, moralnim ali estetskim sodbam, izborom ali religioznim prepričanjem. Religije so nasprotje tega.

Zato znanost ni demokratična. Znanost je v tem smislu neusmiljena in nepopustljiva do vseh religioznih in drugih mističnih navlak in lahko bi ironično rekli, da nad kvaziznanostjo in praznoverjem izvaja hujše nasilje, kot inkvizicija (Sancti Officii).

Znanost oblikuje logika in kreativnost, religije pa iracionalnost in dogmatičnost.

Znanost razlaga svet okoli nas med drugim tudi tako, da nam pokaže relacije med fenomeni, ki jih normalno ne povezujemo.

Znanost daje zelo natančne napovedi. Vsaka uspešna znanstvena teorija mora ne samo opisovati vse znane poskuse; mora imeti tudi moč napovedovanja novih, dotlej neznanih pojavov.

⁵⁷ S. Weinberg: Prve tri minute: sodobni pogled na nastanek vesolja, Društvo matematikov, fizikov in astronomov Slovenije, 1991

⁵⁸ Richard Dawkins on militant atheism (transcript), TED talk, 2007

Znanost trdi, da je Narava v principu spoznavna. Ena od osnovnih postulatov Judeo-krščanskega religiozno-filozofskega creda, je, da je božji načrt v principu nespoznaven, da so »pota gospodova nedoumljiva« za človeška bitja. Prav krščanstvo verbis expressis trdi, da »božjega načrta« z ratio, tj. s človeškim razumom ni mogoče dojeti; podobno trdijo zagovorniki vseh religij.

Medtem ko znanstveni način razumevanja fizičnega sveta sloni na tisočletnih izkustvih generacij znanstvenikov in je potrjen z nešteti poskusi, je za religiozno prepričanje kot specifičen pogled na svet značilno verovanje brez dokazov, nepreverljive nebuloze, odsotnost kakršnihkoli splošno sprejetih in veljavnih zakonitosti, skratka, gre za infantilni odnos do zunanje realnosti, značilen za zaostalo družbeno zavest ali za otroško dojemanje sveta.

Takšen pogled na razmerje znanost : religija podpirajo sodobni znanstveniki, ki so danes velika imena in 'opinion-makers':

Steven Weinberg

Lawrence Krauss

Peter Atkins

Donald Prothero

Brian Cox

Sean Carroll

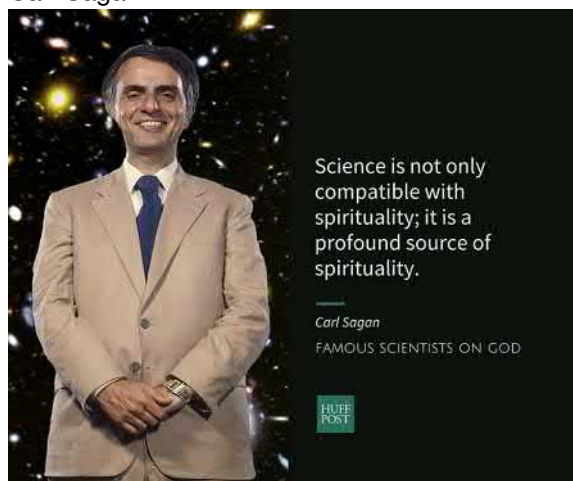
Neil deGrasse Tyson

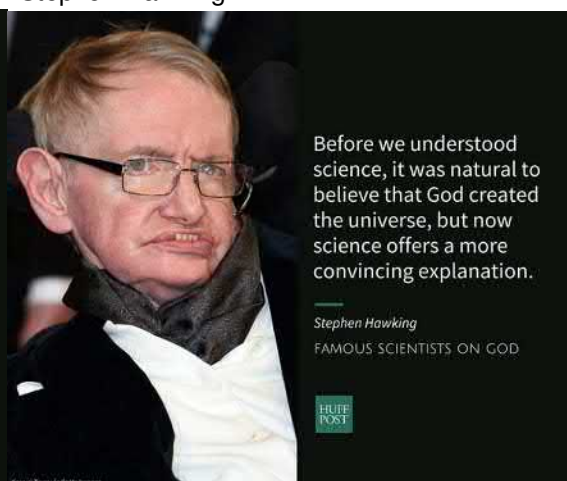
Richard Dawkins

Carl Sagan

Stephen Hawking

Pokojni Hitchens je imel srečno roko pri izbiri svojega bestsellerja »***God Is Not Great: How Religion Poisons Everything***«.

Religija ne zastruplja le medčloveških odnosov, kajti le stežka bi našli kakšno lokalno ali državljansko vojno v zgodovini človeštva, ki ni bila izključno ali vsaj pretežno rezultat verske netolerance. Predvsem velike tri monoteistične religije⁵⁹ zastrupljajo svet od svojega nastanka s svojim agresivnim ekskluzivizmom, tako zvano 'evangelizacijo'⁶⁰, s katero so z ognjem in mečem vsiljevale svojo vero vsem drugim. Pri tem je veljalo, da ta 'vzvišeni' cilj posvečuje (in dovoljuje) vsa sredstva, vključno z genocidom in kulturocidom.

Religija ne zastruplja samo normalnega, na preverljivih znanstvenih dejstvih temelječega pogleda na svet (svetovni nazor, *Weltanschauung*, *worldview*) in ga zamenjuje s primitivnimi miti o nastanku in delovanju sveta, ki so nastali v železni dobi pred 2.000 leti, ko ljudje niso vedeli, da je Zemlja okrogel planet, da se giblje okoli zvezde, ki ji pravimo Sonce; ko niso imeli najmanjše predstave o Vesolju; ko niso poznali vzrokov za naravne ujme in bolezni; skratka v neogljeni otroški fazi človeštva.

Še en aspekt škodljivosti in pernicioznosti religij bi rad na koncu omenil, ker se mi zdi, da je spregledan, ali premalo poudarjen.

Namreč, vprašati se moramo, koliko briljantnih umov človeštva je bilo izgubljenih, ker so svoja življenja posvetili nekoristnim in brezplodnim 'študijam' verskih tem, ali kot jim sami pravijo, 'teološkim študijam'. Debele knjige sholastičnih razprav, ki zasedajo cele police v knjižnicah, niso prispevale v zakladnico človeškega korpusa znanja niti trohice. Kakšno splošno veljavno korist bi naj imele za našo civilizacijo dolgovezne razprave o bistvu 'svete trojice', o številu in pomenu 'svetih zakramentov', o temačnem pomenu evharistije, da ne omenjam pregovorne debate o velepomembni temi, koliko angelov lahko pleše na šivankini konici?

Še danes na stotisoče mladih ljudi (predvsem v državah, kjer prevladujejo vzhodnjaške religije) intelektualno trohni v nekakšnih samostanih, saj se njihov kurikulum omejuje pretežno na neskončno žebranje in učenje na pamet nekakšnih 'svetih spisov' izpred več tisoč let. Ti mladi ljudje so popolnoma izgubljeni za narodov duhovni, pa tudi ekonomski potencial, saj nikoli ne bodo sodelovali pri nobenem produktivnem opravilu. Nasprotno! Postali bodo nosilci okostenele, konservativne in dogmatične ideologije, ki po definiciji zavira vsak napredek in je parazit na narodovem telesu.

Nekaj študij in raziskav, predstavljenih v tem zapisu nesporno dokazuje, da religija zastruplja tudi tisto najdragocenejše v nas, tisto esenco, ki nas loči od živali – našo inteligenco.

⁵⁹ Judaizem še najmanj.

⁶⁰ V grščini ta glagol pomeni 'sporočati dobro novico'/eu – dobro, aggelo – prinašam sporočilo/. Širše pomeni 'oznanjevanje' vere. Termin evangelizacija je dobil po vseh stoletjih nasilnega in krvavega 'oznanjevanja' (predvsem katoliške) vere močan pejorativni prizvok. V islamu ima podoben negativni prizvok sopomenka 'džihad' /arab. جهاد/ jihād/ v prvotnem pomenu 'stremeti, boriti se za kaj' v religioznem kontekstu. V klasičnem islamskem pravu je pomenila oborožen boj proti nevernikom. Danes ga razlagamo kot 'sveto vojno' islama (predvsem v obliki nasilnega terorizma) proti vsemu ostalemu svetu, ki je za muslimane 'neveren'.

mag. Andrej Korošak

Kratka predstavitev prispevka

Avtor v prispevku obravnava predvsem področje psihologije religije, zlasti stopnjo nedemokratične orientacije – verski fundamentalizem. Postavlja vprašanje o tem, koliko vojn v zgodovini človeštva je bilo verskih? Posebno so izpostavljene lastnosti tako imenovanih avtoritarnih osebnosti, ob tem je obravnavan še zlasti etnocentrizem, antisemitizem, politično ekonomski konservativizem in, kot skrajnost, fašizem.

Kljub temu, da velika večina svetovnih religij propagira tolerantnost, ljubezen in solidarnost, pa veliko znanstvenih raziskav govori, da temu ni tako. Razočaranje nad religijo vodi do izrazitega političnega liberalizma. Pomemben je tudi vpliv okolja, genetike in evolucije na religiozno vzgojo v smeri poudarjenega agnosticizma in tudi ateizma.

Kratko predstavitev pripravil: Vasilij Lavrič

* * * * *

Specifično konstelacijo socialnih stališč, ki bi jo lahko poimenovali kar nedemokratična orientacija, je znanstvena skupnost začela intenzivno proučevati že kmalu po koncu II. svetovne vojne. Teoretična in raziskovalna vnema je bila zares velika – ne naključno, saj je šlo za izjemen zgodovinski dogodek, kateremu do tedaj ni bilo para. Temeljno vprašanje se je glasilo: kaj je gnalo milijone in milijone povsem običajnih državljanov, da so se tako zlahka podredili najbolj zločinskima ideologijama vseh časov, fašizmu in nacizmu, ter kot v hipnotičnem transu izvajali najbolj zavržna in brutalna dejanja? Tako so v relativno kratkem obdobju vzniknili različni koncepti, ki so vsak na svoj način pristopali k pojasnjevanju do tedaj nepoznanega pojava nedemokratične orientacije: avtoritarnost (Theodor Adorno et al., Bob Altemeyer), dogmatizem (Milton Rokeach), t.i. »trda miselnost« (Hans Eysenck), makiavelizem (Richard Christie), nekritična poslušnost (Stanley Milgram), konservativizem (Glenn Wilson), orientacija socialne dominantnosti (Felicia Pratto, Jim Sidanius).

Zgodnje raziskave avtoritarne osebnosti, konservativizma in religiozne naravnosti

O avtoritarnosti vemo danes mnogo več, kot pred skoraj sedemdesetimi leti, ko se je Adorno s sodelavci prvič lotil empiričnega raziskovanja tega, za posameznika in človeško družbo nasploh, naravnost odločilnega pojava. V tem, vsaj za znanstveno dejavnost dolgem obdobju, z mnogimi vzponi in padci, ki so spremljali različne metodološke in konceptualne pristope, bi težko našli eno samo spremenljivko, katere raziskovalci niso skušali proučevati v odnosu do avtoritarnosti. In ravno zaradi tega je béra znanstvenih odkritij tako bogata. S čim vse niso povezovali te lastnosti! S celim spektrom socio-demografskih variabel, s kognitivnimi stili, inteligentnostjo, socialnimi stališči vseh vrst, predsodki, pripadnostjo politični provenienci, umetniškimi preferencami, vrednostnim sistemom, moralnim razvojem, osebnostnimi lastnostmi, perceptivnimi karakteristikami, psihopatološkimi predispozicijami. In seveda – z religioznostjo.

Za avtoritarne osebnosti so tipične naslednje lastnosti: etnocentrizem, antisemitizem, politično-ekonomski konservativizem in nedemokratična, fašistična orientacija. Ko so raziskovalci iskali povezave med tovrstnimi stališči in morebitnimi ostalimi spremenljivkami, se je jasno pokazalo, da so

religiozni tem mnogo bolj podvrženi, kot pa nereligiozni. Še posebno veliko jih imajo tisti, ki pogosteje obiskujejo cerkev in sodelujejo v verskih obredih. A med katoliki in protestanti ni bilo opaznih razlik. Poleg tega so anamnestični podatki indicirali na visok nivo teh predsodkov pri tistih osebah, katerih oba starša sta bila pripadnika iste veroizpovedi. Če temu ni bilo tako in je šlo za različno religiozno družinsko ozadje, je bilo tudi predsodkov manj. To bi pomenilo, da je etnocentrizem višji v primerih, ko gre za enoten, skladen religiozni vpliv staršev na otroka. Submisivnost oz. odvisnost od starševske avtoritete je torej tisti odločilni dejavnik, ki sproži razvoj nedemokratske orientacije. Poleg tega je pomemben tudi način sprejemanja religioznih nauk – internalizacija, ponotranjanje teh standardov in relativna neodvisnost od zunanjih pritiskov prinaša manj škode, kot pa konvencionalen pristop podprt z močnimi zunanjimi pritiski oz. konformiranjem. Antisemitizem je mnogo manj izrazit pri tistih vernikih, katerim so pomembni edinole etični aspekti religije, ne pa tudi njen institucionalni vidik. K predsodkom so bolj nagnjeni tisti, ki zlorabljajo religiozne ideje za povsem druge namene, recimo za to, da povečajo svoj družbeni vpliv ali da manipulirajo z drugimi. To bi lahko nakazovalo na globlji, družbeno sproducirani razcep populacije na dva tabora: prvi je progresivni, etični, drugi ohranja *status quo*. Verujoči, ki se oklepajo religije kot posrednika za *status quo*, bodo bolj verjetno sprejemali tudi ostale ideološke attribute konservativizma.

Z avtoritarnostjo je konservativizem namreč tesno povezan. Povprečna korelacijska vrednost med obema spremenljivkama je znatna in se v dolgem obdobju raziskovanja (več kot šestdeset let!) giblje med 0,5 in 0,7). Gre torej za dva ločena, čeprav dokaj tesno povezana pojava, pri čemer je vsebina konservativizma močno odvisna od kulturnih in zgodovinskih dejavnikov. Politični koncept konservativizma se v posameznikovem vrednostnem sistemu reflektira kot težnja po ohranjanju socialne stabilnosti in kontinuitete ter ohranjanju obstoječega družbenega reda. Prav zaradi tega gre za navezanost na tradicionalne institucije, prakse, hierarhične odnose, lastnino. Je preferenca do vsega znanega, preizkušenega, do zgodovinske zapuščine, tistega, kar smo nasledili od svojih prednikov. Je prevencija pred tveganji. Skepsa doleti vse tisto, kar je bolj abstraktno in usmerjeno v prihodnost. Družbene inovacije so nekaj popolnoma nesprejemljivega, gre za temeljni strah pred spremembo, kakršnokoli. Družba je organska celota medsebojno odvisnih posameznikov, z močnimi socialnimi vezmi in stabilnimi družbenimi vlogami. Njen razvoj mora biti postopen, brez nenadnih sprememb ali bog ne daj, prevratov.

Še posebej intenzivno je konservativizem kot splošni faktor, ki determinira celotno polje socialnih stališč, proučeval Glenn D. Wilson. V ta namen je razvil posebno C-skalo. Tipičnega konservativca bi označevale naslednje lastnosti: verski fundamentalizem, pripadnost desničarski politični provenienci, odobravanje kaznovanja in strogih pravil, militarizem, etnocentrizem, predsodki do manjšin, konvencionalnost na področju umetnosti in življenjskem stilu (npr. pri bontonu, oblačenju itd.), opozicionalnost do znanstvenega napredka in celo vraževernost. Bagley s sodelavci pa je izpeljal faktorsko analizo na obsežnih vzorcih iz Velike Britanije, Nizozemske in Nove Zelandije, pri čemer sta se pokazala dva široka neodvisna faktorja: religioznost in rasizem. Avtor ugotavlja še, da imajo posamezniki z bolj površnim odnosom do vere, torej tisti, ki niso aktivno vključeni v versko življenje, tudi bolj izrazite predsodke. Taki hipokriti so tudi bolj militaristični in rasistični. Vendar tudi izraziti verski fundamentalisti niso imuni pred nedemokratskimi stališči. To sta lepo pokazala Webster in Stewart v raziskavi z baptističnimi kleriki. Edinole verniki, ki so dokaj liberalni v svojih religioznih prepričanjih, ne podležejo razvoju netolerantnosti.

Drugi pristopi k razumevanju povezanosti med predsodki in religioznostjo

Ameriški psiholog Gordon Allport je najbolj znan po svojih študijah predsodkov, veliko pa je prispeval tudi k psihologiji religije. Glede slednje so njegova odkritja konsistentna s pravkar povedanim. Religiozno orientacijo ločuje na intrinzično in ekstrinzično. Verniki, za katere je značilna prva, dobesedno živijo svoje življenje skozi religijo, v svoji veri iščejo globlje vrednote (usmiljenje, tolerantnost, sprejemanje sočloveka, sočutnost itd.), vse druge potrebe so zanje manj pomembne. In prav zaradi tega predsodki zanje niso tipični. Nasprotno pa verniki z drugo orientacijo, izrabljajo verska stališča za nekaj povsem drugega – za zagotavljanje večje osebne varnosti ali koristi, komforta, pridobivanja socialne podpore od drugih ali statusa, zanje religija ne pomeni vrednote same po sebi,

ampak je nekaj popolnoma utilitarnega in instrumentalnega. Zato so tudi predsodki nekaj sprejemljivega. Večina teh ni rednih obiskovalcev cerkve, nekateri se znajdejo celo med ideološkimi desničarskimi ekstremisti ali fanatičnimi zanesenjaki. To so tisti, ki sprejemajo doktrino ekskluzivnega posedovanja končne resnice, idejo o božjem, izvoljenem ljudstvu, ali pa tisto o legitimnosti teokracije, popolnega cerkvenega obvladovanja družbe.

V neki drugi raziskavi pa sta Allport in Kramer primerjala tri religiozne subvzorce (katolike, protestante in judaiste) z ateisti. Najbolj so bili s predsodki do črncev obremenjeni katoliki, sledili so jim protestanti, ortodoksni Židje in neverujoči pa jih niso imeli. Še nek drug izsledek te študije se zdi pomemben, namreč, da tolerantnost temelji na specifičnih stilih religioznega treninga, ne pa na izključni izpostavljenosti religioznim naukom v cerkvi ali na domu. Zdi se, da do predsodkov pripeljejo zunanje, institucionalizirane sankcije, ki vključujejo hostilnost do tistih, ki ne pripadajo njihovi veri.

Larry Ventis je s sodelavci dopolnil Allportove ugotovitve, ko je iskal relacije med veroizpovedjo in mentalnim zdravjem. V svojo raziskavo so avtorji vključili podatke iz kar 61 posamičnih študij (t.i. metaanaliza) in definirali sedem kriterijem mentalnega zdravja: odsotnost duševnih bolezni, primerno socialno vedenje, odsotnost zaskrbljenosti in krivde, osebna kompetentnost in občutek kontrole, samosprejemanje in samoaktualizacija, poenotenje in organizacija osebnosti, fleksibilnost in »odprti duh«. Izkazalo se je, da gre za precejšnje razlike v religiozni orientaciji. Tisti, katerim religija pomeni le sredstvo, kar korespondira z Allportovim konceptom ekstrinzične orientacije, so izkazali občutno več problematičnega oz. nezrelega vedenja (manj ustrezno socialno vedenje, precej zaskrbljenosti in občutkov krivde, manjši občutek osebne kompetentnosti in kontrole, nižja stopnja fleksibilnosti in odprtosti duha). Nasprotno pa so se tisti preizkušanci, katerim pomeni religija cilj sam po sebi, kar je skladno z Allportovim pojmom intrinzične religiozne orientacije, izkazali kot bolj osebno integrirane. Avtorji pa so dodali še tretjo skupino preizkušancev, ki bi jih lahko imeli za »iskalce« – to so tisti, ki jih sicer zanimajo religiozna vprašanja, a vseeno dopuščajo možnost, da ne obstajajo dokončni odgovori. Rezultati glede kriterijev mentalnega zdravja so bili nekonsistentni.

Teorija o hierarhiji potreb je v psihologiji že dolgo znana. Samoaktualizacija ali razvoj vseh notranjih potencialov velja za ključni kriterij duševnega zdravja. Abraham Maslow je detajlno proučil 57 posameznikov in odkril, da ta najvišji nivo osebnostnega razvoja dosega zelo malo religioznih oseb.

Prominentni ameriški psiholog Milton Rokeach je dodatno osvetlil odnos med religioznostjo in kognitivnim referenčnim okvirjem. Po njegovem mnenju se ljudje razlikujemo po tem, kako »odprta« oz. »zaprta« je naša konstelacija prepričanj oz. stališč. Struktura »odprtih duhov« (*open mind*) je konsistentna, nekonfliktna, tista »zaprtih duhov« pa kontradiktorna. Oboje je treba razumeti kot kontinuum, z ekstremno odprtostjo na enem in ekstremno zaprtostjo na drugem koncu dimenzije. Poleg sistema pozitivnih prepričanj obstaja tudi nasprotni sistem stališč, ki jih zavračamo oz. ne podpiramo (*disbelief system*). Za nedogmatične, fleksibilnejše odprte duhove obstaja določena stopnja povezanosti med obema sistemoma, manjše zavračanje nasprotnih prepričanj in visoka diferenciacija znotraj tega drugega sistema. Poleg tega je njihova časovna perspektiva široka, na zunanji svet gledajo bolj naklonjeno in niso tako občutljivi na pritiske različnih avtoritet. Ravno nasprotni značilnosti so tipične za zaprti duh. Raziskave so pokazale, da so se katoliki izkazali za najbolj dogmatične, netolerantne, etnocentrične in avtoritarne, sledijo jim protestanti, najmanj pa so pričakovano ateisti. Zanimivo, da so pripadniki ekstremne levice (komunisti) prav tako visoko dogmatični in netolerantni, a z nizko stopnjo avtoritarnosti in etnocentrizma. Nestrpnost in fanatizem pa bolj označujeta desničarsko ideologijo. Visoko dogmatični verniki so hkrati tudi bolj anksiozni, ateisti najmanj. To je nekako logično – »zaprti duh« ni nič drugega, kot posledica nezavedne obrambe pred neznosnimi občutki anksioznosti. Klinične indikacije kažejo na to, da so te osebe imele v otroštvu precej nevrotičnih simptomov, kar ne preseneča, saj ambivalentni občutki do staršev niso bili nikoli dovoljeni, iz česar izvira njihova stalno prisotna tesnoba in nezaupanje do oseb izven družine. Njegova mentalna struktura je rigidna, zato pri desničarjih v večji meri opazamo nediferenciranost pojmov, do katerih imajo odpor (*disbelief system*!), široko paleto različnih možnosti, ki niso skladne z njihovim okostenelim mentalnim okvirom, mečejo skupaj v isti koš. Ne obstajajo različne alternative, smo le »mi« in »oni«. Tako bodo npr. vse ideološke nasprotnike na silo stlačili v eno in isto kategorijo,

ne glede na to, da objektivno obstajajo med njimi znatne razlike (vsi, ki se z njimi ne strinjajo, so recimo »komunajzarji«).

Zelo malo pa je znan ingeniozni poskus Rokeacheve vsebinske analize vpliva situacijske ogroženosti na institucijo, torej rimsko-katoliško Cerkev v celotnem njenem zgodovinskem obstoju. Morda nekoliko problematična transmisija individualnih kognitivnih mehanizmov na institucionalni okvir, pa vendarle – kot smo videli ravnokar, občutek ogroženosti, anksioznosti, kot rezultat zgodnjih neugodnih življenjskih izkušenj pri posamezniku prevede do trajnega zaprtega sistema prepričanj, vzpostavi se torej kognitivna struktura »zaprtega uma« z vsemi njenimi posledicami za posameznika in njegovo okolje; analogno so se v zgodovini krščanstva nenehno pojavljale pretnje njegovemu obstoju, kar je avtor proučeval iz zgodovinskih virov kot neodvisne indikatorje situacijskih pritiskov, ki so neposredno predhodili številnim ekumenskim koncilom katoliške Cerkve. In res, našel je precejšnjo stopnjo povezanosti med obema serijama dogodkov. Bolj kot je intenziven napad na avtoriteto, bolj dogmatične reakcije lahko pričakujemo. Stopnja zaprtosti, ali če hočete obrambe pred temi negativnimi vplivi iz okolja, se je lepo pokazala v stopnji absolutizma oz. punitivnosti, ki je izražena v kanonih, oblikovanih na teh ekumenskih koncilih. To bi po njegovem mnenju bila razlaga za institucionalno zaprtost, dogmatizem katoliške Cerkve.

Prispevki Altemeyerja, Hunsbergerja in nekaterih drugih avtorjev k razumevanju nedemokratske orientacije pri vernikih in ateistih

Kanadskemu psihologu Bobu Altemeyerju gre zasluga, da je po dolgem zatišju, ki je sledilo začetni evforiji raziskovanja avtoritarnosti, v osemdesetih letih prejšnjega stoletja dosegel znaten napredek na tem področju, predvsem v metodološkem smislu. Na desničarsko avtoritarnost (*right-wing authoritarianism*) gleda kot na osebni sindrom, ki ga sestavljajo tri med seboj povezane karakteristike:

- *avtoritarna submisivnost*: podrejenost in pokorščina legitimnim družbenim avtoritetam (politikom, cerkvenim dostojanstvenikom, managerjem, predstavnikom organov represije...)
- *avtoritarna agresivnost*: sovražnost do oseb, ki izkazujejo drugačnost, še zlasti tistih z družbenega obrobja (nacionalne, rasne, verske manjšine, migranti, tisti z drugačnim življenjskim stilom, svetovnim nazorom, spolno usmerjenostjo itd.), še posebej, če to tolerirajo legitimne avtoritete
- *konvencionalnost*: sprejemanje splošno razširjenih socialnih norm, navad in tradicij

Svoje raziskave je opravljal zlasti na obsežnih vzorcih kanadskih študentov. Zatrjuje, da desničarska avtoritarnost (RWA) pozitivno korelira s sprejemanjem različnih veroizpovedi, vendar je res, da nekatere religije bolj intenzivno indoktrinirajo svoje občestvo kot druge. Religija je tudi močan dejavnik skupinske kohezivnosti, odgovorna je za združevanje svojega članstva v ozkih krogih, kar je odločilno za distanciranje od vseh »drugačnih«. Mnoge religije promovirajo memoriranje, ne pa iskanje resnice, kar po mnogih letih indoktrinacije prispeva k suspenzu kritičnega mišljenja.

V tandemu s Hunsbergerjem je Altemeyer poudaril vlogo fundamentalizma, ki producira še posebej maligne nedemokratske prakse. Po tovrstnem naziranju gre za temeljno dihotomijo: na esencialno božansko resnico, ki jo posreduje brezprizivna religiozna avtoriteta in na zunanje, nasprotujoče sile zla, proti katerim se je treba bojevati z vsemi sredstvi. Tisti, ki sledi tem fundamentalističnim naukom, je izbran in ima poseben odnos z božanstvom. Avtorja sta našla izredno močno zvezo med rezultati na skali religioznega fundamentalizma in RWA, kar 0,68. Fundamentalizem nadalje pozitivno korelira s predsodki do pripadnikov drugih veroizpovedi, ras in nacij ter pripadnikov drugačnih življenjskih slogov (npr. homoseksualci). Za te osebe je značilna visoka raven agresivnosti, nagnjene so k strogemu kaznovanju prestopnikov in so celo pripravljene preganjati drugačne. Morda bi lahko celo trdili, da fundamentalizem ni nič drugega, kot religiozna manifestacija avtoritarnosti. Gre za obojestranski vpliv: avtoritarno predisponirane osebe bodo bolj verjetno postale tudi fundamentalistične, obenem pa religiozni fundamentalizem ojačuje takšne avtoritarne naravnosti pri posameznikih.

Običajni ljudje praviloma spremenimo svoja prepričanja in to tembolj, čim pogosteje se soočamo z logičnimi dokazi ali na objektivnih dejstvih temelječih evidencah. A to ne velja za dogmatične osebe – te namreč trmasto vztrajajo pro svojem in nič jih ne prepriča o nasprotnem. Avtorja poročata o znatnih razlikah med verskimi fundamentalisti in ateisti, kjer slednji dosegajo znatno nižje točke na posebej skonstruirani ocenjevalni lestvici dogmatizma (DOG Scale). To seveda ne preseneča. Razen tega se večina fundamentalistov aktivno otepa slehernih znanstvenih dokazov o posameznih verskih temah. Po drugi strani pa so tudi ateisti mnogo manj pripravljeni sprejeti diametralno nasprotna stališča na osnovi trdnih dokazov, kot bi sicer pričakovali. Verjeten razlog je v njihovi preokupaciji z znanostjo kot odločilnim kriterijem. Naslednja primerjava obeh skupin se nanaša na brezkompromisnost, celo fanatizem pri propagiranju lastnega prepričanja, kar se kaže npr. pri usmerjanju svojih otrok ali vpeljavi verskih oz. izključno laičnih vsebin v šole. Tukaj pa že prihaja do znatnega razkoraka, kjer se fundamentalisti izkažejo za zelo dvolične (tako bi recimo mirne duše vsilili svoj verski nauk pripadnikom drugih kultur, o obrnjeni situaciji pa ne želijo niti slišati), ateisti pa so mnogo bolj integrirani in konsistentni, saj bi večinoma zavrnili možnost vpeljave ateistične indoktrinacije v druga okolja. Glede etnocentrizma pa med skupinama ni večjih razlik. Najbolj zanimivo pa je dognanje, da ima kar tretjina zelo vernih študentov skrite dvome v obstoj Boga, a so jih zadržali zase! Nasprotno pa ateisti resnično verjamejo v tisto, v kar ne verjamejo (torej v obstoj Boga).

Hunsberger zaključuje, da kljub temu, da večina velikih svetovnih religij propagira tolerantnost, ljubezen in solidarnost, pa obsežen del znanstvenih raziskav govori, da temu ni tako. Vse od 40. let prejšnjega stoletja je namreč jasno utemeljena zveza med predsodki in religioznostjo – pri tem sama vsebina religioznega prepričanja oz. ortodoksost ni toliko pomembna, kot ravno desničarska avtoritarnost (RWA). Prav k takšni naravnosti v veliki meri prispevajo institucionalni okvirji prenosa religioznega učenja: dogma o absolutni resnici, direktne ali indirektna »evidence« o inferiornosti drugih verskih skupnosti, spodbujanje nacionalizma, etnocentrizma in stereotipov o drugih skupinah, s poudarjanjem dogmatizma, podrejanja itd. Vendar pa to velja za ekstremen primer verskega fundamentalizma, ne pa za »iskalce« religiozne resnice. Čeprav so predsodki v nekaterih religijah, še posebej v krščanstvu, formalno prepovedani, pa različne interpretacije bibličnega izročila podpirajo diskriminatorno vedenje, pogosto do različnih »tarč«. Tako npr. so rasni predsodki pri ameriških kristjanih prepovedani, tisti do istospolnih in komunistov pa ne. V tem pa tiči jedro religiozne nekonsistentnosti.

Zelo dobro pa sta dokumentirani lastnosti tolerantnosti in radikalizma pri neverujočih. Nelson je v ameriških reprezentativnih vzorcih odkril, da razočaranje nad religijo vodi do bolj izrazitega političnega liberalizma. Razen tega obstaja veliko dokazov o progresivni naravnosti ateistov, zlasti v turbulentnih 60. letih prejšnjega stoletja. Na ameriških kolidžih so neverujoči in židovski študentje najbolj podpirali ideje o večji enakosti, socialni državi, delavskih organizacijah in nasploh socialni spremembi, protestantski študentje najmanj. Spet v drugi raziskavi so verni študentje bili manj naklonjeni človekovim pravicam. Med vojno v Vietnamu so ortodoksni verniki to intervencijo podprli v večji meri od ostalih, med udeleženci protivojnih demonstracij pa je bilo kar 61 % neverujočih! Udeležba na teh dogodkih je bila negativno povezana s prakticiranjem molitev. Spray in Marx pa sta pokazala, da je stopnja političnega radikalizma direktno asociirana s stopnjo ireligioznosti. Verniki se izkažejo še za manj politično tolerantne, bolj podpirajo smrtno kazen in strogost kaznovanja nasploh, so manj naklonjeni istospolno usmerjenim, neporočenim materam in kritično mislečim. Ateisti so bolj empatični, pripravljeni pomagati drugim. Morda presenetljivo, vse odkar v kriminologiji obstajajo statistike o storilcih kaznivih dejanj, so neverujoči najmanj obremenjeni.

V novejšem času se zaradi napredka psihološke metodologije pojavlja vse več t.i. metaanaliz. Te niso nič drugega, kot pregled ogromne količine empiričnih podatkov v številnih prejšnjih že izvedenih študijah. Ni treba posebej poudarjati mnogo večjo interpretativno moč takega pristopa. Tako je skupina ameriških raziskovalcev (Hall, Matz, Wood) oblikovala tak raziskovalni model, v katerega je vključila kar 55 neodvisnih študij z več kot 22.000 respondenti! Skladno s hipotezo se kot signifikantna negativna korelacija pokaže tista med rasizmom in intrinzično orientacijo oz. iskanjem pristne verske resnice. Tudi druga hipoteza vzdrži, namreč pozitivna povezanost med identifikacijo z lastno religiozno skupino, ekstrinzično religiozno usmeritvijo, religioznim fundamentalizmom po eni strani in rasizmom

po drugi. Na srečo se stopnja rasizma v času na splošno znižuje, čeprav je v zadnjih letih še tudi precejšnja. Ta pojav bi lahko pojasnili s sprejetjem zakona o državljskih pravicah leta 1964 (Civil Rights Act). Ob tem kaže omeniti še naravnost osupljiv učinek odločne singapurske vladne intervencije, ki je uzakonila multikulturalizem in obrambo rasne različnosti. Izkazalo se je, da je večina populacije tak ukrep brezpogojno sprejela. Spomniti se velja že Altemeyerjevih eksperimentov, v katerih je odkril, da tudi visoko avtoritarne osebe obremenjene s predsodki, sprejemajo zakonodajo, ki jim sicer ni povšeči, saj njihov kognitivni aparat poslušno sledi katerikoli avtoriteti! Delujejo po principu: »Zakon je zakon in ga je treba spoštovati!«

Vplivi okolja, genetike, evolucije

Altemeyerja in Hunsbergerja zanima torej razlika v avtoritarnosti (ta se namreč kaže v obsežnem spektru socialnih stališč) med ateisti in verniki. Avtorja sta prav tako opazovala vzorce nastajanja drugačnega nazora, ateizma. V kanadskih in ameriških vzorcih se je izkazalo, da relativno malo ateistov izhaja iz družin, kjer je vsaj eden od staršev ateist ali agnostik oz. kjer je interes za religijo minimalen. Teh je okrog 30 % in njihova odločitve se zdi jasna. Vsi ostali pa so bili deležni občutne ali dominantne religiozne vzgoje. Kako to, da so kasneje postali ateisti, direktni nasprotniki družinskih vrednot? Zakaj se je njihova socializacija izjalovila? V intervjujih se je izkazalo, da ti enostavno niso več mogli prenašati tistega, kar so jih učili, čeprav se jih je večina resnično trudila, da bi ohranila vero. Zaradi tega so tvegali globoke konflikte ali celo razhajanja v družini, sorodstvu ali s prijatelji. Odkod ta predanost resnici, ki ima zanje ultimativni pomen? Ironično, zaradi doslednosti religioznega treninga samega! Te vcepljene notranje standarde iskanja resnice so vzeli preresno, a ker so imeli utemeljene notranje dvome o obstoju Boga, ni bilo drugega izhoda. Spet drugi odpadniki pa so bili preveč inteligentni, da bi lahko sprejeli tovrstne dogme, zato so hitreje dojeli kontradikcije. Vendar so takšni posamezniki redki. Kljub temu, da ima, kot smo videli prej, presenetljivo število vernikov utemeljene notranje verske dvome, pa nikoli ne naredijo odločilnega koraka. Zmanjka jim poguma, nekritično podležejo pritiskom starševske in cerkvene avtoritete.

Zavračanje vere Caplovitz in Sherrow vidita ravno kot znamenje upora zoper starševsko avtoriteto. Kvaliteta relacij s starši je po mnenju avtorjev ključna variabla, ravno tako, kot sta prej ugotovila Altemeyer in Hunsberger, zavezanost intelektualizmu. Analogno psihoanalitik Stanley Leavy vidi v ateizmu izraz osvobajanja od dominantnega starševskega vpliva. Res se je pokazalo, da so imeli tisti, ki so sicer izhajali iz religioznih družin, pa so se kasneje veri odpovedali, tudi sicer bolj distancirane odnose s starši. Dudley pa je pri adventističnih adolescentih našel visoko pozitivno korelacijo (0,72), med odtujenostjo od religije in avtoritarnostjo oz. vzgojno trdoto staršev. Na religiozno usmerjenost po mnenju Kirkpatricka močno vpliva stil navezanosti (*attachment*). Tisti, ki jih označuje izogibalni stil, bodo bolj sprejemali ateizem ali agnosticizem. To bi bilo skladno z Duckittovimi empiričnimi izsledki, ko je med avtoritarnimi posamezniki našel več odvisnostnih in kompulzivnih motenj. Nadalje sta Vetter in Green pregledala sezname ameriških ateistov in ugotovila, da jih je polovica pred dopolnjenim 20. letom, izgubila enega ali oba starša. Večje število je poročalo o nesrečnem otroštvu in travmatičnih adolescentnih izkušnjah, predvsem s cerkvenimi dostojanstveniki. Tudi Vitz je mnenja, da je ateizem odgovor na izgubo očeta.

Kakšni pa so hereditarni vplivi na religioznost? Gre za vprašanje, ki si ga psihologi do pred kratkim sploh niso zastavljali. Najverjetneje zaradi tega, ker so domnevali, da je religioznost subsumirana že v ostalih glavnih osebnostnih potezah. Šele novejša študija v zadnjem času dokazujejo, da je religioznost na splošno le zmerno genetsko pogojena. Vendar so ti vplivi v mladosti mnogo manjši, kot v obdobju odraslosti. Povprečna korelacijska vrednost se pri večini študij giblje od 0,3 do 0,5 za odrasle vzorce in od 0,1 do 0,2 za mlajše. Skladni s temi ugotovitvami so rezultati Eavesove študije, ki ugotavlja, da s starostjo prav tako narašča stopnja konservativizma. Truett pa je našel večji dedni vpliv pri ženskah, kot pri moških. Zavezanost religiji je ocenjeval s pogostostjo obiskovanja cerkve. Nasproh je že nekaj časa znano, da so ženske bolj religiozne od moških in imajo večji vpliv pri religioznem treningu svojih otrok. Pomembna je študija Boucharda in sodelavcev, ki je enojajčne in dvojajčne dvojčke, oboje so vzgajali ločeno, preizkusil s številnimi merskimi instrumenti. Najprej kaže omeniti jasno razmejitev intrinzične in ekstrinzične religioznosti, ki med sabo sploh ne korelirata, kar pomeni,

da gre res za dvoje različnih religioznih fenomenov, točno tako, kot je nekoč predvideval že Allport. Intrinzična religioznost je precej povezana z RWA (0,47), kar ponovno potrjuje prejšnje ugotovitve, tokrat Altemeyerjeve, ekstrinzična pa z RWA ni pomembno povezana ($-0,10$). Avtorji so prav tako našli, da na obe religiozni orientaciji le zmerno vpliva dednost, a hipoteza, da bi naj bila intrinzična religioznost bolj podvržena dednim vplivom kot pa ekstrinzična, ni bila potrjena. Zelo pomembna je ugotovitev te skupine avtorjev, da ima avtoritarnost (RWA) močan genetski izvor ($0,50 - 0,64$), vpliv okolja pa je le zmeren. Tak izid Altemeyer niti ni mogel pričakovati, saj ni nikoli opravljal raziskave z dvojčki. Poleg tega so rezultati na nekaterih kliničnopsiholoških merskih instrumentih pokazali, da je intrinzična religioznost lahko pomemben protektivni dejavnik duševnega zdravja oz. da kaže na socialno zrelost. Z agresivnostjo je npr. negativno povezana, pričakovano pa pozitivno s tradicionalizmom.

In nenazadnje, kaj ima povedati evolucijska psihologija? Mlada znanstvena disciplina, imenovana nevroznanost, omogoča pomembne vpogleds. Zanimiv je poskus, ko so primerjali skupino oseb z možgansko poškodbo ventromedialnega prefrontalnega korteksa s tistimi, ki so imeli možgansko lezijo na drugih predelih, poleg tega pa so vključili še osebe brez poškodbe. Pri vseh so aplicirali vprašalnike za merjenje avtoritarnosti in religioznega fundamentalizma. In res se je izkazalo, da so pacienti s pridobljeno poškodbo prefrontalnega korteksa izkazali večjo stopnjo avtoritarnosti in fundamentalizma v primerjavi z drugima dvema skupinama. Kako to pojasniti? Znano je, da imajo otroci še nerazvit prefrontalni korteks v primerjavi z drugimi možganskimi regijami. Ni naključje, da so zato mnogo bolj sugestibilni, podležejo vplivu starševske in drugih avtoritet, manjka jim torej kritične presoje. Ta odvisnost prične upadati v adolescenci, ko tudi možgani bolj dozorevajo. Po drugi strani pa pri mnogih odraslih brez kognitivnih deficitov prav tako zasledimo tisto, kar so mnogi avtorji poimenovali »avtoritarna osebnost«, ki pa je zelo verjetno produkt vpliva učenja oz. izkušenj. Skratka strukturni nevrološki primanjkljaji v prefrontalnem korteksu lahko zaradi različnih razlogov, privedejo do slepe poslušnosti avtoriteti, agresivnosti do drugačnosti in verskega fanatizma.

Zaključek

Videli smo, kako zelo kompleksno je področje psihologije religije in da ne obstaja linearen odnos med kvaliteto religiozne usmerjenosti in stopnjo nedemokratske orientacije. Prav tako smo bolj pozorni na to, kakšne nevarnosti v smislu verskega fundamentalizma, izključevanja in sprožanja mednacionalnih napetosti je pričakovati. Koliko vojn je do sedaj v zgodovini človeštva bilo verskih? Kdo bi si mislil, da med ateisti in med iskrenimi iskalci božje resnice (t.i. intrinzično usmerjenimi verniki), obstaja tolikšna podobnost? Oboji so sicer v manjšini, a zato toliko bolj pomembni. Ravno ti ljudje so obet nove, boljše družbe, takšne, kjer bodo nestrpnost, delitve, predsodki, agresivnost za zmeraj postali del zgodovine.

Težav pa ne predstavlja le formiranje konsistentnih teoretičnih pojasnjevalnih modelov, ampak morda še bolj realizacija implikacij teh spoznanj v družbeni praksi. Zagotovo bo težišče delovanja in družbena odgovornost za afirmacijo demokratične religiozne orientacije ob zavračanju avtoritarnosti najprej padla na pleča tistih, ki te tisočletne nauke tako goreče prenašajo na verujoče množice – na klerike same. Po drugi strani pa bo tudi domena prevladujočih množic vernikov, da svoj ekstrinzični, neavtentični, egocentrični religiozni nazor preoblikujejo v takšnega, ki prinaša resnično enakost in bratstvo med ljudmi. In nenazadnje, kot lepo pokaže distribucija rasizma v daljšem zgodovinskem obdobju in naravnost intrigantni primer Singapurja, vztrajanje na ohranjanju doseženih standardov in nadaljnjem razvoju takšne zakonodaje, ki evidentno znižuje sleherno nedemokratsko orientacijo, ostaja temeljni cilj civilne družbe oz. nasploh vseh progresivnih družbenih sil. Te morajo nenehno bdeti nad počtetjem političnih odločevalcev, sicer pristanemo v »somraku demokracije«, kot je nekoč dejal Noam Chomsky.

VIRI:

Adorno, T.W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D.J., Sanford, R.N. The Authoritarian Personality,

Harper, New York, 1950.

Allport, G.W., Kramer, B.M. Some Roots of Prejudice. *Journal of Psychology*, 22, 1946.

Allport, G.W. The Religious Context of Prejudice. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1966.

Allport, G.W., Ross, J.M. Personal Religious Orientation and Prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 5, No. 4, 1967.

Altemeyer, B. *Enemies of Freedom: Understanding Right-Wing Authoritarianism*, Jossey-Bass Publishers, 1988.

Altemeyer, B. *The Authoritarian Specter*. Harvard University Press, 1996.

Asp, E., Ramchandran, K., Tranel, D. Authoritarianism, religious fundamentalism and the human prefrontal cortex. *Neuropsychology*, 26 (4), 2012.

Beit-Hallahmi, B. Atheists: A Psychological Profile. In M. Martin (Ed.), *The Cambridge Companion to Atheism*. Cambridge University Press, 2007.

Bouchard T.J., McGue, M., Lykken, D., Tellegen, A. Intrinsic and Extrinsic religiousness: Genetic and Environmental Influences and Personality Correlates. *Twin Research*, 2, 1999.

Duckitt, J., Schlachter, A. Psychopathology, authoritarian attitudes and prejudice. *South African Journal of Psychology*, 32 (2), 2002.

Hall, D.L., Matz, D.C., Wood, W. Why Don't We Practice What We Preach? A Meta-Analytic Review of Religious Racism. *Personality and Social Psychology Review*, 14 (1), 2010.

Hunsberger, B. Religion and Prejudice: The Role of Religious Fundamentalism, Quest and Right-Wing Authoritarianism. *Journal of Social Issues*, Vol. 51, No. 2, 1995.

Hunsberger, B., Altemeyer, B. *Atheists*. Prometheus Books, 2006.

Koenig, L.B., McGue, M., Krueger, R.F., Bouchard, T.J. Genetic and Environmental Influences on Religiousness: Findings for Retrospective and Current Religiousness Ratings. *Journal of Personality*, 73 (2), 2005.

Roets, A., Au, E., Van Hiel, A. Can Authoritarianism Lead to Greater Liking of Out-Groups? The Intriguing Case of Singapore. *Psychological Science OnlineFirst*, 2015.

Rokeach, M. *Open and Closed Mind*. Basic Books, New York, 1960.

Ventis, V.L. The Relationships Between Religion and Mental Health. *Journal of Social Issues*, Vol. 51, No. 2., 1995.

Wilson, G.D. *The Psychology of Conservatism*. Academic Press, 1973

Teja Meško

Kratka predstavitev prispevka

Obredi ali rituali so eden bistvenih elementov religij, posebej še obred vstopa osebe v religijsko skupnost, kot je na primer krst otrok v katoliški cerkvi. Krst je eden od sedmih zakramentov Nove zaveze, je zakrament uvajanja v krščanstvo. Pri tem se postavlja vprašanje pravice otrok in vprašanje ustavne pravice otrok o svobodni vesti. V bistvu so trditve v zvezi s krstom zelo nejasne, težava pa izhaja že iz samega Svetega pisma, ki zaradi različnih interpretacij, pa tudi prevodov, služi tako opravičevanju kot tudi nasprotovanju krsta otrok.

Prispevek je delo avtorice, ki je po izobrazbi dipl. soc. (UN) in mag. kult.

Kratko predstavitev pripravil: Vasilij Lavrič

* * * * *

Obredi ali rituali so eden bistvenih elementov religij, med katerimi mnoge poznajo obrede iniciacije, ki pomenijo vstop osebe v religijsko skupnost. Sikhi tako na primer poznajo iniciacijski obred, imenovan *Amrit Sanskar*, Judi poznajo obrezovanje dečkov v prvih osmih dneh po rojstvu, hindujski dečki višjih kast opravijo iniciacijski obred, imenovan *upanajana*, v krščanstvu se izvaja krst itd. Mnogi iniciacijski obredi se izvajajo v času otroštva in tako je tudi s krstom v Rimskokatoliški cerkvi (v nadaljevanju tudi RKC ali Cerkev), o katerem bo govora v tem prispevku. Čeprav RKC izvaja tudi krst odraslih oseb, njeni zakoni zapovedujejo krst otroka v prvih nekaj tednih po rojstvu, statistike pa kažejo, da je krst v času otroštva resnično prevladujoča oblika krsta v RKC. Če pogledamo podatke Nadškofije Maribor, je bilo leta 2008 na območju nadškofije opravljenih skupno 2.953 krstov, katehumenov (oseb, starejših od 18 let, ki so zaprosile za krst) pa je bilo istega leta le 71 (Vojinovič 2010, 125). V Nadškofiji Ljubljana je bilo leta 2011 krščenih 4.545 otrok (Izstop iz katoliške cerkve – odgovori na novinarska vprašanja), vseh krstov pa je bilo leto prej 4.508 (Perše 2011, 240), tako da lahko predvidevamo, da je bila v letu 2011 v ljubljanski nadškofiji večina krščencev otrok. Število krstov v RKC v Sloveniji in drugod po Evropi sicer upada. V ljubljanski nadškofiji je od leta 1965 do leta 2010 število krstov upadlo z 8.515 na 4.508 (Perše 2011, 240). Vendar pa moramo pri tem upoštevati tudi dejstvo, da je v Sloveniji prav tako upadlo število živorojenih otrok, ki jih je bilo v letu 1965 30.587, v letu 2010 pa 22.343 (Statistični urad Republike Slovenije). Prav tako je upadlo število pripadnikov RKC – v ljubljanski nadškofiji je po cerkvenih statistikah odstotek rimokatoličanov od leta 1965 do leta 2010 upadel iz 94 % na 72,7 % (Perše 2011, 240).

Krst otrok v RKC, iniciacijski obred, ki se praktično izvaja že skoraj dve tisočletji, pa je v zgodovini naletel tudi na številne kritike. Le-te so se od srednjega veka naprej pojavljale predvsem znotraj samega religijskega (krščanskega) okvira, v sodobni družbi pa se kritike pojavljajo tudi zunaj njega. Vir kritike znotraj religijskega okvira so različna tolmačenja Svetega pisma, v sodobni družbi pa so se Svetemu pismu kot osnova za kritiko pridružile tudi mednarodne konvencije in državni zakoni, natančneje pravice otrok.

V nadaljevanju bom na kratko opisala pomen krsta v RKC in z njim povezana pravila. Pokazala bom, da Sveto pismo, na podlagi katerega skuša RKC utemeljevati krst otrok, služi tudi kot vir za argumente nasprotnikov krsta otrok znotraj samega krščanstva. Nato se bom posvetila kritiki krsta otrok v sodobni družbi, ki pa ima podlago v posvetni zakonodaji (človekove pravice, Ustava, zakoni, ki urejajo področje

religije), za katere pa se izkaže, da jih, tako kot v primeru Svetega pisma, nasprotniki in zagovorniki krsta otrok interpretirajo na različne načine. Tako bom predstavila dve različni interpretaciji zakonov, na podlagi katerih se krstu bodisi nasprotuje bodisi se ga opravičuje ter domneven nevtralni pogled. Kar se pri tem pokaže, je to, da je sama zakonodaja zelo kontradiktorna ter da je področje zakonsko slabo urejeno. Z razliko od slovenske zakonodaje pa ima RKC, za katero je krst bistvenega pomena, področje seveda zelo dobro urejeno, in sicer ima natančna navodila in zakone o tem, kdo, kdaj in kako mora in more biti v RKC krščen, in sicer predvsem v Zakoniku cerkvenega prava ter Katekizmu katoliške cerkve.

Opozoriti je potrebno na terminologijo: »otroke« razumem kot osebe, mlajše od 15 let, saj s petnajstim letom starosti otroci v Sloveniji dobijo pravico, da sami sprejemajo odločitve, povezane s svojo versko svobodo. Vendar pa je znotraj krščanstva predmet polemike predvsem krst otrok, ki še niso dosegli starosti, ko so zmožni razumeti ter se učiti o veri in gre torej za krst dojenčkov (angl. *infant baptism*). V poglavju, kjer obravnavam kritične poglede na krst otrok znotraj samega krščanstva, se »otrok« torej nanaša predvsem na osebe, ki zaradi svoje starosti niso zmožne verovati in svoje vere izpovedati. V poglavju, kjer je govora o zakonodaji ter na njej utemeljenem nasprotovanju in zagovarjanju krsta otrok, pa se »otrok« nanaša na osebo, mlajšo od 15 let.

KRST OTROK V RIMSKOKATOLIŠKI CERKVI

POMEN KRSTA V RKC IN Z NJIM POVEZANA PRAVILA

Krst je prvi izmed sedmih zakramentov Nove zaveze in prvi izmed treh zakramentov uvajanja v krščanstvo. RKC pravi, da je zakrament krsta postavil Kristus, ki se je dal krstiti Janezu Krstniku v Jordanu, kot nas pouči Sveto pismo (prim. Mt 3,13: »*Tedaj je prišel Jezus iz Galileje k Jordanu do Janeza, da bi se mu dal krstiti.*«). Kristus je po vstajenju apostolom zaupal poslanstvo z besedami: »*Pojdite torej in naredite vse narode za moje učence. Krščujte jih v imenu Očeta in Sina in Svetega Duha in učite jih spolnjevati vse, karkoli sem vam zapovedal*« (Mt 28,19–20) (Katekizem katoliške cerkve 1210, 1223).

Ob Kristusovem križanju sta iz njegove prebodene strani pritekli voda in kri, ki sta podobi krsta in evharistije. Od tedaj naprej krst pomeni vstop v božje kraljestvo (Katekizem katoliške cerkve 1993, 1225).

Krst je ime dobil po osrednjem obredu potopitve v vodo, krstiti (grško »baptizein«) namreč pomeni »potopiti« v vodi. Krščenec je potopljen v Kristusovo smrt in vstane skupaj z njim kot »nova stvar«. Imenuje se tudi »kopel prerojenja in prenovljenja po Svetem Duhu« ali »razsvetljenje«, ker krščeni postanejo »otroci luči« (Katekizem katoliške cerkve 1993, 1214–1216).

Krst v latinski cerkvi je podeljen le kot umivanje z vodo, krstitelj krščenca trikrat oblije z vodo po glavi, ob tem pa izgovarja naslednje besede: »*I., jaz te krstim v imenu Očeta in Sina in Svetega Duha*«. To je bistveni obred zakramenta oziroma krst v ožjem pomenu (Katekizem katoliške cerkve 1993, 1239–1240). Da je krst veljaven, mora biti voda, uporabljena pri krstu, razen v sili, blagoslovljena (Kanon 853). Krst je lahko podeljen na kateri koli dan, običajno pa ob nedeljah, če je možno, na velikonočno nedeljo. Primeren prostor za krst je cerkev ali oratorij, razen če je krst nujno opraviti drugje. Obstaja pravilo, da je odrasli krščen v svoji župnijski cerkvi, otroci pa v cerkvi svojih staršev, razen če obstaja utemeljen razlog za to, da je krst izveden kje drugje (Kanon 856–857).

»*Redna delivca krsta sta škof in duhovnik ter, v latinski Cerkvi, tudi diakon. V potrebi more krstiti, če ima zahtevani namen, vsak človek, tudi tisti, ki ni krščen /.../, s tem da uporabi trinitarični krstni obrazec. Zahtevani namen je, da hoče storiti to, kar dela Cerkev, ko krščuje*« (Katekizem katoliške cerkve 1993, 1256).

Krst je po katoliškem nauku potreben za zveličanje, in sicer »*tistim, ki jim je bil evangelij oznanjen in so imeli možnost prositi za zakrament. Cerkev ne pozna drugega sredstva za zagotovitev vstopa v večno blaženost, kakor je krst*« (Katekizem katoliške cerkve 1993, 1257). Kljub temu pa so lahko

zveličani tudi tisti, ki krsta niso prejeli, in sicer v primeru, da pretrpijo smrt zaradi vere, saj so krščeni s svojo smrtjo. Tak krst se imenuje krst krvi, ne da bi bil zakrament (Katekizem katoliške cerkve 1993, 1258). Katekizem katoliške cerkve še dodaja, da mora biti zveličan »vsak človek, ki ob nepoznanju Kristusovega evangelija in njegove Cerkve išče resnico in izpolnjuje božjo voljo, kolikor jo pozna /.../. Mogoče je predpostavljati, da bi taki ljudje imeli izrečno željo po krstu, če bi poznali njegovo potrebnost« (Katekizem katoliške cerkve 1993, 1260). Glede otrok, umrlih brez krsta, Cerkev le-te zaupa božjemu usmiljenju. Katekizem tako poroča, da Bog hoče, da se zveličajo vsi ljudje in ker je Jezus nežno ljubil otroke, ima Cerkev upanje, da obstaja pot tudi za zveličanje otrok, ki so umrli brez krsta (Katekizem katoliške cerkve 1993, 1261).

Rimskokatoliška cerkev pozna dva poglobitna učinka krsta: očiščenje grehov in novo rojstvo v Svetem Duhu. »S krstom se odpustijo vsi grehi, izvirni greh in vsi osebni grehi kakor tudi vse kazni za greh« (Katekizem katoliške cerkve 1993, 1263). Po nauku Cerkve krščenec ob krstu s strani Svete Trojice prejme milost opravičevanja, ki ga naredi sposobnega verovati v Boga, mu da moč, da živi in deluje ob nagibanju Svetega Duha ter »mu omogoča rasti v dobrem po moralnih krepostih« (Katekizem katoliške cerkve 1993, 1266).

S krstom se krščenec prav tako včleni v Cerkev, kar pomeni, da postane njen član. S tem prejme določene dolžnosti in pravice, poklican je »k temu, da se podreja drugim, da jim služi v občestvu Cerkve, da je cerkvenim predstojnikom poslušen ter jih uboga in da jih upošteva s spoštovanjem in ljubeznijo« (Katekizem katoliške cerkve 1993, 1269). Pravice, ki jih krščenec prejme, so prejemanje zakramentov, hranjenje z božjo besedo in opora v drugih duhovnih pomočkih Cerkve. Dolžan pa je pred ljudmi izpovedovati vero in se udeleževati apostolske ter misijonske dejavnosti (Katekizem katoliške cerkve 1993, 1269–1270).

Zakrament krsta je lahko podeljen vsem ljudem, odraslim in otrokom, ki še krsta niso prejeli. Odrasli, ki želi sprejeti krst, mora izraziti željo po krstu, biti pravilno poučen o resnicah vere in krščanskih dolžnostih, biti preizkušen v krščanskem življenju skozi priprave na krst, poleg tega pa mora pokazati obžalovanje za svoje grehe. Starši morajo poskrbeti, da je njihov otrok krščen v nekaj tednih po rojstvu, kolikor hitro mogoče po rojstvu ali celo pred rojstvom otroka pa morajo do svojega duhovnika, da izrazijo željo po krstu svojega otroka in se nanj tudi pripravijo. Da je krst otroka »zakonit«, morata biti izpolnjena naslednja pogoja: v krst mora privoliti vsaj eden od staršev, obstajati pa mora utemeljeno upanje, da bo otrok vzgajan v skladu s katoliškim naukom (če je takšno upanje odsotno, mora biti krst odložen). Otrok, ki je v smrtni nevarnosti, mora biti krščen brez odlašanja, tudi proti volji staršev, prav tako pa morajo biti krščeni zapuščeni otroci ter živi splavljeni fetusi, v kolikor je to mogoče. V primeru smrtne nevarnosti je lahko krščen tisti odrasli, ki vsaj nekoliko pozna glavne verske resnice in izrazi željo do prejema krsta (Kanon 864–871).

Od vsakega krščenca se zahteva izpoved vere, ki jo pri krstu odraslih izreče krščenec osebno, pri krstu otrok pa starši in Cerkev (Katekizem katoliške cerkve – Kompandij 1253–1255). »Vera, ki se zahteva za krst, pa ni popolna in zrela, temveč začetni nastavek vere, ki ga je treba razviti. /.../ Pri vseh, ki so krščeni, pa naj bodo otroci ali odrasli, mora vera po krstu rasti« (Katekizem katoliške cerkve 1993, 1253–1254).

Pri krstu sodeluje tudi boter, ki odraslemu pomaga pri krstu, v primeru krsta dojenčka pa skupaj s starši predstavlja dojenčka, po samem krstu pa krščencu pomaga, da živi življenje skladno z vero in izpolnjuje dolžnosti, ki jih je s krstom sprejel. Pri krstu je lahko prisoten le eden moški boter ali ženska botra oziroma oba hkrati. Boter je lahko oseba, starejša od 16 let, ki je že prejela obhajilo, ki je ne obvezuje nobena kanonična kazen, ki ni starš krščenca in ki jo je izbral bodoči krščenec, njegovi starši ali župnik oziroma duhovnik (Kanon 872–874).

Krščenec mora poskrbeti, da je, v primeru, da ni prisoten boter, pri krstu prisotna vsaj ena priča. Župnik mora takoj po krstu v krstno knjigo zabeležiti dogodek, in sicer imena krščencev, krstitelja, staršev, botrov, prič, kraj in dan krsta ter kraj in datum rojstva krščenca (Kanon 875–877).

»Krst zapečati kristjana z neizbrisnim duhovnim znamenjem («character») za pripadnost Kristusu. Tega znamenja ne izbriše noben greh /.../ Krst se podeljuje enkrat za vselej in ga ni mogoče ponoviti« (Katekizem katoliške cerkve 1993, 1272).

Zakramentalna vez krsta krščenca neločljivo poveže s Cerkvijo in se ne pretrga niti z izstopom iz Cerkve. Iz Cerkve je možen samo t.i. pravno-formalni izstop, članstvo je torej mogoče pretrgati v Cerkvi kot vidni družbi, duhovnega članstva pa ni mogoče preklicati ali izbrisati. Izstop iz Cerkve mora biti notranja odločitev vernika, ki se mora izraziti v pisni obliki, in sicer pred krajevnim škofom ali lastnim župnikom, vernik mora biti star vsaj 14 let, dejanje pa vernik stori osebno, zavestno in svobodno. Vernika, ki želi izstopi iz Cerkve, naj bi škof ali župnik najprej povabila, da odstopi od »trdovratnosti« in mu dala čas, da se »spametuje«, če pa kljub opominu vztraja pri svoji odločitvi, se njegova zahteva po pravno-formalnem izstopu zabeleži v krstno knjigo župnije, kjer je bil krščen. Posledice formalnega izstopa iz Cerkve so, da verniku prenehajo vse pravice, ki jih je pridobil s krstom, vključno s prepovedjo prejetja zakramentov, ki pa preneha v primeru smrtne nevarnosti. Tistemu, ki izstopi iz Cerkve, je odrečen tudi cerkveni pogreb, še vedno pa ga vežejo čisto cerkveni zakoni – papež Benedikt XVI. je leta 2009 določil, da jih veže tudi kanonska oblika za sklenitev zakonske zveze (Slatinek 2010, 10–13, 21).

KRST OTROK V RKC IN KRITIČNI POGLEDI NANJ

Katekizem katoliške cerkve (1993, 1252) navaja, da je krščevanje majhnih otrok starodavno izročilo Cerkve, ki je izrecno izpričano od 2. stoletja dalje, vendar pa je zelo možno, da je to praksa, ki so jo opravljali že od začetka apostolskega oznanjanja, ko so krst sprejele celotne »hiše« oziroma gospodinjstva.

Cerkvi se zdi potrebno krst otrok posebej pojasnjevati, saj Kompendij Katekizma katoliške cerkve zastavlja vprašanje, zakaj Cerkev krščuje otroke. Odgovor se glasi, da otroci potrebujejo krst, ker se rodijo z izvirnim grehom, krst pa jim omogoči, da se osvobodijo moči zla in so prestavljeni v kraljestvo svobode božjih otrok (Katekizem katoliške cerkve – Kompendij 1250–1282). Krst otrok Cerkev vidi kot popolno zastopniško odrešitveno milost, odrasli se namreč morajo na krst pripraviti, uvedeni morajo biti v vero in v krščansko življenje (Katekizem katoliške cerkve 1993, 1247, 1250).

Krst otrok naj bi postal najpogostejša oblika krsta v 5. stoletju, kar je sledilo sprejetju prepričanja sv. Avgušтина, da je vsak človek zaznamovan z izvirnim grehom. Avguštín je trdil, da se lahko otroci greha rešijo le preko očiščenja z vodo pri krstu, še več, nekrščeni otroci, ki umrejo, niso odrešeni, ampak umrejo v nečistem in grešnem stanju. Od 5. stoletja naprej, ko je Avguštinovo prepričanje postalo teološka norma, je dobil krst dvojno vlogo: omogočil je vstop v krščansko vero ter na spiritualni način izničil izvirni greh, oboje pa je bilo potrebno za vstop v nebesa. Krst se je tako iz obreda, ki ga je izvajal lokalni škof na veliko noč, ko so bili v vero iniciirani vsi katehumeni, spremenil v nekaj rutinskega – popularni obred, ki ga je izvajal lokalni duhovnik v nekaj tednih po otrokovem rojstvu, ali pa je otroka kadarkoli krstil kristjan laik (najpogosteje babica pri porodu ali starš) (MacLehose 2006, 3, 13).

Krst otrok je vplival na velike spremembe v praksi krsta in teologiji. Ker otrok ni bil zmožen izpovedati vere, ki je pogoj za krst, je v ritualu postala potrebna tretja oseba: sponzor, ki je izpovedala vero v imenu krščenega otroka. Takšna doktrina »vere drugega« je doživela pogosta nasprotovanja v 12. in 13. stoletju, in sicer na podlagi argumenta o otrokovi duševni nezmožnosti izpovedati vero. Za nasprotnike je bil pomemben problem otroške nevednosti ter vprašanje, kaj je sprejemljiva vključenost odraslih v spiritualno življenje otrok (MacLehose 2006, 3).

Nasprotniki krsta otrok so se delili v dva tabora: prvi so bili nasprotniki zgodnjega 12. stoletja, ki so zanikali izvirni greh, otroka pa so videli kot nedolžnega in kot takega, ki krsta ne potrebuje. Drugi tabor se je strinjal s katoliško teologijo o grešnosti otroka, ki pa zanje sicer ni izvirala iz izvirnega greha, ampak iz zlobnosti, ki je inherentna materialnemu svetu. Otrok je tako krst potreboval, vendar šele, ko je bil zmožen izpovedati svojo vero (MacLehose 2006, 6). Najbolj znani nasprotniki krsta otrok, ki so

pripadali drugemu taboru, so bili katari – dobro organizirana sekta, ki je verjela, da je otrok, ki je zaradi nezmožnosti verovanja povsem neveden glede vere, zakramentov, kazni, odrešenja in svoje krivde v izvirnem grehu, nevreden in nezmožen prejemati zakramente. Nevernik, ne glede na razlog za njegovo odsotnost vere, po mnenju katarov ni mogel biti tretiran kot kristjan (MacLehose 2006, 6, 17).

Tako za katere kot prvi tabor nasprotnikov krsta otrok je bil osnovni argument proti krstu otrok svetopisemski odlomek iz Evangelija po Marku: »*Kdor bo sprejel vero in bo krščen, bo rešen, kdor pa ne bo sprejel vere, bo obsojen*« (Mr 16,16), na podlagi katerega so pred krstom zahtevali izpoved vere vsakega kandidata. Kot je moč razbrati iz citatov srednjeveških teologov, ki jih navaja Christian (2005), so drugi pomembni nasprotniki krsta otrok iz 12. stoletja – valdežani, na podlagi zgornjega svetopisemskega odlomka verjeli, da je krst otrok zanje brezpredmeten in jim ne more prinesiti odrešenja, saj otroci niso zmožni verjeti ter izpovedati svoje vere, prav tako pa za krst niso zmožni zaprositi. Zato so menili, da je potrebno tiste, ki so bili krščeni kot otroci, v odraslosti, ko so zmožni verjeti in zaprositi za krst, ponovno krstiti.

Pomemben del argumenta proti krstu otrok (dojenčkov) je bila tudi njihova nezmožnost učenja o veri. V oziru na to so nasprotniki radi citirali (v nekoliko drugačnem prevodu že omenjene) Jezusove besede: »*Pojdite torej in **poučite** vse narode: krščajte jih v imenu Očeta in Sina in Svetega Duha in **učite** jih izpolnjevati vse, kar koli sem vam zapovedal!*« (Mt, 28,19–20, poudarek T.M.), na osnovi katerega so se spraševali, kako je lahko nekdo, ki ga o veri ni mogoče poučiti (torej dojenček), krščen (MacLehose 2006, 19).

Zagovorniki krsta dojenčkov so se na očitke nasprotnikov odzvali tako, da so prakso upravičevali na podlagi enakih duševnih nezmožnosti otrok, ki so jih nasprotniki uporabljali kot argument proti krstu otrok – omenjena svetopisemska citata (Mr 16,16 in Mt 28,19–20) naj bi se po njihovem mnenju nanašala le na tiste, ki so zmožni verjeti in se o veri poučiti (MacLehose 2006, 20).

Vzgladu katarov in valdežanov so kasneje sledile tudi druge krščanske ločine. Anabaptisti (16. stoletje), baptisti (17. stoletje), adventisti sedmega dne (19. stoletje), binkoštniki (19. stoletje) itd. so krščanske ločine, ki na podlagi drugačnega tolmačenja Svetega pisma, kot ga ima Cerkev, krstu otrok nasprotujejo. Te ločine prakticirajo t.i. krst verujočih, za katerega je potrebno, da oseba sama sprejme in izpove vero. Zanje krst v prvi vrsti pomeni javno izpoved vere, medtem ko je pot k odrešenju velikokrat v ozadju.

Baptisti tako na primer trdijo, da v Novi zavezi krst sledi spreobrnjenju in ne obratno ter da v Novi zavezi krst ni potreben za odrešenje, posledično pa verjamejo, da je krst namenjen le tistim, ki verujejo v Jezusa Kristusa (Baptists: Believer's Baptism).

Znotraj samega krščanstva torej soglasja o tem, ali je krst otrok svetopisemsko podprt ali ne, ni, saj Sveto pismo dopušča širok prostor za različne interpretacije. Dejstvo je, da v Svetem pismu primerov krsta otrok ni, saj je krst v Svetem pismu predvsem dejanje spreobrnitve, najpogosteje iz poganstva v krščanstvo in sledi sprejetju vere (npr.: Mr 1,4: »*Tako se je pojavil Janez Krstnik v puščavi in je oznanjal krst spreobrnjenja v odpuščanje grehov*«, Apd 2,38: »*Peter jim je odgovoril: »Spreobrnite se! Vsak izmed vas naj se dá v imenu Jezusa Kristusa krstiti v odpuščanje svojih grehov in prejeli boste dar Svetega Duha*«, Apd 8,12: »*Ko pa so možje in žene začeli verjeti Filipu, ki jim je oznanjal evangelij o Božjem kraljestvu in o imenu Jezusa Kristusa, so se dajali krstiti*« itd.)

Rimskokatoliška cerkev podlago za krst otrok vidi v svetopisemskih odlomkih, ki govorijo o krstu celotnih gospodinjestev, za katera predvidevajo, da so bili v njih tudi otroci. Takšne primere v Svetem pismu najdemo v Novi zavezi, in sicer v Apostolskih delih (Apd 11, Apd 16, Apd 18) ter v Prvem Pismu Korinčanom (1 Kor 1). Vendar pa o interpretaciji odlomkov kot takih, da so v sklopu gospodinjestev krstili otroke, obstajajo mnoge polemike, saj za nobeno gospodinjestvo ni jasno, ali so bili otroci v njih zares prisotni. V nekaterih primerih krsta celotnih gospodinjestev v Svetem pismu je prvo prisotno oznanjanje vere (Apd 16) oziroma predhodno verovanje (Apd 16, Apd 18), v enem izmed primerov pa gre za spreobrnjenje poganov (Apd 11), zaradi česar se pojavljajo dvomi, da bi v teh gospodinjestvih krstili tudi otroke (dojenčke), ki niso sposobni razumeti vere in verovati.

Takšen dvom izraža na primer novodobna konzervativna kongregacija, imenovana La Vista Church of Christ, ki sledi Novi zavezi. Na svoji spletni strani navaja članek iz revije *Biblical Insight*, v katerem avtor Roger Shouse (2005) meni, da je krst celotnih gospodinjev napačno razumljen kot tak, da so v njih krstili tudi otroke, ampak je le domneva, saj bi lahko gospodinjstva vključevala najstnike ali celo odrasle otroke. Svetopisemske osebe, ki so dale krstiti svoja celotna gospodinjstva, naj bi bili premožni in veljavni ljudje, zato bi se lahko termin »gospodinjstvo« v njihovih primerih nanašal na služinčad.

Shouse (2005) navaja še nekatere druge primere iz Svetega pisma, ki kažejo na to, da je krst otrok svetopisemsko neutemeljen in zato nepotreben. V Apostolskih delih tako piše, da je krst namenjen odpuščanju grehov (Apd 2,38: »Peter jim je odgovoril: 'Spreobrnite se! Vsak izmed vas naj se dá v imenu Jezusa Kristusa krstiti v odpuščanje svojih grehov in prejeli boste dar Svetega Duha'«), po mnenju Shouse pa otroci niso grešniki, izvirni greh pa naj prav tako ne bi bil podprt s Svetim pismom. Meni, da krst v Novi zavezi pomeni spreobrnitev k Jezusu Kristusu, ki opere grehe (Apd 22,16: »In kaj še čakaš zdaj? Vstani in daj se krstiti! Operi se svojih grehov in klič njegovo ime!«) in omogoči zveličanje (1 Pt 3,21: »Ta voda pa je podoba krsta, ki zdaj rešuje vas. Ne odstranjuje madežev z mesa, ampak zaradi vstajenja Jezusa Kristusa prosi boga za dobro vest«). Shouse (2005) še dodaja, da ni potrebe po krstu otrok, saj le-ti niso grešniki, niso zmožni kesanja in ne zmorejo verovati. Takšno mnenje podpira s svetopisemskim odlomkom, ki nasprotnikom krsta otrok služi kot argument že vse od srednjega veka: »Kdor bo sprejel vero in bo krščen, bo rešen, kdor pa ne bo sprejel vere, bo obsojen« (Mr 16,16).

Poleg različnih interpretacij Svetega pisma pa obstajajo tudi različni prevodi le-tega. Kar se tiče krsta otrok, je zelo pomemben že omenjen odlomek iz Evangelija po Mateju: »**Pojdite torej in naredite vse narode za moje učence: krščujte jih v imenu Očeta in Sina in Svetega Duha in učite jih izpolnjevati vse, kar koli sem vam zapovedal!**« (Mt, 28,19–20, poudarek T.M.). Takšen prevod na primer navaja Katekizem katoliške cerkve (glej zgoraj). Obstaja pa tudi druga različica tega verza: »**Pojdite torej in poučite vse narode: krščujte jih v imenu Očeta in Sina in Svetega Duha...**!« (Mt, 28,19–20, poudarek T.M.), ki pa jo od srednjega veka do danes navajajo nasprotniki krsta otrok znotraj krščanstva. Vlado Began (2010, 65), goreč nasprotnik krsta otrok v Rimskokatoliški cerkvi o katerem bo govora še v nadaljevanju, meni, da je pravilen drugi prevod in ga razlaga na način, da je Jezus s svojimi besedami naročil, da je potrebno ljudi najprej poučiti in šele nato krstiti, česar iz različice prevoda iz Katekizma ni moč sklepati. Cerkev je po njegovem mnenju v slovenskem standardnem prevodu Svetega pisma spremenila bistvo Jezusove izjave in mu tako pripisala besede, ki jih ni izrekel. Svojo trditev podpira z Dalmatinovo Biblijo iz leta 1584 in Trubarjevo Novo zavezo ter Psalmi (1555–1577), kjer so sporne besede prevedene kot »učite vse ljudi«. Kateri prevod je pravilen in kaj besede v resnici narekujejo je stvar večne polemike, vendar primer znova pokaže na inherenten problem Svetega pisma, ki dopušča različne interpretacije.

Polemike o rimskokatoliških argumentih za krst otrok pa se pojavljajo tudi znotraj same Cerkve. Nemški benediktinec Anselm Grün (2006) meni, da je bil krst sprva le praksa odraslih oseb. V svoji knjižici z naslovom *Krst, slavlje življenja* (2006) piše, da je bil krst »v prvi Cerkvi obred, ki je pustil globoke sledove tako v krščencih, kot tudi tistih, ki so pri slavlju sodelovali. Tudi zato, ker je bila pred njimi priprava, trajajoča več let. Med njo so bili krščenci vpeljeni v skrivnost krščanskega življenja« (Grün 2006, 7). Krst je za krščence pomenil pretrgati vezi s svojim dotedanjim življenjem, ki se je po mnenju Grūna v antiki vrtelo okoli radovednosti, razburljivih doživetij, užikov in zabave. S krstom so se krščeni odločili za novo življenje, ki se je uravnavalo po Jezusovih besedah, se odpovedali svoji stari identiteti, da bi našli novo v Kristusu. Pri krstu je prišlo do izraza ravno to pretrganje vezi s staro identiteto, krščenci so svoj krst doživljali kot novo rojstvo. Pri slavlju, ki je potekalo med nočnim bedenjem, so krščenci goli stopili v krstno kopel, kjer so jih trikrat potopili v vodo (Grün 2006, 7–8). Kot piše Grün (2006, 8) so se s tem »odpovedali /.../ zlu in življenju brez Boga ter se odločili odmreti svetu in se več ne opredeljevati po uspehih in osebnih dosežkih, po užitkih in prestopkih, temveč izključno po Kristusu«.

Grün (2006, 11) glede krsta dojenčkov meni, da se je s tem, ko je krščenje otrok vedno bolj postajalo pravilo, izgubljal bistveni pomen krsta. Priznava, da je Cerkev še danes ob vprašanju,

kakšen pomen naj bi imel krst za otroka, ki se še ne zaveda, v zadregi. Razlage za krst dojenčkov, ki si jih je Cerkev izmislila v preteklosti, so po njegovem mnenju še bolj oteževale razumevanje krsta otrok. Razlago, da je otrok s krstom rešen izvirnega greha in iz pogana postane božji otrok označi kot takšno, ki zveni nekoliko čarobno in pesimistično, saj je po njegovem mnenju tudi nekrščen otrok božji otrok, ki lahko pride v nebesa. Druga pogosta razlaga je ta, da je dojenček s krstom včlenjen v Cerkev. Razlagati krst kot včlenitev v Cerkev pa za Grün zveni nekako kot »zagotovilo«, Cerkev pa kaže kot *»neko združenje, ki hoče čimprej privabiti k sebi svoje člane«* (Grün 2006, 12).

Grün sicer krst otrok razume kot slavljenje skrivnosti otroka in ga povezuje z obredi, ki so povezni z rojstvom otroka in obstajajo malodane v vseh verstvih ter so *»pogosto povezani z vodo in umivanjem: otrok naj bo očiščen vsega, kar zakriva njegovo resnično bistvo, da se poveže s pravim virom življenja«* (Grün 2006, 12).

KRST OTROK IN ZAKONODAJA V REPUBLIKI SLOVENIJI

ZAKONI IN NJIHOVI ČLENI

Rimskokatoliška cerkev ima obred krsta otrok s svojimi zakoni dobro urejen, kar je glede na pomen krsta v Cerkvi razumljivo. Kot smo videli, Zakonik cerkvenega prava ne le dovoljuje, ampak celo zapoveduje krst že v prvih tednih po rojstvu otroka. Vendar pa je v sodobnem svetu potrebno upoštevati dejstvo, da v Sloveniji (in drugod po Evropi) delovanje verskih skupnosti omejuje meja nacionalne države in njeni zakoni. Čeprav 9. člen Zakona o verski svobodi določa, da se lahko cerkve in druge verske skupnosti svobodno organizirajo in samostojno odločajo o pravicah in dolžnostih svojih pripadnic ali pripadnikov povezanih z izvajanjem vere, je ta pravica omejena z versko svobodo teh pripadnikov/pripadnic, ki jo imajo kot državljani/državljanke Republike Slovenije, v katero cerkve in druge verske skupnosti ne smejo posegati.

Za presojanje o obstoju pravne osnove za krsta otrok v Rimskokatoliški cerkvi na ravni države so najbolj relevantne Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin (EKVČP), Konvencija o otrokovih pravicah (KOP) ter zakoni posamezne države, v primeru Slovenije Ustava ter Zakon o verski svobodi. Duhovna plat krsta v tem primeru ni relevantna, krst v tem oziru razumem kot dejanje, s katerim se otroka včlani v versko skupnost oziroma cerkev.

Pri presoji pravne podlage za krst otrok je potrebno upoštevati dve vrsti pravic: pravice otrok in pravice njihovih staršev. Konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, ki zagotavlja iztočljivost človekovih pravic pred mednarodnim forumom, v 9. členu zagotavlja svobodo mišljenja, vesti in vere ter svobodo, da posameznik svojo vero ali prepričanje tudi spremeni¹ (Orehar v Šturm 2000, 35). Konvencija o otrokovih pravicah, ki kot otroke razume osebe, mlajše od 18 let (razen, če zakon kakšne države določa, da se polnoletnost doseže že prej), v 14. členu določa: *»Države pogodbenice spoštujejo otrokovo pravico do svobode misli, vesti in veroizpovedi«* (Konvencija o otrokovih pravicah).

Slovenija je podpisnica tako Konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin kot tudi Konvencije o otrokovih pravicah. To se odraža tudi v njeni Ustavi in Zakonu o verski svobodi. Ustava Republike Slovenije, ki v 5. členu določa, da *»država na svojem ozemlju varuje človekove pravice in temeljne svoboščine«* (Ustava), tako po vzoru Konvencije o človekovih pravicah v 41. členu določa svobodo vesti: *»Izpovedovanje vere in drugih opredelitev v zasebnem in javnem življenju je svobodno. Nihče se ni dolžan opredeliti glede svojega verskega ali drugega prepričanja. ...«* (Ustava).

¹ *»Vsakdo ima pravico do svobode misli, vesti in veroizpovedi. Ta pravica vključuje svobodo spremembe vere ali prepričanja ter svobodo, da človek bodisi sam ali skupaj z drugimi ter zasebno ali javno izraža svojo vero ali prepričanje v bogoslužju, pouku, praksi ali verskih obredih.*

Svoboda izpovedovanja vere ali prepričanja se sme omejiti samo v primerih, ki jih določa zakon, in če je to nujno v demokratični družbi zaradi javne varnosti, za zaščito javnega reda, zdravja ali morale ali zaradi varstva pravic in svoboščin drugih ljudi« (Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, 9. člen).

Zakon o verski svobodi v 2. členu (verska svoboda) določa:

»(1) Verska svoboda v zasebnem in javnem življenju je nedotakljiva in zagotovljena.

(2) Verska svoboda obsega pravico do svobodne izbire ali sprejetja vere, svobodo izražanja verskega prepričanja in odklonitve njenega izražanja ter svobodo, da vsakdo, sam ali skupaj z drugimi, zasebno ali javno, izraža svojo vero v bogoslužju, pouku, praksi in verskih obredih ali drugače.

(3) Nihče ne sme biti prisiljen, da postane ali ostane član cerkve ali druge verske skupnosti ali da se udeležuje oziroma ne udeležuje bogoslužja, verskih obredov in drugih oblik izražanja vere.

(5) Država zagotavlja nemoteno uresničevanje verske svobode« (Zakon o verski svobodi).

Vendar pa so pravice otrok, vključno s pravico do verske svobode, ki naj bi jo po Konvenciji o otrokovih pravicah spoštovali, omejena z njihovo starostjo. 10. člen Zakona o verski svobodi v 2. odstavku pravi, da ima »[o]trok, ki je dopolnil 15 let, /.../ pravico, da sam sprejema odločitve, povezane z versko svobodo« (Zakon o verski svobodi), 56. člen Ustave pa, da otroci uživajo človekove pravice in temeljne svoboščine v skladu s svojo starostjo in zrelostjo.

Na drugi strani so pravice staršev: 2. člen Protokola k Evropski konvenciji o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, ki govori o pravicah staršev, da otroke vzgajajo v skladu s svojim verskim in filozofskim prepričanjem, govori tudi: »Nikomur ne sme biti odvzeta pravica do izobraževanja. Pri izvajanju funkcij, ki so v zvezi z vzgojo in izobraževanjem, mora država spoštovati pravico staršev, da zagotovijo svojim otrokom takšno vzgojo in izobraževanje, ki sta v skladu z njihovim lastnim verskim in filozofskim prepričanjem« (Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin – EKVČP).

Konvencija o otrokovih pravicah določa, da »[d]ržave pogodbenice spoštujejo pravice in dolžnosti staršev oziroma zakonitih skrbnikov, da otroka pri uveljavljanju te pravice [tj. pravice do svobode misli, vesti in veroizpovedi] usmerjajo na način, prilagojen njegovim razvojnim zmožnostim« (Konvencija o otrokovih pravicah – KOP).

Slovenska Ustava v, že omenjenem, 41. členu daje staršem pravico »da v skladu s svojim prepričanjem zagotavljajo svojim otrokom versko in moralno vzgojo. Usmerjanje otrok glede verske in moralne vzgoje mora biti v skladu z otrokovo starostjo in zrelostjo ter z njegovo svobodo vesti, verske in druge opredelitve ali prepričanja« (Ustava).

Tudi pravica staršev do vzgoje otrok v skladu s svojimi verskimi prepričanji je torej omejena, in sicer s pravico otrok do svobode vesti ter s starostjo in zrelostjo otrok. Takšne omejitve pravic staršev in otrok pa v zvezi s krstom otrok povzročajo nekatere nejasnosti in puščajo odprt prostor za različne interpretacije zakonodaje. Da je slovenska zakonodaja glede včlanitve otrok v verske skupnosti dokaj nejasna, bom pokazala v naslednjem poglavju, in sicer na primeru interpretacije zakonodaje nasprotnika krsta otrok in zagovornika te prakse.

	PRAVICE OTROK	PRAVICE STARŠEV
EKVČP	Svoboda vesti in veroizpovedi.	Vzgoja otrok v skladu z verskim in filozofskim prepričanjem staršev.
KOP	Svoboda vesti in veroizpovedi.	Usmerjanje otroka pri uveljavljanju pravice do svobode vesti in veroizpovedi, na način, prilagojen njegovim razvojnim zmožnostim.

	PRAVICE OTROK	PRAVICE STARŠEV
USTAVA RS	Svoboda vesti in veroizpovedi.	– Zagotavljanje verske in moralne vzgoje v skladu s svojim prepričanjem. – Usmerjanje otrok glede verske in moralne vzgoje mora biti v skladu z otrokovo starostjo in zrelostjo ter z njegovo svobodo vesti, verske in druge opredelitve ali prepričanja.
ZAKON O VERSKI SVOBODI	– Nedotakljivost in zagotovljenost svobode vesti; – verska svoboda = pravica do svobodne izbire ali sprejetja vere, svobodo izražanja verskega prepričanja in odklonitve njenega izražanja; – nihče ne sme biti prisiljen, da postane ali ostane član cerkve ali druge verske skupnosti; – otrok, ki je dopolnil 15 let, ima pravico, da sam sprejema odločitve, povezane z versko svobodo.	Starši imajo pravico, da vzgajajo svoje otroke v skladu s svojim verskim prepričanjem. Pri tem morajo spoštovati njihovo telesno in duševno nedotakljivost.

Povzetek zakonodaje o pravicah otrok in njihovih staršev glede verske svobode in verske vzgoje.

INTERPRETACIJE ZAKONODAJE V OZIRU NA KRST OTROK

Zakonodaja kot podlaga za nasprotovanje krstu otrok

Že omenjeni Vlado Began je svojo kritiko Rimskokatoliške cerkve izdal v knjigi z naslovom *Resnica in cerkev se izključujeta!* (2010), ki je dobra ilustracija dokaj radikalnega pogleda oziroma kritike Rimskokatoliške cerkev. V njej obravnava tudi svoj pogled na krst otrok, ki ga obsoja na podlagi Svetega pisma ter kot pravnik tudi na podlagi slovenske zakonodaje. Began (2010) meni, da je krst otrok protiustaven, da je odvzem verske svobode in ga razume kot prisilno dejanje. Pri svoji kritiki se nanaša na človekove pravice in pravice otrok ter slovensko Ustavo in Zakon o verski svobodi, oziroma na člene, ki so opisani zgoraj. Began opozarja, da je otrok samostojen nosilec pravic, le-te pa so mu priznane kot izvirne, kar pomeni, da pripadajo njemu direktno in niso izvedene iz otrokovega položaja v družini, katere član je. Takšen pravni položaj po njegovem mnenju izhaja iz Ustave (41. in 56. člen) ter iz Konvencije o otrokovih pravicah. Če citiram Begana: »Tako ima otrok v Sloveniji samostojen pravni položaj, je subjekt pravic in ni več le objekt svojih staršev oziroma objekt družinskega prava. Zato ima otrok svojo lastno svobodo vesti in zato pravica iz 41. člena pripada otroku in ne mogoče njegovim staršem ali skrbnikom oziroma drugim« (Began 2010, 100). Began nadaljuje, da je svoboda vesti neodtujljiva pravica vsake fizične osebe in to pravico izvršuje samo oseba, ki ji pravica pripada, ne more pa se te pravice omejiti ali trajno oziroma začasno razveljaviti. Za pravico otrok do svobode vesti, tako pravi, da zato ker je neodtujljiva, »ta pravica pri otroku miruje, dokler ne doseže starosti in zrelosti, ki mu omogočata, da lahko odgovorno izvršuje svobodo vesti. To pa tudi pomeni, da te pravice v imenu dojenčka oziroma otroka ali kot njegov skrbnik, zastopnik ali kako drugače ne more izvrševati nobena druga oseba. S svobodo vesti otroka starši ali kdo drug ne morejo razpolagati ali kako drugače odločati o njej« (Began 2010, 101).

Glede pravice staršev do verske vzgoje otrok Began (2010, 102) na podlagi zadnjega odstavka 41. člena Ustave, ki pravi, da mora biti usmerjanje otrok glede verske in moralne vzgoje v skladu z otrokovo starostjo, zrelostjo in svobodo vesti, verske in druge opredelitve ali prepričanja, sklepa, da je potrebno z versko vzgojo počakati, dokler ne bo otrok dovolj zrel, da lahko dojame, kaj je bistvo

vzgoje. Po Beganovem mnenju bi bila otroku, ki je versko vzgajan brez svoje privolitve, kršena svoboda vesti oziroma verske opredelitve, kar ne bi bilo v njegovo korist, za versko vzgojo pa še pravi, da ni nujna za otrokovo življenje. Verska vzgoja zanj že pomeni izvrševanje svobode vesti oziroma verske izpovedi, ki pa pripada samo otroku. Began pri tem ne upošteva osnovnega dejstva, da je družina primarni socializator, ki na otroka z vsakršno vrsto vzgoje, pa naj bo verska ali ne, prenaša takšne in drugačne ideologije, poglede na svet ipd. čemur se je nemogoče izogniti.

Began (2010, 103–104) posebno pozornost posveti tudi krstu dojenčkov kot vstopu v katoliško cerkev, kjer poudari, da bi moral otrok v skladu z zakonodajo sam odločati o tem, v katero versko skupnost bo vstopil, kar velja tudi za dojenčka. Ker pa se le-ta o tem ne more odločiti, je z vstopom v versko skupnost potrebno počakati. Ni mogoče vnaprej vedeti, kdaj bo otrok dosegel potrebno zrelost. Eden od Beganovih predlogov glede te »zagate«, o kateri je govoril kot gost v nočnem programu Radia Slovenija (21. 9. 2009), je bil, da o vstopu v versko skupnost vsakega otroka (mladoletnika) odloči sodišče, ki ugotovi, ali otrok dejansko razume, v kakšno skupnost vstopa, kakšne so njegove pravice in dolžnosti ter možnosti izstopa. Drug, nekoliko bolj praktičen in radikalen predlog, ki ga omeni v knjigi *Resnica in cerkev se izključujeta!*, je ta, da se vstop otrok v verske skupnosti brez njihovega privoljenja z zakonom prepove (Began 2010, 103–104).

Zakonodaja kot podlaga za upravičevanje krsta otrok

Stanislav Slatinek, teolog z doktoratom iz cerkvenega in civilnega prava, se v svojem delu *Pereča pravna vprašanja* (2006), kjer obravnava najbolj pereča vprašanja krščanske vere v sodobnem svetu, posveti tudi krstu otrok. Prvo, na kar Slatinek (2006, 20–22) opozori je to, da je krst čisto versko dejanje in ga zato ne moremo presojati po civilnem pravu (pri tem pa pozablja, da so verniki tudi in v prvi vrsti državljani Slovenije in imajo kot taki pravice tudi zunaj Cerkve, te pravice pa mora spoštovati tudi Cerkev, iz česar sledi, da so tudi verska dejanja državljanov Slovenije stvar civilnega prava). Kljub temu pa se čuti dolžnega upravičiti krst tudi na podlagi posvetne zakonodaje, pri čemer navaja Splošno deklaracijo o človekovih pravicah, Evropsko konvencijo o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, Konvencijo o otrokovih pravicah ter Ustavo Republike Slovenije. Pri tem poudarja člene, ki dajejo staršem prednostno pravico pri vzgoji svojih otrok, k čemer spadata tudi verska in moralna vzgoja. Citira tudi določilo, da mora biti usmerjanje otroka glede verske in moralne vzgoje v skladu z njegovo starostjo in zrelostjo, vendar ga ne komentira. Pravzaprav ga razvrednoti s tem, ko takoj po citatu zapiše, da otrok, dokler ni polnoleten, prejema versko vzgojo od svojih staršev. Pravice otrok ga ne zanimajo in jih ne obravnava. Meni, da je pravica vernih staršev, da krstijo otroka, dejstvo, ter da starši s krstom ne ogrožajo nobenih otrokovih pravic ampak jih dejansko branijo, pri čemer pa ne uspe pojasniti na kakšen način.

Slatinek (2006, 22) se pravicam otrok posveti samo v povezavi s tem, da bi tudi mladoletniki, ki niso bili deležni verske vzgoje, lahko sami izbrali krst, kar jim Zakonik cerkvenega prava omogoča po izpolnjenem štirinajstem letu starosti². Meni, da »[k]atoliška cerkev na ta način ščiti pravice otrok, ki niso bili versko vzgojeni, oziroma so iz mešanih zakonov« (Slatinek 2006, 23).

Seveda pa so za Rimskokatoliško cerkev relevantni cerkveni in ne posvetni zakoni. Še več, v primeru, da so posvetni zakoni v nasprotju s cerkvenimi, Cerkev od vernikov zahteva, da prvih ne spoštujejo: »Državljan je po vesti dolžan, da ne sledi predpisom državnih oblasti, kadar te določbe nasprotujejo zahtevam nramnega reda, temeljnim pravicam ljudi ali naukom evangelija...« (Katekizem katoliške cerkve, 2242). Kot piše Slatinek (2006, 7–8) je za kristjana poleg Svetega pisma najbolj pomembna knjiga Zakonik cerkvenega prava (ZCP), na podlagi katerega se prednostna pravica staršev pri vzgoji svojih otrok, ki jim jo podeljuje Splošna deklaracija o človekovih pravicah, za katoliške starše spremeni v dolžnost: »Če gre za katoliške starše, nimajo samo pravice, temveč jih veže velika dolžnost, da po svojih močeh skrbijo za telesno, družbeno, kulturno ter tudi nramno in ›versko vzgojo‹ otrok« (Slatinek

² Slatinek je knjigo izdal leta 2006, ko je veljalo, da pravica staršev do religiozne vzgoje otroka preneha z 18. letom starosti otroka. Leta 2007 pa je bil sprejet predlog novega Zakona o verski svobodi, ki določa petnajsto leto kot starost, ko se lahko otrok sam odloča o izvrševanju pravice do svobode veroizpovedi (tj. ko za udeležbo pri verouku ne potrebuje pisne privolitve staršev ali skrbnikov) (Čepar 2000, 322).

2006, 20–21), kot na primer določa kanon 1136.

Zakoniku cerkvenega prava v zvezi s krstom otrok se Slatinek posveti v delu *Kazniva dejanja in kazni: sankcije v Cerkvi* (2010), in sicer se ukvarja z dolžnostmi katoliških staršev do krsta in katoliške vzgoje svojih otrok. V poglavju *Krst in vzgoja otrok v nekatoliški veri* se Slatinek (2010) posveti predvsem kaznim, ki jih ZCP predvideva za katoliške starše³, ki otroka ne krstijo v katoliški cerkvi in ga ne vzgajajo v krščanskem duhu, medtem ko o katoliških starših, ki otroka sploh ne krstijo, ne govori. Kanon 1366 tako za takšne starše in njihove namestnike predvideva kazen s t.i. cenzuro ali drugo pravično kaznijo. Ena izmed cenzur, ki lahko zadane vse vernike, tako klerike kot laike, je indirekt, ki pomeni prepoved. Za laike, kar so katoliški starši, indirekt pomeni prepoved prejetanja zakramentov, prav tako pa jim je prepovedano opravljati službo botra pri krstu ali birmi. Druga vrsta cenzure, ki lahko zadane laike in je najstrožja cenzura, je izobčenje, s katerim laik tako kot pri indirektu izgubi pravico prejetanja zakramentov, prepovedano mu je uživanje privilegijev, ki jih je prejel, ne more prejemati odpustkov, ne more biti sprejet v javna združenja in nima pravice glasovati pri kakršnihkoli cerkvenih volitvah. Sicer pa nobene cenzure ni mogoče veljavno naložiti, če storilec ni pred izrekom kazni vsaj enkrat posvarjen, da odstopi od svojih dejanj in se mu da ustrezen čas, da spozna svojo zmoto (Slatinek 2010, 10–12).

Poleg tega »[k]atoliški starši, ki zanemarjajo ali celo izključujejo versko vzgojo otrok, postavljajo pod vprašaj veljavnost svojega cerkveno sklenjenega zakona« (Slatinek 2009, 43–54 v Slatinek 2010, 31). Kot namreč določa kanon 1101, § 2, je v primeru, da en ali oba zakonca izključita kak bistveni sestavni del zakona, med kar se šteje tudi verska vzgoja otrok, sklenitev zakona neveljavna.

Ustavno sodišče o pravici otrok do svobode vesti

Več kot očitno je, da sta tako Began kot Slatinek obremenjena z določenimi ideološkimi pozicijami in posvetne zakone interpretirata svojemu stališču v prid, kar priča o nejasnosti zakonodaje na tem področju. O temi pa se je izreklo tudi domnevno ideološko neobremenjeno Ustavno sodišče Republike Slovenije, ki sicer ne govori izrecno o krstu otrok v Rimskokatoliški cerkvi, ampak o pravici otrok do svobode vesti, ki pa je ena pglavitnih pravic v debati o zakonskih podlagah krsta otrok. V povzetku poročila *Ustavnega sodišča Republike Slovenije za 11. konferenco evropskih ustavnih sodišč*, ki je potekala v maju 1999 v Varšavi, tako lahko beremo, da je posebno vprašanje, kako in v kolikšni meri lahko otroci uživajo oziroma uresničujejo svobodo vesti. V povzetku je zapisano: »Ustava daje prednost pravici staršev, da odločajo o verski vzgoji svojih otrok, čeprav ustavno besedilo omenja tudi otrokovo svobodo verske opredelitve. Pravica do svobode misli, vesti in veroizpovedi je namreč zagotovljena vsakomur, tudi otrokom, le da otroci uživajo človekove pravice in temeljne svoboščine v skladu s svojo starostjo (56. člen Ustave⁴). Samo ta kriterij lahko predstavlja temelj za morebitne omejitve« (Čepar 2000, 321–322).

Čepar (2000, 323) zaključí, da »problema, kako naj otrok uresničuje svojo lastno svobodo veroizpovedi, ko pride ta v konflikt s pravico staršev do verske vzgoje otroka, slovenska zakonodaja ne rešuje. Ni učinkovitih vzvodov za uveljavljanje osebnostnih pravic otroka, zlasti ni jasno, kdo bi otroka v postopku spora s starši zastopal«.

Zdi se torej, da daje Ustavno sodišče pravice otrok v roke staršev, kar pomeni, da nedotakljivost in zagotovljenost verske svobode, ki jo določa prvi odstavek 2. člena Zakona o verski svobodi, za otroke ne velja.

³ Poročil o tem, da bi Rimskokatoliška cerkev v Sloveniji dejansko izrekala kazni katoliškim staršem, ki otrok ne krstijo (v Rimskokatoliški cerkvi), ni.

⁴ »56. člen (pravice otrok): Otroci uživajo posebno varstvo in skrb. Človekove pravice in temeljne svoboščine uživajo otroci v skladu s svojo starostjo in zrelostjo.

Otrokom se zagotavlja posebno varstvo pred gospodarskim, socialnim, telesnim, duševnim ali drugim izkoriščanjem in zlorabljanjem. Takšno varstvo ureja zakon« (Ustava).

SKLEP

Pregled cerkvenih in državnih virov oziroma zakonov pokaže, da so v zvezi s krstom otrok v Rimskokatoliški cerkvi tako prvi kot drugi, z izjemo Zakonika cerkvenega prava, izjemno nejasni. Težava se pojavi že pri Svetemu pismu, temelju krščanske vere, ki zaradi možnosti različnih interpretacij ter različnih prevodov služi tako opravičevanju kot nasprotovanju krsta otrok. Rimskokatoliška cerkev je težavo rešila z jasnimi določili v Zakoniku cerkvenega prava, vendar pa v njenem nauku glede krsta otrok kljub vsemu prihaja do nedoslednosti, na katere opozarjajo tudi nekateri znotraj Cerkve (npr. Grün 2006).

Če znotraj religijskega okvira krst pomeni predvsem dejanje vere in je poleg vstopa v religijsko skupnost izrazita predvsem duhovna komponenta krsta, pa je v sodobni družbi veliko bolj zanimiva obravnava krsta na podlagi državne zakonodaje, kjer je krst bolj ali manj osvobojen svoje duhovne komponente in je zreduciran na dejanje vstopa v versko skupnost. Na primeru sodobne kritike krsta v Rimskokatoliški cerkvi v okviru državne zakonodaje se je pokazalo, da se obred krsta presoja po človekovih in otrokovih pravicah, otrokovi svobodi vesti in verski svobodi ter pravici staršev do verske vzgoje otrok. Vendar pa so tako pravice otrok kot pravice staršev omejene, in sicer so pravice otrok omejene s pravicami staršev, pravice staršev pa so omejene s pravicami otrok, kar povzroča mnoge nejasnosti in dovoljuje različne interpretacije, kar sem pokazala na primeru interpretacij Vlada Begana ter Stanislava Slatineka, obeh pravnikov. Vprašanje, ki se mi zastavlja po pregledu slovenske zakonodaje in se mi za debato o krstu zdi pomembno, je, ali je včlanitev otroka v neko versko skupnost, kar starši storijo s krstom otroka v Rimskokatoliški cerkvi, del verske vzgoje ali ne? Če ne, je namreč pravica staršev do verske vzgoje otrok v oziru na krst brezpredmetna. Še bolj pomembno vprašanje, ki sledi iz morebitnega odklonilnega odgovora na zgornje vprašanje pa je, kaj se z versko svobodo otroka (ki je nedotakljiva in zagotovljena, na podlagi katere nihče ne sme biti prisiljen, da postane član cerkve in ima pravico svobodno izbrati vero ipd.) zgodi pred njegovim 15. letom starosti, ko lahko o njej prične svobodno odločati. Glede na to, da Zakon o verski svobodi o pravici staršev do verske vzgoje otrok in pravici otrok, da glede verske svobode sami odločajo po dopolnjenem 15. letu starosti, govori v okviru enega člena (10. člen: verska vzgoja otrok), se zdi, da se nagiba k temu, da otrokova verska svoboda in s tem tudi njegova pravica, da sam izbere in sprejme vero ter se svobodno odloči o članstvu v verski skupnosti pripada njegovim staršem in ne njemu, torej zanj ni nedotakljiva in zagotovljena. Pregled zakonodaje v oziru na krst otrok v Rimskokatoliški cerkvi me je pripeljal do več vprašanj kot odgovorov, kar kaže na nejasnost zakonodaje glede vstopa otrok v verske skupnosti.

Namen mojega prispevka je bil pokazati, da na široko sprejeto prakso krsta otrok v Rimskokatoliški cerkvi obstajajo tudi kritični pogledi, ki pa sem jih omejila na interpretacije Svetega pisma in posvetne zakonodaje. Obstajajo pa tudi druge podlage za kritiko krsta otrok v Rimskokatoliški cerkvi, ki jih na primer omenja Began (2010), kot je nezmožnost celovitega izstopa iz Rimskokatoliške cerkve, dolžnosti, ki jih otrok s krstom sprejme s strani Cerkve, kazni, ki jih predpisuje Cerkev v primeru neizvrševanja dolžnosti, pomemben razlog za nasprotovanje krsta otrok v Rimskokatoliško cerkev pa so tudi spolne zlorabe otrok s strani klerikov, ki so pretresle tudi Slovenijo.

Pomembno se mi zdi omeniti, da je kritika krsta otrok le del vedno glasnejše kritike indoktrinacije otrok v religije v širšem pomenu. Pri tem ne moremo mimo t.i. novih ateistov, med katerimi so svetovno najbolj znani Richard Dawkins, Daniel Dennett, Sam Harris in Christopher Hitchens, ki jih imenujejo tudi »the Four Horsemen of New Atheism«. Omenjeni so ostri kritiki religije, ki obsojajo indoktrinacijo otrok v religije v širšem smislu. Dawkins (2007, 353) tako pravi:

»Naša družba kot celota in celo njeni nereligijski deli so se sprijaznili z nezaslišano mislijo, da je samoumevno in pravilno indoktrinirati otroke z vero njihovih staršev in jim natikati religijske etikete – »katoliški otrok«, »protestantski otrok«, »judovski otrok«, »muslimanski otrok« itd. – čeprav ne bi sprejeli s temi primerljivih označb, kot so konservativni otroci, liberalni otroci, republikanski otroci ali demokratični otroci /.../ Otrok ni krščanski ne muslimanski, temveč je otrok krščanskih ali muslimanskih staršev.«

Dawkins (2007) se prav tako sprašuje, ali »ni vedno, ko otroke označujemo s pripadnostjo verskim prepričanjem, o katerih spričo svoje mladosti še ne zmorejo razmišljati, to oblika zlorabe?« (Dawkins 2007, 329). Poudarja, da je pomembno, da otroci sami izberejo to, v kar bodo verjeli, saj starši po njegovem mnenju nimajo pravice, da bi svojim otrokom zapovedovali v kaj naj verjamejo (Dawkins 2007, 341).

Dejstvo je, da vsak starš, tako veren kot neveren, na svoje otroke zavedno ali nezavedno prenese določene ideologije, pa naj bodo te religijske ali sekularne in temu se ni mogoče izogniti. Te iste ideologije pa lahko staršem zapovedujejo kako vzgajati svoje otroke, kar s svojim naukom počne tudi Rimskokatoliška cerkev. Pri tem pa se postavi vprašanje, ali starši s svojimi prepričanji morebiti kršijo pravice otrok, ki jih države podeljujejo vsem otrokom enako, ne glede na versko pripadnost njihovih staršev.

LITERATURA

Baptists: Believer's baptism. Dostopno prek: <http://baptistdistinctives.org/articles/believers-baptism/> (20. februar 2013).

Began, Vladko. 2010. *Resnica in cerkev se izključujeta!* Šmarje pri Jelšah: samozaložba.

Christian, John T. 2005. *A history of the Baptists.* The Baptist Standard Bearer, Inc. Dostopno prek: http://www.landmarkbaptist.org/documents/A_History_of_the_Baptist_John_T_Christian.pdf (20. februar 2013).

Čepar, Drago ml. 2000. Svoboda religije in prepričanja ter razmerja med državo in verskimi skupnostmi v Sloveniji. V *Cerkev in država: pravna ureditev razmerja med državo in cerkvijo*, ur. Lovro Šturm, 313–360. Ljubljana: Nova revija.

Dawkins, Richard. 2007. *Bog kot zabloda.* Ljubljana: Modrijan.

Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin. 1994. Dostopno prek: <http://www.varuh-rs.si/pravni-okvir-in-pristojnosti/mednarodni-pravni-akti-s-podrocja-clovekovih-pravic/svet-evrope/evropska-konvencija-o-varstvu-clovekovih-pravic-in-temeljnih-svoboscini/> (28. oktober 2012).

Grün, Anselm. 2006. *Krst: slavje življenja.* Koper: Ognjišče.

Izstop iz katoliške cerkve – odgovori na novinarska vprašanja. 2012. Dostopno prek: <http://katoliska-cerkve.si/izstop-iz-katoliske-cerkve-odgovori-na-novinarska-vprasanja> (25. februar 2013).

Katekizem katoliške Cerkve. 1993. Ljubljana: Slovenska škofovska konferenca.

Katekizem katoliške Cerkve - Kompendij. 2006. Ljubljana: Družina.

Konvencija o otrokovih pravicah. 1989. Dostopno prek: <http://www.varuh-rs.si/index.php?id=105> (28. oktober 2012).

MacLehose, William F. 2008. *A tender age: cultural anxieties over the child in the twelfth and thirteenth centuries.* Dostopno prek: <http://www.gutenberg-e.org/maclehose/> (18. februar 2013).

Orehar, Metoda. 2000. Svoboda religije proti ločitvi države in religije. V *Cerkev in država: pravna ureditev razmerja med državo in cerkvijo*, ur. Lovro Šturm, 17–50. Ljubljana: Nova revija.

Perše, Brigita. 2011. »Še-sindrom« v katoliški Cerkvi na Slovenskem zahteva novo evangelizacijo, zlasti v mestih. V *Bogoslovni vestnik* 71 (2011) 2, 235–250.

Radio Slovenija, 1. program. 2009. *Nočni program.* Ljubljana, 21. september.

Slatinek, Stanislav. 2006. *Pereča pravna vprašanja*. Maribor: Slomškova založba.

--- 2010. *Kazniva dejanja in kazni: sankcije v Cerkvi*. Maribor: Slomškova založba.

Shouse, Roger. 2005. Infant baptism. V *Biblical insight*, Vol. 5, No. 7, Julij. Dostopno prek: <http://lavistachurchofchrist.org/LVarticles/InfantBaptism.htm> (20. februar 2013).

Statistični urad Republike Slovenije. Osnovni podatki o rojenih, Slovenija, letno. Dostopno prek: http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=05J1002S&ti=&path=../Database/Dem_soc/05_prebi_valstvo/30_Rodnost/05_05J10_rojeni_SL/&lang=2 (25. februar 2013).

Sveto pismo na internetu. Dostopno prek: <http://www.biblija.net/biblija.cgi?lang=sl> (15. februar 2013).

Ustava Republike Slovenije. 1991. Dostopno prek: <http://www.us-rs.si/media/ustava.republike.slovenije.pdf> (28. oktober 2012).

Vojinovič, Igor, ur. 2010. *Letopis Nadškofije Maribor 2008–2009: Mladost Cerkve*. Maribor: Slomškova družba, d.o.o.

Zakon o verski svobodi (ZVS-NPB2). 2007. Dostopno prek: http://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/deloDZ/zakonodaja/izbranZakonAkt?uid=411A66157485250FC1257A1A00323A53&db=urad_prec_bes&mandat=VI (28. oktober 2012).

Zakonik cerkvenega prava. 1999. Ljubljana: Družina.

SEZNAM KRATIC IZ SVETEGA PISMA

1 Kor Prvo pismo Korinčanom

1 Pt Prvo Petrovo pismo

Apd Apostolska dela

Mr Evangelij po Marku

Mt Evangelij po Mateju

Vlado Began

Kratka predstavitev prispevka

Smrtna kazen kot najhujši poseg v človekovo integriteto (zato ji v angleščini pravijo 'capital punishment') je vedno vzbujala burne in diametralno nasprotne reakcije, ne samo med pravniki, ampak tudi sicer. Kontroverze okoli te kazni so še danes žive in od 193 držav je odpravljena le v dobri polovici (v 103).

Posebno poglavje je odnos organiziranih religij do smrtne kazni. Dokler so imele tudi posvetno oblast (v nekaterih islamskih teokratskih državah jo imajo še danes), so jo same predpisovale, izrekale in zelo ekstenzivno izvrševale. Nabor 'prestopkov', zaradi katerih so cerkvene oblasti predpisovale smrtno kazen, je bil izredno širok (avtor jih izčrpno našteva v prispevku) in po današnjih merilih nepojmljiv, saj večina teh 'grehov' danes ne predstavlja več niti moralno spornih dejanj, kaj šele, da bi bila kriminalizirana (npr. prešuštvo, homoseksualnost, neubogljivost otrok ipd.).

Iz teksta je razvidno, da je avtor odličen poznavalec tematike (mimogrede, je tudi pravnik po izobrazbi), njegovi pogledi pa so precej originalni in silijo k razmišljanju. Čeprav se lahko strinjamo z večino njegovih stališč, pa bi težko pritegnili stališču, da je smrt vojaka v bitki »neke vrste smrtna kazen« ali da je justifikacija v skladu z veljavnim pravom 'uboj', ipd. Vsak jezik pozna semantično razliko med eksekucijo, ubojem ali umorom.

Odličen povod za poglobljeno debato je tudi avtorjevo po moje premalo dialektično gledanje na zgodovinski razvoj pogledov na smrtno kazen. Cerkev je družbena institucija in se je kljub zaklinjanju, da je 'večna in nespremenljiva' prisiljena spreminjati in se prilagajati družbenim spremembam.

Summa summarum, pričujoči tekst je zanimivo branje, dobro dokumentiran in odpira več vprašanj kot ponuja odgovorov.

Kratko predstavitev pripravil: Vojteh Urbančič

* * * * *

1. Vatikan je sporočil¹, mnogi mediji pa to povzeli, da je papež Frančišek spremenil katoliški katekizem in v njem smrtno kazen v luči evangelija označil za nedopustno, saj napada nedotakljivost in dostojanstvo osebe. Papež še pravi, da je bila uporaba smrtne kazni s strani legitimne oblasti po pravilno izpeljanem procesu dolgo časa primeren odgovor na težo nekaterih zločinov in sprejemljivo sredstvo; danes pa je vedno bolj živa zavest, da se ne izgubi dostojanstvo osebe niti takrat, ko je nekdo zagrešil najtežje zločine. Cerkev si bo odločno prizadevala za odpravo smrtne kazni po vsem svetu, še piše v prenovljenem katekizmu.

2. Zanimivo je to, da je papež šele sedaj »ugotovil«, torej po skoraj 2000 letih, da je smrtna kazen napad na nedotakljivost in dostojanstvo osebe. Ali pred tem pri tej kazni ni šlo za napad na nedotakljivost in dostojanstvo osebe? Ali šele sedaj smrtna kazen pomeni napad na omenjeni vrednoti, prej pa ni? Več kot tisoč let je cerkev zagovarjala smrtno kazen in jo tudi izvrševala, sedaj pa kar

¹ <https://www.vaticannews.va/sl/vatikan/news/2018-08/papez-francisek-odobril-spremembo-2267-clena-kkc-o-smrtni-kazni.html> (4. 8. 2018).

naenkrat pravi, da je nedopustna. Isti dogodek, ocena dogodka pa diametralno nasprotna. Ali je bil papež prej neveden in ni ugotovil, da smrtna kazen pomeni napad na dostojanstvo in nedotakljivost osebe? O tem bi bilo dvomiti, saj je papež sveti oče in tudi Kristusov namestnik na zemlji, pa še »nezmotljiv«, seveda vse po cerkvenem nauku, in zato pozna resnico glede smrtne kazni. Na to nakazuje tudi navedba v spremenjenem katekizmu, da cerkev v luči evangelija uči, da *»je smrtna kazen nedopustna, saj napada nedotakljivost in dostojanstvo osebe«*. Evangelij pa papež pozna že več kot tisoč let in ga tudi uči. Zato tudi ve, da je smrtna kazen napad na nedotakljivost in dostojanstvo osebe, še posebej, ker uči tudi zapoved Ne ubijaj!. Zato se tudi lahko postavi vprašanje, zakaj sedaj kar naenkrat preobrat in je smrtna kazen postala nedopustna. Ali zadaj stoji kakšen poseben razlog?

3. Dejstvo je, da se podoba cerkve v javnosti slabša. Cerkevna pedofilija (kleriška in laiška), finančni škandali, povezave z mafijo, kritike zaradi izjemnega cerkvenega bogastva, krvava cerkvena zgodovina in sedanost ... in seveda razkritja o tem so dejstva, ki mečejo vedno slabšo luč na katoliško cerkev. Zato papež počne marsikaj, da bi v javnosti izboljšal podobo svoje cerkve. Opravičuje se zaradi kleriške pedofilije in cerkvenih zločinov v preteklosti, odstranjuje klerike iz duhovniške službe, hoče reformirati vatikansko kurijo in cerkvene finance ... Mogoče je tudi zaradi tega papež spremenil cerkveni nauk in proglasil smrtno kazen za nedopustno. Da bi torej izboljšal podobo katoliške cerkve v javnosti in jo tudi približal modernim tokovom. Ti cerkvi niso posebej naklonjeni, vendar jih mora papež s »stisnjenimi ustnicami« sprejeti, da ni še slabše. Ali bi bilo mogoče torej reči, da je cerkev spremenila oceno smrtne kazni iz interesnih razlogov – ker ji pač to koristi? Dokler ji je smrtna kazen koristila, z njo se je namreč znebila nezaželenih oseb, jo je imela za koristno, sedaj pa ji je postala cokla in se je je treba znebiti. Ali ni preobrat torej posledica cerkvene sebičnosti in zato je zelo vprašljiva cerkvena utemeljitev preobrata, da je danes vedno bolj živa zavest, da se ne izgubi dostojanstvo osebe niti takrat, ko nekdo zagreši najtežje zločine. To je sicer res, toda v tem primeru je to samo krinka, da cerkev na za javnost sprejemljiv način pojasni spremembo stališča. Če bi bilo cerkvi resnično za človeka, sploh ne bi imela smrtne kazni in je tudi ne bi že od vsega začetka podpirala. Kajti cerkev že ves čas dobro ve, da je smrtna kazen, torej umor človeka, kršitev in napad na človekovo dostojanstvo in nedotakljivost, saj je to eden izmed temeljev nauka Jezusa iz Nazareta. Preobrat v odnosu do smrtne kazni je torej nastal samo zaradi piarovskih in političnih razlogov in ne zaradi tega, ker bi papeža Franciška resnično skrbelo za usodo ljudi oz. ker bi ga skrbelo za njihovo dostojanstvo in nedotakljivost.

4. Zanimivo je, da je smrtno kazen proglasil za nedopustno, ni pa je prepovedal. Zakaj ne? Ali gre samo za igro besed ali pa je v ozadju kaj drugega? Vse zgoraj navedeno se nanaša na smrtno kazen, ki jo predpisuje in izvršuje posvetna pravna država in ne katoliška cerkev. Sprememba katekizma se ne dotika drugih smrtnih kazni, ki jih izreka ali podpira katoliška cerkev. To pa pomeni, da te kazni ostajajo v veljavi. Papež je namreč v katekizmu spremenil samo 2267. člen, kjer je bilo govora o smrtni kazni, ki jo izrekajo legitimne oblasti. Gre torej za smrtno kazen, ki jo imajo posvetne države kot del kazenskega prava – torej kot kazen za najhujše zločine. Vatikanska »posvetna« država je smrtno kazen odpravila »že/še« pred desetletji, toda smrtne kazni ni odpravil Sveti sedež – pa čeprav uči Ne ubijaj!.

5. Dejstvo je, da v katoliški cerkvi, na njenem vrhu pa je Sveti sedež², smrtna kazen obstaja dalje in je papež s spremembo omenjenega člena katekizma ni odpravil. V katoliškem katekizmu piše, da se nedolžnega in pravičnega ne sme ubiti. Ubije se torej lahko dolžnega (krivega) in nepravičnega. Če je nekdo dolžan ali nepravičen, je lahko po katoliškem nauku kaznovan s smrtno kaznijo. Ker je v cerkvi v tem smislu mnogo nepravičnih ali dolžnikov, ima ta mnogo smrtnih kazni. Te je treba izvesti nad homoseksualci, prešuštniki, nad tistimi, ki ne poslušajo duhovnikov, nad tistimi, ki udarijo starše ... V bibliji v zvezi s tem npr. piše:

- Čarovnice ne puščaj pri življenju. (2 Mz 22,17)
- Če kdo prešuštvuje z ženo svojega bližnjega, naj bosta oba usmrčena, prešuštnik in prešuštnica. (3 Mz 20,10)

² Ali gre res za sveti sedež? Ali pa je to sedež nesvetega, torej tistega, katerega bistvo so nasilje, vojne, ubijanje, kršitve človekovih pravic ..., kar vse so temelji nauka in delovanja katoliške cerkve od začetka do danes. Zli sedež?

- Če kdo leži z ženo svojega očeta, s tem odgrne nagoto svojega očeta; naj bosta oba usmrčena; njuna kri pade nanju. (3 Mz 20,11)
- Če kdo leži z moškim, kakor se leži z žensko, sta oba storila gnusobo; naj bosta usmrčena; njuna kri pade nanju. (3 Mz 20,13)
- Če kdo leži s svojo snaho, naj bosta oba usmrčena; ravnala sta sprevrženo; njuna kri pade nanju. (3 Mz 20,12)
- Če si kdo vzame ženo in še njeno mater, je to krvoskrunstvo; njega in njiju naj sežgejo v ognju, da ne bo krvoskrunstva med vami. (3 Mz 20,14)
- Če kdo spolno občuje z živaljo, naj bo usmrčen; in žival zakoljite! (3 Mz 20,15)
- Če se ženska približa kateri koli živali, da bi se z njo parila, ubijte žensko in žival; naj bosta usmrčeni; njuna kri pade nanju! (3 Mz 20,16)
- Človek pa, ki bi predrzno ravnal, tako da ne bi poslušal duhovnika, ki tam opravlja službo GOSPODU, tvojemu Bogu, ali sodnika, ta človek mora umreti. (5 Mz 17,12)
- Če ima kdo trmoglavega in upornega sina, ki ne posluša ne očetovega ne materinega glasu in ju ne uboga, čeprav ga strahujeta, naj ga oče in mati primeta in peljeta k mestnim starešinam, k vratom njegovega kraja. Rečeta naj starešinam njegovega mesta: »Ta najin sin je trmoglav in uporen, ne posluša najinega glasu, požrešen je in pijanec.« Potem naj ga vsi možje njegovega mesta posujejo s kamenjem, da umre. Tako odpravi zlo iz svoje srede! Ves Izrael naj to sliši in se boji. (5 Mz 21,18-21)
- Kdor udari svojega očeta ali mater, naj bo kaznovan s smrtjo. (2 Mz 21,15)
- Kdor ugrabi človeka, naj ga je že prodal ali ga najdejo v njegovih rokah, naj bo kaznovan s smrtjo. (2 Mz 21,16)
- Kdor preklinja svojega očeta ali mater, naj bo kaznovan s smrtjo. (2 Mz 21,17)
- GOSPOD je govoril Mojzesu in rekel: »Napadajte Midjánce in jih bijte! Kajti sovražno so ravnali z vami, ko so vas z zvijačo zapeljali v zadevi Báal Peórja in svoje sestre Kozbí, hčere midjánskega kneza, ki je bila ubita na dan nadloge zaradi Peórja.« (4 Mz 25,16-19)
- S krvjo upijanim svoje puščice in moj meč bo jedel meso: s krvjo pobitih in ujetih, z dolgolasimi glavami sovražnika. (5 Mz 32,42)
- Rekel jim je: »Tako govori GOSPOD, Izraelov Bog: »Pripnite si vsak svoj meč k boku, pojdite po taboru sem in tja, od vrat do vrat, in vsak naj ubije svojega brata, prijatelja in soseda!« Levijevi sinovi so storili po Mojzesovi besedi in tisti dan je padlo izmed ljudstva približno tri tisoč mož. (2 Mz 32,27-28)
- Ko se približaš mestu, da bi ga napadel, mu najprej ponudi mir! Če ti odgovori miroljubno in se ti odpre, naj ti bo vse ljudstvo, ki se najde v njem, dolžno opravljati tlako in ti služiti. Če pa ne sklene miru s teboj, ampak se hoče bojevati, ga oblegaj! Ko ti ga GOSPOD, tvoj Bog, da v roke, pobij vse moške v njem z ostrino meča! Le ženske, otroke, živino in vse, kar je v mestu, ves plen v njem zapleni zase in uživaj plen svojih sovražnikov, ki ti ga da GOSPOD, tvoj Bog! Tako stôri z vsemi mesti, ki so zelo daleč od tebe in niso izmed mest tehle narodov! Toda v mestih teh ljudstev, ki ti jih GOSPOD, tvoj Bog, daje kot dedno posest, ne puščaj pri življenju ničesar, kar diha, temveč z zakletvijo popolnoma pokončaj Hetejce, Amoréjce, Kánaance, Perizéjce, Hivéjce in Jebusejce, kakor ti je zapovedal GOSPOD, tvoj Bog, da vas ne naučijo počenjati vseh gnusob, ki so jih počenjali svojim bogovom, da se ne pregrešite proti GOSPODU, svojemu Bogu! (5 Mz 20,10-18)
- In GOSPOD je rekel Mojzesu: »Vzemi vse poglavarje ljudstva in jih daj obesiti na soncu pred GOSPODA, da se njegova jeza umakne od Izraela!« Mojzes je rekel Izraelovim sodnikom: »Vsak naj od svojih mož pobije tiste, ki so se vdali Báal Peórju.« (4 Mz 25,4-5)
- In glej, prišel je nekdo izmed Izraelovih sinov in je pred očmi Mojzesa in vse skupnosti Izraelovih sinov, ko so ti jokali pri vhodu v shodni šotor, pripeljal Midjáanko k svojim bratom. Ko je to videl Pinhás, sin Eleazarja, ki je bil sin duhovnika Arona, se je vzdignil iz srede skupnosti,

vzel sulico v roko in šel za Izraelcem v ženski prostor in prebodel oba, Izraelca in žensko, skozi trebuh. In nadloga med Izraelovimi sinovi je prenehala. (4 Mz 25,6-8)

- Ko je pismo prišlo do njih, so prijeli kraljeve sinove in vseh sedemdeset pomorili. Njihove glave so deli v košare in mu jih poslali v Jezreél. Prišel je odposlanec in mu sporočil, da so prinesli glave kraljevih sinov. On pa je rekel: »Do jutra jih denite v dveh kupih pred mestna vrata!« (2 Kr 10,7-8)³

To je samo nekaj zelo sovražnih in zločinskih citatov iz biblije. Takšnih ali podobnih citatov je v bibliji še mnogo več. V cerkvenem nauku je tako več deset smrtnih kazni zaradi kršitve moralnih ali drugih cerkvenih načel in te kazni je določil Bog – seveda po cerkvenem nauku. Kako razumeti vse to, je odgovoril katoliški bog, ko je rekel: »*Vso besedo, ki vam jo zapovedujem, vestno izpolnajte; ničesar ji ne dodajaj in ničesar ji ne odvezemaj!*« (5 Mz 13,1) Cerkev ne samo da podpira, temveč celo ukazuje izvrševanje smrtnih kazni nad kršitelji njene morale. Ker pa politična situacija ni takšna, da bi jih katoliška cerkev lahko izvrševala, tega sedaj ni. Če se situacija spremeni, pa lahko hitro zopet zagorijo grmade in bo tekla kri dolžnih in krivičnih – seveda v smislu nasilnega cerkvenega nauka.

6. »*Če kdo leži z moškim, kakor se leži z žensko, sta oba storila gnusobo; naj bosta usmrčena; njuna kri pade nanju,*« je, kot že navedeno, zapisano v bibliji. Po katoliškem nauku so to besede cerkvenega boga. In te je seveda treba izpolnjevati. Zato je treba, seveda po katoliškem nauku, pobiti vse homoseksualce. To velja tudi za papeža! Ta se je v letu 2018 na Irskem srečal s premierjem Leom Varadkarjem, homoseksualcem (to je javno znano), ki je uspešno vodil kampanji za poroke istospolnih parov in rahljanje zakonodaje o splavu. Kaj je bila naloga papeža ob srečanju z njim – seveda glede na biblijski ukaz, da je potrebno usmrtiti homoseksualce? Zakaj tega ni storil? Ali ni papež vzor svojim vernikom? Ali ni kršil besed cerkvenega boga? Bo papež zaradi tega izobčen in vržen v večni ogenj, kjer bo večno trpel?

7. Cerkev podpira smrtno kazen tudi v primeru »pravičnih« vojn, kar izhaja iz njenega katekizma. Uboj vojaka v vojni je tudi neke vrste smrtna kazen. Vojak je namreč s smrtjo kaznovan zaradi tega, ker je proti nasprotni vojski. Če bi bil z njo, do smrti ne bi prišlo. Včasih je cerkev sama vodila vojne, sedaj pa vojno zanjo vodijo njeni hlapci. To so npr. Nato, vojske držav, kjer prevladuje cerkveni vpliv, vojske držav, ki so indoktrinirane s krvavo cerkveno ideologijo ...

8. Zanimivo je, da papež v 2267. členu katekizma govori, da je smrtna kazen nedopustna zaradi tega, ker napada nedotakljivost in dostojanstvo osebe in ne zaradi tega, ker bi bila to kršitev Božje zapovedi Ne ubijaj!.

9. Kaj je po svoji vsebini smrtna kazen? Nič drugega kot umor človeka. Ali ni tudi v vojni padel vojak umorjen? Ali ni tudi tisti, ki ga je ubila katoliška cerkev (neposredno ali posredno), ker je homoseksualec, prešuštnik ... umorjen? Pri umoru spričo državne (posvetne) smrtni kazni gre po papeževem mnenju za napad na nedotakljivost in dostojanstvo ubitega, pri umoru vojaka in umoru homoseksualca, prešuštnika ... pa tega napada ni. Pri umoru v okviru obeh smrtni kazni v zadnjih naštetih primerih gre torej za ohranitev nedotakljivosti in dostojanstvo umorjenega – seveda po papeževi oz. cerkveni logiki. Absurdno! Kajti nedotakljivost in dostojanstvo človeka je ali ga ni! Vmes ni ničesar. Očitno je torej, da verska smrtna kazen in ubijanje v vojni, kar zagovarja katoliška cerkev s papežem Frančiškom na čelu, ni napad na nedotakljivost in dostojanstvo ubitega, niti ni kršitev zapovedi Ne ubijaj!. Vsakemu, ki malce razmisli, pa je jasno, da je to (huda) kršitev nedotakljivosti in dostojanstva ubitega. Ter seveda omenjene zapovedi, saj ta nima nobenih izjem. Besedna zveza Ne ubijaj! je namreč jasna – nikogar se ne sme ubiti. Vse to dokazuje, koga ima katoliška cerkev za boga. Ubijanje je zločin.

10. Ubijanje in umori, kar zagovarja katoliška cerkev, nimajo nič skupnega z Bogom Stvarnikom, temveč so rezultat ponarejanja biblije s strani klera in to po ukazu boga podzemlja⁴. Kleriki so, da bi opravičili svoja zla oz. nasilna dejanja, npr. ubijanje, Bogu Stvarniku pripisali, da je to on dejal oz. ukazal.

³ Citati so iz <https://www.biblija.net/biblija.cgi?l=sl> (15. 9. 2018). Tudi ostali biblijski citati so iz istega vira, če ni drugače navedeno.

⁴ Ve se, kako je bogu podzemlja ime. Njegovo ime je demon. Katoliška cerkev je eden njegovih največjih pomočnikov na tem svetu.

Nekomu, ki je dejal Ne ubijaj! in ki se ne spreminja, so pripisali, da je ukazal ubijati homoseksualce, prešuštnike, čarovnice, vojake, otroke ... Absurdno in zločinsko. Za oznako Boga pri zločinskih dejanjih v bibliji so skrili svoja zločinska dejanja. Kakšen Bog bi to bil, ki bi ukazal uničiti tisto, kar je sam ustvaril? In ki je rekel Ne ubijaj!, potem pa bi sam ukazal ubijanje! Po cerkvenem nauku je Bog ustvaril človeka, potem pa bi ga ubil in s tem uničil. Ali ne bi s tem uničeval tudi sebe? Ponarejanja biblije podpira tudi papež Frančišek, to se počeli tudi njegovi predhodniki.

11. Bog katoliške cerkve je torej nekaj povsem drugega kot krščanski Bog Stvarnik. Kot že ime pove, ta ustvarja in ne uničuje, kot to dela cerkev. Bog se ne spreminja (Da, jaz, GOSPOD, se ne spreminjam ...) (Mal 3,6) in je zato njegova zapoved Ne ubijaj! absolutna in ne relativna, kot to uči cerkev. Velja že ves čas, od začetka do konca – gledano po človeško, po božje pa je del večnosti. Zato bi bilo mogoče reči, da katoliki niso kristjani, saj ne sledijo absolutnemu pacifistu Jezusu, Kristusu in s tem Bogu Stvarniku, temveč papežu, ki podpira ubijanje in uničevanje družbe ter narave. In ker so katoliki s papežem na čelu zelo vplivni in ker je nasilni biblijski nauk del družbene zavesti praktično po vsem svetu, je človeštvo pred propadom. Podnebne spremembe, ki vedno hitreje prehajajo v podnebne katastrofe, so v glavnem slika in rezultat nasilne cerkvene ideologije.

12. Ob vsem tem je še zanimivo, da papež druge poziva k odpravi smrtnih kazni, sam pa noče odpraviti cerkvenih smrtnih kazni. Ali ne bi bilo pošteno, da bi v skladu z zlatim pravilom sprva spremenil lasten nauk, odpravil cerkvene smrtni kazni in šele nato druge pozval k odpravi te kazni? Zato je jasno, da je papežev izrek posvetne smrtni kazni za nedopustno, kot že navedeno, navaden ceneni piar, s katerim želi izboljšati podobo cerkve, ki je praktično vsak dan slabša. In to mu očitno pri mnogih uspeva, med njimi so tudi znani intelektualci. Kar je žalostno. Mnogi intelektualci niso dojeli, kdo je papež in koga predstavlja katoliška cerkev. Niso dojeli, kar je dejal nemški zgodovinar Karlheinz Deschner in sicer, da na svetu ni organizacije, ki bi bila v antiki, vključno s srednjim in novim vekom ter posebno v 20-tem stoletju tako obremenjena z zločini kot rimsko-katoliška cerkev.⁵ Ali je papež verodostojen, če tega, kar pričakuje od drugih, sam ne stori? In s tem krši zlato pravilo, o katerem pogosto govori. Ali sledi Jezusu iz Nazareta, katerega bistvo nauka je delovanje in ne samo »lepe« besede!

13. Cerkev si bo odločno prizadevala za odpravo smrtni kazni po vsem svetu, še piše v prenovljenem katekizmu. Glede na navedeno sporočilo je sedaj pričakovati, da bo papež Frančišek pozval katoliške politike, da v okviru svojih pristojnosti naredijo vse potrebno za odpravo smrtni kazni v svojih državah, če seveda te tam še obstajajo. In če katoliški politiki temu ne bodo sledili, je pričakovati, da jim bo to ukazal, saj so ga dolžni poslušati in ga ubogati. Kajti v cerkvenem katekizmu piše naslednje: *»Ko je krščenec postal ud Cerkve, ne pripada več sam sebi, temveč tistemu, ki je umrl in vstal za nas. Od tedaj naprej je poklican k temu, da se podreja drugim, da jim služi v občestvu Cerkve, da je cerkvenim predstojnikom poslušen ter jih uboga in da jih upošteva s spoštovanjem in ljubeznijo. Kakor je krst za krščenca vir odgovornosti in dolžnosti, tako mu daje tudi pravice v Cerkvi (...).«*⁶ Če politiki slučajno papeža ne bi ubogali, je pričakovati, da jih bo kaznoval, najbolj trdovratne tudi z izobčenjem. Glede na zelo velik vpliv katoliških politikov po vsem svetu je pričakovati, da bo v mnogih državah smrtna kazen kmalu črtana iz kazenskih zakonov. Če seveda ne obstaja »tajni uradni list«.

14. Če pa bo papež, kar seveda velja tudi za ostale klerike, samo na splošno pozival k odpravi smrtni kazni, pa bo to jasen dokaz, da papež z odpravo »posvetne« smrtni kazni v katekizmu ni mislil resno in da je to samo navadna in cenena predstava za javnost. Vse zapisano seveda velja tudi za nekatoliške politike, kajti cerkev uči: *»Kdor v skladu s svetimi očeti ne priznava s srcem in usti prav do zadnje besedice v pravem pomenu in resnično vsega, kar so sveti očetje in peteri častivredni vesoljni cerkveni zbori svete katoliške in apostolske Cerkve božje izročili in oznanili, bodi izobčen,«* ter: *»Kdor ne sprejme celotnega cerkvenega izročila, bodisi napisanega bodisi nenapisanega, bodi izobčen.«*⁷ Po nauku katoliške cerkve je torej njen nauk obvezen za vse, tako tudi za nekatoliške politike.

15. Za konec še nekaj. Zanimivo je, da je papež Frančišek marca 2015 sprejel v avdienco tričlansko delegacijo Mednarodne komisije proti smrtni kazni. Delegaciji je izročil pismo, katerega bistvo je, da je

⁵ <http://www.izstop-iz-cerkve.eu/> (15. 9. 2018).

⁶ Katekizem katoliške Cerkve (SŠK, 1993), št. 1269, str. 342 in 343.

⁷ Strle, Anton: Vera Cerkve (Mohorjeva družba, 1997), št. 84 in 85, str. 56 (oba citata).

proti smrtni kazni. Nekaj papeževih navedb iz tega pisma:

- smrtna kazen je kruta in nečloveška
- na svetu ni zločina, ki bi moral biti kaznovan s smrtno kaznijo
- tudi morilec ima človeško dostojanstvo
- smrtna kazen je neuspeh države
- smrtna kazen ne zadosti pravičnosti, temveč spodbuja maščevanje
- skrita smrtna kazen je dosmrtna ječa
- papež zavrača smrtno kazen v pravni državi
- papež želi svet, kjer smrtna kazen ne obstaja.⁸

Čeprav je papež Frančišek že leta 2015 govoril proti smrtni kazni, je šele leta 2018 spremenil katekizem in »odpravil« smrtno kazen v posvetnih državah. Potreboval je torej več kot tri leta, da je v katekizem zapisal nekaj stavkov, ki pomenijo »odpravo« državne smrtne kazni. Zakaj tako počasi? Ali ni papež po cerkvenem nauku nezmotljiv, če govori *ex cathedra*? Če je nekdo nezmotljiv, je tudi vseveden, bi bilo mogoče zaključiti. Zakaj potem potrebuje kurijo?

16. Zato še enkrat vprašanje: zakaj je papež potreboval več kot tri leta, da je spremenil katekizem? Kot vrhovni poglavar katoliške cerkve bi lahko to storil takoj, saj po cerkvenem pravu zoper sodbo, odlok ali odločbo papeža ni ne priziva ne pritožbe. Kajti papež »*ima v moči svoje službe vrhovno, polno, neposredno in splošno redno oblast v Cerkvi in jo more vedno svobodno izvrševati.*«⁹

8

http://sl.radiovaticana.va/news/2015/03/20/pape%C5%BE_fran%C4%8Di%C5%A1ek_odlo%C4%8Dno_proti_smrtni_kazni/1130917 (24. 8. 2015).

⁹ Zakonik cerkvenega prava (Nadškofijski ordinariat v Ljubljani, 1983), kanon 331.

V SENCI BOGA
Odlomek iz knjige *The End of Faith*

Sam Harris

Kratka predstavitev prispevka

Gre za značilen odlomek iz knjige Sama Harrisa s polnim naslovom »**The End of Faith: Religion, Terror, and the Future of Reason**« (2004). Knjiga je nastala pretežno kot refleksija na bombni napad 11. 9. 2001 na nebotičnika WTC v New Yorku.

Harris primerja religijo z neko obliko duševne bolezni in pravi da le-ta (religija) »dovoljuje sicer normalnim človeškim bitjem, da požanjejo sadove svoje norosti in jih štejejo za svete.« Pravi, da gre v bistvu za »zgodovinsko naključje, da se v naši družbi šteje za normalno, da verjameš, da Stvarnik vesolja lahko sliši tvoje molitve, medtem ko je dokaz duševne bolezni verjetje, da komunicira s tabo tako, da dežne kaplje udarjajo na tvoje okno v spalnici v ritmu morsejeve abecede.«

Vabim podjetne bralce, da razumejo ta odlično prevedeni odlomek kot predjed, kot vabilo k branju celotne Harrisove knjige.

Kratko predstavitev pripravil: Vojteh Urbančič

* * * * *

Brez opozorila vas zgrabijo in privedejo pred sodnika. Ste povzročili neurje in uničili pridelek vaščanov? Ste z zlobnim očesom ubili svojega soseda? Ali dvomite, da je Kristus telesno prisoten v evharistiji? Kmalu boste spoznali, da takšna vprašanja ne dopuščajo razbremenilnih odgovorov.

Ne povejo vam imen vaših tožnikov. A njihova identiteta malo šteje, kajti tudi če bi v tej pozni uri preklicali svoje obtožbe proti vam, bi bili zgolj kaznovani kot krive priče, medtem ko bi njihove izvirne obtožbe ohranile svojo polno težo dokazov vaše krivde. Sodni mlini so tako dobro naoljeni z vero, da nanje ne morete vplivati.

A imate izbiro, na primer: lahko priznate svojo krivdo in imenujete svoje pomočnike. Da, gotovo ste imeli pomočnike. Nobeno priznanje ne bo sprejeto, če v vaše zločine ne morete vključiti drugih moških in žensk. Mogoče ste se s tremi znanci po vaši izbiri res spremenili v zajce in se družili s samim hudičem. Zdi se, da pogled na železne čevlje, narejene zato, da bi zdrobili vaša stopala, osveži vaš spomin. Da, Friderik, Artur in Oto so tudi čarovniki. Njihove žene? Čarovnice.

Sedaj se soočate s kaznijo, sorazmerno z resnostjo vašega zločina: bičanje, romanje peš v Sveto deželo, zaplemba premoženja, ali, bolj verjetno, dolga zaporna kazen, verjetno dosmrtna. Vaše 'sokrivce' bodo kmalu pripnili na mučenje.

Lahko pa branite svojo nedolžnost, kar je skoraj gotovo resnica (konec koncev, redko kdo lahko ustvari neurje). V odgovor vas bodo vaši ječarji veselo odvedli v najskerajnje predele človeškega trpljenja, preden vas zažgejo na grmadi. Lahko vas zaprejo v popolno temo za mesece ali leta, znova in znova pretepajo in stradajo ali raztegujejo na natezalnici. Lahko uporabijo vijak za stiskanje palcev, vijake za prste na nogi, ali vstavijo primež v obliki hruške v vaša usta, vagino ali anus in ga prisilno odprejo, dokler se vaša telesna bolečina ne zmore več stopnjevati. Lahko vas dvignejo na *strapado* (z vašimi rokami zvezanimi zadaj, pripetimi na škripec in utežmi, privezanimi za noge) in izpahnejo vaše rame. K temu mučenju lahko dodajo *squasatio* (ko vas ob tem še naglo spuščajo in ponovno

dvigujejo), ki vam, ker pogosto zadostuje za povzročitev smrti, prihrani agonijo na grmadi. Če imate veliko smolo in ste v Španiji, kjer je sodno mučenje doseglo transcendentno raven krutosti, vas lahko posedijo na 'španski stol': železni prestol z železnimi varovali, s katerimi vam pripnejo vrat in ude. Da bi rešili vašo dušo, bodo pod vaša stopala postavili žerjavico, ki jih bo počasi pražila. Ker madež herezije sega globoko, bodo vaše meso nepretrgano mazali z mastjo, da se ne bi prehitro prismojilo. Ali pa vas privežejo na delovno mizo, vam na gol trebuh poveznejo lonec, v katerem so miši. Ko bodo lonec segrevali, se bodo miši poskušale rešiti tako, da se bodo zakopale v vaše drobovje.

Če boste svojim mučiteljem, ko boste razpeti, priznali, da ste heretik, čarovnik, vas bodo prisilili potrditi vašo zgodbo pred sodnikom – in vsak poskus, da bi to preklicali ali izjavili, da so vaše priznanje izsilili, vas bo pripeljal spet pred vaše mučitelje ali naravnost na grmado. Če se potem, ko ste obsojeni, pokesate za svoje grehe, vam bodo ti sočutni in izobraženi možje – katerih skrb za vašo večno dušo res ne pozna meja – izkazali prijaznost s tem, da vas bodo zadavili, preden prižgejo grmado.

Srednjeveška cerkev je hitro spoznala, da je knjiga Dobrega dovolj dobra za predloge raznolikih načinov iztrebljanja herezije, ki sežejo od skupinskega kamenjanja do sežiga v živo. Dobesedno branje Stare zaveze ne le dopušča, ampak **zahteva** usmrtilcev heretikov. Kot kaže, ni bilo nikoli težko najti drhali, ki si ne bi želela izvesti te svete dolžnosti in to početi povsem pod avtoriteto Cerkve – kajti posedovanje Biblije v kateremkoli evropskem ljudskem jeziku je bil takrat še vedno glavni prekršek. Pravzaprav Sveto pismo običajnemu človeku ni postalo splošno dostopno vse do sedemnajstega stoletja. Kot smo zapisali prej, je bil Devteronomij poglavitni tekst kanona vsakega inkvizitorja, ker eksplicitno ukazuje vernikom, da ubijejo vsakogar v njihovi bližini, celo člane lastnih družin, ki izpoveduje naklonjenost tujim bogovom. Izkazujoč genialno nadarjenost za totalitarnost, ki so jo v popolnosti dosegli redki smrtniki, avtor tega dokumenta zahteva, da je potrebno vsakogar, ki je preveč občutljiv za sodelovanje pri takšnem religioznem ubijanju, ravno tako ubiti (Devteronomij 17:12-13). Vsak, ki si domišlja, da ne moremo v Svetem pismu najti nobenega zagovora za Inkvizicijo, mora le pogledati v Biblijo in si razjasniti svoje stališče:

»Ako slišiš v katerem izmed svojih mest, ki ti jih da Gospod, tvoj Bog, da boš tam prebival, da so nastopili hudobni ljudje iz tvoje srede in zapeljali prebivalce svojega mesta z besedami: 'Pojdimo in služimo drugim bogovom!', ki jih ne poznate; tedaj dobro preišči, poizvedi in povprašaj! In glej, stvar je dokazano resnična, ta gnusoba se je zgodila v tvoji sredi: tedaj udari neizprosno prebivalce tega mesta z ostrim mečem in ga kot predmet zakletve pokončaj z ostrim mečem in vse, kar je v njem, tudi njegovo živino! Ves plen znosi na sredo trga in popolnoma sežgi v ognju mesto in ves plen iz njega za Gospoda, svojega Boga; groblja bodi vedno, naj se nič več ne pozida!«

(Devteronomij, 13: 13 – 17)

Zaradi očitnih razlogov se Cerkev ni menila za zadnji ukaz: uničenje heretikovega premoženja.

Poleg tega, da je zahteval, da izpolnimo vsako 'pičico' in 'mrvice' zakonov Stare zaveze, se zdi, da je Jezus predlagal (v Janezu 15:6) nadaljnjo oplemenitenje prakse ubijanja heretikov in nevernikov: *'Če kdo ne živi v meni, ga vržejo proč kakor mladiko in se posuši. Take poberejo, vržejo v ogenj in zgorijo.'* Če hočemo Jezusa interpretirati metaforično, je seveda naša stvar. Vendar je problem s Svetim pismom ta, da so mnoge izmed možnih razlag (vključno z večino dobesednih) uporabne za upravičevanje krutosti za obrambo vere.

Sveta inkvizicija je formalno nastala leta 1184 pod papežem Lucijem III., da bi zatrla priljubljeno gibanje katarstva. Katarji (iz grškega *katharoi*, 'čisti') so osnovali lastno različico manihejstva (Manija samega so odrli na ukaz zoroastrskih duhovnikov leta 276), v kateri so vztrajali, da je materialni svet ustvaril Satan in da je zato inherentno grešen. Katarji so bili sami razdeljeni v ločine in v vsaki sekti še z razliko med samo-odpovedujočimi *popolnimi* in laičnimi *verniki*, ki so čistili prve. *Popolni* niso jedli mesa, jajc, sira ali maščobe, se po več dni zapored postili, vztrajali v strogem celibatu in se odrekli vsemu osebnemu bogastvu. Življenje *popolnih* je bilo tako strogo, da se jim je večina *vernikov* pridružila šele takrat, ko so bili varno na smrtni postelji, da bi se, potem ko so živeli po svojih željah, lahko pridružili Bogu v svetosti. Sveti Bernard, ki se je zaman boril proti tej strogi doktrini s cerkveno, je zapisal razloge lastnega neuspeha: *»Glede pogovora (katarjem) ni nič bolj zavrženega ... in kar*

govorijo, dokazujejo z dejanji. Glede morale heretika, nikogar ne vara, nikogar ne nadleguje, nikogar ne udari, njegova lica so bleda od posta ... njegove roke se mučijo za preživljanje.«

Zdi se, da dejansko ni bilo nič narobe s temi ljudmi, razen njihove vdanosti določenim neortodoksnim prepričanjem o stvarjenju sveta. A herezija je herezija. Vsaka oseba, ki verjame, da Biblija vsebuje nezmotljivo besedo Boga, bo razumela, zakaj so morali ubiti te ljudi.

Inkvizicija je najprej naredila uglajene korake (uporaba mučenja za izsiljevanje priznanja je bila 'uradno' sprejeta šele leta 1215, na četrtem lateranskem koncilu), toda dvoje dogodkov se je zarotilo pri podaljšanju njenih korakov. Prvi je prišel leta 1199, ko je papež Inocenc III odredil, da mora biti vse premoženje heretikov zaplenjeno s strani cerkve; ta jo je potem razdelila tako lokalnim veljakom kot tožnikom žrtve, kot nagrado za njihovo odkritost. Drugi je bil vzpon Dominikanskega reda. Sam sveti Dominik, tako je pokazal prepričanje vsakega dobrega katoličana tistega časa, je katarjem razglasil: *»Mnoga leta sem vas zaman opominjal, vljudno, pridigal, molil, jokal. A kot pravi pregovor moje dežele: 'kjer blagoslov nič ne doseže, pomaga udarec.' Dvignili se bomo proti vašim princem in prelatom, ki hočejo, žal, oborožiti narode in kraljestva proti tej deželi.*« Zdi se, da se svetništvo pojavlja na številne načine. Z ustanovitvijo dominikanskega svetega reda beraških menihov, je bila Inkvizicija pripravljena pošteno začeti s svojim delom. Pomembno si je zapomniti, da se ne bi zaradi splošnega barbarstva časa privadili na grozovitosti teh zgodovinskih pričevanj, da so bili hudodelci Inkvizicije – mučitelji, ovaduhi in tisti, ki so jim ukazovali – ekleziasti različnih stopenj. Bili so možje Boga – papeži, škofi, menihi in duhovniki. Bili so možje, ki so posvetili svoja življenja – z besedo, če ne z dejanji – Kristusu, kot ga najdemo v Novi zavezi, ki ozdravlja bolne in ki poziva tiste, ki so brez greha, da vržejo prvi kamen:

Leta 1234 je bila v Tolouseu končno razglašena kanonizacija svetega Dominika in škof Raymond du Fauga si je umival roke pred večerjo, ko je slišal govorico, da bo vročična stara ženska v bližnji hiši sprejela katarski obred. Škof se je podviral k njeni postelji in jo prepričal, da je njen prijatelj, jo izprašal o njenih prepričanjih in jo potem razglasil za heretika. Pozval jo je, da se odpove krivi veri. Zavrnila ga je. Škof je ukazal odnesti njeno posteljo na polje, kjer so jo zažgali. »Ko so škof, menihi in njihovi kolegi videli zadevo zaključeno,« je zapisal brat Guillaume, »so se vrnili v refektorij in, zahvaljujoč Bogu in blaženemu Dominiku, jedli z radostjo, kar jim je bilo pripravljeno.«
(O. Friedrich: *The End of the World: A History*, New York 1982)

Zdi se, da vprašanje, kako je cerkvi uspelo preobraziti izvirno Jezusovo sporočilo ljubezni do svojega bližnjega in nastavljanja drugega lica, v doktrino umora in grabeža, obljublja morečo skrivnost; toda to ni nobena skrivnost. Razen heterogenosti Biblije in njene odkrite kontradiktornosti, ki dopuščata različne in nepomirljive trditve, je očitni krivec sama doktrina vere. Kadarkoli si človek predstavlja, da zadostuje, če zgolj verjame v resničnost trditve, čeprav brez dokazov – da bodo neverniki šli v pekel, da judje pijejo kri otrok – je zmožen storiti karkoli.

Praksa in inovacija, zaradi katere je Inkvizicija primerno na slabem glasu in ki ji je omogočala stalen dotok tako osumljencev kot obsodb krivih, je bila uporaba mučenja za izsiljevanje priznanj obtoženih, za prisiljevanje prič v pričanja in za prepričevanje tistih, ki so priznali, da izdajo ostale, s katerimi so sodelovali v grehu. Zagovor tega obnašanja je prišel naravnost od svetega Avgušтина, ki je modroval, da če je mučenje pripravno za tiste, ki prekršijo človeške zakone, je še bolj ustrezno za tiste, ki so prekršili božje. Kot so ga uporabljali srednjeveški Kristjani, je bilo sodno mučenje zgolj končna, nora kazen njihove vere. Da si je kdorkoli zamišljal, da so bila s tako norim postopkom izsiljena *dejstva*, je čudež sam po sebi. Kot je Voltaire zapisal leta 1764: *»Nekaj božanskega je v tem, saj je nedoumljivo, da so ljudje potrpežljivo nosili ta jarem.*«

Sočasni zapis o auto-da-fé-ju (javni spektakel, na katerem so bili heretiki obsojeni in pogosto zažgani) v Španiji, bo služil za dopolnitev naše slike. Španska Inkvizicija ni prenehala s svojim preganjanjem heretikov vse do leta 1834 (zadnji auto-da-fé je bil v Mexicu, leta 1850), približno takrat, ko je Charles Darwin odjadral na *Beaglu* in je Michael Faraday odkril razmerje med elektriko in magnetizmom.

»Obsojeni so potem takoj odvedeni na Riberio, prostor za eksekucijo, kjer je postavljenih ravno toliko

grmad, kot je zapornikov, ki jih bodo zažgali. Tiste ki so zanikali in povratnike najprej zadavijo in potem zažgejo; tisti, ki so se zaobljubili, se povzpnejo po lestvi na grmade in Jezuiti jih, potem ko so večkrat ponovili svarilo za pomiritev s cerkvijo, izročijo večnemu uničenju in jih potem prepustijo hudobcu, ki, kot jim govorijo, stoji ob komolcu, da bi jih odnesel v trpljenje. Nato se dvigne glasen vzklík, 'Naj naredijo pasje brade'; kar se izvede s sunkom gorečih svežnjev bodičevja, ki je pritrjeno na dolge drogove, v njihove brade, dokler niso njihovi obrazi črno ožgani, zrak pa parajo najglasnejši vzklíki veselja obdajajoče množice. Končno podtaknejo ogenj v bodičevje na dnu grmade, nad katero so priklenjene žrtve, tako visoko, da plamen redko doseže sedež, na kateremu sedijo, in tako so bolj pražene, kot zažgane. Čeprav ne more obstajati bolj obžalovanja vreden prizor in trpeči nenehno vzklíkajo, dokler zmorejo, še vedno ljudje vseh starosti vztrajajo z 'Usmiljenje za ljubezen Boga!', z izbruhi radosti in zadovoljstva.«

J. Swain: *The Pleasures of the Torture Chamber*, New York 1931

In medtem ko so protestantski reformatorji na različnih točkah prekinili z Rimom, njihovo ravnanje s soljudmi ni bilo nič manj sramotno. Javne usmrtitve so bile bolj priljubljene kot kdajkoli: heretike so še vedno spreminjali v prah, učenjaki so bili mučeni in usmrčeni zaradi predrznega razkazovanja razuma, prešuštniki so bili umorjeni brez slabe vesti. Temeljno lekcijo, ki jo lahko potegnemo iz vsega tega, je lepo povzel Will Durant: »*Netoleranca je naravni spremljevalec močne vere; toleranca raste samo takrat, ko vera izgubi gotovost; gotovost je morilska.*«

Tukaj res ni veliko, kar bi nas lahko zmedlo. Zažiganje ljudi, ki jim je usojeno, da gorijo za vse čase, se zdi nizka cena, da ljudi, ki jih ljubimo, zaščitimo pred enako usodo. Nedvomno običajna poroka med razumom in vero – v kateri drugače razumne moške in ženske motivira koncept nerazumnih prepričanj – postavlja družbo na spolzek breg, z zmedo in hipokrizijo na njegovem vrhu in mučenji inkvizitorja na njegovem dnu.

Čarovnica in jud

Zgodovinsko gledano sta bili dve skupini, ki ju je napadala cerkev in ki zaslužita posebno obravnavo. V tem kontekstu so še posebno zanimive čarovnice, kajti njihovo preganjanje je zahtevalo izredno stopnjo lahkovernosti, zaradi preprostega razloga: konfederacija čarovnic v srednjeveški Evropi verjetno ni obstajala. Ni bilo nobenih shodov poganskih disidentov, ki bi se skrivaj srečevali, zaobljubili Satanu, izgubljali v užitkih skupnega seksa, kanibalizma in v metanju urokov na sosede, pridelke in živino. Zdi se, da so bile takšne predstave produkt folklore, živih sanj in čistega kramljanja – in potrjene s priznanji, izsiljenimi pod najhujšim mučenjem. Antisemitizem je tukaj zanimiv, tako zaradi obsega nepravčnosti, ki jih je proizvedel, kot zaradi njegovih eksplicitnih teoloških korenin. S stališča krščanske doktrine so judje celo slabši kot običajni heretiki; so heretiki, ki odkrito zavračajo božanskost Jezusa Kristusa.

Medtem ko je bilo stigmatiziranje čarovnic in judov povsod po krščanstvu nenavadno podobno – oboji so bili pogosto obsojeni žive in neverjetne žalitve zaradi umorov krščanskih otrok in pitja njihove krvi* – so njihove zadeve precej različne. Čarovnice po vsej verjetnosti niso niti obstajale in število tistih, ki so jih namesto njih umorili, šteje mogoče med 40000 in 50000 v tristo letih preganjanj. Judje so živeli ob kristjanih skoraj dve tisočletji, oplodili so njihovo religijo in zaradi razlogov, ki niso bolj osnovani kot tisti, ki so osnova vere v ponovno vstajenje, so bili predmet morilske nestrpnosti od prvih stoletij po Kristusu.

(*Kristjane, ko so bili še manjša sekta, so poganski Rimljani dolžili enakega zločina. Dejansko je bilo po mnenju srednjeveških kristjanov veliko stičnih točk med čarovnicami in judi. Jude so redno dolžili čarovništva in tekste o magiji so pogosto pripisovali posebej Salomonu in kabalističnim virom)

Poročila o preganjanju čarovnic z večine ozirov spominjajo na bolj razširjeno preganjanje heretikov skozi vso Inkvizicijo: zapor zgolj na osnovi obtožbe, mučenje za izsiljevanje priznanja, priznanje domnevno nesprejemljivo, dokler niso imenovani pomočniki, smrt na počasnem ognju in priganjanje na novo obdolženih. Sledeča anekdota je značilna:

Leta 1595 so staro žensko, ki je stanovala v vasi pri Konstanci, jezno, ker ni bila povabljena na vaško veselico, slišali nekaj mrmrati sami sebi in so jo potem videli, kako je šla skozi polja do hriba, kjer je izginila. Približno dve uri zatem je nastalo silovito neurje, ki je plesalce zmočilo do kože in naredilo precejšnjo škodo na nasadih. To žensko, že prej osumljeno čarovništva, so prijeli in zaprli, jo obtožili, da je povzročila nevihto tako, da je nalila vino v luknjo in ga mešala s palico. Mučili so jo, dokler ni priznala in živo zažgali naslednji večer.

C. Mackay: *Extraordinary Popular Delusions and the Madness of Crowds*, 1841

Čeprav je težko posploševati dejavnike, ki so privedli vaščane, da so se dvignili proti svojim sosedom, je očitno, da je bila vera v obstoj čarovnic *sine qua non* tega pojava. Toda kaj natančno so ti ljudje verjeli? Zdi se, da so verjeli, da so njihovi sosedi seksali s hudičem, uživali v nočni vožnji na metli, da so se spreminjali v mačke in zajce in jedli meso drugih človeških bitij. Še pomembneje, popolnoma so verjeli v *maleficium* – to je v učinkovitost škodovanja drugim z okultnimi sredstvi. Med mnogimi nesrečami, ki so lahko doletele osebo v njenem kratkem in težkem življenju, so bili srednjeveški kristjani še posebej zaskrbljeni, da bi jih sosed lahko uročil in tako spodkopal njihovo zdravje in srečo. Le napredek znanosti je lahko uspešno podrezal takšno idejo, skupaj s fantastičnimi prikazi krutosti, ki jih je povzročila.

Takšna okultna prepričanja so nedvomno dediščina naših primitivnih prednikov magičnih nazorov. Na primer izvorna ljudstva Nove Gvineje so poleg tega, da so bila navdušeno kanibalska, zahtevala grozljiva maščevanja nad domnevnimi čarovniki.

Poleg udeležbe na javnih srečanjih, so Izvorna ljudstva lovila ljudi, za katere so verjeli, da so čarovniki in jih za povračilo ubijali. Lovci so izvajali poseben napad proti čarovnikom, imenovan tukabu: potrgali so jim ledvice, zdrobili genitalije in zlomili stegenice s kamnitimi sekirami, jim odgriznili sapnike, jim zabadali trske iz bambusa v žile, da bi izkrvaveli.

Rhodes R.: *Deadly Feasts: Tracking the Secrets of a Terrifying New Plague*, 1997

Vsako izmed teh dejanj je nedvomno imelo metafizični pomen. Takšno obnašanje je bilo med izvornimi ljudstvi domnevno običajno vse do šestdesetih let dvajsetega stoletja. Grozljiva komedija človeške nevednosti doseže tukaj redek trenutek jasnosti: Izvorni so se le odzivali na epidemijo *kuruja* – fatalne glivične okužbe možganov – ki jo v njihovo sredo niso poslali čarovniki, ampak njihov lastni religiozni obred, v katerem so jedli meso in možgane svojih umrlih.

Skozi ves srednji vek in renesanso je bilo povsem očitno, da so bolezni lahko povzročili demoni ali črna magija. Obstajajo zapisi o slabotnih, starih ženskah, ki so jih obtožili, da so ubile krepke moške in zlomile vratove njihovih konjev – dejanj, ki so jih priznale z mučenjem – in malo ljudem se je to zdelo neverjetno. Celo neusmiljenemu mučenju obtoženih so dodali perverzen smisel: hudič, so verjeli, je svoje obdolžence naredil neobčutljive za bolečino, kljub njihovim rotitvam za usmiljenje. In tako so bili stoletja, moški in ženske, ki so bili krivi samo zato, ker so bili grdi, stari, vdovci ali mentalno bolni, obsojeni nemogočih zločinov in potem umorjeni zaradi božje volje.

Po skoraj štirih stoletjih so nekateri ekleziasti začeli spoznavati, kašna norost je bila to. Preudarite epifanijo Fredericka Speeja: »Mučenja našo Nemčijo polnijo s čarovnicami in nezaslišano zlobnostjo, in to ne le Nemčijo, ampak vse narode, ki se tega lotijo ... Če vsi mi nismo priznali, da smo čarovnice, je to zgolj zato, ker nismo bili mučeni.« (Citirano v: Johnson: *History of Christianity*). Toda Speeja je do te razumne domneve prišel šele takrat, ko je skeptični prijatelj, vojvoda Brunswick, v njegovi prisotnosti spretno mučil žensko, osumljeno čarovništva. Uboga ženska je pričala, da je videla samega Speeja na Brocknu, ko se je spreminjal v volka, kozla in drugo zverjad in z zbranimi čarovnicami spočel številne otroke, ki so se rodili z glavami krastač in s pajkovimi nogami. Spee, ki je imel srečo, da je bil v družbi prijatelja in prepričan v svojo nedolžnost, je takoj začel pisati *Cautio Criminalis* (1631), s podrobnimi opisi nepravčnosti čarovniških procesov.

Bertrand Russel je vseeno opozoril, da niso bili vsi razumni ljudje iste sreče kot Spee:

Celo ko je bilo preganjanje na vrhuncu, so si nekateri pogumni racionalisti drznili dvomiti, da viharje, točo, grom in strelo res z mahinacijami povzročajo ženske. Takšni niso bili deležni nobene milosti.

Tako je proti koncu šestnajstega stoletja Flade, rektor univerze v Trèvesu in glavni sodnik Volilnega sodišča, potem ko je obsodil brezštevne čarovnice, začel razmišljati, da so njihova priznanja povzročile želje, da bi se izognile mučenjem na natezalnici, zato je postal nenaklonjen obsodbam. Obdolžen je bil, da se je prodal Satanu in bil podvržen enakim torturam, kot jih je sam naložil drugim. Tudi on je priznal svojo krivdo in so ga leta 1589 zadavili in potem zažgali.

B. Russel: *Religion and Science*, 1935

Norost lova na čarovnice je bila potentna družbena sila vse do leta 1718 (takrat so v Angliji začeli s cepljenjem proti kozam in je angleški matematik Brook Taylor izpopolnil diferencialni račun). Charles Mackay poroča o dogodku v Caithnessu (severovzhod Škotske):

»Bedastemu fantu po imenu William Montgomery, tesarju, so bile mačke na smrt antipatične; in tako ali drugače so si te živali za na splošno izbrale njegovo dvorišče za svoje dvorjenje. Dolgo časa si je razbijal možgane, da bi izvedel, zakaj bi njega in predvsem njegove sosede tako nadlegovale. Končno je modro zaključil, da njegovi mučitelji niso mačke, ampak čarovnice. V tem stališču ga je podprla tudi njegova služkinja, ki je prostodušno prisegla, da je prej omenjene mačke slišala, kako so se pogovarjale s človeškimi glasovi. Ko so se naslednjič nesrečne mucke zbrale na njegovem dvorišču, je bil hrabri tesar v pripravljenosti. Oborožen s sekiro, bodalom in širokim mečem je skočil mednje. Eno je ranil v hrbet, drugo v bok in tretji s sekiro pohabil nogo, toda nobene ni ujel. Nekaj dni zatem sta v župniji umrli dve stari ženski in rečeno je bilo, da ko so ju položili na mrtvaški oder, je ena imela znake nedavne rane na hrbtu in druga podobno brazgotino na boku. Tesar in njegova služkinja sta bila prepričana, da sta bili to tisti dve mački in celo okrožje je ponavljalo enako zgodbo. Vsak si je prizadeval najti dokaze, ki bi pritrdili tej zgodbi; zelo pomembnega so odkrili kmalu. Nancy Gilbert, bedno staro kreaturo, staro prek sedemdeset let, so našli v postelji z zlomljeno nogo. Ker je bila dovolj grda za čarovnico, so ocenili, da je ona ravno tako mačka, ki jo je tako slabo odnesla v tesarjevih rokah. Slednji je izjavil, potem ko so ga obvestili o priljubljenem sumničanju, da se razločno spomni, da je udaril eno izmed mačk s plosko stranjo meča, ki bi morala zlomiti njeno nogo. Nancy so takoj odvlekli iz postelje in jo vrgli v ječo. Preden so jo začeli mučiti, je zelo naravno in razumljivo razložila, kako si je zlomila ud, toda ta razlaga ni bila zadovoljiva. Profesionalno prepričevanje mučitelja jo je prisililo, da je povedala drugo zgodbo in priznala je, da je res čarovnica in da jo je Montgomery res ranil navedene noči; da so bile nedavno umrle ženske tudi čarovnice, poleg številnih drugih, ki jih je navedla. Uboga kreatura je tako trpela, ker so jo odvedli z njenega doma in zaradi mučenj, ki so jih izvajali nad njo, da je naslednjega dne umrla v ječi.«

Mackay: *Delusions*

Razen ponovnega opažanja presenetljivih posledic določenih prepričanj, bi morali posvetiti pozornost logičnim načinom, s katerimi so ti lovci na čarovnice poskušali potrditi svoje sume. Iskali so povezave, ki so bile navidezno pomembne: ne *katerakoli* stara ženska; potrebovali so tisto, ki je utrpela podobno rano kot mačka. Ko sprejmete predpostavko, da stare ženske lahko spreminjajo svojo obliko v mačke in spet nazaj, je ostalo domala *znanost*.

Cerkev vse do bule papeža Pija VII leta 1816 ni uradno obsodila uporabe mučenja.

Antisemitizem je cerkveni doktrini integralen, kot je lokasti opornik gotski katedrali in ta grozljiva resnica je bila judovski krvi priobčena vse od prvih stoletij našega štetja. Zgodovino antisemitizma, tako kot inkvizicije, lahko v kontekstu te knjige le stežka zadovoljivo obravnavamo. Temo izpostavljam, čeprav na kratko, ker je iracionalno sovraštvo do judov povzročilo spekter učinkov, ki smo jih najbolj akutno čutili v našem času. Antisemitizem je bistven tako za Krščanstvo kot Islam; obe tradiciji obravnavata jude kot šušmarje prvotnega Božjega razodetja. Kristjani večinoma verjamejo tudi, da so judje umorili Kristusa in da njihova nadaljnja eksistenca določa perverzno zanikanje njegovega statusa mesije. Sovraštvo do judov v katerem koli kontekstu ostaja produkt vere: krščanske, muslimanske kot tudi judovske.

Sodobni muslimanski antisemitizem veliko dolguje svojemu krščanskemu dvojniku. *Protokole zionskih starešin*, ruski antisemitski ponaredek, izvor večine teorij zarot, ki se nanašajo na jude, imajo danes v arabskem govornem področju za referenčni tekst. V *Al-Akhbarju*, enem osrednjih časopisov v Kairu,

nedavni prispevek omenja, da je muslimanski antisemitizem sedaj tako globok, da ga nobeno rokovanje v Rožnem vrtu Bele hiše ne more ozdraviti: »Hvala Hitlerju, v njegov blažen spomin, da se je v imenu Palestincev vnaprej maščeval proti najbolj podlim kriminalcem na Zemlji ... Čeprav imamo proti njemu pripombo, kajti njegovo maščevanje ni bilo dovolj.« To je iz zmerne Kaira, kjer muslimani pijejo alkohol, hodijo v kino in gledajo trebušni ples – in kjer vlada dejavno zatira fundamentalizem. Očitno je v muslimanskem svetu sovraštvo do judov razbeljeno vroče.

Stoletno težko trpljenje judov, ki je doseglo svoj vrh v holokavstu, nam preprečuje, da bi vsaj pomislili, da so si bili sami krivi za svoje težave. Ampak to je vseeno v precej ozkem smislu resnica. Pred vzponom cerkve so judje postali predmet sumničenj in občasnih preganjanj, ker so zavračali asimilacijo zaradi izoliranosti in domnevne superiornosti njihove religiozne kulture – se pravi zaradi vsebine njihovih lastnih nerazumnih prepričanj. Dogma 'izbranega ljudstva', ki je vsaj implicitna v večini ver, je v judaizmu dosegla vreščavost, ki je bila neznana v nekdanjem svetu. V kulturah, ki so častile pluralnost bogov, se je poznejši monoteizem judov izkazal za neprebavljivega. In medtem ko je njihovo odkrito demonizacijo kot ljudstva zahtevala noro dejavnost krščanske cerkve, ideologija judaizma ostaja strelovod nestrpnosti do današnjih dni. Kot sistem verovanj se zdi najmanj primerna za preživetje v divjini teologije. Krščanstvo in islam oba priznavata svetost Stare zaveze in ponujata lahko spreobrnitev v svoje vere. Islam časti Abrahama, Mojzesa in Jezusa kot Mohamedove predhodnike. Hinduizem s svojimi mnogoterimi rokami objema skoraj vse, kar vidi (veliko hindujcev na primer Jezusa obravnava kot avatarja Višnuja). Samo judaizem se vidi obkroženega s popolnimi napakami, ki jih ni moč ublažiti. Tako ni čudno, da je nase pritegnilo toliko sektaškega ognja. Judje, vsaj dokler so religiozni, verjamejo, da so nosilci izvirne zaveze z bogom. Posledično so zadnjih dva tisoč let sodelovali s tistimi, ki jih vidijo različne, kot vidijo nepopravljivo različne sami sebe. Judaizem sam po sebi spodbuja delitve, je nesmiseln v dobrednem razumevanju in tako v nasprotju z civilizacijskim razumevanju modernosti kot katerakoli religija. Judovski naseljenci so sedaj, ko udeležujejo svojo 'svobodo veroizpovedi' na zasedenih ozemljih, ena izmed poglavitnih ovir za mir na Srednjem vzhodu. Postali bodo neposreden vzrok vojne med islamom in zahodom, če bo kadarkoli izbruhnila zaradi izraelsko-palestinskega konflikta.

Za kristjane prvega stoletja je bil problem preprost: pripadali so judovski sekti, ki je Jezusa prepoznavala kot mesijo (grško *christos*), medtem ko ga večina sovernikov ni. Jezus je bil seveda jud in njegova mati judinja. Tudi njegovi apostoli so bili vsi do zadnjega judje. Ni dokazov, razen tendencioznih pisanj kasnejše cerkve, da bi Jezus samega sebe videl drugače kot juda med judi, ki išče izpopolnjenje judaizma – in, verjetno, povratek judovske suverenosti v rimskem svetu. Kot je opazilo veliko piscev, številni nizi hebrejskih prerokb, ki so bili zapisani, da sovpadajo z Jezusovim duhovništvom, izdajajo apologetiko in pogosto skromno izobrazbo piscev evangelijev.

Pisci Luka in Mateja na primer, ko poskušajo Jezusovo življenje prilagoditi prerokbam Stare zaveze, vztrajajo, da je Marija spočela kot devica (grško *parthenos*), in se tako vračajo grškim razlagam Izaije 7:14. Na žalost ljubiteljev Marijinega devištva, hebrejska beseda *alma* (za katero je *parthenos* napačen prevod) pomeni preprosto 'mlado žensko', brez implikacij o njenem devištvu. Skoraj gotovo se zdi, da sta krščanska dogma deviškega rojstva in večina posledičnega cerkvenega nelagodja v zvezi s seksom, plod napačne interpretacije hebrejščine.

Drugi udarec doktrini deviškega rojstva je, da druga evangelista, Marko in Janez, očitno ne vesta nič o tem – čeprav oba kažeta, da ju težijo obtožbe o Jezusovi nelegitimnosti. Pavel očitno misli, da je Jezus sin Jožefa in Marije. Jezusu pripisuje, da je bil 'rojen iz semena Davidovega po telesu' (Rimljani 1:3 – kar pomeni, da je bil Jožef oče), in 'rojen iz ženske' (Galatejci 4:4 – da je bil Jezus v resnici človek), brez namigovanja na Marijino devištvo.

Marijino devištvo je vedno namigovalo na odnos Boga do seksa, ki je v svojem bistvu grešen, ker je mehanizem, skozi katerega je bil izvirni greh zapuščen generacijam po Adamu. Mogoče je Zahodna civilizacija dve tisočletji trpela v posvečeni seksualni nevrozi samo zato, ker avtorji Mateja in Luka niso znali brati hebrejsko. Za prave potomce Jezusa in apostolov je dogma deviškega rojstva služila kot trajno opravičilo za preganjanje judov, kajti bila je eden ključnih 'dokazov', ki so razodevali božanskost Jezusa.

Moramo opomniti, da je poudarjanje čudežev v Novi zavezi, skupaj s poskusi, da bi Jezusovo življenje prilagodili prerokbam Stare zaveze, razkriva obvezo kristjanov, kakorkoli negotovo, da bi svojo vero prikazali kot *racionalno*. Glede na očiten pomen kateregakoli čudeža in splošno razširjeno sprejemanje prerokb, bi bilo edino razumno upoštevati te domnevne dogodke kot dokaze Kristusove božanskosti. Avguštin je to na svoj način izpostavil in izrekel: »*Ne bi bil kristjan, če ne bi bilo čudežev.*« Tisočletje kasneje je bil Blaise Pascal – matematični čudež, filozof in fizik – tako navdušen nad Kristusovo potrditvijo prerokb, da je svoja zadnja leta kratkega življenja posvetil zagovarjanju krščanske doktrine v svojem pisanju.

Skozi Jezusa poznamo Boga. Vsi tisti, ki so trdili, da poznajo Boga in da lahko dokažejo njegov obstoj brez Jezusa Kristusa, so lahko ponudili zgolj jalove dokaze. A da bi dokazali Kristusa, imamo prerokbe, ki so trdni in otipljivi dokazi. Ker so se te prerokbe izpolnile in izkazale za resnične, ko so se zgodile, kažejo, da so te resnice gotove in tako dokazujejo božanskost Jezusa.

B. Pascal: *Misli*

'Trdne in otipljive'? Da je bil zaradi takšne domneve lahko tako bister mislec zaveden v napačno domnevo, je bil gotovo eden največjih čudežev tistega časa. Celo danes domnevno potrditev prerokb, razloženo v Novi zavezi, ponujajo kot glavni razlog, zaradi katerega moramo sprejeti Jezusa kot mesijo. 'Skok vere' je v resnici iluzija. Noben kristjan, celo tisti v prvem stoletju, ni bil nikoli zadovoljen s tem, da bi se zanašal nanj.

Medtem ko je Bog naredil zavezo z Izraelom in izročil svojega sina v judovski preobleki, so se najzgodnejši kristjani vse bolj oddaljevali od judovstva, in ko se je doktrina širila, so na novo krščeni začeli dojemati judovsko zanikanje božanskosti Jezusa kot dovršeno zlo. Ta sektaška etika se je do časa Pavla že dobro uveljavila (Korinčanom 2:14-16). Odkrita demonizacija judov se pojavi v Evangeliju po Janezu:

»Jezus jim je odvrnil: Če bi bil Bog vaš Oče, bi me ljubili, ker sem iz Boga izšel in prišel k vam. Nisem prišel sam od sebe, temveč me je on poslal. Zakaj mojega govorjenja ne razumete? Ker niste zmožni poslušati moje besede. Hudiča imate za očeta in njegove želje hočete spolnjevati. On od začetka ubija ljudi in nikoli ni vztrajal v resnici, ker v njem ni resnice. Kadar laže, jemlje iz svojega, ker je lažnik in oče laži. Jaz pa govorim resnico, zato mi ne verjamete.«

Janez 8: 42-46

Po uničenju templja leta 70 n. št. so kristjani – ne-judi in tudi judi –, čutili, da so priče izpolnitve prerokb, zamišljali so si, da rimske legije izvajajo Božjo kazen nad Kristusovimi izdajalci. Antisemitizem je kmalu dosegel triumfalno domišljavost in z dvigom krščanstva kot državne religije leta 312 n. št., s spreobrnitvijo Konstantina, so kristjani začeli odkrito uživati v načrtovanju svetovne degradacije judovstva. Sprejeli so zakone, s katerimi so preklicali veliko državljskih privilegijev, ki so bili judom prej zagotovljeni. Judje so bili izključeni iz vojske in iz višjih državnih služb in so jim prepovedali pridobivati privržence ali imeti spolne odnose s kristjankami (oboje pod grožnjo smrtni kazni). Justinijanov zakonik iz šestega stoletja je v bistvu razglasil pravni status judov za ničnega in praznega – odvzel je pravnomočnost Mišne (normiranega judovskega ustnega zakonika) in nevero v vstajenje in poslednjo sodbo označil za smrtni greh. Avguštin, vedno sektaško okreten, se je razveselil podreditve judov in se posebej veselil spoznanja, da so obsojeni na tavanje po svetu in izpričevati resnico biblije in zveličanje ne-judov. Trpljenje in hlapčevstvo judov sta bila dokaza, da je bil Kristus kljub vsemu mesija.

Evropski judi so bili, tako kot čarovnice, pogosto obtoženi neverjetnih zločinov, najbolj razširjen je postal znan kot 'krvna kleveta' – ki je izhajala iz prepričanja, da judje zahtevajo kri kristjanov (običajno novorojencev) za uporabo pri različnih ritualih. Skozi celoten srednji vek so jude redno obtoževali umorov krščanskih otrok, zločina, zaradi katerega so jih primerno zaničevali. Splošno je bilo znano, da imajo judje menstruacijo, tako kot judinje, in so zahtevali kri kristjanov, da bi dopolnili izgubljene zaloge. Trpeli so tudi zaradi groznih hemoroidov in odprtih ran – kazen za umor Kristusa – in kot povračilo zaradi njihovega neprimernega bahanja pred 'nedolžnim' Poncijem Pilatom (Matej 27:25), »*Njegova kri bo nad nami in našimi otroki.*« Nobeno presenečenje ni, da so imeli judje navado

uporabljati kri kristjanov kot balzam za te žalitve. Kri kristjanov naj bi tudi ublažila porodne bolečine vsaki judinji, ki je bila dovolj srečna, da je lahko poškopila kos pergamenta in ga stisnila v pesteh. Splošno znano je bilo tudi, da naj bi bili vsi judje rojeni slepi in naj bi jim kri kristjanov, ki so jim jo razmazali po obrazu, zagotovila vid. judovski fantje naj bi bili pogosto rojeni s prsti, prirastčenimi na čelo in le kristjanova kri naj bi omogočila pretrganje te geste zamišljenosti, brez tveganja za otroka.

Ko se je enkrat rodila, je bilo judovsko željo po krvi Kristjanov zelo težko potešiti. Med ritualom obrezovanja je nadomestila posvečeno olje (*crissam*, izključno krščansko blago); in pozneje v življenju so si judovski otroci obeh spolov mazali genitalije s krvjo kakšnega revnega, pobožnega moža, ki so ga zasačili ob cesti in zadavili – da bi postali plodni. Srednjeveški kristjani so verjeli, da so judi uporabljali njihovo kri za vse, od rdečila za ustnice do ljubezenskega napoja in kot zaščito proti gobavosti. Kdo bi lahko dvomil, glede na takšne razmere, da so judje vseh starosti radi sesali kri krščanskih otrok '*s slamicami in drobnim trsjem*', da bi jo kasneje njihovi starejši lahko uporabili pri poročnih slavljih? Končno, z mislimi na vse osnove, so judje mazali svoje umirajoče sovražnike s krvjo nedolžnih krščanskih dojenčkov (nedavno krščenih in potem zadušeni) in govorili: »*Če je mesija, ki so ga obljubili preroki, res prišel, in je Jezus, ti naj ta nedolžna kri zagotovi večno življenje!*«

Krvna kleveta se pozibava na ramenih drugih velikanskih napačnih predstav, seveda predvsem na ideji, široko sprejeti v tistem času, da različni sestavni deli telesa posedujejo magične in medicinske moči. To razloži sprejemljivost podobnih obtožb naperjenih zoper čarovnice, kot je prepričanje, da lahko sveče, narejene iz človeške maščobe, naredijo človeka nevidnega, medtem ko osvetlijo okolico. Lahko si zamislimo, koliko tatov so tako ujeli, ko so hodili po vežah sosedovih hiš, ki so jih poskušali oropati in pri tem držali smrdljive sveče samozavestno visoko, preden so ta čudežna orodja za prikrivanje padla v pozabo.

Toda zaradi čiste vandalske absurdnosti nič ne presega srednjeveško skrb zaradi *skrunjenja hostije*, katere kaznovanje je pobožne kristjane zaposlovalo stoletja. Doktrina transsubstanciacije je bila formalno uvedena leta 1215 na Četrtem lateranskem koncilu (na istem, na katerem so inkvizitorjem dovolili uporabo mučenja in judom prepovedali zemljiško lastnino ali služenje v javnih ali vojaških ustanovah) in poslej postala osrednja doktrina krščanske (sedaj katoliške) vere. Od tedaj je bilo neizpodbitno dejstvo tega sveta, da se hostija obhajila med mašo dejansko spremeni v živo telo Jezusa Kristusa. Potem, ko so uvedli to neverjetno dogmo, je zgolj s ponavljanjem, v zadovoljstvo vsakogar, kristjane začelo skrbeti, da bi ta živi mlinec bil lahko v rokah heretikov in judov podvržen vsem vrstam zlorabe, celo fizičnega mučenja. (Lahko se vprašamo, zakaj bi bilo *jesti* Kristusovo telo kaj manjše mučenje zanj.) Ali lahko dvomimo, da so judje ponovno hoteli škoditi Božjemu sinu, ko so vedeli, da je bilo njegovo telo poslej na voljo v obliki nebogljenih keksov? Zgodovinski zapisi omenjajo, da je bilo vsaj tri tisoč judov umorjenih v odgovor na *posamezno* domnevo tega imaginarnega zločina. Skrunjenje hostije so po vsej Evropi kaznovali stoletja.

Iz te zgodovine teološko pooblaščenega preganjanja je izšel sekularni antisemitizem. Celó eksplicitno antikrščanskim gibanjem, kot nemškemu nacizmu in ruskemu socializmu, je uspelo podedovati in uprizoriti doktrinarno nestrpnost cerkve. Presenetljivo so ideje, tako lažnive kot krvna kleveta, še vedno zelo prisotne med nami, saj so našle veliko častilcev v muslimanskem svetu.*

(*Egiptovski časopis *Al Akhbar* in savdski *Al Ryadh* sta oba objavila članke, ki so trdili, da imajo dokaze o krvni kleveti. Sirijski obrambni minister Mustafa Tlas je napisal knjigo *The Matzoh of Zion*, v kateri je jude obtožil ritualnih umorov. Tovrstna nacistična propaganda iz tridesetih let se sedaj pojavlja na islamističnih omrežjih.)

Holokavst

»*Nacionalni socializem vseh nas je zasidran v nekritični lojalnosti, v predanosti Firerju, ki v posameznih primerih ne vprašuje po zakaj, ko tiho izvršuje njegove ukaze. Verujemo, da Firer sledi višjemu klicu, da bi spremenil nemško zgodovino. Te vere ne moremo kritizirati.*«

Iz govora Rudolfa Hessa, junija 1934

Vzpon nacizma v Nemčiji je zahteval precej 'nekritične lojalnosti'. Prek sprevržene (in *religiozne*) lojalnosti Hitlerju, je holokavst izšel iz sprejemanja zelo neverjetnih idej.

»Heinrich Himmler je verjel, da mora pripadnik SS zajtrkovati por in mineralno vodo. Verjel je, da lahko ljudi prisilimo v priznanje s telepatijo. Ker je sledil zgodbi o kralju Arthurju in okrogli mizi, je imel le dvanajst ljudi pri večerji. Verjel je, da se Arijci niso razvili iz opic in višjih primatov, kot druge rase, ampak so prišli na zemljo iz nebes, kjer so bili od začetka časov shranjeni v ledu. Ustanovil je meteorološko divizijo, ki je dobila nalogo dokazati kozmično ledeno teorijo. Prav tako je verjel, da je inkarnacija Henrika prvega. Himmler je bil skrajni primer: podoba kaže nekoga, ki je verjetno precej nor. Toda ena izmed njegovih lastnosti je bila bolj široko sprejeta – ni spodbujal svojega mišljenja v rast. Napolnjen z informacijami in mnenji ni posedoval nobenih kritičnih zmožnosti.«

J. Glover: *Humanity: A Moral History of the Twentieth Century*, 1999

V srcu vsake totalitarne iniciative vidimo nenavadne dogme, slabo domišljene, toda neizbežno delujoče, kot zobniki v kakšnem nesmiselnem stroju smrti. Nacizem se je seveda razvil iz različnih ekonomskih in političnih dejavnikov, a ga je skupaj držala vera v rasno čistost in superiornost nemškega ljudstva. Nasprotje te fascinacije s čistostjo je bilo prepričanje, da vsi nečisti elementi – homoseksualci, invalidi, Romi in predvsem judi – predstavljajo grožnjo očetnjavi. In medtem ko se je sovraštvo do judov v Nemčiji manifestiralo predvsem kot sekularno, je neposredno izhajalo iz srednjeveškega krščanstva. Religiozni Nemci so stoletja na jude gledali kot najhujšo vrsto heretikov in pripisovali vsako socialno nesrečo njihovi trajni prisotnosti med vernimi. Daniel Goldhagen je sledil nemškim predstavam o judih kot 'rasi' in 'naciji', ki je kulminirala v eksplicitno nacionalistični formulaciji te stare krščanske mržnje (D. J. Goldhagen: *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*, New York 1996). Seveda je bil *religiozna* demonizacija tudi sočasen fenomen. (Sam Vatikan je resnično vztrajal pri krvni kleveti v svojih časopisih vse do leta 1914.* J. I. Kertzer: *The Modern Use of Ancient Lies*, New York Times, May 9, 2002) Ironično je prav dejstvo, da so bili judje v Nemčiji (in drugod) od nekdaj zlorabljeni – zapirali so jih v gete in jim jemali državljske pravice –, povzročilo rast moderne, sekularne veje antisemitizma, kajti vse do emancipatornih naporov zgodnjega devetnajstega stoletja sovraštvo do judov ni pridobilo eksplicitno rasnega pridiha. Celo samooklicani 'prijatelji judov', ki so si prizadevali za njihovo sprejetje v nemško družbo z vsemi državljskimi privilegiji, so to počeli zgolj na predpostavki, da bi se judje lahko spremenili in z vztrajnim druženjem z nemško raso postali čisti.*

* Modna je postala ocena, da je razen njegove obsežnosti resnična grozovitost Holokavsta v tem, da je bil izraz *razuma* in da torej razodeva patologijo inherentno tradiciji zahodnega razsvetljenstva. Resnica te ocene se zdi mnogim učenjakom samorazvidna – kajti nihče ne more zanikati, da so tehnologija, birokracija in sistematično upravljavsko mišljenje ambicije Tretjega rajha omogočile holokavst. Tu se skriva romantična teza, da ima sam razum 'temno stran' in da zato ni mesto, kamor bi se obrnili za zaščito človeške sreče. Toda to je strašansko nerazumevanje situacije. Holokavst je zaznamoval vrhunec nemškega tribalizma in dva tisoč letnega besnenja kristjanov proti judom. Razum nima nič s tem. Dajte šimpanzu v roke teleskop in če ga razbije na sosedovi glavi, se bo tako enako razkrila 'temna stran' razuma. K. Wilber: *Sex, Ecology, Spirituality*, Boston 1995)

Tako so bili glasovi liberalne tolerance znotraj Nemčije pogosto ravno tako antisemitski, kot tisti konservativnejših nasprotnikov, kajti razlikovali so se zgolj v veri, da se je jud zmožen moralno preroditi. Do konca devetnajstega stoletja, potem ko se je ponesrečil liberalni eksperiment razpustitve judov v prvotnem topilu nemške tolerance, so nekdanji 'prijatelji judov' začeli obravnavati te tujce v svoji sredi z enako mržnjo, kot so jo njihovi manj idealistični sodobniki gojili že ves čas. Analiza vidnih antisemitskih piscev in publikacij od leta 1861 do 1895 razkriva, kako morilsko so bili nemški antisemiti razpoloženi: polni dve tretjini tistih, ki so domnevno ponujali 'rešitve judovskega problema' sta odprto zagovarjali fizično iztrebljenje judov – in to je bilo, kot poudarja Goldhagen, več desetletij pred vzponom Hitlerja. Resnično je bilo razmišljanje o možnosti iztrebljenja celotnega ljudstva prisotno še preden je bil 'genocid' sploh pravi koncept, in dolgo preden se je ubijanje v tako masivnem merilu izkazalo praktično izvedljivo v prvi in drugi svetovni vojni.

Medtem ko se Goldhagenova kontroverzna obdolžitev Nemcev, da so bili Hitlerjevi 'voljni eksekutorji'

zdi v glavnem pravična, je res, da so bili ljudje drugih nacij ravno tako voljni. Genocidni antisemitizem je bil v zraku že nekaj časa, še posebej v Vzhodni Evropi. Leta 1919, na primer, je bilo samo v Ukrajini umorjenih šestdeset tisoč judov. Potem ko je Tretji Rajh začel odrto preganjati jude, so antisemitski pogromi izbruhnili na Poljskem, v Romuniji, Madžarski, Avstriji, Čehoslovaški, Hrvaški in drugod.

Ko so bili leta 1935 sprejeti nürnberški zakoni, je bila transformacija nemškega antisemitizma zaključena. Judi naj bi veljali za raso, ki je zdravi Nemčiji škodljiva v principu. Kot takšni so bili v temelju nepopravljivi, kajti medtem ko lahko kdo zavrže lastno religiozno ideologijo in celo sprejme krst v svojo cerkev, ne more nehati biti to, kar je. In tu se soočimo z očitno sokrivdo cerkve pri poskusu umora celotnega ljudstva. Nemški katoliki so se izkazali za posebej voljne za rasistično prepričanje, ki je bilo v navzkrižju z vsaj enim od njihovih temeljnih prepričanj: če je imel krst resnično moč odrešenja, bi morali biti judovske spreobrnjence v očeh cerkve obravnavati kot rešene brez preostanka. Toda kot smo lahko videli, koherentnost kateregakoli verskega sistema ni nikoli popolna – in nemške cerkve, da bi vzpostavile red med svojimi obredi, so bile na koncu prisiljene natisniti letake, v katerih so opominjali svoje vernike, naj ne napadajo judov *med časom čaščenja*. Da rase osebe ni bilo možno preklcati, je bilo poudarjeno že 1880. leta v časopisu, ki ga je priznaval Vatikan: *'Oh kako zavedeni in v zmoti so tisti, ki mislijo, da je judaizem zgolj religija, kot katolicizem, poganstvo, protestantizem, in ne v bistvu rasa, ljudstvo in nacija! ... Kajti judje niso zgolj zaradi svoje religije ... oni so judje tudi in predvsem zaradi svoje rase.* (navedeno v: Goldhagen: *Hitler's Willing Executioners*, str. 106). Nemški katoliški episkopat je leta 1936 izdal svoja navodila: *»Rasa, gruda, kri in ljudstvo so dragocene naravne vrednote, ki jih je ustvaril Bog in katerih skrb je zaupal nam, Nemcem.«*

Toda resnično zlovešča sokrivda cerkve je nastala v njeni ustrežljivosti, s katero je nacistom odprla svoje genealoške zapise in jim tako omogočila, da so sledili obsegu judovskih korenin pri posameznikih. Zgodovinar katoliške cerkve, Guenther Lewy, je zapisal:

Samo vprašanje, ali naj (katoliška) Cerkev pri razvrščanju ljudi judovskih korenin pomaga Nacistični državi, ni bilo nikoli predmet diskusije. Nasprotno: 'Vedno smo nesebično delali za ljudi ne glede na hvaležnost ali nehvaležnost,' je zapisal duhovnik v časopisu Klerusblatt, septembra 1934. 'Potrudili se bomo, da bomo pomagali v tem služenju ljudem.' In sodelovanje Cerkve se je v tej zadevi nadaljevalo neposredno skozi vojna leta, ko je bila cena judovstva ne več le odpuščanje iz javnih služb in izguba sredstev za preživljanje, ampak deportacija in popolno fizično uničenje.

G. Levy: *The Catholic Church and Nazi Germany*, New York 1964

Vse to, kljub dejstvu, da je katoliška cerkev v velikem delu nasprotovala nacistični platformi, ki si je prizadevala okrniti njeno moč. Goldhagen nas tudi opominja, da ni bil pred, med in po vojni ekskomuniciran noben nemški katolik, *»potem ko je zagrešil zločine, primerljive z najhujšimi v zgodovini človeštva.«* To je res nenavadno dejstvo. Skozi to celotno obdobje je cerkev nadaljevala z ekskomuniciranjem teologov in učenjakov v trumah, ker so imeli neortodoksna stališča, prepovedovala knjige v stotinah, in vendarle ni noben posamezen krivec za genocid – bilo jih je brez števila – uspel nagubati cenzurno obrv papeža Pija XII.

Ta presenetljiva situacija si zasluži rahlo digresijo. Konec devetnajstega stoletja se je Vatikan poskušal boriti proti neortodoksnim zaključkom modernih komentatorjev Biblije z lastno rigorozno učenostjo. Katoliške učenjake so silili, da bi sprejeli tehnike moderne kritike, da bi prikazali, da so rezultati pikolovskega in nepristranskega študija Biblije lahko primerljivi s cerkveno doktrino. To gibanje je bilo znano kot 'modernizem', a je kmalu sprožilo precejšnjo zadrego, ker je veliko najbistrejših katoliških učenjakov odkrilo, da so tudi sami postali skeptični do dobesedne resnice Biblije. Leta 1893 je papež Leon XIII razglasil, da so bile

»Vse tiste knjige ... ki jih cerkev obravnava kot svete, napisane pod navdihom Svetega duha. Torej, daleč od priznanja sobivanja napak, Božanska inspiracija sama po sebi izključuje vsako napako, tudi po nujnosti, kajti Bog, Vrhovna Resnica, mora biti nezmožen učiti napake.«

(citirano v L. George, *Crimes of Perception: An Encyclopedia of Heresies and Heretics*, New York 1995)

Leta 1907 je papež Pij X razglasil modernizem za herezijo, njegove zastopnike znotraj cerkve izobčil in postavil vse kritične študije Biblije na Indeks prepovedanih knjig. Podobno znameniti avtorji so še Descartes (zbrana dela), Montaigne (*Eseji*), Locke (*Esej o človeškem razumevanju*), Swift (*Tale of a Tub*), Swedenborg (*Principia*), Voltaire (*Filozofska pisma*), Diderot (*Enciklopedija*), Rousseau (*Du contrat social*), Gibbon (*The Decline and Fall of the Roman Empire*), Paine (*The Rights of Man*), Sterne (Sentimentalno potovanje), Kant (*Kritika čistega uma*), Flaubert (*Madame Bovary*) in Darwin (*O izvoru vrst*). Kot cenzorski kasnejši domislek so bile k Indeksu leta 1948 dodane Descartesove *Meditacije*. Z vsem, kar se je zgodilo pred tem v desetletju, bi kdo lahko pomislil, da bi Sveta stolica lahko našla večje žalitve, s katerimi bi se ukvarjala. Čeprav ni bil niti en voditelj tretjega Rajha – niti sam Hitler – nikoli ekskomuniciran, ni bil Galileo oproščen herezije vse do leta 1992.

Po besedah sedanjega papeža, Janeza Pavla II, lahko vidimo, kako zadeve stojijo sedaj: »*To razodetje je dokončno, nekdo ga lahko sprejme ali zavrne. Lahko ga sprejme, izkazujoč vero v Boga, Očeta Vsemogočnega, Stvarnika nebes in zemlje, in v Jezusa Kristusa, Sina, ki je enake substance kot Oče in Sveti duh, ki je Gospod in Darovalec življenja. Ali pa lahko to vse zavrne.*« (Papež Janez Pavel: *Crossing the Threshold of Hope*, New York 1994. Ta knjiga je resnično presenetljiv primer sofistike, izmikanja in ozkogledosti. Mojo tezo dokazuje v skoraj vsaki vrstici, vsem eruditskim referencam na Wittgensteina, Feuerbacha in Ricoeurja navkljub.) Medtem ko lahko vzpon in zaton modernizma v cerkvi težko velja za zmago sil racionalnosti, ilustrira pomemben poudarek: če si želiš vedeti, kakšen je svet, te to naredi ranljivega za nove dokaze. Nobeno naključje ni, da sta religiozna doktrina in odkritosrčno poizvedovanje v našem svetu tako redko postavljena skupaj.

Ko razmislimo, da je prešlo tako malo generacij, odkar je cerkev opustila paranje črevesij nedolžnih mož pred očmi njihovih družin, zažiganje živih starih žensk na javnih trgih in mučenje učenjakov samo zato, ker so razmišljali o naravi zvezd, ni čudno, da niso pomislili, da je šlo v Nemčiji kaj strašno narobe v vojnih letih. Vsekakor je splošno znano, da so določeni vatikanski oficiali (najbolj razvpit je bil škof Alois Hudal) članom SS, recimo Adolfu Eichmannu, Martinu Bormannu, Heinrichu Muellerju, Franzu Stanglu in stotinam drugim, pomagali po koncu vojne pobegniti v Južno Ameriko in na Bližnji Vzhod. V tem kontekstu nas vedno opominjajo, da so drugi v Vatikanu pomagali pobegniti tudi judom. To je res. Vendar je res tudi, da je Vatikan tistim judom pomagal pod pogojem, če so bili prej krščeni.

Ni dvoma, da so v številnih primerih evropski kristjani tvegali svoja življenja, da bi zaščitili jude v svoji sredi in so to počeli zaradi svojega krščanstva. A jih ni bilo dovolj. Dejstvo, da ljudi včasih k herojskim dejanjem navdihnejo Kristusov nauk, ne pove nič o modrosti ali nujnosti vere, da je bil, izključno on, Božji sin. Vsekakor bomo spoznali, da ne potrebujemo vere v karkoli na podlagi nezadostnih dokazov, da bi sočustvovali s trpljenjem drugih.

Naša skupna človeškost je zadostni razlog, da zaščitimo druga človeška bitja pred oškodovanjem. Genocidna nestrpnost na drugi strani mora neizbežno najti navdih drugje. Kadarkoli slišite, da so ljudje začeli namenoma in vse vprek pobijati neoborožene ljudi, se vprašajte, katera dogma stoji zadaj. Kaj ti novepečeni ubijalci *verjamejo*? Izvedeli boste, da je to vedno – *vedno* – nesmiselno.

V tem poglavju sem nameraval na kar se da koncizen način namigniti na nekatere grozljive posledice, ki so logično in neizbežno izšle iz krščanske vere. Na žalost bi lahko ta katalog grozljivosti dopolnjevali v neskončnost. Auschwitz, katarska herezija, lov na čarovnice – ti izrazi označujejo globine človeške hudobije in trpljenja, ki bi se gotovo izmikale opisom, če bi se pisec ukvarjal z njimi. Ker sem v tem poglavju res na široko vrgel mrežo, lahko le spodbudim bralce, ki se lahko počutijo, kot bi se s polno hitrostjo vozili mimo cestne nesreče, da poizvedo kaj več iz tovrstne literature. Takšne dodatne kurikularne študije jim bodo razkrile, da je zgodovina Krščanstva poleg povračila božje ljubezni predvsem zgodba o človeški bedi in nevednosti.

Medtem ko ima Krščanstvo malo živečih inkvizitorjev, jih ima Islam veliko. V naslednjem poglavju bomo videli, da se v našem nasprotovanju svetovnemu nazoru Islama soočamo s civilizacijo, katere zgodovina se je ustavila. Kot bi se odprl portal v času in horde iz štirinajstega stoletja derejo v naš svet. Na žalost so sedaj oborožene z orožjem enaindvajsetga stoletja.

Prevod v slovenščino: Robert Lozar

PREDLOG ZA POIMENOVANJE ULICE V LJUBLJANI PO PETRU KUPLJENIKU

Združenje ateistov Slovenije

MESTNA OBČINA LJUBLJANA (MOL)

Komisija za poimenovanje naselij in ulic, Mestni trg 1, ms.kpnu@ljubljana.si

Odsek za pobude meščanov MOL, Adamič – Lundrovo nabrežje 2, pobude@ljubljana.si

1000 Ljubljana

V skladu z določili Zakona o določanju območij ter o imenovanju in označevanju naselij, ulic in stavb (Ur. l. RS, št. 25/08) in izhajajoč iz namena statutarno določene stalne komisije mestnega sveta za pobude občanov MOL (Ur. l. RS, št. 26/01 – UPB, 28/01 – popr., 42/07 – sprem. in dopoln.)

PREDLAGAMO

da se ena od novih ulic v mestu Ljubljana poimenuje po Petru Kupljeniku, in sicer

»**Ulica Petra Kupljenika**«.

UTEMELJITEV:

Peter Kupljenik (pribl. 1530–1595) je bil sprva katoliški duhovnik, nato pa je leta 1553 sprejel Lutrov nauk. Postal je priljubljen protestantski pridigar in kot tak ena od osrednjih osebnosti reformacije na Slovenskem. Inkvizicijsko sodišče v Vidmu, kjer se je izkazal tudi s svojim čutom za slovenstvo, ga je obsodilo na dosmrtni zapor, po pobegu iz zapora in vnovični aretaciji pa je bil odpeljan v Rim. Tu je bil po volji papeža obsojen na smrt in živ sežgan na grmadi kot nepokornež papežu in »cerkveni krivoverec«. To se je dogodilo na rimskem trgu Campo de' Fiori (Cvetni trg), kjer je bil pet let kasneje živ sežgan na grmadi tudi italijanski filozof, astronom, matematik in znanstvenik Giordano Bruno. Kupljenik in Bruno sta bila nekaj časa v rimskih inkvizicijskih zaporih sojetnika.

V Rimu stoji danes na Cvetnem trgu spomenik Giordanu Brunu, vsako leto pa je tam ob obletnici njegove usmrtnitve oz. uboja spominska slovesnost. Tako Italijani obujajo spomin na svojega velikega svobodomisleca. Kako pa Slovenci? Nemara najbolj tragična figura protestantizma na Slovenskem ne le da nima nikjer spomenika, temveč v zgodovinsko obeleženem spominu tega naroda tako rekoč ne obstaja. V ZAS menimo, da takšno stanje našemu narodu ni niti najmanj v čast! Izboljšali bi ga lahko tudi s tem, da bi eno od ulic v slovenski prestolnici poimenovali po Kupljeniku. Na tak način bi javno manifestirali odnos visokega vrednotenja in spoštovanja do tistih izpostavljenih ljudi iz naše zgodovine, ki so bili za svoje (za takratni čas) napredne ideje, hkrati prežete z aktivnim, pogumnim in neomajnim zavzemanjem za svobodo misli in pravičnejše družbene odnose, pripravljeni dati tudi svoje življenje.

Združenje ateistov Slovenije

zanj predsednik

mag. Vojteh URBANČIČ

Maribor, 29. 4. 2013

Poslano: naslovniku in množičnim občilom.

PREDLOG ZA POIMENOVANJE ULICE V MARIBORU PO GIORDANU BRUNU

Združenje ateistov Slovenije

MESTNA OBČINA MARIBOR

Komisija Mestnega sveta Mestne občine Maribor za poimenovanje ulic

Ul. heroja Staneta 1, 2000 Maribor

V skladu z določili Zakona o določanju območij ter o imenovanju in označevanju naselij, ulic in stavb (Uradni list RS, št. 25/2008) in Pravilnika o ureditvi vprašanj pri določanju območij naselij, določanju hišnih števil in poteka ulic ter o označevanju ulic in stavb (Uradni list RS, št. 36/2008) ter NAČELI IN MERILI ZA POIMENOVANJE ULIC V MARIBORU

PREDLAGAMO

da se ena od novih ulic v mestu Maribor poimenuje po Giordanu BRUNU in sicer

»**ULICA Giordana BRUNA**«.

UTEMELJITEV:

Giordano BRUNO je bil občutljiv, iskričast pesnik, italijanski filozof, astronom, matematik in znanstvenik, ki ga je prežemalo navdušenje nad neskončnim vesoljem. Bil je mislec, ki je zavrgel dotedanjo predstavo o Vesolju, v središču katerega je Zemlja, in trdil, da je neskončno z mnogimi zvezdami in planeti, kakršen je naš.

Zaradi naprednih, znanstvenih in svobodomiselnih nazorov ga je papež Klement VIII dal obsoditi na smrt in kot heretik je bil sežgan na grmadi na trgu Campo de' Fiori (Cvetni trg) v Rimu leta 1600. Danes tam stoji njegov spomenik.

Menimo, da je primerno, da po tem možu, ki je vzor neuklonljivega duha in pokončnosti in ki je za svoje znanstveno prepričanje dal tudi življenje, poimenujemo v našem mestu eno od ulic. Še posebej zato, ker so tudi v našem mestu spričo t. i. čarovniških procesov nekdanje na grmadah goreli nedolžni ljudje.

Z Giordanom Brunom pa Slovence neposredno povezuje njegov sojetnik v rimskih inkvizicijskih zaporih Peter Kupljenik. Ta sprva katoliški, nato protestantski duhovnik je bil ena osrednjih osebnosti reformacije na Slovenskem in obenem njena najbolj tragična figura. Tudi njega so namreč po volji papeža obsodili na smrt. Končal je na enak način kot Giordano Bruno, na istem rimskem trgu, le da pet let prej.

S poimenovanjem ulice po Giordanu Brunu bi posredno v našem mestu obujali spomin tudi na Petra Kupljenika in na njuno skupno zavzemanje za svobodo misli, prepričanja in vesti.

Združenje ateistov Slovenije

zanj predsednik

mag. Vojteh URBANČIČ

Maribor, 25. 2. 2013

Poslano: naslovniku in množičnim občilom.

**POBUDA ZA IZBOR IN RAZGLASITEV »DNEVA ŽRTEV VERSKEGA NASILJA – DNEVA
KOZMOPOLITSKE ZAVESTI«**

Združenje ateistov Slovenije

POVABILO K SODELOVANJU PRI IZBORU IN RAZGLASITVI

»DNEVA ŽRTEV VERSKEGA NASILJA – DNEVA KOZMOPOLITSKE ZAVESTI«

Spoštovani!

V Združenju ateistov Slovenije (ZAS) smo izoblikovali pobudo za izbor in razglasitev »Dneva žrtv verskega nasilja – Dneva kozmopolitske zavesti«. Glede na splošno znana dejstva o vrstah in obsegu verskega oz. religioznega nasilja skozi zgodovino vse do današnjih dni, nam verjetno ni potrebno posebej utemeljevati potrebe po tovrstnem spominskem dnevu, posvečenem žrtvam versko motiviranega nasilja, izhajajočega iz te ali one religije.

Zamislili smo si, da bi bil spominski dan mednarodnega značaja in izbran s strani nevladnih organizacij iz nekaj držav. Zato vas kot nazorsko sorodno organizacijo vabimo k sodelovanju pri izboru in razglasitvi zadevnega spominskega dne. Kolikor nam je znano, tovrstni mednarodni spominski dan še ne obstaja. Če razpolagate z drugačnimi informacijami o tem, vas prosimo, da nam jih sporočite.

Izoblikovali smo dva delovna predloga za datum spominskega dne. Prvi je datum smrti oziroma eksekucije Giordana Bruna (17. 2. 1600), drugi je datum podpisa t. i. Lateranskih sporazumov (latinsko *Pacta Lateranensia*) med takratno Kraljevino Italijo (tj. fašistično Italijo) in državo Sveti sedež (11. 2. 1929).

V kolikor ste zainteresirani za sodelovanje pri zgoraj omenjenem, vas vabimo, da nam sporočite svoje mnenje o naši pobudi in o predlaganih datumih. Variantno lahko predlagate tretji datum, če menite, da je primernejši od zgoraj navedenih dveh.

Glede na to, da ne razpolagamo z informacijami o drugih potencialno zainteresiranih organizacijah v vaši državi, vas prosimo, da jim ta dopis pošljete v vednost.

V pričakovanju vašega odziva vas lepo pozdravljamo!

Član Koordinacijskega odbora ZAS:

Jože KOS GRABAR

Predsednik ZAS:

mag. Vojteh URBANČIČ

Maribor, Slovenija, Evropa, 27. 3. 2017

Poslano:

– potencialno sodelujočim ateističnim in/ali agnostičnim organizacijam v Afganistanu, Avstriji, Braziliji, Češki, Hrvaški, Italiji, Japonski, Južnoafriški republiki, Srbiji, Švedski, Veliki Britaniji, ZDA.

**PROŠNJA ZA PODPORO POBUDI ZA POSTAVITEV SPOMINSKE PLOŠČE ZA ŽRTVE
INKVIZICIJE V MARIBOU IN OKOLICI**

Združenje ateistov Slovenije

Mestna občina Maribor

v Mariboru, 27. 3. 2018

župan dr. Andrej Fištravec

Ul. Heroja Staneta 1, 2000 Maribor

**PROŠNJA ZA PODPORO POBUDI ZA POSTAVITEV SPOMINSKE PLOŠČE ŽRTVAM
INKVIZICIJE V MARIBORU IN OKOLICI**

V Združenju ateistov Slovenije (ZAS) si že dalj časa prizadevamo, da bi na primerno lokacijo v mestu Maribor postavili spominsko ploščo za nekdanje žrtve inkvizicije v našem mestu in njegovi okolici. V letih 1546–1746 je bilo na Slovenskem Štajerskem na t. i. čarovniških procesih skupno obtoženih 230 oseb, od tega na smrt obsojenih 170 (vir: Sašo Radovanovič, »Bog se usmili uboge grešne duše. Amen«, 1997).

S tem dopisom vas prosimo za podporo naši pobudi, in sicer tako načelno kot tudi konkretno. S slednjim imamo v mislim predvsem vašo podporo pri pridobitvi potrebnih soglasij za postavitve spominske plošče na fasado primerno izbrane stavbe v našem mestu. Ta stavba naj bo v središču mesta (na Glavnem trgu, Lentu, Grajskem trgu ...).

V prilogi vam dostavljamo naš idejni predlog spominske plošče.

V pričakovanju vašega naklonjenega odziva vas lepo pozdravljamo!

Vasilij Lavrič

član Koordinacijskega odbora ZAS

Jože Kos Grabar

v. d. predsednika ZAS

V prilogi:

– idejni predlog spominske plošče

Dostavljeno:

- naslovnik;
- podžupan g. Saša Pelko;
- podžupan mag. Zdravko Luketič;
- klubi svetnikov MS MOM;
- arhiv ZAS, tu.

Idejni predlog spominske plošče

*KRIVICA IN TRPLJENJE STA KAŽIPOT
SPOZNAVANJEM IN PRAVIČNOSTI*

V SPOMIN NA NEDOLŽNE ŽRTVE ČAROVNIŠKIH PROCESOV,
PO KRIVEM OBTOŽENE, OBSOJENE IN UMORJENE
V NAŠEM MESTU V 16. IN 17. STOLETJU

POSTAVILO ZDRUŽENJE ATEISTOV SLOVENIJE, X. Y. 2017

Kolofon

<i>Izdajatelj:</i>	Združenje ateistov Slovenije (ZAS)
<i>Za izdajatelja:</i>	mag. Vojteh Urbančič, predsednik ZAS
<i>Uredniški odbor:</i>	Jože Kos Grabar ml., mag. Vojteh Urbančič in Bogdan Škofljanc
<i>Tehnični urednik zbornika:</i>	Jože Kos Grabar ml.
<i>Jezikovni pregled delov zbornika:</i>	mag. Vojteh Urbančič, dr. Milan Ambrožič, Jože Kos Grabar ml., Bogdan Škofljanc, Vasilij Lavrič
<i>Oblikovanje naslovnice:</i>	Maja Šušteršič
<i>Datum in kraj izida zbornika:</i>	november / listopad 2018, Maribor
<i>Datum javne objave:</i>	4. april / mali traven 2019
<i>Javni sofinancer</i>	Mestna občina Maribor (sofinanciranje projekta priprave in izdaje zbornika iz naslova občinskega javnega razpisa za sofinanciranje kulturnih projektov v letu 2018)
<i>Nosilci avtorskih pravic:</i>	za vsak posamezni prispevek: njegov avtor / avtorica / avtorji za zbornik kot celoto: Združenje ateistov Slovenije

Zbornik je brezplačen. V elektronski obliki (ena datoteka v PDF-formatu) je enako kot prvi, drugi in tretji Ateistični zbornik dostopen na spletnih straneh Digitalne knjižnice Slovenije (<http://www.dlib.si/>).

Za vsebino posameznega prispevka v zborniku v celoti odgovarja njegov avtor oz. avtorica.

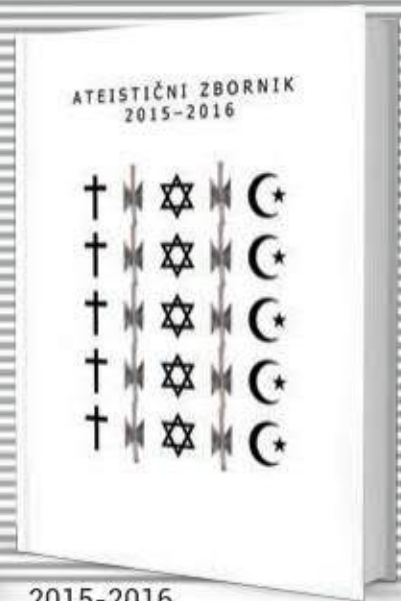
Priporočamo tudi prejšnje izdaje ...

2011-2012

2013-2014

2015-2016